

84 Лезг А 23

Агъев А. Гь.

23 Пад хъайи рагъ: Роман. во, 1993.

— 264 с. Агаев А. Г. Расколото

солнце: Роман.

Махачкала: Даг. кн. изд

Лезгийрин машгур алим ва писатель Агъед Агъеван «Пад хъайг рагъ» романда чи уьлкведин яшайишдин сад садаа акси терефар вй абуру арадал гъизвай гьалар къалурзава, писвилинни хъсанвилин, гъа-къикъат гвай ва къалпвализ къуллугъзавай къуватрин акъунар хци ею-жетрин вакъиайралди ачухзава.

ББК 84 Лезг

470238020Г—10 А М 123-93 ⁵⁰⁻⁹³

© Агаев А. Г., 1993 г.

ISBN 5—297—00867—0

САД ЛАГЪАЙ ПАЙ

I. БЕГДИН ХВА, БЕГ

Ц^аварин ирид къат атІана, кьибледихъай атай самолет агъуз жез-жез, хурухъди чилив агакъна. Чархар даш къванцин май-дандай цІуьдгъуьниз ада жилавар вичел чІугуна. ИкІ атлуди, ви-лик хасарат кваз акурла, балкТан алай чкадал илисарда. Вичи пич явашарзавай самолетди ажугъар авуна, ам и патахъ, а па-•гахъ юзана,— чара хъанач, моторриз къуват амачир, ам гала-тайшив хъиз, уфт акъадарна, акъвазна.

Пакаман сегъер яз, и вахтунда мукъув гвай тамун къулухъай килел ялав алаз, элкъвей межмя хъиз, яруни хъипи рагъ экъеч!-іи. Ам акъван зурбаз хъитІкьинна хъи, ада гъасятда къуд пад ншигълаван авуна. Эвелни-эвел гатфарин сифте пеш ргазвай тарар, абурун кІанерик квай кул-кус, фенчІи векъ акъатнавай чил. Ахпа аэродромдин гегъенш мензилар, чилел ацукънавай, цавуз чукурзавай, гъакІни цавай эвичІавай самолетар, килел фарфадаг алай вертолетар...

Къве мертебадин аэропортуни чина кыляй-кылди тунвай даш шуьпеда рагъ гъатайла, шуьшеди цІай къуна, адан вилик квай майдан мадни экуъ хъана, яру-хъипи, къацу-жегъре рангар цава къугъвана. Инани садбур атай, садбур хъфизвай инсанаф гзаф яз, ракъини абурук гъевес кутуна, абуру килер хкажна. Къуьнуьхъ плащ, пенжек галайбуру абур хъуьчІуьк, я тахъай-тІа чпив гвай чемоданрин, идгчкТрин винел вегъена.

Тамун кІвенкІверикай хкагна, цавун аршдиз ашкъи кваз ивер авур ракъини тарарин, инсанрин, самолетрин хъенар инихъ-инихъ чукІурна, абур акваз-акваз куьруъ хъана. Аксина яз чи-мивилин къызгъин акатна.

Эхирни, йиф гелни галамачиз, цава цІрай булут хъиз, квахъ-иа фена, ада чкадал куьрпе аялди хъиз, хъвер ийизвай, къуд пата экв гъатнавай югъ атана.

Я югъ! Чан югъ, вун атуй, рагъ атуй! Вун азиз адахли хъиз ширин я! Йифиз дарих хъайи гуьгъуьл вуна ачух хъийида! Ня-низ татай акъул вуна пакамахъ гъида! Йикъакай азгъунвални гъарамзадавал, йифен ничхирар хъиз, катда. Инсанри ийизвай

тахсиррикай лап чѣх-и пай йифиз ийизвайди я, юкѣуз туш. Ву-чиз лагъайтѣа йикъан гъиле хци яракъ ава — гъар са пипѣз ншигъ ягъизвай рагъ! Тахсиркарриз гзаф кичѣда!

Югъ тахъанайтѣа, са куънални чан къведачир. Инсанри хъиз, тарарини, набататрини, гъайван-майвандини юкѣуз гзаф гъере-кат ийида. Йифиз вилер акъалнавай цуькверини юкѣуз атирар гъасилда.

Чижерини вирт кѣватѣда. Ракъинин нура ра къугъваз, буь-туьн дуьньяда чан алай вуч аватѣа, вирида рагъ незва, хъвазва, ам чпин якѣуз, кѣларабдиз, кѣларасдиз элкъуьрда. Иллаки инсан-ди! Адан гъар са кѣлараб, гъар са дам, адан вилерин ишигъни кѣвачерин звер, гъатта къиле ргазвай фикирар — бес ибур вири гъа ракъинин гъайбат тушни?! Ракъинин кѣусар, гъунарар я!

Къйбле патахъай давай яна, меркездиз атай касдин рикѣени ракъинин гуьгъуьлар къугъвазвай. Аэропортунай вичин къве чемоданни къахчуна, ам шуьщебенд ракъларай къецеел экъечѣна. Рагъ гъеле имаратрин чина авай шуьшедал къугъвазмай. Май-дандал акъвазнавай инсанриз и кас ракъинин къеняй экъечѣай-ди хъиз аквадай. Ракъинин нур алай лацу пенжекди, вилерал алай _айнайри, сивевай къизилдин сара ракъинин нура вичихъ галаз тухузвай.

Ам еке жендек авай итим тир. Юваче-гъиле звар авай. Не-рин кѣвенкѣвелей айнаяр алудайла, уьткъем, хци нура авай, чебни гъакъикъар хътин чѣулав вилер малум хъана. Абурун арада шуькѣуь, юкъ са кѣус хкъснавай хътин, къакъанвал квай нер дамах гваз акъвазнавай. Спелрикай мад рахун тийин. Спелар-ни жеда къван! Сад лагъайди, абур загъ къван чѣулав тир, къвед, лагъайди, уьткъемдиз къве патахъ чкъанвай, пуд лагъайдини — кѣвенкѣвер звар кваз хкъс хъанвай. Абурун иесиди вичини мукъ-вал-мукъвал лазимвал авазни-авачизни, адет яз, гагъ са спел-дин кѣвенкѣ, гагъ масадан кѣвенкѣ, къве тупѣув къуна, звар *туз* элкъуьрдай. Ингъе, исятдани, къве гъиликай куьрснавай, чпик-ни хъсан заланвал квай, сад къацу, садни туьнт вили рангунин чемодан майдандин юкъвал эцигна, меркездиз атанвай мугъман спелрив къугъвана. И арада патавай инихъ-анихъ физвай ксари вич фагъумайди къатѣана, и карди адак мадии ашкъи кутуна. Нерин кѣаник квай шуькѣуь пѣуззарар виниз-агъуз юзурна, спел-лар хъвер кваз къумрал чинал къугъвана. «Килиг, ксар, зи спелриз—ихътинбур тек-тек инсанрихъ жеда»,—икѣ лугъузвай мугъмандин гуьгъуьлри.

Мад, чапла гъил чинив атана, къизилдин гъяркъуь тупѣал галай тѣуб спелрин кѣвенкѣверал элкъвена.

И арада, хабарни авачиз, таксидин лишанар алай, хинедай чуьхвенвай хътин рангунин машин, чархари цѣугъ ийидайвал зарб кваз адахъ элкъвена, лупѣна акъвазна.

— Башуьсте! — лагъана, машиндин къеняй кумба хътин, туькме итим экъечІна. Ам мугъмандин чиниз килигиз, сив ахъа «пуна, сивяй пІпІ хкатнавай сас къалуриз, акъвазна.— Башуь-("го, башуьсте! — тикрарна шоферди, мугъмандин чемоданар гъи-лW къаз.

Мугъманди энгел авунач. Ам фена, машинда къулухъ га-лай чкадал архайин хъана.

Шофер дирибашвал кваз рулдихъ ацукъна, ада чапла гъил къведра виниз-агъуз авуна.

— Кпул яни, къуьне къел гъатнавани?!—лагъана ада вичи ничик.—«Харижлух» тушни?—хабар къуна шоферди.—Им пда савда патал гайи суал тир. Мугъмандин кІалубрай, адан беденда авай гъавадай ам гъи мугъманханадиз тухвана кІанда-тІа, касдиз чидай.

— Зун акъваззавай мугъманханани чидани? — жузуна мугъ-манди.

— За куьн,— лагъана шоферди,— лап тГимил тухванатІа, над сефер «Харижлухдиз» тухвайди я.

— Жеч гъа! Ваз зун чир хъхъанани?

— Жедачни бес! Куь спелар хътинбур садазни авач. Нагагъ спелрин акъажунар авуртІа, куьне сад лагъай чка къада.— Шоферди пичІи вил авуна.— А спелри гъикъван дишегълийрик къу-дур кутунатІа!

— Вун, заз акваз, фагъум-къатІун квай кас я.

— Садра зазни спелар таз кІан хъанай,— хиве къуна шоферди, пІапІрусдиз спичкадилай цІай яна.

— Тадай ман!

— Папа ихтияр ганач. Паб туш, верг я. Куь патара хъиз туш. Анра папан дамарар итимдин гъиле ава. БалкІандин къе-нер хъиз. Чинра маса адетар ава...

Шоферди эрчІи гъил къилелай виниз хд^ажна, агъуз авуна:

— Агъ!

— Спелар таз кІанзаватІа, чи пата риз хъша ман,— зарафат-див теклифна мугъманди.

— Квез зи паб чидач. КІвалах куьтягъ хъайи бедеда ада зун гъаятдизни акъудзавач, амукъна — къиблепатахъ физ. Ада, валлагъ, зи туьтуьх къада. За лагъаначни — верг я, касдин руша чукІулди хъиз атІуда. Вич заз къисмет хъайи къуз цІай ават-рай. Дидедиз...

Аэропортунай «Харижлух» мугъманханадиз яргъи мензил авай. Гъяркъуь шегъререха» сифтедай таза рангар ачух хъанвай тамун къеняй физвай. Там куьтягъ хъайила, къил акъудиз кІан-завай къуьлуьн никІерин арайра гъатнай. Шегъердив мукъва жердавай машинарни бул жезвай, и пата, а пата пІйи-цІийи кІвалерни чиликай хкатзавай, инсан-минсанни гзаф аквазвай.

Лап шегьердив агакбай вахтунда мугьманни шофер кьведни кисна. Машинар, суьруьдавай хпер, мадни дуьз лагьайтIа, ра-магда авай кьати балкIанар хьиз, йига гьатнавай. Са кIус кьван -чашмиш хьун бес жедай,— машиндин кьвалар шуьткьумардай. Мугьман галай. патахьай кьвал-кьвалаваз физвай са машиндин кьулухь пата, сада сад кьужагда кьуна, итимдини дишегьлиди теменар гузвай. Маса машинди са кьузэка, шофердин патав ацукьна, ахварзавай.

Чи мугьман меркездиз, тIимил атанатIа, вичин яшинда са виш сефер атанай. Ада ина вад йисуз институтдани кIелнай. Шегьер адаз хьсан чидай. Ина дустарни авай, вичихь галаз са месик йифер акьудай назназиярни. Сад адан рикIел исятда хта-на. Ам пачагь девирдин генералдин хцин рут тир. Генерал, уьлкведикай хьел атана, Париждиз катнай. Аскер авачир генерал ана садазни бакара атаначир, вичин негь хьанвай уьмуьр ада, эхирни, деллекханада чуруяр твадай усIар яз акьуднай. Генералдин хва, бубадив гекьигайтIа, акьуллу хьанай. Ам Ва-танда акьвазнай. Щийи гьукуматдиз гьикьван себ-сив ганай-тIани, адаз кьуллугь авун мажбур хьанай. Ам анжах садахь галазни рахадачир. Аксина яз, адан руш гьаргьар кас тир. Ада, сир-мир чидачир аялди хьиз, вичихь галааГтуькьвёнда кьенфетар маса кьачудай чкадал таниш хьайи студентдиз вичин чIехи бу-бадикай Парижда деллек хьуникай, хайи бубадай гаф акьудиз тахьуникай мерддиз ихтилат авунай. Лагьлагьчи^ тиртIани, адазни зегьметчиирин гьукумат кIандачир^''''''

Генералдин хтулдини вичин кьайдада цийи уьмуьрдиз ак-сивал ийизвай. Гьа студентдихь галаз таниш хьанмазни, адаз вичин кIвализ мугьман хьун теклифна.

— Ша, пашман жедач...

Студентнй фена.

Лап руфунал кьван хур ахьа яз жегьил руш адан гарданда гьатна. Кьаних яз адан пIузарриз, хьуькьвериз, гардандиз пIагьар гана, ахпа гьич рази яни, тушни хабарни кьун тавуна, ада гададилай са-са пек хутIунна.

— Гьамамдиз — гьереката, я кас! Вахь вагьшидин ни гала. Ви тIвар хьлагь. Гьич рикIел хуьз жезвач!

— Бег! Бег!

— О-о, ягьалмиш туштIа, бег — им гьаким я хьи. Вак гьич гьакимдин ухшар квач. Вун зи лукI я.

— Гила лукIар амач хьи!

— §аз ама...

Генералдин хтулди ранг гьеле таханвай цийи месел агь эКIяна.

— Вун вагыпи туширтIа — месик кьаткидай. Вагьшидихь галаз месик кар авач.

Веган гевилдик хкІуна.

— Зун вагъши **ятІа**, вун...

Дишегълиди вичелай песк-лек хтІунна, абур инихъ-анихъ гада рна, гададин гардандикай, чІевекъ кьецІил яз куьре хъана, ам |<|.пткурна.

— Вагъши лагъайла, хъел къвемир, я кас,— лагъана ада мссятдив, зегъем кваз адаз теменар гуз.— Вагъши — им къуват и. Вагъши садазни табий жедач. Заз вири балкІанрикай гъеле мпрдиш тавунвайди кІанда. А-эгъ! Ваз адан пехъивал акунани!?

— Хвашгелди! Хуьре чІехи хъайи заз такуна, ваз акунани!?

— Гъелбетда. ЧІехи бубадихъ галаз зун са шумуд сефер гш.»ІкІанрин рамагар авай чисайриз фенай. Са виш балкІан, кье-игр-менер алачиз, чамара гъатайла, зак лувар акатнай. Налу-гъуди — зунни "балкІан я, и рамагда аваз зани чамарер ягъизва.

— Гъакъикъатдани, вун балкІан хътинди я. Анжах хвар я.

— БалкІанрикай хварариз, инсанрикай дишегълийриз вири-дилазни хъсан я...

— А-у, вучиз лагъайтІа?

— Вун ахмакъ яни? Хвар гъинихъ фейитІа, тайни гъанихъ |І>ида.

Вичин гафар пачагъ девирдин генералдин хтулди гъерекат-ША тестикъарна. Къведни кьецІил яз халичадал къатканваз, иди гададин гардандихъ вичин лапу гъилер акална. Ахпа садла-| i.iina, адан къумрал якІун жендекдик хъиткъив! кутуна, гададин хъвер гъана.

— Вун лап хаму я хъи,— лагъана.— Мад валай алакьдач, П<Іг, вагъши ятІани. За ви гадавал къачуда. Заз вагъпшвал гзаф яШпа...

... Къиблепатай атана, меркезда институтда кІелзавай Бегаз гъп идакай адет хъана. Лап кве йисуз къван ам генералдин хтулдин къвалав къвез-хъфидай. Гагъ адахъ галаз йиф акъуд-дай, гагъ нияз къвез, йифен къуларлай хъфидай. Бубадиз ру-ши вуч ийизватІа, ада гъихътин уьмуьр тухузватІа, гъич хабар-ии авачир. Руш гададин кІеме_ хъайитІани, ада оа чуькъни ийи-дичир. Са чІалалди, бубани^уш гъар сад са тарше авай, сада сади пай хабар къадачир.

Къарикай са нжъуз Бег атай вахтунда руша гъич са гъалаб-иилни квачиз адаз хабар гана:

— Закай диде жеда. Ваз, вун хътин, чІулав гъуьлягъ хада. Кун рази яни?

— Зид тирди гъинвй чида?

— Я-а-а! Вуна гиманни ийизвани?! Лацу эркекдилай чІулав гч.уьлягъ хадай затІтуш.

Бегаз гзаф кичІе хъанай. Адан рикІиз хал янай. Адан чинин јумгар атІана, ивидин бензе амукънач.

— Аял хъанмазди, зун Къафкъаздиз хкведа. Азадвал авай вилаят я. Алатай вахтара гъикъван урус аскерар аниз фена, жен-гера чпин къуватар къалурнай. Вуна прапорщик Лермонтован «Чи девирдин игит» келайди яни? Гъинай келда къван... Вагъ-ши тушни... Вун Лермонтовакай хабар авай пехъ яни? Вун са месик виже къведай яракъ я... Гъа ктабда «Бэла» лугъудай ру-ша'кай кхъенва. Заз и тIвар(р гзаф хуш я. Валай заз руш хъайитIа, за адал Бэла эдигда. Гада хъайитIа, Тимур, Тамерлан. Амни вагъпийрин вагъши тир. Адаз цIикъвед паб авай. Гъар папав ада цIикъвед аял хаз тунай. Ингъе, им халис эркек я. Адан гъа-рамханада лап са виш гуъзел авай. 0-гъ, гъикъван дишегълий-рин дадар акунатIа, килиг! Машаллагъ! Итим гъа ихътинди хъана кIанда. Гила итимар амани! Са тIвар я...

Вичин гъафасафа авуна, куъчедиз ахкъатнамазни, Бегай къе-зил нефес акъатна. Аллагъдиз къад сефер шукур хъурай, лагъа-на ада вичи вичик, вичин ери-бине а рушав гун тавурди. Къве йисалайни гзаф абур таниш тиртIани, чебни гъуълни паб хъиз дуланмиш жезвайтIани, ада рушаз я вичин дукъудуъ тIвар, я **вичи** келзавай институт чирнавачир, гила вич гъик! ахквада-**тIа**, ахкурай. Келун куътягъдалди йисни зур къван амай, амма **вири** и вахтунда ам вичелай аялдик хъанвай рушан кIвалер галай мукъваривни феначир. ИкI тиртIани, ам вичел куъчеда, багъда, автобусда, трамвайда дукъуш хъуникай гадади игътият ийизвай. Мадни аллагъдиз шукур хъурай къван: дагъ дагъдал гьалтдач, инсан инсандал дукъуш жада,— лугъудай мисал ава-**тIани**, рушни гада мад дукъуш хъхъаначир. Ада аял сагъ-са-ламатдиэ ханани, тахъайтIа, къанжухди аял ханмазди бами-шарнани, ам чинеба чарадай кIвалерин къапудив вегъена вич катнани — къедалдини итимдиз хабар авач! Меркездиз институт куътягъдалайни гуъгуъниъ къвез-хъфиз, ада ара-ара и кар-дикай фикир тийиз тушир. Ингъе исятдани, вичин яхIурни кIуд йисар жезватIани, аэропортунай шегъердиз къведай рекъе Беган къиле мад вичи генералдин хтулдин руфуна эцигай аял-дин къадар-къисмет гъатна. Белки ама жал? Дишегъли аял хъа-натIа, адан тIвар Бэла я. Эркек хъанатIа — Тимур. Нагагъ ама-**тIа**, адан къанни ругуд йис жада. Лап жегъил, чина ранг, кIва-че-гъиле къуват авай вахт я. Нивай лугъуз жада — белки вичин велед исятда къвалавай физвай машинрикай сада ава жеди? Белки гъеле месикай къарагъ тавуна, уфт аладариз ахвара ава жеди? Белки пакам сегъер я лагъана, туъквендиз фена, недай-хъвадай шейэрин учирда акъвазнава? Белки ада вич исятда физвай министерствова кIвалахзава? Адаз акъваза? Гъатта къу.ллугъдин жигъетдай сад сада хъ галаз рахазва?

Я хва, я руш, вун гъинра хъуй? Нагагъ вун, дидедин беден-дикай хкатна, чан алаз амукънаватIа! Белки вун, ламу чиликай

гдтун циклиз хкудай цуьк хьиз, кьуранава жеди? Ви кьилел гьихьтин къаст гьанватIа, ви сур, ви кьул гьинра хьурай?!

Кавказдай сегьер-сегьер меркездиз, лув гана атай Бег куь-гнгь тежедай. фикиррин вацIавай, абур селлер хьиз кьилиз и |.вез-хъфизвай... А&урал туькме якIарин, яру чин алай шофер-ди эхир эцигна.

— Иеси, ингье «Харижлух». Захь галаз гьахь-гьисаб ая,— мугьманхана адаз чидайди тир. Ина жуван ватандин эгьлияр ш.ериз-цIаруз аквадай. Мугьманрин чIехи пай ингилисарни, френгарни негрияр тир. Гагь-гагь япухь туьрк чIалан мани га-лукьдай, гагь бедендал кьилий кьилди яргьи парчаяр элкьуьр-ицвай, пелел чIулав хал алкIурнавай дишегьлияр пайда жедай. Ихьтинбур адаз Гьиндистандин кинойрай акурбур тир. Вирида-лайни аламатди кьакьан жендек авай, мичIни чIулав хам алай, оке лацу сарар ачух африканлуяр тир. Абур, бурма чIарар алай кьилер такабурвилелди кьуна, вилик килиг тийиз кьекьведай. Чпивни гьар садав гьич тахьайтIа, вад-цIуд чемодан жедай. Тебни сад садалай еке. Кьванер хьтин!

Пакам сегьер меркездиз атанвай мугьмандиз хариж уьлк-нсйрин инсанрикай арабар виридалайни цигел тир. Чан алай пра'бар сифте яз адал ина дуьшуьш хьанай. Абур юкьван буй-дин, чиник хьипивал квай, вилер эдеблу ишигьдив ацIанвай, милайим инсанар тир. Са шумудра Бег арабрин мукьув атанай. Чал течиз рахаз хьаначир, амма абур чпин арада луькIуьндай-ла, фекьиди дуьбаяр кIелдай хьиз жедай. Араб чIалахь гьакь-нан ширин нугьат авай.

Арабар мугьманханада аквадай дуьшуьшра Беган рикIел ничин бубади, иллаки ата-бубади, гьвечTi аял яз вичиз авур эх-тилатар хкведай. Абурун риваятриз килигайтIа, чпин сихилдин юбил Багдаддай тир. Беган ата-бубайрин ата-бубаяр Рагьлах нилаятдиз алвер ийиз кьведай. И вилаятда абуру са стха маса гудай мал хуьз ва хирит! ийиз тунай. Ам кечмиш хьайила, хва имукьна. Хци бубадин пеше кьуна. Ина ам чкадин са дишегь-лидал эвленмиш хьана...

Мугьманхана, инсанар гзаф авайтIани, секин тир. Абуру рахунлуькIуьн, ван хкаж тавуна, ийидай. Ина авай мес-кьилни, «ьаб-кьажахни, кьуллугьчийрал алай пек-партални куьгьне аямрин кьайдадинбур тир. Гьа иниз килигна «Харижлух» маса вилаят тир. Иниз атай береда мугьманди вич, булахдин кьва-лав яргьи хьана, кефинаваз гьисс ийидай. Гьелбетда, киридин кьимет гзаф я. Хьурай ман! Сад лагьайди, пул жуван хсуси жи-биндай "кьвезвач, ам аялрин сивихьай атIузвач — гьукуматди гузва. Адани са жибиндай акьудзава — маса жибин ацIурзава. Кьвед лагьайди, пулдилай жуван сагьламвал хьсан я. Пулдиз

килигна инсанди усал хуьрек недани, я тахьайтIа гьвадиз кьит кIвале дуланмиш жед'ни!?

;

Кьат! алатнавай газар хьтин нер алай гьамбалди кьве чемо-данни пуд лагьай мертебадиз акьудна. Мугьманди, адан кьулу-хьай кьвез, вичин гьиле тек са партафил кьуна. ТIвар парта-фил тиртIани, амни чемодан хьиз аквадай. Адан са кьвалак еке жибин квай. Гегьенш кьве кIвал авай нумрадин кьенез гьахь-намазни, Бега эвелни-эвел гьиликай куьрснавай партафил стол- :

дал хкажна. Гьеле винел алай пенжек хутIун тавуна, гьич чин-⁷ ни <уьхуьн тавуна, ада партафилдин кьеце патал алай жибин ахьайна. Кьизилдин еке тупIал алай гьил аниз сухна, газет-дин чарарик квай са вучар ятIани, винел акьудна. Чарар ада чилел гадарна. Пулар! Ругуд тармач! Беган вилера шад эквер кьугьвана, гевилар ачух хьана.

ХупI хьсаи за'тI тушни пул! КицIи недачIани, ни галачтIа-ни, &ке кьуват авай затI я. Жибинда пул кьери хьайи вахтунда итимдин зегьле фида эхир! Вичин виляй вич аватда. Пул гва-чяз хьайила, жуваз жувни ужуз жада. ХьуьчIуьк виш агьзур хьайила, ваз вун эркек хьиз аквада, виш агьзур хьайила — лу-вар акатда, ам нагагь кьве виш агьзурдав агакьайтIа, асландин кьуватар акатда. Жибинда еке пул хьайила...

Цуквал ацукьна. Бега сумагдал вегьенвай газетрин кIусар кIватI хьувуна. Садан кьерехдал «А. М. Н.». Масадан кьерехдал «Э. Н. П.», яргьи шуькIуь зул хьтин кагьаздал яру рангунал «О. О.» кхьенвай. Пуд конвертни авай. Садан кьене агьзур манат, амай кьведан кьене агьзурни кьве вишер авай. Абурукай кьведал лишанар алай. Гьар садаз вичин пишкешдин кьадир авай. Пуд лагьай конверт Бега инихь-анихь элкьуьрна. Адан кьен-кьац фагьум авуна. Са лишанни алач. «Кьелем гвачиз хьана»,—фикирна Бега. Бега куьлуь-шуьлуь харжияр авун патал савкьатар гайибур ругуд директор хьана. Акьваз-акьваз,— фикирна Бега вичи вичик,— рекье тваз ирид кас атанай эхир. Сад, кьвед, пул... Дуьз я — ирид. Садазни ада вич меркездиз физва, вич рекье тваз ша лагьаначир. Чпиз ван хьанани, чпи кьа-тIанани — гьар гьик! ятIани атана. Гьардан ихтияр я — кIандай-ди кьведа, такIанди кьведач. Трестда кIуьд совхоз ава — ири-дан иесилр атана, кьвед атанач.

Бес атана, жибиндин харжияр патал затI-матI тагайди вуж хьурай?! Адан хьел авач гьа, кар иесидинди я. Чир хьана кIан-да, эхир!

Маса чара амуькьнач. Са кхьин-лишанни тавунвай 'конверт Бега пенжекдин кьултухдавай, адресрин дафтар акьудна, адан кьене эпигна: «Чирда за—герек кьведа». -Югь сятдин цIудар хьана. Чин-гьил чуьхвена, муьжуьд лагьай мертебада ресторанда кьалиндиз фу-кьафун тIуьна, Бег ми-

иистерстводиз рекъе гъатна. Мугъманханадин къапудай экъе-чІайла, адаз шиблетрал руквадин цак алаз акуна. Инихъ-анихъ нил къекъурна. Чекмеяр михъдай будка акуна. Гъанихъ фена. ПГУынедин къуд, план арада гъвечи кІалубрин са итимди, нер-ІІ и куърсна, ахвар ийизвай. Чинин шикилрай эрмени тир.

— Эй, кацо,— лагъана Бега зарафат кваз,— ахвар мийир, чекмеяр михъа.

— Чекмеяр? Башуъсте, амма зун к»цо туш. Карапет я.

— Эрменистандай атана, ина чекмеяр михъи тавуртГа, ваз иптанда фу амачни?

— Гъанани и пеше ийизвай...

— Хийир кван ахпа?

— Хийир гъинвайди я? Куъчейра къир цанва, чІулав тумаж-лин чекмеярни алукизамач. Лацу, хъипи, яру — гъар жуъре я. Наксадихъ ни гала лугъуз, чекме-калуш чиркин хъайибурни къвезмач.

— Хъана, хъана,— Бега туънбуъгъ кваз лагъана, кІвач де-гишиз.

Къве чекмедини царцІар гайила, ада къултухдай са тармач пул акъудна. Къекъвена—кульубур авачиз хъана. Щуд ма-патдин чар вугана.

— Юанзавайди яхцІур кепек я, им завай кульуб ийиз же-дич.

— Жед,ачтІа, жедач ман. Амайди ваз багъиш хъуй.

— Вири цІуд манат!?

Бег жавабни тагана, хъфена. Дуъз лагъайтГа, са мензил ала-гпйла, адаз вичи гъакГа гайи цІуд манат гъайиф атана. ЯхцІур юспекдин чкадал цІуд манат! Шумудра жува жуваз лугъуда — ІІ хътин жуъреда пул цавуз вегъин герек туш. Пелез гъекъ акъат-дпдди кІвалахна къазанмишзавай пул я!

Гъаркъуъ, гзаф машина? инихъ-анихъ физвай куъчедин са натай маса патаз экъечТна, Бега мадни вичи вичик фагъум-фи-кир авуна. Эрменидивай кІуъд манатни пудкъад кепек вахчун тпвуна хъсан хъана. Ада чиркин хъанвай, тек-тек манатарни къа-)п пулар вахкудай. Абур нин гъилерай атанвайбур ятІа низ чи-да къван!

Министерстводдв агакъдалди са тІимил мензил амай,— «Сал-мур патан емишар» трестдин идарачи, рикел са вуч ятІани хтанваз, алай чкадал акъвазна. Гъилихъ галай, шаз министр-дкхъ галаз санал Япониядиз феи вахтунда, гъанай маса къа-чур сятдиз килигна. **Щусад** жедалди цІувад декъикъа амай. Ми-пистрди ам сятдин ціикъведаз гуъзет ийизвай. Телда кхъенвай:

«Салмур патан емишар» трестдин идарачи юлдаш Беговаз. 23-майдиз заз вун акуна кІанзава. Нисинин ціикъведаз гуъзле-мишзава. Министр».

Бегов министрди, Беговаз вичизни министр хъсан чидай. Ада трестда кваллахиз цусад йис хъанвай. Гъич тахъайтла, йиса кве сефер ам министерстводиз къезвай, муквал-муквал ам министрдихъ галазни гурунмиш жезвай. Лап са вад сефер абур санал, ма'са ксарни галаз, Япониядилай гъейри, Болгария-диз, Венгриядиз, Грециядиз, ГДР-диз емишар битмишардай тежриба чириз фенай.

«Салмур патан емишар», лагъайтла, министерствода твар-ван авай трестрикай сад тир. Бегов республикада машгур кас тир. Ада кве орденни медаль къазанмишнавай. Гила нубат Зегметдин Игитвилел атанвай. Венгрияда емиш багълара Бегова ви-чин трестдин тежриба ахъа авур вахтунда министрди хейлин инсанар алай чкадал лагъанай:

— **Чаз** къанни цуругуд трест ава. Нагагъ къад трестда Бегов хътин тешкилатчир хъанайтла, министерство квенкве жер-гейра жадай. Беговаз Зегметдин Игитвилин твар гъеле ганвач, амма ам ихътин Игит яз ава.

Вичиз министрди и сефер вучиз ша лагъанвайди ятла, адаз чидачир. Совещание тухудайла, къецепатан улквейриз рехъ акъатун хъайила, адаз авай-авайвал хабар гудай. Гъахъ-гъисаб ийидай вахтундани, цийи йисан планар тескирдайлани икI тир. Сифте сефер яз Беговаз министрди ерибине чир тавуна ви-чин къилив атун тIалабна. Инсан тушни, Беговани хейлин фи-кирар авуна. Яраб вучиз атун теклифнаватла? Вични и жуьре-да: «акуна кланзава». Гъинаватлани герек затI-матI хъанва. Бегова фикирна хъи, алава планар хивез чуькьуьз кланзава. Я умуд квайди кланда лугъуда, я бурж квайди. Бегов бурж квай-дини тир, умуд квайдини. Трестдини эхиримжи ирид йисуз емишар битмишарунин планар 120—135 процент къилиз акъудза-вай. Мумкинвилер мадни авай.

Ахпа къилиз фикир атана: белки Зегметдин Игитвилин твар гун патал ятла? Мадни са шак авуна — белки тади-мажал гъиниз-гъаниз рекъе тваз, ракъуриз кланзава жеди? Садра гъа икI ам къунши республикадиз фейиди тир. Разивал гуникди пашман хъанай. Гъавайда муьжуьд югъ кечирмишна. Авай пеше анин трестдин къуллугъчийрилай фенвай арза-ферзе ах-тармишун хъанай.

Къилиз са фикир къез, масад хъфизвайтлани, Бегован ге-вилар ачух тир. Хуьруьнбуру лугъу даивал: къуьл къуру тир, регъвни — дири. Иниз килигна ам дирибаш яз къезилдиз куь-чедай физвай. Вилик-къудухъ къезвай инсанриз ам килигзава-чир. Эрчи патан гъилин туплар спелрин квенкверал элкъез-вай. Шад-хуррам гевилдив къазваз шиблетрини жеркъ-веркъ ийизвай.

«Алем» туьквендин къвалавай фидайла, Бегова кIвач ява-

щи рна. Ам ахъзвай. Итимар ва папар, кьузекар ва жегьилар, г'Шлерик ацІай сумкаярни багъламаяр кваз шуьшедин ракІарай акч.очТзавай.

Беговни инсанрин арадиз кърма-къртишдиз гъахна. Абурун нїИда аваз ам квед лагъай мертебадиз акъатна. Инаг дишегъ-.пїїр патал метягъар авай чка тир. Плащ-палтунни, булушкаяр-ШІ, кланикай алуКІдай вахчаг-перемни, хуруйрал акъалждай к'цлпагъарни, гуьлуьтарни, кІвачин къаб-къажахни — дишегъ-лидиз вуч клан жедайтІа, ина вири гъиле гъатдай. Дишегълияр, Псгован са шумудра фикирдиз атайвал, техника вилик ракъ урин пай къуват тир. Са пата дяведин, уьлкъе душмандикай хуьнин ич.айгъуйри, маса пата дишегълийрин тІалабунри фабри-завут-дик гьерекат кутазвай. Анра зегъмет чІугвазвайбур, илим ва са-пийи вилик тухузвайбур итимар ятІани, абурал чпел гъалтза-мий затІ са акъван артуханди тушир. Цуд йисалай са палтуни, кпд йисалай са костномни, квед-пуд йисалай са жуьт калуш-мплуш.

Туьквенда кьекъезвай инсанрин арадаваз Бегов дуьз атана, ктирар маса гудай отделдиз акъатна. «ХупІ хъсан хъаначни!»— І>наивилелди лагъана ада рикГяй вичи вичик. Къуд патахъай нцТу, шуькГуь, къакъан, аскІан, северал хъиз пи алай, аксина яз |>Ирабарни хам тир дишегълийри чукъез ам алвер къезвай дг.чгедив агакъна. КилигайтІа, тамам музей я, выставка я. Гъяр-ш.уь отделда, цлалай цлал къедалди, къавалай лап чилел къван иі'tіпар, чиниз, пІузарриз, рацІамриз ядай ширерни, кшранарни, мпшар я. Абур авай шуьнеярни садбур какаяр хъиз элкъейбур и, масадбур къуд пипен, пуд пипен, ругуд пипен, садбур кил |цукъуь, клан гъаркьуь, муькуьбурун кил гъаркьуь, клан шуь-| Іуь. Садбур хъипи шуьшедин, масадбур жегъре,"къацу вили, |, |,агъедин рангунин. Им туьквен туш—ниэрин, нурарин ва (•пигарин макан я.

Бегов, вуч къачудатТа течиз кил квахъна, амукъна. Ам инихъ-анихъ килигна. Вич тТушунзавай папари, рушари вучкъа-•Іу:ІватІа, куьз фикир гузватІа, килигна. Чапла патав кве ди-икътиди сада садаз лугъузвай:

— Къейиди, «Париж» атир аку. Багъа ятІани, ша чна кведа кІ.пїитІани са флакон къачун. Париждин ни галаз хъайила нтимар.цукъедал алтТушдай чІижер хъиз, валай алатдач.

— Зун рекъин вучиз ийида къван. Зун къейитІа, вуна «Париж» гъик! къачуда? Ваз пул авани?

— Я кас, чІаларай тІеквенар акъудмир.

— Зав къад манат гва. Бес жедани?

— Гъакъван завни гва. Адан къимет къанни цІемуьжуьд минат я. Кве манат амукъни ийизва. Анжах, килиг, флакон заз жсда. Жуван пай кІвале са буш флакондиз эчІира.

— Вупла. Париждинди дамах флакон я. Адан кѐне вуч ава-тла, низ чир жеда. Кланзавайди эвелни-эвел флакон я.

— Де акI ятIа, вуна са вад манат артух це.

— Ваз аквазвачни — зав мад пул гвач.

— Ахпа вахце.

— Са вадра флакон за зи кIвале хуьда, ахпа са вадра вав гугуда. Рази яни?

— Я ман!!!

И арада Бегован кьулухъай са дишегълиди адан далу гьутув-яна. Бегов кьулухъ элкьвена.

— Вуч хабар я? — адан гьил спелрал фена. — Заз спелар кьалурмир. Им дишегълийрин отдел я. Вуна ина вучзавайди я? Итимрин шейэр авай отделдиз алад ман!

— Вавай хабар кьаз рикIелай фенвай,— жаваб гана Бегова. И гьуьжет туьквенчидиз акуна.

Масадбуру вичивай тIалаб-

завай атир, крем, кшран кьалур тийиз, ам Бегован мукьув атана.

— Вуна итим вуч вилералди тIуьна куьтягъзава?

— АтIангье, цIуд манатдин атир кьалурна.

— Итим, кьез кIани-такIан? — хабар кьуна туьквенчи дишегълиди. Бегованни туьквенчидин вилер сад садал туьц хьана. Саданбур тух чулав, муькуьданбур — марфадилай гуьгьуьниз. цав хьиз — экуьвили. Дишегълидин кьилел хурудал кьван, кьве кьуьнелайни вилик куьрснавай кьуьлуьн самар хьтин хьипи чIарар алай. РацIамризни вилерин кIакIариз кьацувал квай ранг янавай. Пел, хьуькьвер, чене, нер, лагъайтIа, магъид кIа-рабдикай атIанвай хьтинбур тир. Инсандин хамни лацу жеда кьван!

Бегов туьквенчидин суфатдиз килигзавай кьайдада, амни и кьайгьудик квай. Эхирни, дишегълидин сивик мили хьвер акатна:

— Кьез вуч кланзава?

Бегова жаваб ганач. Сеbeb ам тир хьи, и дишегълидик кьад-кьанни вад йисан вилик вич таниш хьайи, генералдин хтул ру-шан ухшар квай. Иллаки кьуьлуьн самарин ранг алай яргъи чIарарик. Ахпа, седефар хьиз куьлуь сарар ачухна, ийидай хьуьруьник. Вилерин вили цIарцIардик.

— Ви тIвар Бэла тушни?

Руша мадни вичин лацу сарар кьалурна, кьил галтадна.

Патавай вилерал шуьшеяр алай са папай гьарай акъатна:

— Я руш, эй, вуна атирар маса гузвани, тахъайтIа итимдихъ галаз кьугьунарзавани?

Итимдизни килиг. БалкIан кьван авай сад хьана дишегълийрин кьулаз гьахьнава. Вун чими ийидай кас амачни?!

— Вавай тТалабич,— жаваб гана Бегова, спелдин кIвенкI кье тупIув кyuна, ахъайна. Ахпа ам туьквенчидихъ элкъвена:

— Исятда виридалай иер атир гым я?

— Щипр! — лагъана вилерал шуъшеяр алай папа.

— **Заз** дишегълийрин атир кIанзава, баде... Туьквенчи руша лагъана:

— Гьелбетда, «Париж».

— Заз вад ваъ, кIуъд це.

— Гьикъван, гьикъван? — суал гана мад гъа вилерал шуъшеяр алай папа.— Ингъе, гилан итимар!

Абуруз гъар куъчеда са «шна ава.

— Абурук вун квач лугъуз вал дерт алани?

— Я кас, итимди вичин папазни рушариз къачузва,— мес-лятдал лагъана туьквенчиди.

— Чида чаз абурун папарни рушар. Валлагъ, адан папа чIид руш хада, ада кьил атIуда...

— **Вал** нубат къвеч! Ихътин югъ ваз аквадач.

— Ягъанатдал вегъемир.

Бегова мад сефер кIуъд флакон «Париж» атир гун тIалабна.

— РикIивай яни? — жузуна туьквенчиди. Адаз вичин уьмуърда са итимди икъван атирар санал къачуна акурд тушир. - Багъа я-гъа! Пуд вишни къад манатдила гзаф жеда гъа!

— Дишегълияр багъа затIар я. Абур патал чанни гъайиф туш, амукъна пул. ГъакIан чарар я, пелтекар.

Бегова гъакъкъатдани кIуъд «Париж» маса къачуна. Къва-ларив гвай папари къал къачуна.

— Гъа икIа я. Я инсанар, и кавказлуйриз пул гъинай къвез-нп?!

— Гъиняй къведа къван,— адан пад масада кyuна.— Чна |сIвалахзава—абуру, куквари хъиз, незва. Бес чи базарра абу-ру эцигнавай къиметар аквазвачни! Гъар са лимон, са парта-хил, са кило ичер гайила, са «Париж» къачудай пул жезва.

— Ша ман чиниз,— мад спелди кIвенкIвек гъил хкТурна, ппгъана Бегова.— Лимонарни жеда, «Парижарни». КIантIа гч.уьлерни аквада.

— Юлдаш къардаш, са «Париж» зазни къачу тIун, ваз ам пуч пул я.

— Чибуру вуч лугъудатIа чидани: пара кIандайдаз тIимил-iiii жагъидач, тIимил кIандайдаз — шимилни.

— Мишекъатвал вуч я!

И арада атирар маса гузвай отделдиз кье туьквенчи паб чтана. Сад итимдин кашканар алай, яшлуди, муькууди — таза чсаван руш. Дезгедихъ кIватI хъанвай эл абурухъ элкъвена, чIарар къуьлуьн самарин ранг алайдини Бегов кьилди амукъна.

— Куь пабни рушар бахтлу я,— ширин мецел лагъана ди-

шегълиди.— Гъуьлуьни бубади са атирар икван къачузва! — ИкІ лугъуз, ада «Париждин» кІуьд къвати табагъ чарчик куту-на, адал хъипи лент элкьуьрна.

— Са «Париж» мад хце ман,— лагъана Бегова. Пул гайидалай гуьгъуьниз ада лагъана:

— Къватидал атангъе а къацу лент аку, ам элкьуьра. Туьквенчиди адан тапшуругъ къилиз акъудайдалай гуьгъуь-низ Бегова къвати гъа дишегълидин гъиле туна.

— Им ваз. Зи патай. Пишкеш яз...

— Ваь, ваь! Жедай кар туш. Гзаф сагъул, амма жедач! Туьквенчи дишегълидин лацу чинив яр къекъвена. Адаз утанмиш хъана.

— За ми хъи рикелай багъишзавайди я. Заз вавай кІанза-ваь затІни авач. Къачу...

— Ваь, валлагъ! Жедач!

Къуьнер еке туьквенчи паб патав атана.

— Вуч хабар я? Бегова лагъана:

— Заз ви къуншидиз са «Париж» багъишиз кІанзава. Ада утанмишвал ийизва.

— Им къадагъа кТвалах я, ватандаш! — атІай жаваб гана ада, чина биришар туна.

— Къадагъа вучиз жеда къван? Ада заз чинеба маса гайи шей авач. АтІангъе, ацТанвай атирар я, вирибуруни маса къачу-на, зани. Сад за туьквенчидиз багъишзава.

— Са хийир авачиз каци къифни къадач. Квез вучтин мурад ава? Дишегъли гуьрчегди яз акурла, ам жувахъ гъун патал, адан къил гиж ийизвани? Адаз валай цуд сефер гуьрчег гъул ава. Алад, алад!

— Вуна зи марифатдин къайгъу чТугвамир. Заз къе гъакІа хъсан гевил ава. Къанни цуд кепек гайи облигациядай вад агъ-зур манат акъатнава. Гъаниз килигна — жумарт я, ваз ван хъа-нани, ватандаш? — лагъана Бегова.

— АкІ ятІа са «Париж» зазни къачу ман,— зарафат кваз лагъана кашканар авай туьквенчиди.

— Ваь ви гъуьлуь къачурай.

Къуьлуьн самарин рангунин чІарар алай дишегълидин ви-лик «Париж» авай къвати туна, Бегов хъфена. Ам маса отдел-риз фена, гъина гъана шей-дцуьйдиз килигна. Къачудай затІ ава-чир. ГъакТа тамашунар авунай. Дуйньяда вуч аватТа чир жез-вай. Имни хийир тир. Агъа-вини мертебайра къекъвена. Бегов, эхирни, къапудихъ рекъе "гъатна. Министерстводиз фидай вахт тир. Универмагдай экъечІайла, адал инал вичи «Париж» пиш-кеш авур туьквенчи гъалтна. Вич акурла, ам тадиз къвалал атана. Адан гъиле къацу лент кутІуннавай къвати авай.

— Валлагъ, заз и пишкеш къачуз утанмиш я,— лагъана ада.

— За вучиз гайиди ятІа чидани? — вичи вичик хъиз лагъана Бегова.— Заз вун хътин, ви яшарин руш ава. Ухшарарни вибур я. Амма ам заз авай чкани чидач.

— Куьн адан дидедихъ галаз чара хъанвани?

— Белли. Вун акурла, зи рикел абур хтана.

— Вил галани? Бегова къуьнер юзурна.

— Зун дидедихъ галаз яшамиш жезва. Къил чІугваз ашкъи пватІа, ингъе чи кІвалер.— Ада яхун цІум галай гъил туькІуьр-па, «Космос» туьквендин къаршида, куьчедин муькуь пата авай ругуд мертебадин кІвалер къалурна.— Пудкъанни муьжуьд ла. гъай квартира.

— Вун жумарт кас я, куьн бахтлу хъурай. Язни я...

ИкІ абур чара хъана.

ХъуьчІуьк кІуьд «Парижни» кваз Бегов, кІвач къана, мини-стерстводиз атана. Министрди тайин авур вахтуналди цІипуд декъикъа амай.

— Огъо, Марина! Нисин хийир! Вун гатфарин къизилгуьл хъиз ава хъи. ДатІана цуьк акъудзава...— ИкІ лугъуз, Бегова министрдин техсекретардив гъил вугана.

— Хвашгелди, юлдаш Бегов. Министрди вун суракъзавай.

— Кае-мае авани? — вилерал министрдин кабинетдин рак къалуриз, Бегова анихъ къвез гьерекач авуна.

— Кас-масни авач, вични. Ам совминдиз фенва. Ингъе квез кагъаз.

Бегован гевил са кІус серин хъана, ачух цавал рехи, булутар йкъалтна. ЦІалцІам лацу кагъаздин шуькІуь зулунал дирибаш Гъилелди кхъенвай: «Бег Бегович!Зун, гъайиф хъи, няналди ина жедач. Венгриядай мугъманар атанва. Няниз, сятдин муьжуь-даз хъиз, кІвализ ша, Соломеядизни шад жеда. Де, аквадалди Куь Н. И.». Ахпа еке гьарфаралди къул чІугунвай.

— Мадни хъсан ман,— лагъана Бегова.— Министр авачир нахт я, кабинетдин раки ахъазва. Адан чка къуртІа жеда.

Къезил беден, шуькІуь къуьнер, яхун гардан авай Марина-дин чиниз са ранг атана,сад хъфена. Кесибдиз киче хъана. Адаа Бегов уьткъем кас тирди чидай. Таниш яз гзаф йисар тир. Адай нуч хъайитІани акъатдай. Маринадин рикел алама: са пуд йисан вилик майдин суварар алатнамазди, Бегова са хейлин инсанар алай чкадал вич къужагда къуна, сивиз темен гана. Им гъеле затІ туш. Министрдин заместителдихъ галаз са вуч нІгани гуьжет хъайи вахтунда Бегова ам ахъазвай дакІардай къецел гадриз са тІимил амай. Касдиз акъван киче хъанай хън, адан рикІиз тІал янай. Хурал гъил эцигнаваз акурла, Бегова лагъана:

— Киче жемир! Гадардач!

Исятда Бегова министрдин чка къада лагъана, зарафат авур-лани, Маринадиз акI хъана хьи, гуя ада гъакъикътдани ихътин кар ийида.

— Къадач, Марина, министрдин чка,— лагъана Багова, стол-дин къвалав гвай стулдал вичин жендек вегъена. Адан рикел вичин хъуьчIуьк квай шей хтана.

— Къала, са мукIратI гице,— тIалабна ада Мариनावай. Марилади тадиз столдин дахил вилик чIугуна. Анай кике-риз яру шир янавай назик тупIаралди шуькIуьк яргъи мукIратI! акъудна, ам Бегован тумпунар хътин ацIай гъиле туна. Итим-ди йигиндиз мукIратIдал табагъдин чарчин пIипI атIана. Анай «Париж» атирдин флакон авай къвати акуна. Адал Бегованни Маринадин къведан вилерни туьш хъана.

— Мариночка, муьжуьд мартдиз зун ина авачир. Им ваз зи латай са гъвечи савкъват. Вун къизилгуьл цуьк я. Адахъ иер атирдин ниэрни жеда.

— О-а, юлдаш Бегов, куьн вуч хъсан кас тушни! Амма, вал-лагъ, заз утанмиш я. Вуна заз савкъватар гуз им вад-цIуд сефер я. За квез вуч гун?! Ингъе, заз «Къирхаягъдин гарданар», «Къяз-ран тапацар» къенфетар ава. За исятда акъудда.

— Ваь, вай. Савкъватдал къимет алай затI туш хьи. За ми-хьи рикелай гузва. Зун савкъватар гуз кIандай кас я. Савкъват-диз савкъват гудай затI туш.

— Бес гъикIин, гъар сефер куьне гудани?

Марина чашмиш хъанваз акурла, Бегова, адан патав атана, чапла гъил адан яхун къуьнел эцигна, явашдиз адан пелез са гъилле темен гана. Маринадин ранг авачир чинив яр къекъвена.

— Вуна, къала, Тонядиз эвера ман.

— Гъи? Чина Тонияр вад-ругуд ава.

— Планрин отделдин зеведиш.

— А-а... Семеновна? Исятда.— Марина стулдал ацукъна, телефондин трубка хкажна, ам къизилдин уьнуьг галай япух-в гъана.— Адаз вуч лугъуда, юлдаш Бегов?

— Вуч лугъуда къван?! — Бегова гъаркъуь пеле биришар кIвагIна, фагъум-фикир авуна.

— Лагъ хьи, министрди эверзава.

— Исятда.

— Ваз, анжах, такIан жемир гъа. Тоня атайла, вун, са кар авайди багъна къуна, са декъикъада санихъ алад. — Башуьсте, башуьсте. Марилади вичиз ганвай «Париж» нерив мукъва авуна. Флакон къватида авайтIани, ада ахътин лезет къачуна хьи, гуя вич атирдин вире гъатна.

Зенг авунмазди хурар, одес ичер хътин, ири, гардан куьруь, къилелни са маркв къван къалин, хине янавай чIарар алай ди-шегъли атана. Беговаз, адаз килигни тавуна, салам гана, ам дуьз министрдин кабинетдиз гъахъна. И арада Марина тадиз къепел »къечIна.

— Марина, министр авач хьи...

Элкъвена килигайтIа, Марина авач. Антонина Семеновнадиз вичиз кIуфук хъвер кваз килигзавай Бегов акуна.

— А-а, Бег Бегович! Куьн яни? Фагъумдик кваз, гъич куьн къатIунни авунач. Куьн атана, хъсан хъана. Куь трестдихъ га-лаз гъялдай са хейлин месэлаяр ава. Куьн мус отделдиз акъ-атда?

— Нагагъ заз Мекке аватIа, куь отдел тушни, багъа Антонина Семеновна!

— Квез шумуд сефер лугъуда: зун квез гъакIа Тоня я. Мад дустарин арада ахътин жуьре жеч хьи.

— Зун дуьз гъавурда гъатзава, Анто... А-а Тоня! Шак алач:

алава план гуз кIанзава. Заз куь дуствилин къадар чида. Фад-лай чида...

Антонина Семеновнадин яцIу пIузарар юзана.

— Мад вучин,— лагъана ада.— Чи умуд куьн хътин са вад-и, Iуд трестдик ква. Куьне планар ацIурда — министерстводини чIемей хъиз кIвалахда. Къуллугъчийризни асант я. Нагагъ **чна** йифиз иердиз ахвар авуна кIанзаватIа, планар ацIура... Къилни илаз...

— АцIурда, Тонечка. ТавуртIа, вуна чи къилел са чIарни та-дач хьи.

— А-а, гъавилияй ви къил гачал хъанвани?

Отделдин зеведиш Бегован къулухъ атана, ада итимдин гъеле тек-бир чIарчIиз сифте рех янавай, са тIимил къван бурма квай чIарарик тупIар хIурна.

— Маншалагъ, гъеле итимдин тавунай аватнавач... Де, куь гъалар гъик! я? Къибледихъ мекъизвани, тахъайтIа ракъини ка-иа, кабабзавани? Емишрин бегъердин умудар гъихътинбур я? Гъикъван заз ви трестдиз къвез кIан хъанатIани, гъеле къисмет хъанач. Гагъ са, гагъ маса карди акъвазарзава.

— Гъуьлуь ихтияр гузвач, лагъ.

— Ай, гъуьлуьз закай хабар авани? Авай пеше вичин ида-ранй вацIукай яхун кIизрияр къун я. Абур недай къван, жувак-ии кIизрийрин ял акатнава.

Бегова, спелрин кIвенкIвериз звар гана, кIуф Тонядин мукъув авуна, ни акална. Тоняди яргъи чIарарив къунвай къил хкажна, вичин яцIу гардан ачухарна.

— Заз чиз, куьне арабрин атир янва. Ни гъаданди я,— вич атиррин усIар тирди хъиз къалуриз, лагъаьа Бегова.

— Гъалат! туш. Френгрин атирар чаз гъинай атурай. КIвал къени хъайи кас, гъукуматдин меркез я лагъана «Парижни» авач.

Беговаз кІанзавайдини и кьубудихъ атун тир.

— Заз вуна лугъузвай кар чиз, гъанва за ваз, Тонечка, «Париж».

— «Париж»? «Париж»? Гъинай?! Гъик! лугъудай куь вила-ятдиз? Ами, Салмур патай?! Дуьньяда тежедайди жеч.

Дишегълидин гъяркъуьз ахъа хъанвай вилери столдин пипел Бегова табагъ чарчикай хкудзавай къвати фагъумиз башла-мишна.

— Я-гъа, «Париж»! Чан «Париж». Ксари атирар акъудда ман!

— Ам ваз, и къведни ви къве рушаз. Рушар туш—малаикар я. Гуърчег, акъуллу. Абуруз мехъерар ийидайла, килиг, Тоня, тамада анжах закай жеда. Маса ният ийиз хъайитІа, за дуван аквада.

— Сагъул, чухсагъул. **Бег...** Бего... Бег! Пуд «Париж» са-нал! **Вун** кесиб жедачни?

— Вун патал зун кесиб хъайитІани, зарар авач.

— Жеч, жеч,— лагъана Тоняди,— вуна садра лагъаначирни: булахдай гъикъван яд авахъайтІа, адаз гъакъван хкъвенни ийида.

И арада ракарал Марина пайда хъана. Тоняди тадиз вичиз танвай савкъват къацу рангунин гегъенш булушкадин гъяркъуьз хилен кІаник кутуна.

— Я руш,— Тоня Маринадихъ элкъвена,— вуна министрди заз эверзава лагъаначирни? Ам авач-хир...

Маринади вилерал са уьтери хъиз Бегов къалурна. Ам гъа-вурда гъатна.

— Ша, ша. Бег Бегович отделдиз, крар ава...

— Къведа, Тоня. Рекъелай килиг, ам вуч я, Рабия, татарка. Заз анихъ къвез кІанзавач. Виридаз гудай къван затІ авач...

— Исятда. Мад сефер, чухсагъул. Вун лап халис итим я. Чин ачух, гъил ачух. Чибур хъиз туш. ХъуьтІуьз живни къимишдай къведач.

ЭрчІи вил чапрас, бедендин вири чкаяр вичин къайдада авай кТалубрин Рабия атайла, Бегова адахъ галаз рикІин сидкъидай хуш-беш авуна. Рабия лап тІимил атанатІа, цІуд сефер Бегован трестдиз атайди тир. Ам нефт-бензин харж авунин рекъяй ревизор тир.

— Вуна заз мехъер ийидайла, ша лагъана, хабар гун хиве къунай. Вуна ша лагъанач хъи... Амма за зи гъвечІи пишкеш гъа вахтунилай инихъ хуьзва. Къведайла, ам за къачуна...— Къвати Рабиядин гъиле вугуз, Бегова мад лагъана:—Ваз ирид хвани са руш хъурай!..

— О-о! Юлдаш Бегов. Им лап жаза я хъи!

— Жаза балаяр тахъун я. Заз анжах пуд ава. Са вад хъхъа-ийтІа, мадни хъсан тир.

Патавай гъуьлуьк кваз вад йис яз, са аялдизни чан тагай Маринаді, Рабиядин кІвенкІ атІана, лагъана:

— Ирид-муьжуьд аял кІанз итимриз регъят я. Чпи гъич сад хъайитІани хана кІандай.

— Гъайиф хъи, тІебиатди итимрал ихътин везифа ихтибар-швач.

«Чухсагъул» лагъана, Рабия хъфена. Табагъдин чарчик мадни атирар кумайди акваз, Маринаді абурукай сад жедатІа канцеляриядин зеведишдиз гун теклиф авуна.

— Гуда ман.— Бегов рази хъана.— Гъич тахъайтІа, гъар П низ атай вахтунда удостоверениедал кІумп гъалчзава.

— Бег Бегович! Вуч аватІа чидани? Гъамиядин яш яхцІур-П и цІуд йис хъанва. Алатай гъафтеда чна къейд авунай.

Им хъсан багъна тир. Бегова адаз вичин кІвачел ша лагъа-ццч. Вич, халичадин яру-цІару рехълук эКІянавай гурарай къве мрртеба агъуз эвичІна, коридордин яргъал къиле, Гъамиядин питав фена. Гъик! хъайитІани, атана кІанзавайди тир. Ам са къа^-дир къайи дишегъли яз. Бегов адахъ галаз, гъвадиз килигай жуьреда, рахана:

— Мадни бахтлу хъурай, аялар чІалаз килиграй, къилелай ануь рагъ эксик тахъурай!

ИкІ лугъуз Бегова Гъамиядив «Париж» авай къвати вугана. Къурай якІарин, ченедал чІулав хал алай паб кІвачел къа-рпгъна.

— Къез зун къуьзуь хъанва лагъай хабар гайиди вуж я?

— Къуьзуь вучиз жеда къван? — жузуна Бегова, гъил спел-|шл къвез.—Лап тавуна авай вахт я. Гъеле нисинал акъатнавач. Гпгъдан, няни гинвайди я, лап са асир кІан жеда.

Дишегъли тушни. Вич гъикъван жегъил я лагъайтІа, гъакъ-іиц н ам шад жеда. Вичизни чида, жегъил туширди, уьмуьрар жесуна-такуна, гъарай алаз физвайди, вацІара ятар къуразвайди. Лмма икІ ятІани, вун жегъил-жаван я лагъайла, рикІиз, чІем иличай хъиз, хвеші жеда. Дишегълийри чпи, пІемуьжуьд йис жгдалди, чпин яшар еке ийиз алахъда, цІемуьжуьд йисалай ,|латайла, гъвечІи ийиз. Авурай ман, мад вучин. Дуьньядин кар и, гъардаз вичиз аквазва.

Хариж уьлквейриз фин-хтун патал документар къайдадик кутадай отделдани Бегован рикІиз хуш дишегъли авай. Адан тІвар Вия я. Бубадал атайтІа, ам эстонви тир, дидедал атайтІа — украинви. Адаз министерствода Къагъве лугъудай. Касдин пеше, пакамлай няналди къагъве ругун ва хъун тир. Адахъ га-лай низрни къагъвединбур тир. Алай пек-лекдихъни къагъве-дин ни галай. Яргъи шуькІуь

рацџамрин кџаник фад-фад юза-дай вилерани къагъведин ранг авай.

— Са къагъве хъвадачни? — жузуна Вияди, Бегов адан ка-бинетдиз гъахъна, салам гайи вахтунда, саламдиз гудай ясаваб-дин чкадал.

— Нагагъ суваб къазанмишиз кџанзаватџа, гъелбетда. Бегов буш столдихъ ацукъна. Лацу-яру рангар квай бадида-ваз, кьилел атир алаз бугъ акъахзавай къагъве вилик атайлг»<>

ада гъилелди гъил **тџушунна**.

— Аллагъдин пай я.

Ада фупџ-фупџ ийиз, лезет къачуз, къагъве хъвана. Вилер ; Виядал алай. Къилиз фикир атана: жумни чуъхвер какахъна-вай емиш я. Вияди «Париж» атир, ашнади гайи савкъват хъиз, къабулна. Ам гъич къватидиз килигни авунач. Вичел са артух кџалуб-малуб алачиртџани, адаз атиррин дадар чидай. Кџа-ле гъам Франциядай, гъам Япониядай, Китайдай, Индиядай, Египетдай хкай са хейлин атирар авай.

Гъелбетда, ада Беговаз *Сагъул» лагъана, гъатта адав игис-хъана, адан хъуькъвек вичин пџузар хкџунни авуна. Амма акъ-ван къезилдиз хкџурна хъи, пџузарриз янвай къагъведин рангу-нин ширди гелни авунач.

Гъа и арада тадиз рак ахъайна, къецеалап кабинетдин къенез; шалман хътин, яргъи са дишегъли гъахъна. |

— Багъишламиша.— Ам чашмиш хъана. Адаз Беговани Вияди гъакъкъятда, сада сад къужахда къуна, теменар гузвай хъиз авай.— Зун хъфида. Квез зун акунач, заз куьн...

— Тади къачумир,— лагъана Бегова.— Александра Степановна, нисин хийир!

— Абат-хир, юлдаш... гъик! тир ви фамилия? А-а, Бегов туширни?

— Машаллагъ, цџуд йисуз таниш ятџани, тџвар, фамилия ри-кџел хуьзва...

— Валай гъар вацран къиле пуд-къуд арза къведачиртџа, ги-лани чир жедачир.

— Яшамишрай арзачияр! Шикаятчияр! Абурун гъунар яз, зун квез машгъур я,— хъверна, зарафат кваз Бегова лагъана^ чџулав вилер гъяркъуьз ачухарна, кџуф инихъ-анихъ ийиз, спе-лар юзурна. Александра Степановнадиз Виядин столдал алай ^Париждин» къватини акуна, Бегован хъуьчџуьк квай, табагъ кутунвай шейни.

Вияди чуьнуьхнач.

— За са къагъведихъ атир къачуна,— лагъана ада зарафат-дин жуьреда.

— Александра Степановнадиз за михъи рикџелай къагъве-ни арада авачиз савкъват ийида.— Бегова хъуьчџуьк квай атирар столдал эцигна, абурукай, са къвати хкудна, ам шалман хътин къакъан дишегълидиз буюр авуна. Хабарни авачиз Александра Степановна хъиткъинна:

— Куьн за я гъуьлвиле, я ашнавиле къунвач. Заз атирар ишкеш вучиз ийизвайди я!?

— Михъи рикџелай я...

— Чида заз куь михъи рикџ. Виядиз са темен ганвани, мадии хце. Зун я акъван жегъил туш, я пузмиш.

— Я Саша, Александра Степановна, вуна вуч лугъузвайди **я**? Ни пџагъар гана! Ахварай акунани! — вилел стџал къвез жу-оуна чашмиш хъайи Вияди.

— Заз жуван вилералди акуначиртџа, лугъудачир... Анжах ракџариз куьлег хъайитџани ядай...

Ахпа зун... маса къачуз аял туш.

— Садни за маса къачузвач, багъа Александра Степановна! — ван хкажна Бегова.— Я къачун лазимни туш. За къучагъди хъиз кџвалахзава. Трестни чџем квай машин хъиз дири я. Ка-гъазар инихъ-анихъ ийиз, куьне, тарцин кџарасдиз гъахънавай^ кукари хъиз, ненни ийизва, артухни.

— Михъиз тџуьнани кџанда, юлдаш... гъик! тир?...

— Бег Бегович!

— Эхъ, Бег Бегович!

— Гъа михъиз тџуьн патахъай атанвайди я,— лагъана Бего-на, ажугъ иликъариз.— Лотереядихъ гайи къанни цџуд кепек-дай ингъе, тџимилни ваъ, вад агъзур манат акъатна. Агъзуррал-ди инсанри къачуна облигацияр, еке пул заз акъатна. Гъарам и лагъана, чир-течирбуруз пай хъийизва, юлдаш Самарина! Туь-туьнлай физвач. Белки, куьнени облигацияр къачуна, затџ акъат-» нач жеди.

Самарина буш хъана.

— Багъишламиша. Им башкъа месэла я.. Икџ ятџани, заз кџандач!

Самарина, ракџарай экъечџайла, кьил гардандиз чџугуна, хъфена.

... Няниз Бегов министрдин кџвалер галай патахъ фена. Куь-чо атџуз, майдан атџуз, ам цџикъвед мертебадин кџвалерин вилик икъатна. Кџалер там хътин сих шабалтдин тарарин арада цавуз хкаж хъанвай. Муьква жердавай абур аршдиз физвай. Къакъан мертебаяр, гъяркъуь дакџарар, сад лагъай мертебада санадин маларинни недай-хъвадай шейэрин туьквенри гур кваз кџвалах-навай. Гатфарин азгар яз, тарари цуьк акъуднавай, къацу пе-шерин арада лацу цуьквер иллаки ачухдиз аквадай.

Министр дуланмиш жезвай кџвалерин вестибюлда еке экв авай. Къакъан къавукай шуьшедин еке люстраяр куьрнавай-Абурун ишигъни акъван хци тир хъи, вилер атџудай. Цемент-^ дин цџалцџам чилел, къуд пипџе гъяркъуь челеграй къацу кила-рисар, шуькџуь яргъи хилер сад чилел къван алгъана,

лап къа-вув къван экъечІнавай.

Ишигълаван хъанвай вестибюлда вичин гъилевай къизил-гуълерин яру-жегъре кІунчІ мехъер юкъуз свае хъыз аквадай..

И кІунчІ цуъкверни гваз Бегов, лифтда акъах тавуна, пуд. лагъай мертебадиз хкаж хъана. Гуларар, цлар, рекІв акъатна» михъи, лацу тир. Я винелди, я агъадалди фидай кас-масни ава-чир. Налугъуда хъи, ина чан алай гъич са инсан къванни авач. Анжах цларихъай ширин манийрин ванер ара-ара галукъдай.. «І2» нумра кхъенвай гъуьндуър къакъан ракІарив атайла, Бего-ва зенгинин кнопкадал тІуб илисна. РакІарин къене патай бил-бил рахана. Раханач — мани яна. »

— Ша, ша, юлдаш Бегов,— ихътин гафаралди ам лап чилел къван яргъи, къацу чІурал еке-еке финид цуъквер алай, дерин-диз, лап хуруйрин къатІар аквадай къван ачух халат алай дишегълиди чІем янвай хъыз цларулар гузвай сивик хъвер кваз. къаршиламишна.

И алахъай югъ хътин, чина экв, вилера сакитвал авай ди-шегъли министрдин паб тир. Соломея! Соломея Викторовна! Ам Беговаз чидай: садра абур пудни, маса кас галачиз, Венгрияди:

фенай. Ина адаз министрдин хзандин ери-бине, гъал-агъвал хъсандиз чир хъанай. Соломея са тІимил гъаргъараг хътинди тир. Адаз кІвалин-йикъан сир-мир чидачир. РикІе вуч аватІа» мецелни гъам жедай. Ада Беговаз, чеб Будапештдин мугъман-ханада авай чІавуз, вичин гъуьлуьккай гзаф ихтилатар авунай. Адан тІварни бубад тІвар Николай Иванович тиртІани, ам асил-ери грек тир. Аял ахтунда Николаяз диде чІални чидай. Адан диде-буба фад кечмиш хъана. Николай гъуьлуьк квай ваха чІе-хи авуна, адаз урус гъуьлуьн хзанда тербия гана. Гададин ри-кІелай яваш-яваш грек чІал алатна, икІ ятІани исятдани, гре-кар рахадайла, гъавурда гъатда. Институтда кІелдай чІавуз Николая вичелай къве курсунин агъада авай са рушахъ галаз дуст-вал ийизвай. Йикъарикай са юкъуз а руша Николаяз вичин ме-хъерик атун теклиф авуна.

— Дегъ, заз хабар авачиз вуна чи мехъерни ийизвани? — жу-зуна Николая.

— ТакІан жемир, Коля! Вун хъсан гада я. Амма зун гъуь-луьз масадаз физва. Вуна зак лишан кутунвач.

— За вак -исятда лишан кутада. Масадаз фимир.

— Геж хъанва, Коля. Са тІимил къван фад фикирна кІан-дай.

Гъа икІ лагъанай Соломеяди Беговаз Будапештдин мугъманханада, Николай (грек чІалал Николае) вичин дуствиликай атІа-пай. Амма варзни алатнач, а руш, гила паб, шехъиз-шехъиз га-дадин хуруда гъатна. Ам фейи итгим дустагъдай катнавай угъри яз, милициядин гъиле гъат хъувунай. Вич икъван ужуз гъилай къунайтІани, Николаев адан язух чІугунай. Са кІам-шам амай, пм вичин пабвиле къахчуз—гена, адахъ акъулулу дустар хъана. Абуру Николай ихътин гъалатІдивай хвена. Ихътин дустар та-тсъанайтІа, Соломеядиз къер акъатдачир. Николаев а вичиз ха-инвал авур дишегълидал мад гиман тагъун патахъай, абуру адаз чпихъ галаз са курсуна кІелзавай Соломея къалурна. Гуьгуьнай •ганишарна. Гъа сифте къачур кам сеbeb яз, абур къвердавай мукъва хъана...

— Эй, юлдаш Бегов, анлай инихъ къанни цТуд йисар алат-кава.

— Куь аялар къилди яз дуланмиш жезвани, тахъайтІа?... — Вегова суалдин къат! ятІана.

— Вун гъахъ я, «тахъайтІа» къилел атана. Чаз аялар хъа-пач. Жегъил вахтара къайгъу авачир, гила рикІ дарихъ жезва. Иллаки къуншийрин шад-хуррам куьрпеяр акурла...

ФенчІи жив хътин, пурлу лацу якІар алай министрдихъ га-низ еке элквей столдихъ хуш-беш авуна, фу-къафун тІуьна, тІи-мил къван ичкини хъвана, азгар кефиниз акъатай вахтунда министрди лагъана:

— Гила фагъум авуна, лагъ тІун: ваз за вучиз меркездиз «тун теклифнава?...

Министрдал къелеч! перем алай, хев ахъа тир. Адан кІани-кай лацу якІарин, ракъинал чранвай хъиз цІун тав квай чІарар малум тир. Ара-ара министрди, абур акун тавун патал, перем-дин хев агал хъийидай, амма седеф тахъуниз килигна, чІаралай кур мад ахъа жедай. Ам кІалубдиз аскІанди тир. Вични туькме хъайила, столдихъ ацукънавай, иллаки креслода архайин хъайи Осреда ам лап сарубугъадин кумба хъиз аквадай. Чидач, къил нуж ятІа, эхир вуж ятІа, гъуьлуьни папа са жуьреда мили хъуь-)ор ийидай. Сада башламишайтІа, муькуьда гъик! хъайитІани дивам хъийидай.

Беговаз мадни акуна хъи, гъуьлни паб рикІер ачух инсанар и. Министрди Беговаз суални гъа жуьреда гана:

— Чир хъаначни?

— Планар артух ийиз кІанзаватІа? — суалдиз суалдин жуь-)ода жаваб гана мугъманди.

— Ваъ.

— Залай арза-ферзе атана лугъузвай...

— Атурай ман...

— Маса трест ахтармишиз?..

— Ваъ, ваъ.

— Къецепатан уьлквейриз физ?

— Имни ваъ.

— Бес вуч хъурай?!—Бегова, гагъ пеле тІуб экъуьриз, гать чІулав спелриз звар гуз, яргъалди фагъум-фикир авуна.

— Де, рикІ акъудмир касдин! — хъвер кваз лагъана Соло-меяди. Министрди тади къачунач.

«Килигин ман,— лагыана ада вичи вячик, идахъ сабур аватла». Ихтилат маса патаз вегъез,, ада хабар кыуна:

— Ви сортарин багъ гык! хъанай? Кутаз хъанайни? Халкъ-ди гык! къабулна?

Бегова жаваб гана хъи, багъ битмиш жезва. Вичи яратми-шай къанни ругуд сортунилай гъейри, маса багъманчийрини къуд-вад битмишарзава. Виридалайни ичери хъсан чин гузва. Амма исятда маса месълани вилик акъваззава. Салмур пата вит йисаралди хейлин чкадин емишар арадал атанвай. Гзафни-гзаф ичер ва чухверар. Абур кАлубриз гилан сортарилай гъвечи я,, амма абурухъ артуханвилерни ава. Вири лап мекъи хъуьтЯй акъатна. Абуру къай къачудач. Абурук квак акатдач. Абур гат-фаралди ваъ, лап цийи бегъер битмиш жедалди амукъда. Ми-жени кумукъда, рангни, ерини. Амма, килиг, чкадин емишрин къайгъудик квай ксар цАру-къери жезва. И емишриз къиметни авач. Заз абур кВатI хъувуна, са багъ агакъариз кАнзава. Гзаф» чил къадач. Са гектар герек жеда. Нагагъ и алай гьалда чкадик емишар терг ийиз хъайитIа, са къад-яхцIур йисалай чун я куьгъне' бурукай, я цийибурукай тахъана амукъда. Гилан емишар кефер-пата яратмишнавайбуру я. Абуру кеферпата хъсан ишлемишни ийизва, ана еке бегъерарни гузва. Ана абурук са акъван артух квак-макни акатзавач. Чи чими чкайра абурувай дурум гуз жез-вач.

Министрдин лацу чинал хъвер элкъвена.

— Вуна кеферпадин къиблепад сад садаз акси акъвазарзава хъи?

— Са кIусни ийизвач, Николай Иванович! Кефердихъни къиб-ледихъ галай халкъарин хесетар, адетар ва къанунар жуьреба-жуьре тир къайдада емишрин ериярни сад, туш. Им илимдиз аксивал туш. Илимди вичи икI лугъузва.

— Вун санал гъахъ я, чкадин емишар хвена кАнда. Амма абур гъукуматди маса къачузвач. КъачуртIани чет кепекдай къачуда. Совхоза?, икI хъайитIа, кашал къведа. Ваъ, ваъ, теж-рибаяр твах, чкадин емишар гилан заманадин емишриз акси акъвазармир.

— Гилан заманадин емишар чкадин емишриз акси акъвазар тавунайтIани жедай! — са тIимил туьнтвал кваз лагыана Бегова. Адан вилерай цIелхемар акъатна. Къумрал якIун чинив яру ранг къекъвена.

— Халис пешекар тирди чир жезва. Къилелай кТвачелди чигъманчи я, — рази яз лагыана министрди.— За ваз, дуьз ла-п.иIНТIа, гъа и ви хесет лайихлуди яз ша лагъайди я. Ваз вуч ха-иIиI) аватIа чидани, дуст. Ша чна ина санал кIвалахин. Къуьн и буюне аваз. Чун садаз сад чиз гзаф вахт я. Трестда кIвалах

•тур къван, заз чиз, исятда бес я. Лекърез еке мензилар кАн-||. .', НуькГрен мензилар вугайла, адавай эхиз жедач. Вуна вуч 'угьуда?

Министрди Бегован метIел капаш эцигна. Ам мугъмандин •шкиз килигна. Бегова эвелни-эвел спелрилай гъил алтадна, ахни къве гъилни хкажна, тек-бир рехи чIар акатнавай къилелай 'исъуьрна. Къацу-вили шуьшедин къапунай къенфет къачуна, Iдалай къуркъушумдин къелеч! чар алудна. Амма къенфет си-ииз вегъенач. Ам гъиле кыуна, Бегова лагыана:

— Министр, куьн сагърай. Куьне заз еке ихтибар ийизва. Пун шадни я, разини я, квез буржлуни я.

— За ваз еке къуллугъ теклиф ийизва. Чи министерствова ип къуллугъдилай алатайла — къвед лагъайди. Заместителвал гуш. Им вун хътин пешекардиз кутугай кIвалах туш. За ваз п.укуматди исятда чаз цийиз ганвай къуллугъ теклифзава. Уьлкведин къилин агроном, къилни къилин багъманчи. Дуллух

•'цеди я, вуна исятда къачузвай къван къвед жеда. Машинни люда, шегъердин къерехда тама кIвал-югъ авай багъни. Са къа-дир маса шартIарни...

Бегован кIуфук шедвал акатна, чIулав гъакъкъар хътин ви-иIгра кефли цТверекГар къугъвана.

— Министр, куьн сагърай. Къуллугъ гъакъкъатдани екеди м. Амма рикIивай лугъун: иниз атайтIа, зун пурпук чилий нкъудна, кагъазрин къула акIурай къелемдиз элкъвела. Гъасят-ди къурада. Чи шаир Суьлеймана лагъайвал, чубандиз дагъ яра-III угъ я, агрономдиз — багъ.

— Ви ихтиярда, дуст кас, вири уьлкведин багълар жеда...

— Гъа и кар пис я эхир. За вири багъларикай вучда, заз жуванди кАнда. Ахпа чи миллетдиз ихътин са мисални ава. 'Пехибурун къула гъвечиIид жеридалай гъвечиIи'бурун арада че-хид хъайитIа хъсан я.

— ГъвечиIид гынвайди я! Вири уьлкведин къилин агроном! Нине авай идарайра за меслятни авунва. Вири рази я. ТIвар, фа-милияти лугъуз регъят я. Бегов! Бег! Бегович! Пуд сефер Бег. Лап беглерин сихилдикай хъиз я...

Бегов стулда инихъ-анихъ юзана.

— Язни я.

— ГыкI? Халис бегдин хва!?

— Белли. Зи буба инкъилабдилай вилик бег тир. Адаз къуд стха аваз, абурни беглер тир. Чи чIехи буба, гъатта ата-бубани бег тир.

Ювалин къве иесини-гъам гъуьл, гъам паб — гъейран хъана. Чпин яшинда абуруз сифте яз гъакъкъатдин бегдин хва ак-вазвай. Икъван гагъди абуру адан тIварцIиз, фамилиядиз фикир ганачир. Бег я ман! Къиблепатан миллетриз «бег», «хан», «султан» квай тIварар гзаф!

— Дуъз лагъайтIа,— башламишна Соломеяди, яру цуъквер» алай халатдив хуру Кевирна,— квек виликан аямдин гъаким-рин са гъихътин ятIани лишанар ква. За фадлай къатIанай. Лайихлувал. Къилин винизвал. Мад вуч лугъун, йигинвал... Акъулни, акъулни...

Аксина яз, гъуълукъ рикIин деринрай къалабулукъ акатна» Вичи Бегов гъукуматдин еке къуллугъдал теклиф ийизва, ам килигайтIа, бегдин хва я. Дуъз лагъайтIа, исятда тафават авач. Хци бубадин патахъай жаваб гузвач. Вични, килиг, гъиз<^тин бажарагълу пешекар ятIа. Лайихлудаказ КIвалахзава. Трестди датIана сад лагъай чка къазва. Чапла гъилин кIанчIал тупIун кикелди вилик квай чукIул столдал элкъуьриз министрди вичи:

вичик хъиз лагъана:

— Буба бег тир лагъана, ваз ви уьмурда четинвилер гьалт-начирни!

— Са кIусни! — Бегова спелдик тIуб хукIуна.— Зи буба, министр, куьн сагърай, заманадикай хабр авай кас тир. Инкъилаб гъалиб хъанмазди, ам цийи гъукуматдин патаз атана. Гъатта Яру аскерриз, партизанриз еке куьмекарни авуна ада. Гъуьр, • як, къафун ахъайна. Хер-къац! алай аскерар хвена. Чи пата ам ^ тIвар-ван авай кас я. Адакай ктабрани кхъенва. Адан шикил музейдани ава. Нагагъ гъар са фяле ва лежбер зи буба къван Совет гъукуматдиз вафалу тиртIа, чи крар лап цавариз акъат-дай.

Министрдиз, вичин рикIел ми хъи чIем иличай хъиз, хвешиг хъана. Адан папакни шадвал акатна.

— Зунни къуллукъ акъвазай хва туш,— лагъана Бегова мад-ни.— Алатай дяведин вахтунда къанни вад агъзур манат кIватI-на, чIехи пай гъидавай-гъадавай бурж къачуна, фронтдиз куь-мек яз гъукуматдиз гана. Сталиналай чухсагъулдин кагъаэ атана.

— Лап Сталиналай вичелай? — мягътел яз жузуна кIвалин:

кайваниди.— Машаллагъ! Чи гъукуматдин бахтни къуват вун хътин итимрин къуьнерал алачни!

Иесиди вичи мугъмандивай хабар къуна:

— Бег бубадиз чилер авайни, малар авайни? Ам вучтин бег-тир?

— Чилерни авай, багъларни, хперни. Бес жедачни! Ам вучтин бег хъурай къван — девлетар тахъайтIа! Бег жезбиниз акъат-III. Килиграй лугъузвай адан къаматди, зун вучтин касдин неве игIа! ГъакIан йиртихдин кумада дидеди хайиди туш. Затни авай-ди я, сихилни ава. Вижданни КIеви я. Дуьньядал атанвай вад юьгуз адакай пай къачуз атанвайди я!

— И арада телефондин зенгин ван атана. Министр, къве гъил !чIез яна, кибнетдиз фена. Беговаз хвеш хъана. Ам тадиз кIва-чол къарагъна.

— Хъфизвани? Акъваз. Николай хтурай,— лагъана Соломеяди, вични кIвачел къарагъна.

— Зак тади квач.

Бегова эрчи гъил шалвардин жибиндиз сухна, анай пипIер ;>.)къвей къацу рангуни са гъвечи къвати акъудна. Касдин нпаш акъван еке тир хъи, къвати адан гъута, къуд пад кIев хI>ана, квахъна. Соломеядин къвалав атана, вилер кабинетдиз физвай ракIарал алаз мугъманди а къвати Соломеядин халатдин гегъенш жибинда туна. Вичи чапла гъилив къве тIуб вичин си-»ик хIурна, яни министрдиз чукъни мийир лагъай ишара аву-**иа**. Соломеядин ятурдин якIариз са куькай ятIани гъисс атана-

— Ам зи папа кез ракъурай бици савкъват я. Итимдиз чи-рун герек туш. Дишегълийрин кIвалахриз гъахъ тавуртIани жода.

Яру-цIару цуъкверин халат алчуднавай Соломеядин чиниз пикам сегъердин рангар яна.

— Вуна гъич садрани паб меркездиз гъидач хъи! Гъваш манГ Зи адаз туьквенар хъайитIани къалурда. Зи патай чухсагъуд чпгъ.

Соломеяди Бегован къуьнтел гъил эцигна, и арада гъул хта-iiii, Бегова лагъана:

— Швалер-къар бахтлу хъурай. Куьне ихтияр гайитIа, министр, куьн сагърай, зун хъфин. Вахтни геж я. Йифен къулар жезва. Ша, кIвалахиз зун иниз текъвен. Куьне зун лекърев ге-къигнай. Лекърезни дагъ кIанда. Зун лекъни туш. ГъакIан дагъ-ни я. Гъана вердиш хъанва. Ахварайни дагълар аквазва.

— Вуна, дуст кас, тади къачумир. Хъвач хуьруьз. Папахъ гилазни меслят ая. Рази хъайитIа, хабар це. Ви халис тIвар п.ик! тир? Завай садрани лугъуз хъаначир.

— Султанбег Къазибегович Пайгъамбарбегов,— атIуз-атIуз, гц акъван дамахни гваз мугъманди лагъана.

— Султан — им пачагъ тушни?

— Белли.

— Бубадин тIвар гъик! тир? Адан манани лагъ ман.

— Къази^бег. Къази-им судья яни, прокурор яни...

— Фамилия..., Виридалайни четинди я,— лагъана министрди, ам лугъуз кIанз. Хъанач. Гафарни чидайбур тушир, сесерин ну-тъатарни.

— Пайгъамбарбегов! Пай-гъам-бар-бегов... Пайгъамбар, министр, куьн сагърай, мусурман динда «пророк» лагъай чIал я, Хаигпересрин Иса хъиз...

— Вун къилий къилиз султанарни, къазиярни, пайгъамбарар я ман?!

— За вучин! За заз я тIвар къачурди туш, я буба, я адан ту-хум. Зун ирсинай атайдал гъалал нас я.

... Пакад юкъуз Бегов Салмур патаз хъфиз гъазур хъхъана. Министерствода вичин чар-цIар туькIуьр хъувуна, ам аялриз затI-матI къачуз туьквенриз фена. Папан тапшуругъарни авай. Аллагъ шукур, гъвечибур ти^о. Адаз маса затI ваь, къенфетар кIанзавай. Чебни гъибур хъайитIани ваь,

«Къирхаягъдин гар-дан», «Патларин пацар», «Кацин вилер», «НуькТрен нек». Ин-санри кьенфетрин тварарни тесниф ийида кван! «НуькТрен нек» аку! Яраб и твар сифтени-сифте нин килиз атанатла?!

Амма гьикъван кьекъвенатлани, са туькзендани ихътин кьенфетар малум хъанач. Къад-яхцур жуьредин маса кьенфетар ава, жуваз кландайбур авач. Туьквендай туьквендиз къевез, гагъ куьчейрин чапла пата, гагъ эрчи пата кьекъвез, эхирни Бегов «Алем» туьквендиз акъатна. Ина сад лагъай мертебадани кьенфетар гудай чка авай, Гъалат! хъанач. Гъа ина «Къирхаягъ- :

рин гарданарни», «Патларин пацарни» ва масадбурни, хараяр яна, шуьмягъдин тазарикай хранвай себетраваз хиритлавай. Ай, алдагъ, инсанарни бул жеда кван! Налугъуди хъи, неивки мер-иезда, гъатта адан мукъва-яргъа кьерехрив гвай шегъеррани са касни амач — вири чийжерин кул хъиз иниз атанва. Лап тлимил ' тиртла, са агъзур касдин учир циргъ хъана, туьквендин гегъенш залда куьруькар ягъайдалайни гъейри, куьчедизни, гъулягъ-дин тум хъиз, акъатнавай. Къецел фена, учирдин эхирдавай, тсасдиз:

— Ви гуьгъуьна зун жеда,— лагъана, Бегов туьквендин кье--нез гъахъ хъувуна. Нагагъ вичиз таниш-билиш кас аватла кили-гиз. ада вил экъуьрна. Гъич женни! Жуваз таклан вахтунда къведни дуьшуьш жеда, вадни, герек тушир вахтунда, ингъе аку тун са мердимазар!

Чара хъанач. Атирар маса гудай отделда кваллахзавай Марина рикел алаз. Бегов гъа патахъ фена. Белки гъада са чара акван. Дуьз лагъайтла, артух умудни авачир. Чухдани вичи адаз вили-жан юкгуз «Париж» пишкеш авунай. Чарадаз, вични течидай касдиз авур гуьрмет — им шимедиз ягъай яд я. Хклуна, хкун тавуна, квахъна фида.

Бегов ягъалмиш хъана. Яргъалай адан кьил акунмазди, Марина отделдай экъечна, адан кивенквел атана.

Клани-таклан? — жузуна Маринадиди куьлуьн самарин ^йлг алай чларар юзуриз, кьил инихъ-анихъ авуна. Вили вилери-**НМ** шад макъмар язвай. Япагъанарни, багъабур туширтлаяи, ви-Лйрив кунвайбур тир. Винихъ эфриздин, агъухъ якъутдин къва-Иври реклв-реклвар ийизвай.

— Жавабдин чкадал Бегова лагъана:

— Ви гатфар азгар я. Цуьк акъудзава хъи... Ам са къадар гъарусвал кваз Маринадиди вилериз килигна, цхпа адан шуькгуь яргъи гардандиз, элкъвей куьнериз, тупар. **г Хъиз** ацланвай хуруйриз фикир гана. Маринадиз таклан хъанач.

Гуьрчег дишегълидиз риклин кьеняй датлана вичел итимрин вил [Къана кланда. Адаз вил гудай ихтиярни ава къвая. Тахъайтла, ин-¹ ванрин язух жеда хъи! Гуьрчегвиликай пай тагай кесибриз гуьр-Чегдиз килигдай ихтиярни тахъайтла, адан язух жеда хъи!

— Ваз зун чир хъхъанани? — жузуна Бегова.

— Бес жедачни! Куьн ихътин буй-бухах авай кас я. Бег хъиз йкипда...

— Вуж?

— Бег! Садра зун Бакудиз фенай. Ана зун рушарихъ галая Аршин... аршин... са гъахътин твар алай кинодиз килигнай. Дна тим-тик буй авай, куь хътин, кьилериз звар ганвай спелар ниц и, кьилелни чулав бухарадин шиш барман алай бег... Адан типр вуж тир? Степан яни?

— Суйлейман! Машаллагъ! Дуьз къатлана. Зун бег язни я!

— Зарафат яни?

— Ваъ. Тварни Бег я, фамилияни, бубад тварни!

— Накъ зи кьилел лап еке дарам-дурум атана.

— Заз вучиз хабар ганач?

— За, кваллиз хтана, куь пишкеш атир гуьзгуьдин видик вцггайла, дидедиз акуна. «Ам вуч хабар я?» «Париж» чуьнуьх-

•кшини? Исятда фена, гъи чкадилай къачунатла, гъанал эцигни п.ия!»—дидеди буйругъна. Ам лап туьнт хъана. Садрани ам нп.л акл акурди туш. За хъайивал лагъана. «Акъван жумарт итю-мп») жедай затл туш»,— жаваб гана дидеди. Вичин яхцурни муь-«<yI<d йис хъанва, амма са итимдини вичиз ихътин багъа савкъ-

••' г гайиди туш лагъана. **За**, эхирни, кье пакамахъ кТвалахал '•счИайла, отделдин зеведишдив дидедиз телефондай зенг ийиз

• на. Ам **са** гужуналди инанмиш хъана.

— Язух!—мили хъвер ийиз, лагъана Бегова.— Вуна заз ву-"| хабар ганач?

— Заз куьн гъинватла, гъинай чидай?!

Беговни Марина меслят хъана хъи, кьенфетар Маринадиди вичи къачуда. Амма Беговаз кланзавай кван къадар—къад гир-игнка гзаф я. Вад-цГуд аквада. Анжах туьквен агал хъийизвай 'lп пуз. Бегов и вахтунда универмагдин къецел, къвалав гвай цувад мертебадин квалерин пипТел акъвазрай. Вичи анал кьен-

фетар хкида.

— Клантла кваллиз ша, за кьенфетар аниз хкин. Дидедихъ галазни таниш хъухъ. Адаз мергъяматлу итимар авайди тесникъ хъурай.

— Диде авачир вахтунда агайтла жедачни? — жузуна Бе-гова, вилера вилер туна, клуфук

хъурун кваз.

Маринади уганмишвал кваз пѳузарар сад садав игисна, къуь-нер хкажна.

— Вуна жаваб ганач хьи?..

— КІантІа... ша ман...

— Кидиг, къведа гъа...

— За лагъана хьи: ша...

Пенжекдин КІаник пата авай къултухдиз гъил чукъвена, анай рекъ-рекъ ийизвай 50 манатдин са чар акъудна. Бегова ам Маринадив вугана.

— Хъвадай са затІни къачу...

Туйквен агал хъийидалди гъеле пуд сят амай.

2. КІУЪД СТХАДИН ВИЛЯТ

Бегов меркездиз рекъе гъатай юкъуз Кълинж Салегъ адан ватандиз атана. Дуъз лагъайтІа, ам адан вичин ватанни тир. Адаз «Шуъд стхадин виляят» лугъудай. Вични алааматдин чка тир. Къедаддини иниз неинки меркездай, гъатта хариж уьлквей-райни алимар къвез, абуру и чайрин тарих чирзавай. Амма гъикъван гъаф алааматар винел акъатайтІани, абурун къил-эхир авачир. Месела, ина са капаш къван авай чкада, кІуъд дагъдин чиник кІуъд хуьр ква. Гъар са хуьре са халкъ—тайифашамиш жезва. Абуру са чІалал рахазва, амма нугъатар тафаватлу я, сад масадан гъавурда са гужуналди гъатда. Абуруз рагълах хал-къар лугъуда. Бес вучиз? Гъинай атай тІвар я? Нин рикІел акъатна?

Имни хъурай, а халкъар кІуъдралди рахада-хир! Абуру гъахъ-гъисаб дуньядин амай халкъари хъиз, о;Іуд, къад, къанни щІуд, яхцТур лугъуз ваъ, кІуъд ахпа цѳемъжуъд, къанни ирид лугъуз ийида. Вучиз? Абурун са гъилел вад, маса гъилел къуд тІуб алач, эхир!

Хариж уьлкведай атай, цѳегърен хътин, яргъи шуькуь лап лацу чуру квай, нерин КІвенКІвелей мукъвал-мукъвал пѳузарал аватдай айнаяр алай алимди лагъана хьи, бес рагълах халкъа-рин дувулар жагъурун патал Африкадиз фена КІанда. Ина адаз кІуъдрал ваъ, иридрал рахадай тайифаяр дуьшуьш хъанай. Белки гъабуринни рагълах халкъарин арада мукъва-къиливал ава-ііу?!

Беговахъ галаз санал кІуъд йисуз мектебда КІелай кас яз, Іі І.линж Салегъ тарихдал машгъул хъана. Бегова хуьрун майи-||| ггдин институт куьтягъна, Кълинжа—тарихдин институт, ан-| іх жуьреба-жуьре вахтара. Ватандин дяведин вахтунда Бегов > і>ре амукъна, ада жегъилрин тешкилатда КІвалахна, Кълинж 'ишедиз фена, ина ада къуд йис кечирмишна. Хирер-къацІар чІ,пнатІани, телеф хъанач, анжах ада чапла КІвач са КІус гал-чІурда. Ам чан аламаз КІвализни хтана, къанни цІуд йисариз и |сІ>атайла, эвленмишни хъана. Адаз исятда пуд руш ава. Бе-гон, гъелбетда, адалай вилик ква. Адаз папа пуд хва пишкеш я пуна. Пудни исятда пешекарар яз, чпин мукъварив гвай шегъер-|ііі дуланмиш жезва. Анжах гъвечІи хва чпин хзандик кума, йда исятда культурадин институтда КІелзава.

Кълинжан ахтармишунрин рикІ жуван хайи халкъарин та-І>их тир. Абурун дегъ заманаяр, майишатар, пек-партал, чпин мгпда авай рафтарвилер, чІалар ва нугъатар, хзанрин, КІвалин-пикъан адетар, тІебиатдихъ галаз алагъа-салагъа. И рекъерайда пшф ктабарни макъалаяр чап авунва, амма булагдай яд эксик •ггжедайвал, адан къватийрани рагълах халкъарин делилар эк-ги к жезвачир. Эхиримжи йисара ада тарихдинни гилан аямдин нлакъаяр ахтармишзавай. Халкъари алаатай заманайрин тежри-Дпдикай вуч хуьзва, квел амал ийизва, куь мадни цІийиз иш-ичмиш ийизва, элкъвена, вуч гелни галачиз квахъзава? Иллакд нуч винел акъуд тийиз тазва?

«Къиб» лугъудай лакІаб алай самолет кІуъд стхадин виляят-цин винел атанмазни, Кълинж элкъвей дакІардал илис хъана. І"кІи тахъ-тахъ ийиз гъерекат къачуна. Виш сефер Кълинж ва-шндиз хтана, гъар сефер^ адан сергъятрив агакъзамазни, адан І>н|СІик гъалаб акатдай. Гъикъван дериндай вичиз адан къамат пгрдиз чидайтІани, гъар сефер вилер ватандин уьруьшрал ва ранги |)ал къведай. Налугъуда хьи, абуру к еке микънатІис ква.

Самолетдин дакІардай килигайла, ватан хуьрек недай тІур, и тахъайтІа, хуьрек къажгъандай акъуддай тІур хъиз аквадай. Л дан тум—им къве виш вере къван мензилдиз физвай, къве пптани гагъ гегъенш жез, гагъ гуьтІуь жезвай Салмур вацІун де-|іг я. Пурун къил элкъвена, сад садан чиниз килигзавай кІуъд | ч"ь я. Абурун арада, агъа этегрив тІунутІ хътин дуьзен ква. ІІ дуьзендин къулални гъеле дегъзаманайра эцигнавай къванцин | І.еле ала. Элкъвена къуд пад исятда багъни бустан я. Риваят-І>ихъ яб акалайтІа, виликдай вири и чкаяр, кЪеле эцигнавай хур кначиз, дагъларай атай селрин КІаник акатзавай. Ахпа яваш мицІара ятар къит хъана, къеледихъ галай элкъвей вир квахъ-«и», къураматдик инсанри багъ-бустан кутуна. КІуъд дагъдин арадай къериз-цІГаруз авахъ хъийизвай гъвечТи хуьлер и элкъвей дуьзендай чил атІана, дериндиз гъахънава. Адан вини къил» кукІушар датІана живедин бармакдал КІевирнавай дагъларай къачузва. Живни мурк цІраз цин чешмеяр арадал къвезва. Са-дай садаз гъамга абукевсер къвез сифтедай тІуб къван, ахпа гъилин цІум къван авай хуьлер къванерилди къванерал, дагъ-дин цѳегъер хъиз, хкадриз-хкадриз физва. Агъзур къванце, тепе-да акъаз пел кукІвариз, ятар датІана гъерекатдик акатзава» абуру къал къачузва. Къацу кул-кусни, къериз-ц^аруз шуьмягъ-рин тамар квай ястух дагъларин КІанера абуру сад садак ка-кахъзава. И

чкайрал абурукай са хел жезва, вилин накъвар къван михьи ятарни, хъипивал квай, вили ранг алай ва яру тав квай ятарни, сада сад чуьхуьз, са гъихътин ятлани цийи рангу-низ элкъвез, агъадал гьерекат ийизва. Салмур патан кIуьд хуь-рерив агакъайла, муьжуьд дередай атай селлери са вацI ибарат авуна. Инлай къулухъ, гъуьле квахъдалди ам къве виш версинин мензилра къекъвезва.

Къилел алай чими ракъини, сад садан кIула акъахнавай. дагъларин этеграй ахмиш жезвай вацIу, дередин къерехра, дагъларин этегра экIяй хъанвай чилерин миянлувили ва шуьпе хъиз михьи гъвади и чкайрин инсанриз, мал-къарадиз, багъ-бустан-диз, набататриз мублагъвал гъанва. Дуьньядал дуланмиш хъу-низ къабил чкаярни ава къван! Гатун цикIиз, къилин кукIвалай цавай куьрснавай ракъин межмяди, цIу хъиз, ишигъни гъем гуз-вагIани, адакай сериндик катай гъич куьрпе аялни жедач. Хъуь-тIуьн вахтунда, лап инсандин къве кIалуб къван живеди къуд пад къуртIани, дакъай гъич са емишни жедач. Дагъларай, хуьле-рай ахмиш жезвай вацIар я лагъана, адан яд хъвайитIа, гъич таза аялдин руфунни дакIвадач.

Кълинжаз къенин рейс иллаки хуш атана. Самолет адет яз цавуз экъечIдай вахтунилай пуд сятдин геж хъанай. Юуьд стхадин виляятдин къилел ам пакаман вахтунда атана. Рагъ. гъуьлелай цавуз хкаж жезвай. Адан нурад Салмур дередай агъа-дай винел гъатнавай. Тебиатдин гуьрчегвилер, ракъинин нур къугъвазвай гуьнеярни пелерни сериндик квай къузаярни къе-тIендиз тафаватлу яз аквадай. Мукъварив гвай дагълар хъипи-ни къацу яз аквадайтIа, яргъавай дагълар вили рангарик кън-ваз къатIудай. Абурун къилихъ галай, лацу живедун бармакар» алуькнавай кукIушар, цавун аршдиз хкаж хъана. Юуьд стхадин-ј виляятдин къаравулда акъвазнавай пагъливанар хъиз, суй кваз | къуд патаз килигзавай.

Са къве сефер «Къиб» гъвадин фузариз аватна. Лацу пам-баг хътин хъуьтуьл циферин винелай фидайла, самолетдин къе-не ракъинин экв мадни екез гъатна. Са чкадал, дагъдин далу-дила и патай а патаз вегъизвай вахтунда самолет галтад хъана..

— Эй, арабачи, дуьньядихъай чи вил гъеле атланвач гъа! — д-ьверни-хъел кваз Кълинжан къаншарда ацукънавай са итимди | (•I раина.

— Ам вични жегъилди я. А арабачи. И мукъва эвленмиш кI.пива,— жаваб гана са кIулац касди.

— Белки адаз чун зайи ийиз кIанзаватIа. Ихтибар алач. Кълинжа и лагълагъдиз фикир ганач, ам вичин фикиррик ипай. Юуьд стхадин виляятдин меркезда—адан тIвар Ракъар iun'ber тир — ам гуьзлемишзавай. Иниз хариж уьлквейрай цIу-мид-къад мухбир атанвай. Абуруз чкадин халкъарин тарихди-ип и ихтилат авун лазим тир. Рекъе гъатдай вахтунда адаз малу-мит ганвай хьи, мухбирар са жуьрединбур туш. Абурук чи ду-| Тирни ква, душманарни. Садбуруз и миллетрин дегъ заманаяр игтеклу тиртIа, муькуьбуруз абурун къенин югъ гъихътинди м'гIа, абурун къилел халкъдин гъукуматди гъихътин къадар-м.исмет гъанватIа герекзавай.

Мензилдин къилив агакъна, гъамга хътин михьи серинвал пий гъавада гъатнамазди, Кълинжа дериндай нефес къачуна.

— Ухайш! ХупI лезет квачни!..

Икърар хъанвай жуьреда, рагъ цавун кукIушдиз экъечIай пнхтунда Кълинж чкадин музейдиз атана. Ам элкъвена къуд иптахъ галай дагъларин этегрив гвай тIунутI хътин дуьзендин |I.улал, хур квай чкадал хкис хъанвай къеледа авай. Им Кълин-ишз таниш чка тир. Адан фикирралди рагълах халкъарин та-ШКДИН къил гъа и къеледила башламишнавай.

Кълинж Салегъ буйдиз аскIан, туп хъиз ацIай, чина сагъви-iiii экв авай итим тир. Пелез, хъуькъвериз дерин биришар ян-имй, къилин кIук лагъайтIа, чIар фена, къецIилзавай. Мукъувай «(шгъум авурла, хамун кIаникай къекъвезвай дамарар аквадай.

Мухбирар къвед лагъай мертебада кIватI хъанвай. Кълинжа, кч.сез гъахъна, салам-калам авуна, вич вуч кас ятIа лагъанмаз-iiii, мухбирар—са дишегъли квачиз вири итимар тир—элкъве-|| и цларив эцигнавай тIапарал ацукъна. Са-къве декъика вахт-ии фенач, абуру фотоаппаратар кардик кутуна.

— Ша чна икI ийин,— теклифна Кълинжа.— Иниз мухби-|iВр, алимар виликдайни атанай. Абуру суалар гудай, за жедай-шл жавабар гудай. Исятдани икI авунал куьн рази яни?

— Ваь,— лагъана са яргъеша.— Куьне садра рагълах хал-ш.арин тарихдикай ихтилат ая. Ибур гъихътин халкъар я? Гъи-ппй атана, абур ина энгел вучиз хъана? Са чIалалди куьне их-|I лат ая. Чун ахпа килигда. Суаларни, кичIе жемир, чаз ава. (‘я агъзур...

Дуьм-дуьз делилар садни амач лагъана, Кълинжа мугъман-|iii3 ихътин риваят ахъайна.

... Гзаф вахтар вилик^ лап дегъзаманада хъана къван, хъа-

*

нач къван са жегьил итимни са жегьил дишегьли. Абур сад **са-** дан къаршидал алай къве тайифадидай тир. Адет тирвал, **гъар** тайифадин вичин къене къил къачудай адет авачир. Гъар тайи- | фадин рушар маса тайифадин гадайриз, а тайифадин рушар и тайифадин гадайриз гудай. И арада дагъдин а патахъ са маса тайифани малум хъана, абурун арада атун-хъфин арадал атана. Гила яваш-яваш къил къачунин адетра дегишвилер гъат-на. Сад лагъай тайифадай рушар къвед лагъай тайифадин гадай- j риз и тайифадин рушар пуд лагъай тайифадин гадайриз, элкъве-на пуд лагъай тайифадин рушар сад лагъай тайифадин гадайриз гуз хъана. Исятда садазни, лап гзаф яшар авай къуьзекризни я и тайифайрин тIварар, я абурун ери-бине чидач.

За лугъузвай жегьилар — гадани руш — къведни са тайифа-I дай яз хъана къван. Адетрал атайла, абуруз эвленмиш жедай ихтияр авачир. Амма и къве жаван гъар гъик! ятТани чеб чпел къару хъана. Дуланмишни мукъварал жезвай. Садаз садни гъар юкъуз гагъ гъаятда, гагъ емишар кIватIзавай тама, гагъ яд гъиз-вай вацIал ва я булахдал аквазвай.

Къарикай са юкъуз рушан диде-буба са гъиниз ятТани фена хтана, пакад юкъуз абурун секуьл, гъакIан палчухдидай расна-вай кIвализ яргъи спеларни чуруяр квай къве итим атана. Рушан дидеди цаюн кIвале фу-яд гъазурзавай чIавуз са уьтери адаз лагъана:

— АтIангъе, бубади вун адаз гъуьлуьз гузва. Вун пака адахъ J галаз хъфида.

Рушан рикI аватна. Дидени буба, гъакIни мугъманар ахвариз I феи вахтунда руш чинеба кIвалей экъечIна, ада вичин рикI алай гада жагъурна. Пакад юкъуз, риваятди лугъудайвал, я руш, я гада хуьряй жагъун - хъвунач. Къведан диде-бубани, j гъак! къуни-къуншини тефей пад хъанач, абурун гелни малум j хъанач. Чидач чил пад хъана, чилиз аватнатIа, я тахъайтIа, пав ачух хъана, цаву вичел чIугунатIа.

Лугъуда хъи^ бес гадани руш—гададин тIвар Лисам, рушан J тIвар Асми тир — гилан Рагълах виляятдиз атана акъатна. Абу-I ру гзаф рехъ, гзаф дагъ-тепе, там-юрк атIана, и чеб аватай чка-I дани инсандин ни-кIвал хъанач. Амма къуд пад акъван гуьрчег» гъвадиз милайим, циз ширин, недай шей-шуьйдиз, иллаки емиш-риз ва вацIарик квай балугъриз буллух чка хъана хъи, Лисамни Асми гъа ина сакит хъана. А дегъзаманра вацIара ятар тIимил аваз, гъеле гилан хътин гъуьлер авай затIар тушир, чуьл алай:

чкадал гъинал-гъанал гъвечIи вирери иIаруIар гузвай, иниз ки-лигна гадани руш четинвал авачиз вирерин арайрай, гагъ-гагъ. церайни экъечIаз тепе хъиз хкис хъанвай чкадал атана. Адан **са** пад къванцин къух тир, пуд маса патарик яслу векъ квай»| инаг лап дуланмиш жез, кума эцигиз кутугай чка тир.

Жегъилар гъа и тепе хътин чкадал акъвазна, йиф-югъ тал-Ш. и на абуру чпиз сифтедай кума туькӱърна, къалхъан векьерин

• иг пешер чилик кутуна. Дуланмиш жедай утагъ хъайидалай | булухъ Лисамани Асмиди чими яд авай вирерай гъилелди ба-|\"|\"бар къуна, абур михъиз тӱьна, къуд патахъ галай тамарай

• ушшар кӱватӱиз чпиз тадаракар авуна. Анжах цӱай авачир, ам

|>)|гъурна кТанзавай. Гъикъван Лисам алахънатӱани, адавай I I.пан къванцел гатаз цӱай арадал гъиз хъанач. Бахтунай, са иуд-къуд йикъалай, цавар рахана, гугрумар ягъай чӱавуз, тамун ' I чкада цӱайлапандилай гум акъатна. Йифен вахт яз, са ара-ишай тарци цӱай къуна. Рикӱерик, шадвал акатнавай жаванар, | П'ъдин пТегъер хъиз, са кӱвач ина, са кӱвач муькуьна къаз, са | vi-руь вахтунда кузвай тарцин кӱаник акъатна. Гъа икӱ, бах-| \ пай хъиз, абуруз цӱай жагъана, ам хуьдай къайда лагъайтГа, 'нуруз чидай. Инлай къулухъ абур цӱун патахъай мад дарда |.иначир.

Цӱайни ава, кумани ава, гъиле-кӱваче зверни. РикТерни шад-уррам я. Вахт паталди мад вуч герек я?

Гъа икӱ, Лисамни Асми сад садал ашукъ яз дуланмиш хъана. Л дет тирвал, ашукъвал муьгъуьббатдиз элкъвена, муьгъуьббат-цини Асми руфунал задан авуна. Ювачел-гъилел заланвални | (кпез-къвез акъван гзаф хъан хъи, Асмидивай кумадидай къе-пӱ-ӱ экъечӱиз хъхъанач. Бала гуьзлемешзавай Лисама тамай I i-уьрер ягъиз як, цегъер ацаз нек, тарариз акъахиз емишар гъа-i\|> ийидай. Эксикди северин ва я миргерин хамар тир. Хамар

••\"дай аялдизни герек тир, чпел алай миргерин хамар, кукӱвар

> i.n на, къецТил чкаярни аквазвай.

Лисама са шумуд чТемерукни хъел раснавай, адак зурба иппанни квай. Амма я север, я миргер мукъва уьруьпра малум ' тир. Яргъариз вичивай физни жезвачир. Гъар йикъара Асми-ипсай диде хъун мумкин тир. Амма чара хъанач. Вичин сусаз

•Г'v затӱ гана, адан къилив булахдин яд авай къаб, къуьрен як,

• |мун ичерни серкер эцигна, вич мукъвара хкведа лагъана, Ли-iM чТемерукни хъелер къачуна, кГвач къагъиз дагъларай къил \"иелди тамуз фена. Ам атана-атана, лап качӱичӱлук чкадиз

• i (.атна. Яргъай хъиз, адаз са уьтери миргин таза бала акуна.

•Псмерукдай ягъай хъел дуьз адан рикГе акъуна. Лисама тадиз

•дпн къенер акъудна, як кӱлуз вегъена, хамни гъилеваз къил ш-бадал гъерекат авуна и арада авахъиз-авахъиз къвезвай са еке И-ънанци ам яна рекъиз са тӱимил амай. Вахт кумадик квай Асмидинди хъана. Гена зарб кваз аватзавай къван Лисамахъ Гӱнукъначир, ам итимдин лап къвалавай фена, кӱамуз аватна, ядп тамук ван кутуна. Кичӱ акатай ничхирри къал къачуна, кул-иусрай къуьрер, маса гъайванар инихъ-анихъ чкӱана.

Гъеле кумадив агакъдалди хейлин мензил амаз, Лисамаз кумадидай къал кваз шезвай цӱугъ ийизвай ва эверзавай ванер атана. Чара амукънач, къуьне авай миргин хамни як чилел га-дарна, ада чукурна. Кумадин къенез сифте кам къачунмаз, адаз акуна хъи, векъин пешерал ярх хъанвай Асмидин кӱвачерин арада са шумуд куьрпе юзазва, садбур киснава, муькуьбуру се-сер ийизва, Асми лагъайтГа, чина ивидин бензе авачиз, къенвай-ди хъиз, юзан тийиз къатканва.

Лисамаз вичизни чидач, гъик! ада и береда вуч авун лазим ятӱа. Адаз вичин уьмуьрд^ я аял дидедиз жедай гъал акурди тушир, я дидедиз ва ада ханвай баладиз гъихътин куьмек авуна кӱандатӱа чидачир. Амма ам акъул авай инсан тир, адак къатӱун квай, и къатӱунри адаз вуч авун лазим ятӱа чирна. Тадиз-тадиз аялар дидедик ккТанвай рагар атӱуз, пешералди иви михъиз, Лисама тажубилелди фикир ийизвай: ибур шумуд ава, и зи балаяр? Сад, къвед пуд, къуд... А пешиник кутунвайди вад. Гъи-леваз михъзавайди ругуд. Гъеле мад пуд дидедин кӱвачерин арада ама. Са чӱалалди — кӱуьд! Кӱуьд! Ван жезвани квез — Асмиди са руфунал кӱуьд бала ханвай! Чебни — килигайтӱа — вири эркекар! Кӱуьд бала — кӱуьд гада, кӱуьд хва! Йо-а! Им жедай кар яни?!

Лисамаз им я вичин вилерал акур, я инсанривай ван хъайи кар тушир. Адаз члин къуншидал къветхверар дуланмиш жез-вайди чидай. Амма абур къвед тир. Яна дуьз кӱуьд авай. О гъу-цар, я тӱебиат! Им вучтин аламат я къван?!

Лисамаз кичӱе тахъанани туш. Ада кичӱ кваз фикирна: белки им диде-бубадин кӱвалай, адетрал кГвач эцигна, Асми галаз катунай тӱебитди, я тахъайтӱа цавари гайи жаза ятӱа!? Белки Асми севрез, кицӱиз, кациз, са руфунал гзаф шарагар хадай ма-са гъайвандиз дуьнмиш хъанватӱа? Лисам, япара гагъ шезвай, гагъ гъакГан чигъ-пигъ ийизвай балайрин ванер аваз, игис хъа-на, чан алачирди хъиз, векьерал къатканвай Асмидин ухшарриз дикъетдалди килигна. Инсан я, ингъе элкъвей чин, къекъемар, нер, лацу хъанвай хъуькъвер, пӱуз-чене, дакӱунвай, некӱедив ацӱанвай хурар, руфун, яргъи къумрал хам алай кӱвачер. Инсан я, дишегъли я. Я сев, я кицӱ, я мирг туш. Бес ада вучиз са руфунал садни къвед ваь, дуьз кӱуьд бала ханва. О, чилер-цавар тарар-тамар, булахар, и дагъларин кукӱваравай живер, им вучтин аламат хъурай?!

Лисам кумадай къецел акъатна. Адаз дуьнья масакӱа акуна. Ина маса ятар ава, вирера балугъар ава, тарар гзаф къакъан я, чебни кукӱрух къуна, емишри басмишнава. Лацу къуьрер, куьрпе миргер, шуькӱуь йис алай хпер, гзаф нек квай калер ва га-мишар кумадин къуд патахъ кӱватӱ хъанва. Гъардани вичин ня-метар теклифзава. Цӱай къурамадал хкадриз, балугъри чеб бу-юр ийизва. Къакъан хилер куьрсарна, тарари чпин емишар чи-

лрл вегызва. Яргъай атай цегьерин са суьруьди мамарай бул-чухдал нек авадарзава. Са сев атана, ада вичелай хам алудна, им туна хъфена.

Вичиз акур аламатрикай Асмидиз хабар гуз алачухдик гъахъ п'т-унур Лисамаз инани аламатар акуна. Асми къаткана чилел илимач. Ам кТвачел ала. Чина женнетдин рангар ава, сивик ишд-шадлух хъуьруьн ква. КЮьд балани са жергедаваз, пуф-пуф ийиз ахварик ква. Гъуьлни паб сад садан къужахда гъат-Яд, гъа икI аваз абур кумадай къецел экъечIна. Йо-а, килигай-улп, тама-дагъда авай къван гъайванар кIватI хъана, абур ит.нанцин кIвалер аршдиз хкажзава. РакIар, дакIарар, къавар, Г'.VJ)нрар, айванар, цIай ийидай пичер, некIер хуьдай гепТеяр, те-кнлдин сакIанар, кандуяр—ина авачир затI авач!

Пебиатди гайивал, тебиатди Лисамазни Асмидиз хъайи мIуьд бала хуьнни авуна. Абурун сивихъай я нек, я гъери эксик кьннач, мекъер-аязар, азар-бизар маса вилатрихъ алатна.

Са варз къван алатайла, яни ацIай варз шуькIуь хъхъана, мад кцIун хъийидалди, диде-бубади чпин балайрал вучтян тIварар Н|<игун лазим ятIа веревирд аауна.

- Вуна эциг, итим,— лагъзна папа,— буба вун я.

— Жува эциг, свае,— лагъана гъуьлуь,— диде вун я.

— Чи балаяр акъван са ухшардинбур я хъи, абурун тIварар-ии са ухшардинбур хъанайтIа иер жедачирни?

— Лагъ-ди!

— Ваз вуч лугъун. Ша чна виридал са тIвар эцигин.

— Вучтинди, итим?

— Вун рази хъайитIа — Рагъ.

— Рагъ. ХупI иер тIвар тушни! Рагъ! КЮьд хва — кIуьд)Ипгъ! Я гъуцар, я тебиат, члиз ракъиниз къван экв акурай, чеб чин ва чеб чпиз рагъ къван чимини ширин хъурай! Чан зи ра-| i.нр, зи эквер!

Гъуьлни паб икI меслят хъана. Рухвайрал виридал са тIвар

•и.игна.—Рагъ. Абур тафаватлу авун патал садал Сарагъ, муь-| м.дал—Къверагъ, амайбурални— Пудрагъ тIварар эцигна-ИнГ, Муьд ракъинал къведалди. И жуьреда саракъиникай гзаф г.псър хъана. Анжах сифтедай са дидедин къил и Ракъарай

•П,Татна. Анжах адавай гъи гададал гъи тIвар эцигнавайтIа, чи-|iii!i жедай. Бубадивай—ваъ.

Варцар-йикъар акъатна, балаяр кIвачи къекъезвез башламиш-ПП, идахъ галаз абуруз чIални акъатна, яваш-яваш гъарда вичин тI парни чирна. Чпин арада гъалат! квачиз гъидал вуч тIвар вцигнаватIани, дуьз лугъуз хъана. Аялрин сиве тIварар са жуь-|»»«да цIалцIамни хъана. Абуру «Пудрагъ», «Къудрагъ» ваъ, «Пу-И»ш"ь», «Къурагъ», гъа икI мад — «Вадрагъдин» чкадал «Ва-Пий"ь», <Ругудрагъдин» чкадал «Рурагъ» лугъудай. Къвед-пуд йис яш алатайла, бедендин кIалубар, чпин ухшарар, къилихдин хесетар лап сад тир стхайри чпи чпиз лугъудай:

— Муьрагъ, ша, заз, куыяек це.

— Ирирагъ, тар хазва, къерехдиз къекъеч!

— Сарагъ, ша, чун балугъар къаз фин.

— Варагъ, зав гъил гице...

Бубади рухвайрал шадвални ийидай, пехилвални. За лагъа-най хъи, адаз я вичин бубадин, я вичин дидедин патай са мукъ-вадини акурди тушир. Рухваяр кIуьд ава, тебиатди гайитIа, эв-ленмиш хъайила, абуруз са гъен ацIай къван аялар жеда. А аял-ризни — аялар. Ибурузни чпинбур. Къуй хъурай! Абур гъикъван гзаф хъайитIа, гъакъван тебиат девлетлуни жеда. Гъар са аял, гъар са инсан тебиатдин неве я. Са дагъларални, тамарални, гъакIни миргерални северал тебиат девлетлу жеч хъи. Инсрал-ни хъурай!

Гъа икI, акуна-такуна вахтар-йикъар акъатна. ЦIувад-цIу" ругуд яшариз акъатайлани, Лисаман ва Асмидин рухвайриз, гъак! абуруз чпизни маса инсандин ни-кIвал акуначир. Гъуь-луьнни папан рикIелай чпиз чидай диде-^уба, къуни-къунши фен-вай, рухвайриз, лагъайтIа, чпелайни диде-бубадилай гъейри, маса инсан акур затI тушир. Абур чеб чидай касни санани авачир. Лисаманни Асмидин диде-буба чебни кечмиш хъанвай. Абуруз маса невеяр тахъуниз килигна, хуьре авай утагъарни уьцIена, чилив барабар хъанвай. Арадал аламай сад-къве кIарасни къун-шийри хутахна чпиз ишлемишнавай.

Адет яз, экв авай йикъахъ мичIи йифни, бул бегъер гъизвай йисахъ бегъерсуз йисни къведайвал, дуьньядикай хкатна дулан-миш жезвай хзандани анжах са шадвилер, бахтар ва къуьлер хъанач. Ракъини цавун лап кукIушриз акъатайла агъадал ви-гъидай къайдада, кIуьд стха лап кеф-кефиятда авай чIавуз абу-рун къилел бейхабар яз бедбахтвал аватна. Нисинилай хъиз ди-дени буба, балайриз тIуьн гана, са кIус ял яда лагъана, къибле-патахъ булахар галаз, гъабурал фена. Мензил куьруьди тир—са цIуд виш кам. Булахар гзаф авай. Къванерин арайрай шир-шир ийиз, михъи къайи ятар, фунтал гуз, булахрин кIаняй язвай

— 0-0-й, вуч къанва!—икI лугъуз Лисам, къуршахдал ал-чуднавай миргин хъидикъдин кIус булахдин къерехдал вегъена. циз гъахъна. Цик квай кIизрияр инихъ-анихъ катна, кIвач эци-гай чка са кIус къалу хъана.

Асми вичин итимдиз ашкъидалди килигна. Адаз еке, зурба беден авай. Къуьнер, кIвачер къуват квайбур тир.

— Я руш, хутПур пек-лек. Циз гъахь. Гзаф иер я,— теклиф-на гъуьлуь адаз.

— Заз регъуьда,— лагъана папа, наз маса гуз.

— Акл я ман! — икл лагъана, Лисама делай хкадарна, гъа легъзеда Асми къужахда къуна, тадиз адан хурарал ва къуршахдал алчуднавай миргин хамар алудна, ам, вичин къилел хкаж-| **ha** хъиз, булахдин циз вегъена. Цин лепеяр къуд патаз яна, Ас-" мидай шадвилин гъарай акъатна. Лисамни булахдиз эхвична. Сада сад къаз, сада садаз яд ягъиз гъуьлни паб са хейлин вах-тунда це къугъвана.

Са арадилаь экуь цав цуру хъана, рагъ чТулав циферин къу-лухъ катна, гугрумар акатна, цавун са патай маса патаз цайла-понар яна. Гъар цайлапан ягъай вахтунда къуд пад ишигъла-нан хъана, адан гугъуьналлаз цавар, абурухъ галаз дагъларни рпхана.

Лисамни Асми булахдай экъечна, ракъинал къумрал хъан-пий жендекрилай цин стАлар алахъиз метер чилиз яна, гъи-иг'р цавухъ хкажна, гъуцариз вайзарар ийиз эгечна.

— Оа, цаяр-гугрумар, цавар ва дагълар! Куь чЕхивал вуч я! Куь къуватар вуч я! Квез авай къуват-къудрат вуч я! Куь па-тнв чун тветер я! Чун квез къурбанд я! Ягъ, цаяр, лап а яла-пир, рахух цавар. Вири рахух! Эй, къакъан тепеяр, эй, керец тарар!

Цава лап къатиз ягъизвай цайлапанризни гургумриз Лисаманни Асмидин ван хъана жеди. Члахъ патахъай цавун аршдай йтай цун хци ялав эрчи патахъ галай дагъларин куклушриз яна, дуьньядик еке экв акатна, чил юзана. Мад цайлапанар яна, йхпа ам Лисамни Асми алай чкадал чиле акъуна.

— Оо-а-ай!!!

^ Оо-а-ай!!

Итимдикни дишегълидик, шуьмьгърик хъиз, къати цай вкатна, кесибривай гъич чеб булахдин циз вегъизни хъхъанач.

Диде-буба мус ахкъатдатла лугъуз жегъил стхайри абур ви-лив хвена. Икл йифни алуькна. Абур хтанач. Пакад юкъуз гтхяр гъар сад санихъ фена, текъвей чка хъанач, санайни абу" |i|n гелни гъатнач.

Гила вБ чин-гъиктин лугъуз, стхяр мягътел яз амукъна.

Сада лагъана:

— Къушариз элкъвена, цаварал фенатла? Масада лагъана:

— Балугъриз дуьнмиш хъана, циз гъахънатла?! Ихътин къатунар мадни авуна, амма абурун сан гъикъван j г шф хъанатлани, я буба, я диде авай чка стхайриз чир хъанач. П.а икл йикъар, варцар, йисар акъатна, дидени буба амачирди пПуруз ашкара хъана. Дуланмиш хъун лазим тир, абурни къуь-|г'р ягъиз, як гъиз, тамуз къвез, керецар, ичер, чуьхверар, '• шуьмьгъар кватлиз чпин дерди-баладик акатна. Гелбетда, ара-пра стхайрин рикел диде-бубани хкведай, иллаки сад начагъ къайи вахтара. Гагъ-гагъ йифера гъинай-гъанай жанавурди къув ядай вахтунда стхайриз акл жедай хъи, им гуя диде-бубадин шел я.

Гъа икл, са вад йис къвез алатна. Стхярни яшлу хъана, ги-ла абур къад йисариз акъатнава. Чебни пад-къерех дуьз, кваче-гъиле звер авай, вилер хци, акъул балугъ хъанвай. Дуствални, шериквални чпин арала акъван тлебии тир хъи, абуроз чуьруьк-вал, нефсинал азгъунвал вучтин затлар ятла, асла чида-чир.

Мадни са-къве йис алатна.

Къарикай са юкъуз тамай гзаф четинвилел яна, северен жен-дек хкана, чпин квал-югъ алай чкадив агакъдайла, стхайриз инал са хейлин инсанар акуна. Абур чеб хътин, чпин диде-буба хътинбур тир. Чебни са цуд кас къван авай. Садбуруз садбу'р акунмазни, ша талгъанвай мугъманарни иесиар къведбурни ку-хунна. Къве патайни чмерукар ва хъелер вилик акъатна. Икл са хейлин вахт алатна. Мугъманрикай сада, вилик хъана хъиз, вилер экъисиз хабар къуна:

— Куьн вужар я? Куьне ина вучзавайди я?

— Чун чун я, ракъар, — жаваб гана стхайри са сивяй.

— Чмерукар агъуз ая, чна куьн ягъизвач.

— Куьне вучиз агъуззавач?

— Чнани ийида.

Атанвай инсанар, чеб хътинбур тиртлани, абурун чинрин, гъилерин ранг чпелай экуьди тир. Абурук, чпик хъиз, яргъи слел-чуруни квачир. Беденрал лагъайтла, къилелай квачел пек-партал алай, квачерални кух галай къапар. Чпин дидедин ух-шар квайбурун пекер буба хътинбурулай лап тафаватлу тир. Абурул царицар гузвай, гардандилай квачин дабандал къван яргъи ва гъаркъуь перемар алай. Абурун къилин чларар, тегъвел кутлунна, далудилай лап агъа юрфарал къван вегъенвай. Хурар, руфун, квачер вири кевнавай.

Стхайриз а карни тажуб хъана хъи, гъи патай акъатайбур ятлани течиз чпин къилел аватай ксарив къуд квачел къекъвез-вай, дирибашдиз инихъ-анихъ гъерекатдай, зурбаз яргъи къи^ч галтадай гъайванар гвай. Чпиз гъеле яргъалай акурвал, инсанар и гъайванрин далуйрал ацукънавай. Стхайриз тажубни тир, кичТени.

— Ибур вуч гъаванар я? — суал гана абур.

— Буьркъуь яни? Балкларан...

— Вуч?

— Балкларан — лагъаначни квез. Лап вагыпяр я гъа! Паталай атай ксариз стхайрин утагърин къенез къвез клан хъана. Стхайри чмерукар хкажна. Абуру ихтибар ийизвачир. Абур чпиз вучиз

къайи ятIа чпизни чизвачир.

— Де, севрен як инал эциг, цIай хъия. Чаз гишин я. Фад!

Им лап буйругъ тир. Стхайри жаваб гана:

— Сев чна ягъайди я, якни чиди я. Куьне фена ягъ, куьне ваъ!

— Куьн лап вагыпийар я хъи, яцра цайди яцра недай затI

•гуш.

— Яцар вуч я?

— Яцар куьн, чун — агъаяр я! Чаз гъардаз куьн хътин виш *ни*, ава.

Мад чIемерукрал рахадайвал хъана.

— Де хъурай, чна куь дуван аквада,— лагъана гзаф ажугъ книз вилер экъисай сада, инихъ-анихъ чамар ийизвай балкIан-дилай эвичIна.

— Ша-ди, я кас, абур вагыпийар я. АбурукцI зиян жеда, хийир жеч.

— Куьн килигнан: абур сад садаз ухшар я гъа, къветхверар

хI,из.

— Вагыциз амай инсанрал адет яз, са чин жеда.

— Абуруз чи чIал гъинай чиди?

— **Чи** мукъваяр я жеде ман.

— Вунани лап лугъуда. Абур лап вагыпийар я. Аквазвани, иПуруз чизвайди кIарасни, къванни кIараб я.

ИкI чеб чпихъ галаз рахаз, паталай атай инсанар, чпин буба || я диде хътинбур, балкIанрин жилавар .къуна, агъа патал алай Г|у.Лахрал фена. Стхаяр гъеле сакит тахъанваз винел аламай. ЛПуруз чпин гъилерай гъеле чIемерукар ахъайнавачир.

Са герендилай булахрал гъарай-вургъай башламишна. НплкIанрилай парар алудна, абур ахъайна, недай-хъвадай ня-мгтар, къалин векъел суфра вегъена, эцигна, итимар, дишегъли-|| Г гьалкъадин жуьреда ацукъна. Сада нез, сада хъуьруьниз, са-| | мани лугъуз башламишна. Кеф-кефиятдиз акъатай вахтунда шимри, галтугиз дишегълияр къаз, абуру гагъ гъарай-вургъай,

• ьцл-къил, гагъ еке хъуьрер авуна. Яргъалай килигзавай рагъ-
v х стхайриз акуна хъи, дишегълияр къецIил авурдалай гуьгъуь-"П.) итимри, чпелайни вири пек-партал хутТунна, дишегълияр | i-ужахда къаз, абурун сивел сив эцигиз, булахриз гъахъиз экъе-'I,шва. Ахпа са итимди дишегъли са патахъ, масада маса па-| I к'ь тухуз, абур векъерал къаткуриз, абурухъ галаз къугъвазва. Рагълух стхайриз им вучтин рафтарвал ятIа чидачир, амма пм.тин юзунар акурла, абуру к са вучтин ятIани, къенин йикъал-|| малум тушир гъиссер акатна. Ихътин цIийи, чандик хвеш | \газвай гъиссер юзай вахтунда стхайриз акуна хъи, къакан ва | I.ПЛИН векъяй лапу жив хътин дишегъли виниз хъана, къил пIл пел катна. Адан гуь-ъуьниз къецIил са итимдини чукурна.

— Э-э-эй! — гъарайзавай дишегълиди зарб катиз, вичи хъвер ийиз.

Итимди адав агакъарна, къведни къалин векъера квахъна. И гъал-агъвалатриз дикъетдалди килигзавай стхаяр гъейран яз амукъна. Ракъин зегъем буш жез башламишай вахтунда эвер тавунваз атай мугъманар атайвал хъфиз хъана. Абуру чпин пад-къерех туькIуьр хъувуна, шалта-шулта кIватIна, балкIанриз пу-рар хъияна.

— А-а-а! — гъарайна мугъманрин арадай мукъуьбурулай иер пек^партал алай ва кIалубризни абурукай тафаватлу итимди. Аквар гъал, им абурун агъа тирни, башчи тирни. КичIевал-затI квачиз ам, гъиле къамчи къуна, уьткъемдиз стхайрин мукъуьв ата-на. Абуру чIемерукар кардик кутаз акурла, гъил виниз хъажна.

— Акъваз, я ксар, куьн незвач за. Амма куьне чаз як та-гун за квез багъишдач. За куь дуван аквади,—мугъманрин баш* чиди къацу вилер экъисна, жегъил стхайрин дин-иман фена.

Ада къамчидив вичин кIвачерал алай къакъан кух галай къапар къуват кваз яна, къайи ван акъатна. Хъфизвай рекъе ам мад къулухъ элкъвена, хъелни хвер кваз ада лагъана:

— **За** квекай душманар тавуртIа килиг, стхаяр!

Рагълух стхайрин къил акъатнач. Чпикай душманар вучиз жеда? Са бубадинни са дидединбур я. Чебнм акъван гъурметлу я хъи, абур я цIувай, я цивай сад садавай чара ийиз жеч. Амукъна и чин савух касдивай.

Мугъманар атайвал хъфинни авуна. Яргъал мегъуьн тарар авай тамун кIанIичIлухда эхиримжи балкIандин къаралту квахъна. Амма стхаяр алай чкадилай чкIанач. Агъзур фикир къилиз къез хъфена. Ибур вучтин инсанар я? Чпин чIал хътин, адаз ухшар авай чIалал рахазва. Амма чеб хътинбур туш. Жендек-рин кIалубар сад ятIани, якIуз лацу я. Стхайриз мадни а кар тажуб хъана хъи, бес диде-бубадидай сад итим, мукъуьди дишегъ-ли яз хъайила, давай аватна акъатай мугъманрикайни садбур итимар, мукъуьбур дишегълияр яз хъайила, чеб вири итимар вучиз я? Чпикай садбур итимар, мукъуьбур дишегълияр вучиэ туш?

Абурун рикIел алай: тамавай гъайванарни садбур эркекбур, мукъуьбур дишибур тир. КIантIа ваз мирг къачу, кIантIа гав **ва** я сикI.

Йикъар къез фена. Гъаваяр дегиш хъана. Чими вахтарин гуьгъуьнал цуру гъаваяр атана. Стхайрин рикIелай яваш-яваш патай атай ксарни хъфена, анжах абуру жегъил жаванрик ку-тур гъиссер абурун рикIяй акъатнач. Дуьньяда чеб тек тушир-дини абуруз чир хъана. Иниз килигна ара-

бир абурун ниятрай чара инсанар чеб галай патахъ мадни атун фенай.

Рагълух стхяяр гъахъ хъана. Мад гатфар алукъна, гъаваяр игр хъана, чил-цав цуькверивди арушаи къарикаи са къуз чпин къшлин-йикъан къвалав гвай булахрал мад мугъманар пайда хъа-ни. Мукъуфдивди килигайтла, а чпиз чидайбур тир. Чпин тани-итиир. Гъалат! хъанач. Вилик хъиз, абурун къиле чухъвер хътин при вилер авай итим акъвазнавай. Ада низ вуч лагъайтлани, я буру къил агъуз ийидай, тадиз адан буйругъ тамамардай.

Туп яна, сада садав къуьн кутуна, кватл хъайи стхяяр акур-дк, мугъманрин башчиди, абурун лап мукъув атана, лагъана:

— Киче жемир, квел тамун инсанар лагъай твар ала хьи! Низ чиз, чакай еке дустар жеда. За квез пишкеш гъанва, къей лхмакъар! Гъич тахъайтла, куьн эркекар я. Яшар хъана, къена куьн куьтягъ жеда. Язух я куь. За лагъай гафарин гъавурдик кпатзавани? Вилерай аквазва: акатзавач,—башчиди, къулухъ алкъвена, вичин итимриз эмирна:

— Гъваш а лукл, вегъ и жанавурриз. Килигин, гъик! неда-» *gia!

Гъасятда къве итимди къуршахдал са клус пек алай дишегъ-ии къуна, ам цегъ хъиз галчурна, гъана.

— Чи башчи, цаварал аллагъ, чилерал вун! Ви буйругъ чна къилиз акъудна,— тади кваз лагъана къведани са сивай, абурун гълера чабалмиш жезвай дишегъли азад тежедай къайдада къунваз.

— Башчи, вун сагърай! Ягъа зун, йикъ! Туклукл, хъб хъиз, (шма зун гъайванриз гумир,— аман-минет ийиз, шез башламиш-на къаравуш дишегъли.

— Вун тирни зи папан члалаз килиг тийирди?! Гила вач, къуй вун а кипери тлуьна куьтягърай!

Нивай вуч лугъуз жеда?! Башчи башчи яз ава. Ам аллагъни N. султанни. Вичин лукл я. Клантла рекъида, клантла — хуьда. Луклвиляйни ахъа хъийида.

— Ма, гадаяр, квез пишкеш. Клантла куьне ам пабвиле къа-чу, клантла туклуна, шишер авуна, шишер, неъ, Куь ихтияр я. Кнез багъишрай. Гъатгъа!

Къаравуш руша гзаф алахъунар ва вягътер авуна — башчи, тепе хъиз, вичин члалал акъвазна. Адахъ галай гъич са касди-ин, гъабурок кваз дишегълийрини лагъанач хьи: язух я, ада мад пхмакъвилер хъийич, чахъ галаз амукъарай.

Къаравуш руш кицлериз вегъей яклун тике хъиз, рагълух <"гхайрин клвачерик вегъена, башчи вичин ярар-дустар галаз пгъа булахдал хъфена, гъанал сакит хъана, виликан сеферда члиз, нез-къугъваз кеф-кефиятда гъатна. Стхяяр сифтедай, чпин иначерик квай, къенвай мейит хътин, юзун тийиз чилел къат-ii цвай руш акурла, чашмиш хъана. Вучин, вуч тийин? «Пиш-iiст» вуч лагъай гаф я? Башчиди и руш вучиз гадарна, хъфена? Лм вуч паталди ганвайди я? Башчиди вучиз «ам клантла неъ» лагъана? Инсанди инсандин як недай шей яни? Бес башчиз,и ва-адахъ галаз атай ксари виликан сефер як стхайривай тлалабна-чирни? Абурухъ дишегълийар галачирни? Гъабурукай сад вучие туклуначир?

Руш къагъар къвез, къагъар къвез шез акурла, са стхадин: рикл хъуьтуьл хъана, садан рикле регъим гъатна, садаз адан язух атана. Эхирни, гзаф регъуз-кичлез абуру рушан патав ата^ на, сада адан булушка къуьнелай къуна. Амма рушаз хъел атана, ам кватл хъана, ни вичел мад гъил вегъейтла, ам класиз гъа-зур хъана.

Стхяяр ийир-тийир течиз аламукъна, эхирни, абур чпин къай-гъудиз яна. Недай суьрсет куьтягъ хъанвай, тамуз фена, яр-емиш-дин, яклун ва виртледин гуьгъуьниз рекъе гъатна. Руш алай чка-дал аламукъна, башчи вичин дстедихъ галаз квахъ хъувуна.

Лап мичли жедай вахгунда тамай стхяяр хтана. Руш чпин утагърин вилик кваз, абур адахъ галаз дуьпуьп хъана. Амма са стхани адан я патав атанач, я адахъ галаз рахаз майил аву-нач. Стхяяр чеб дуланмиш жезвай кумадиз гъахъ хъувуна. Руш къежел аламукъна. Йиф алукъна, цавун аршдиз гъетер чклана. Серии хъана, инай-анай жанавурри ва маса вагыпийри къув ядай ванер акъатна. Са бередилай цав мичли чулав цифери къуна, циф дагъдиз, тамуз яна, гъатта клвал-югъ алай чкадал къван агъуз эвична.

Марф къваз 'Башламишнамазди къаравуш руш, и патаз, а па-таз килигна, са тимил къван къерехда еке къве тар аваз, гъабу-рун клългодик экечна.

Экв хъана, стхяяр са-рад къежел экъечлайла абуруз тарав лап игис хъана, метлер хура туна, ацукънавай, датлана уьгъуь язвай руш акуна. Абур са-сад вири адан къилихъ атана, руша кагъра-баяр хътин вилер ахъайна. Ада я шел-хвал, я ажугъ-зат! авунач. Вичин къилел атай югъ атурай лагъана, ам вичин къадар-къис-метдин хура гъатна. Анжах уьгъуь адавай акъвазариз жезвачир, жендекни зурзазвай. Бедендал алай булушка михъиз къежена пирпилдиз элкъвенвай. Гишнни лап кицлиз къван тир.

Куьне лугъумир къван, Рагълух стхяяр гъакъикъатдани вагъ-шияр я. Абур я ва^ыпийар тушир, я гъайванар. Гъич тахъайтла. абуруз инсанри нек-гъери ганвай, чеб инсанар тирди чирнавай. Абурун къеневайдини къванер тушир, риклер тир. И риклери гъисс ийизвай. Вири крарин къилел чизвай эхир, бес чпиз баш-чиди тунвайди чеб хътин эркек туш, маса клалубрин инсан я. Абурун риклелай гъеле чпин диде алатявачир. И руш адан эвездай чпиз хтанвайди тир.

... Йикъар-варцар къвез алатна. Ктуьд стхадин къула амукъай жегъил дишегъли — адан твар Самана яз хъана — гагъ садахъ, гагъ масадахъ галаз дуланмиш жез башламишна. Гъа икл клуьд

< гхадиз са паб, са папазни кѳуѳд гѳуѳл хѳана. Стхайри чпин ур-і.'іх паб таза емиш гуз, гавдинни кѳветрен як гуз, булахрай гѳши гѳамга ятарни, тамарай жагѳурай ширин виртѳер гуз хѳе-иа. Паб абуру ярѳяз тухудачир, ам гѳамиша кѳвалел-йикѳал жѳдай, ада ѳалди фу-кѳафун гѳазурдай, гѳуѳлер даѳдани та-ми жедай.

Чидач, гѳикѳван кѳар-ѳер мад акѳатнатѳа, кѳарикай са кѳуз <'иманади кѳатѳана хѳи, вичиз вири гѳуѳлерикай Варагѳ вуч ятѳа-|| и гѳаф истеклу я. Ам Саманадиз ахварайни аквадай. Ам мукѳув гначир, я тахѳайтѳа, ам акун тавур юкѳуз Саманадиз дерт же-' дай. Вуч ятѳани, ам датѳана акуна кѳан жедай, акур вахтунда-іііі адахѳ галаз хѳуѳрез-кѳугѳваз. Амма стхайрин арада хѳайи икѳрардиз килигна, Самана виридаз сад тир. Абур нубатдалди Гѳшфиз адан патав кѳведай юкѳуз лагѳайтѳа, адахѳ галаз вири-дан рафтарвилер сад тир. Бес рикѳиз вучин? Ам стхайри эциг-пѳвай кѳайдадал рази туш эхир. Вучиз Варагѳ мукѳварив атан-мѳзди адан рикѳ, туртур хѳиз, зарб кваз кѳугѳвада? Вучиз Ва-(мѳг акур юѳг адаз икѳван экуѳ жеда? Вучиз ам такур юѳг, лап рѳгѳ алайди хѳайитѳани, адаз йѳифен мичѳерай я?

— Чан зи Варагѳ,— лугѳудай Саманади месик, гѳуѳлуѳз туѳмер ийиз. Яраб вири гѳуѳлерикай вун заз икѳван гѳаф вучиз кѳГандатѳа!?

— Чич ман,— лугѳудай Варагѳа, папав игис жез.вичизни идаз хуш гѳаѳа-саѳа ийиз.

— Чан Варагѳ...

— Чан Самана...

— Хупѳ туширни, зи гѳуѳл тек са вун тиртѳа! Варагѳ рази хѳанач. Вири гѳуѳлериз са жуѳредин ихтия-І)П р ава.

— Чида заз, зи цуѳк. Амма за вучин, заз вун ви-рпдалайни играми я.— Зи нубат жедалди зи рикѳ ѳѳрада.

Са йѳифиз Саманади лап чухулди авуна. Варагѳ кѳанивилѳай Саманади адаз дуѳм-дуѳз лагѳана:

— Са гѳуѳл хѳайитѳани кѳенайтѳа, вун заз муѳжуѳд кѳалай жагѳидай.

Варагѳаз гѳаф хѳел атана.

— Стха вучиз рекѳида, вун декѳена!?!—гѳарай гана ада.— Іп-лки кѳе заз лугѳузвай гаѳар пака вуна маса гѳуѳлуѳзни лу-п.узѳа жеди! Гѳак! ваз чун вири телеф хѳана кѳанзавани.

И йѳифелай са кѳадар вахтара Варагѳанни Саманадин араяр «сѳана. Варагѳан кѳаст сифтедай стхайрихѳ галаз суѳгѳбет авун тир. Адаз чирна кѳанзавай: Саманади гѳабурузни вичиз хѳтин ихтилатар ийизвани, тахѳайтѳа — ваѳ. Амма авунач. Вуч ятѳа-ии Варагѳалай и кѳвалах алакѳнач. Вичинни Саманадин араяр цуру тирди ада садазни малум авунач. Саманани затѳни тийиз акѳвазнач. Варагѳан месик йѳиф акѳуддай вахт хѳайила, ам ви-чин кѳвалай кѳеѳел экѳечІнач. Йѳифен кѳулар жедалди дакѳар хѳтин тѳеквендай кѳвезвай ваѳран нурариз килигиз аѳукѳна, гѳа алай чкадал аѳпа аѳварал фена. Вич аѳварик кваз адаз гѳич Ва-рагѳ агайдѳни хѳабар хѳанач. Амма Варагѳ атунал акѳвазнач, ада куѳрпе кѳел хѳиз, Самана кѳужахда кѳуна, вичин кѳГвализ тухвана.

— Вуна зи чан акѳудна хѳи,— лагѳана адан япал Варагѳа, адаз теменар гуз.

Абур туѳкѳуѳн хѳувуна. Яѳаш-ѳаѳшди Саманади кѳатѳуз хѳа-на хѳи, кѳуѳд гѳуѳлуѳкай Варагѳан гѳиссер гѳаф зегѳемлу я, вичин патахѳай амай вахтундани ада гѳаф кѳайгѳу чѳугѳвазѳа. Ада булахдилай яд гѳизни, кѳула ѳай артухаризни, як чразни куѳ-мекар ийизѳа. Амай гѳуѳлер инѳих-анихѳ алатай вахтунда, я кѳама, я тамун далдадик ада вичиз ширин гаѳар лугѳудай, гѳи-ле гѳатай вахтунда, кѳужахда кѳуна, пѳагѳарни гудай.

— Акѳада, аѳпа вунни беѳбур жеда, зунни,— сивик мили хѳуѳруѳнни назиквал кваз Саманади лугѳудай. Амма ибур гѳа-кѳан гаѳар тир. Саманадиз Варагѳ гѳикѳван мукѳѳа хѳанайтѳа., гѳакѳван кѳандай.

Са кѳар-ѳер алатайла, Саманади кѳатѳканѳайла, адан япал мад сеѳер кѳуѳф эцигна, лагѳана:

— Хупѳ туширни куѳн кѳуѳд ваѳ, муѳжуѳд стха тиртѳа... Икѳ лагѳана, Саманади гѳуѳлуѳн жаѳаб гуѳзлемишна. Ада

ѳан тахѳайдай кѳуна. Адаз паб акѳван истеклу тир хѳи, адан гаѳар кутѳун серѳ акунач.

— Варагѳ, чан Варагѳ,— жузуна папа,— са юкѳуз дидедиз хѳайивал кѳветхѳерар рекѳинни са юкѳуз ийидани?

— Вуна адакай вучда?

— Чидаѳѳа, жаѳаб ѳе тѳун.

— Заз чиз, са юкѳуз рекѳидач. Нагаѳ са юкѳуз кѳейитѳа, абур чилик ни кутада?!

— Чидач.

— Вуна, мад ни ийида кѳван.

— Вун декѳирай!

— Амайбур ваз кѳена кѳТанзавани?

— Абурни декѳирай, амма анѳах вун заз гѳуѳл язкѳанда...

Эхирни, Саманади Варагѳан кѳил какадарна.

Са паѳамахѳ стхайриз я чпин стха, я гѳуѳлериз — чпин паѳ жагѳун хѳувунач. Гѳа юѳгни, паѳад юѳгни абур текѳѳей чѳа хѳанач. Мукѳвал ва ярѳгал даѳгларани кѳекѳѳена, гѳѳечѳи ва чѳехи тамарани кѳекѳѳена, кул-кус, веѳк-кѳал, даѳг-тепе, ваѳѳ-булах — вири кѳѳачелайни гѳилелай авуна. Авач хѳи, авач. Ви-ликан вахтунда дидени буба хѳиз, Варагѳни Самана, я ѳиз элѳкѳ-ѳена, гѳуѳлерѳихѳ фена, я

кыушариз дуьнмиш хъана — цаварал. Гъам стха, гъамни вири стхайриз авай са паб квахъай итимар,
•П.иляй къаб аватайди хъыз, зарул хъана амукъна. Абуруз фир-Г<>фир чка амукънач. Гъанлай садан
рикI тIа хъана, масадан жен-дскдик звал акатна, пуд лагъай стха, тIуьникай магърум хъана, химунизни
кIГарабриз элкъвена, къуд лагъай стхади зегъер кнай пешер тIуьна, ам гужунал амайбуру къиникъикай
хвена. Лбурун къилиз татай гиман хъанач, амма сад атанач — Варагъни Самана чпикай катайди,
абуру къилди яз гъуьлни паб яз ду-цпнмиш хъун къет! авурди.

Стхаяр ийир-тийир течиз тамани дагъда къекъвезмай — и пнхтунда Варагъни Самана, там атIуз,
дагъ атIуз ирид тамарин-|| и ирид дагъларин къулухъ фена, гъана абур, чпиз кIвал-югъ гуькIуьрна,
дуланмиш жез башламишна. Аладун-кагъадун себеб ил, вичин вахтар атайла, абурун гъилиз са
куьрпе балани атана.

Къван аватай цал фад-геж уьЦедайвал, стхани паб квахъай чландини фер гана. Нубатдин сефер
вичин къул-къаравуш галаз гц гъиняй ятIани башчи итим атай вахтунда, адахъ галай ксар, пллаки
дишегълияр ацукъиз къарагъзавай чкаяр, фагъум авуна, ггхаяр абур чъунуьхунин дердидик экечIна.
Абур атана, булах-|)пл чпин къугъун-къадгун авуна, пар-мар балкIанрал вегъна, дишегълиярни
пурарал ацукъар хъууна, итимарни гъайванрин фирийрик акахъ хъувур вахтунда Рагълух стхаяр
кIвачин хъа-iiii. Абуруз балкIанар авачир, амма стхайрик квай лишан мугъ-мцприк квачир. И кар чиз,
абур хъфидай жигъиррин къваларив фгна, къил агъадал физвай ериш яз, балкIанрин кIвачерик стхай-
(ш еке элкъвей къванер вегъна, гъарай-вургъай ийиз, абурук нсг.чмай къван кичI кутуна.
Бейхабарвал себеб яз, катайди катин, балкIанди чIугурди гъак! чIугуна фена, чилел аватайди пиптна.
Гзаф-тIимил ваь, пуд дишегъли муьжуьд стхадин гъиле II.птна.

Есирар чпи чпин арада пайи-паяр авуна, стхайри абурухъ | ii чаз уьмуьр ракъуриз башламишна. Амма
ибур Саманадин хе-' "тар квайбур тушир. Абуру акси гъерекатар гзаф ийидай, "шрни, абур чпин
цIийи гъалдив кIанзни-такIанзни вердиш хъа-|||. Гъа са вахтунда чинеба рикIяй абуру умудни
квадарнач:

ii ii'arb башчи сагъ яз амукънаватIа, ам акъваздач. Адаз тамун иисанар алай чкани чида, адан
дишегълийрин къилел 'гни къадар-къисметни. Ам еке къушун гвазни иниз къведа хъи, I I.неда, чебни
есирвиляй акъудда, и вагъпийризни жаза гуда. IСиза гуниз есирвиле къунвай периарни гъазур тир,
абурузни | |.уд патахъ экъечIзавай зегъер квай векъер чидай. Йифиз месик ' I.птканвай вахтунда чпин
къилел ихътин писликвилер гъайи и гимриз зегъер гана, абур вири садлагъана гъелек ийиз жедай. itiiр
чIур хъанвайди—хъфин тир. Рехъ течиз тушир. Са шумуд

• гфер къвез-хъфей уьруьшар тир. Амма балкIанар авачир. Яхди хъфиз хъайитIа, гъафте герек жедай.
Рекъе вуч неда? Як,гъери, нек, фу? Емишар нез-незни физ жедай, виридалайни четинди вагъьи
гъайванар тир. Итимар, аскерар, къулар ва къаравушар галаз къведай вахтундани вагъшийри чпин
карван къве патахъай-ии гуьзетдиз жедай. Аскерри ара-ара тамуз чIемерукрай хъелер чъукъуьдай.
Хейлин дуьшуьшра хъел лап лазим чкадихъ галуьк-дай. Ида вагъыйризни эсер ийидай. Бес чпи,
къилди дишегълий-ри, пуд касди, нагагъ азад, хъана, катайтIа, вагъшийрикай чеб гъик! къутармишда?

Вири суалриз жаваб ава, са и суалдиз — ваь.

Гъикъван вахтар, вил рекъел алаз акъуднатIани, я башчи, я маса ксар атанач — чеб рикIел
аламай итим . амач. КIвалер-дикъар уьЦуьрай чпин! Бес а еке уьлкведа къилел бармак алай кас
амачни? Вири, тIегъуьнди тухвана куьтыгъ хъанвани? Та--хъайтIа чеб герек амач лагъана, маса папар
къяхчуна, кефина дуланмиш жезвани?

Есирвиле къуна, муьжуьд стхадин набвал ийизвай пуд ди-щегъли акъат тийидай кIеве гъатна.
Эхирин, чеб азад хъувун латахъай вил атIунлай абуруз маса чара амукънач...

Са къадар къар-фер алатайла, абуру чпин арада ихътин мес-лят авуна. Гъарда са гъуьл вичел
ашукъарда, и жуьреда пуд итим чпин гъиле гъатайла, амайбурукай чинеба яз абурухъ галаз катда.И
къаст къилиз акъудун патал гъинай ятIапи балкIа-нар жагъурна кIанда. Абурни мукъва этрефра
авачир. Тамун инсанризни балкIанар чидачир. Са чара мад авай. Миргер. Гъуь-лери тама миргер
ягъиз, абурун як гъар вад-цIуд къалай гъиз-вай. ЯкIухъ галаз хамарни жезвай. Папари гъуьлериз
миргер, балкIанар хъыз, кIвалел хуьдайди ва абур балкIанар хъыз ишле-мишдайди я лагъана чирна.
Итимар рази хъана, вучиз лагъай-тIа абуруз балкIанар са шумудра акунвай, абурук квай хийир
къатIанвай.

ЦIийи папар себеб яз тамун инсанриз миргер, гъеле таза вах-тунда къуна, кIвале хуьз чир хъана.
Куьрпе миргер абуруз акъ-ван истеклу хъанай хъи, итимар абурухъ галаз къугъвадай. Че-хи
миргериз абуру лап еке къуллугъ ийидай. Гъеле чпин руфу-низ затI-матI ракъур тавунмаз гъайванриз
алаф гудай. Имни асант кIвалах тир. Къуд пата кIамай къван векъ авай.

Миргер хуьз, абурун адетар чириз, хейлин вахтар акъатна. Пуд дишегълидини стхайрин юкъвай
чпиз пуд итим къуна, абуруз артухан туьмер ийиз, яваш-яваш чпин чIалал гъиз кIвалах тухузвай.
Миргер кIвалел вердиш ийиз, яваш-яваш чпин чIа-лал гъиз кIвалах тухузвай. Миргер кIвалел вердиш
ийиз гъикъ-ван вахт кIан хъанатIа, гъакъван вахт тахминан дишегълийриз итимарни чпин чIалал
вердишаризни кIан хъана.

Вири гъазурвилер акурдалай гуьгъуьниз, йифен мичIи вахтунда пуд стхани пуд паб чинеба кIвалерай
экъечIна, миргери-| iii ругуд хукудна, абурал чпин чанта-чулта эцигна, амай мир-i'l> тамуз яна, чебни
къалин тамарин дегънейриз квахъна, па-| iM сегъер жез-тежез абуру вилик са дагъ атIана, са кIусни ял

‘i.i-адар тавуна, тамарай къвед лагъай дагъдин хуруз гъахъна, и дагъдин далудилайни адан муькуь патаз эвична.

Са чкадилай бейхабар яз д_агъдай векъи ван къачуна къва-нгр къил агъадал авахъна. Чеб къиникай игътият авай папарик-ПН итимрик кичI акатна. Гъар садав са мирг гваз, абур инйхъ-янихъ, гъиле гъатай патахъ катна. И арада къай-кулак акъатна, дпгъни тик яз, са шумуд хъархъу тар ярх хъана, ихътнн са тар-чп чихелринни пешерин арада дишегъли алай са мирг гъатна.

— 0-ай-й! — гъарай акъатна дишегълидай. Мирг кухунна | гна.—Куьмек це, Пурагъ. Пурагъ!!! Пурагъ, зун инава. Фад пi.'i, зун вав тушни!?

Атай кас хъанач. Лап къиникъин кичI янвай дишегълиди мад гъарай гана:

—¹ Пурагъ!!! Пурагъ. Зун инва-е. Зи язух ша тIун... Са арадилай пешери вишриш ийизвай ван атана. Ам муьква хъша.

— Чан Пурагъ...

— Зун Ругурагъ я,— жаваб гана итимди, дишегъли чихелрин иIn пикай хкудиз.

— Бес Пурагъ гъинва? Зи гъуьл?

— Ам маса патахъ катна. Зазни чидач. Гзаф къекъвена,

• нипйни жагъанач.

— Бес ви паб?

— Заз гъинай чида къван! Амни санихъ алатна жеди.

— Пурагъахъ галаз фена тахъуй!

— Белки.

Дишегълидин кIуфал хъвер къугъвака. Ругуракъини идаз финир гана.

— Вуч хъурезва?

— Вучда къван! Чун стхайри пайи паяр ийидайла, заз вири-дплайни вун хуш хъанай, амма ваз къисмет хъаначир. Амма вун П.ИЧ са йифизни зи рикIяй акъатайди тушир. За аллагъдиз фер-

•и!) ийидай. Чан аллагъ лугъудай за, вуна заз Ругурагъ пишкеш и". Авуна. Килиг, авуна!

Гъа икI, Ругурагъ маса стхадин папахъ галаз амуькъна. Абур г:Ipф чкайра къекъвена, гзаф къар-фер амайбурун гел гъиле гъат-

•tuTia лугъуз, ина-ана акъудна. Гъатнач хъи, гъатнач. Налугъуди 'нур дуьньядал хъайибур туш.

... Риваятди лугъуда хъи, Саманади чIуриз башламишай ш.нетхвер стхайрин кIвал, эхирни, михъиз чкIана. Вири кIуьд < гха гъар сад са жуьреда папан-ааялдин иеси хъана, гъар сад са дагъдиз акъатна. Чеб кечмиш жедалди абуруз мад чпиз чеб акун ахъувунач. Вил галайтIани, рикIе эхи тежер хъелни авай. Гъар дуьшуьшда чара патай атай дишегълидин фендигарвал тир. Ингъе, гила, къад-яхцIур йис алатайла, кIуьд дагъда кIуьд хзан яшамиш жезва. Гъар хзанда вад-ругуд аял ава, гъар хзан-дални бубадин тIвар ала.

Мадни вахтар къвез фена. Муьд стхани гъар сад са дагъда кечмиш хъана. Аялриз чIехи хъайи вахтунда, чпин аялар хъа-на, ибурни эвленмиш жез, мадни къалин. Гъар са хзан алай чка-дал тамам са хуьр арадал атана. Тамарин къилихъ галай дагъ-ларин кукIушриз экъечIайла, абурун яргъал мензилра цавуз гъе-рекатзавай гумар аквадай. КIуьд чкадал, сад садакай гзаф яр-гъаз.

Гъикъван мензилар яргъи тиртIани, ахътин вахт алуькъна хъи, са хуьруьнбур сифтедай сад-къвед, ахпа вад-цIуд кас маса хуь-руьз акъатна. Жузун-качузун авурла, гъар хуьруьнбуру лугъу-дай, бес чпин ата-бубаяр, риваятдиз яб гайитIа, са дидедин са руфунал хъайи кIуьд стхаер тир.

— Чун саракъар я.

— Чун къверакъар.

— Чун пуракъар.

— Чун къуракъар.

— Чун варакъар.

— Чун руракъар. — Чун иракъар.

— Чун муьжракъар.

— Чун кIуьракъар.

Риваятди мадни малуматвал гузва хъи, Ракъарин гъар са хуьр са тайифадиз элкъвена. Гъар тайифадилайни, мадни гзаф йисар къвез хъфей вахтунда, агъалияр гзаф жез, гъвечTi са халкъ арадал атана. Абур са чIалал рахазва, амма рахун-луь-кIуьна хейлин тафаватар ава. Ата-бубаяр сад я, амма халкъарин арада шериквилер хъиз мекъи гъаваярни къекъвена.

3. ТАЗА ХЪХЪАЙ КУЪГЪНЕ ХИРЕР

КIуьд стхадин вилаятда гилани. кIуьд хуьр, гъар хуьрени са совхоз ава. Хуьрерайни яваш-яваш агъалияр дуьзендиз эвичIиз, ина цIуд лагъай хуьр арадал атанва. Чкадин агъалийри адаз ше-гъер лугъуда. "Пварни Ракъар шегъер. Адаз ихътин тIвар гайи са идарани авач. ИкI ятIани, адан эгълийрив дамах гва. Чеб ше-гъерогълияр я лугъуз, абуру чеб дагъдик кумаь хуьрерин эгъ-лийрилай тафаватлу ийида. Дагъвийри чпи лугъуда:

— Зун шегъердиз фена, хтанай.

Ракъар шегъердин эгълийрини лугъудай:

— За хуьруьз руш гуд а ч. Шегьерда вердиш хьанвайдавай пни бажагьат дурум ийиз жен!
Пек-парталдин, тГуьнин-хьунин, хе(етрин рекьяйни абурун н||ида еке тафават ава. Гьикьван лагьайтани, шегьерда еке кьве мктеб ава, абурукай сад багьманчийрин мектеб я, ина гьактни инрц вилятдин идараяр ва дуванханаяр, кьуд-вад мертебадин кИАлер цавуз хкис хьанва, куьчейра кьир цанва, абур кака хьиз пИлцIам я. Шегьерэгьлияр рахазвай чIални масад я. Нагагь гьар | хуьре са нугьатдал рахадатIа, шегьерда нугьатар сад садак 'кахьна сад тир чIал арадал атанва. Адак вири нугьатрай rail) ква,ам уртах чIал я. Хуьруьн эгьлийризни ам яваш-яваш пИл» жезва. Адал мектебра тарсар гузва. Амма икI ятIани, уму-ми чIалаз акси ксарни тIимил туш. Элкъвена шегьерэгьлийри •>м,ерин нугьатар рикIивай кьадач.

Шегьердин кьилихъ галай кьеледай, мухбирриз рагьлах -шк^арин тарихдикай ихтилат авуна, кьецел экьечIай Кълинж Ипрагь хуьруьз фена. Машинар текъезвай чкаяр яз, хуьрериз иичьердай балкIанрин файтунар физ-хквезвай. Кълинжаз, аял-III;» хьиз, ада акьахизни кIандай. Гьиле гьатай са файтунда ич,ахна, ам хуьруьн кьерехдавай са секуьл кIвалерин вилик и ц на. Им инкьилабчи Асали Гьалибан утагьар тир. Иеси халкъ-iiii инкьилабдин вахтара Кьуракьин хуьруьн кьерехда, кьаз-| шр алай чкадал душманри, цIай кутуна, канай. Зулун йифен i.i кт тир. Вилив мукьва авур тIубни таквадай кьван мичIизвай. I',пвани серин тир. ЦIарах-цIарах жив хуьруьн кьилихъ галай днгьдихъай кьайи кьаю гьизвай. Амма инкьилабдин душман-(III ic цIай квай. Са сятдин вилик Асали Гьалибаз дуван авунай. Хшгаринни белгерин гьукуматдин аксина экьечIна лугьуз, адаз м.иникьин жаза ганай. Дувандин кьиле фекьи Малла Вагьаб ш.чй.

— Гавур! А, гавур!—гьарайдай ада.—Вун тике-тике авуна | Инзавайди я! Инсанрик ленгер кутунва! Жемьт агьайрин .||>сина акьвазарнава! Ваз чарадан девлетар кIанзава, ян!? Вичи | Иналахдач! Вич шегьерра кьекъез, чарадан мал-девлетдал вил inn, гагь чалхун ийизва, гагь дустагьда гьатзава. Дин-имансуз ииъши! Заз маса теклиф авач. ЦIай яна, кана кIанда! Кунни ii.iiKia ийин? KIyc-кIyc чка, герек азиятдик кечмиш жен! Куь-| и гь! За зи гаф лагьана!

Малла Вагьаба эцигай жаза халкъдин инкьилабдин душман-|iii кьилизни акьудна. Асали Гьалиб абуру йифен кьуларлай хуьруьн кьерехда авай кьазмайрал тухвана. Ада гьарай-вургьай тиун патал сивиз чукькуьз-чукькуьз еке са пекинин кIумп яна. Гьилер далудал кутIунна. Кьазмайрин гьаятда чилиз кьве гул «на, абурун гьагадай маса кIарас яргьи авуна. Асали Гьалиб кIвачер винелди и кIарасдик епинал кутIунна. Адан кьил чи-лелай муьясуд-кIуьд чипIинин вине хьана. Га и арадиз кIара-сар-цуьрцер чукькъвена, ажугьдал зегьерламиш хьанвай ксари абурук, чахмагдай ягьиз, цIай кутуна. КIарасри ялав гана, адан мецер эвелни-эвел кьери хьанвай чIарара гьатна.

Кълинж Салегьан гьунар яз гилан аямдин рагьлах агьа-лийриз и чкайра халкъдин инкьилабдин ери-бине дериндай чир хьанва. Хуьрера кьекъез, яшлу итимрихъ галаз суьгьбетар ийиз, ада гзаф вакьияр ачухарна, хейлин инсанрин тIварар винел акьуд хьувуна. Асали Гьалибан кьилел душманри гьайи гужни гьа икI малум хьайиди тир.

— Гьалиб михьиз канайни? — жузунай Кълинж Салегьа рикIик еке дерт кваз.

— Чидач. Зун а вахтунда кьазмайрал алай. Касни авачир. Виликдай анал Къазибеган хпер жедай. Вич атайла, кьвалалай чIар фенвай са кицI аламай. Жуьреба-жуьре чапхунчийрикай игьтият аваз зун мичIи са пипIез гьахьна. Ина ахварал фена. Са арада заз нажахдал шIарасар кукIварзавай ванер атана. Палчух-дин цIа са тIеквен аваз, зун кьецел килигна. МичIи тир. Са ара-дилай цIай акуна. За фикирна: итими рпен жендек куьрсна, як чрзва. Ваь, туш, цIун экуьнал пек-партал алай инсандин жуь-ре я. Заз акьван кичIе хьана хьи, кьазмадин маса патай зун катна. Адан кьилихъ дагьдиз экьечIна. Инай лап экв ачух же-далди заз цIаяр акваз хьана.

Кълинж Салегьаз малум хьайивал, Асали Гьалибан пабни гьа дяве-шяве физвай вахтара вичин кIвале бамишнавай. Лал са цIуд юкьуз кьван идакай гьич кьуни-кьуншийризни хабар авачир. Гатун вахт яз, мейитди кьачур ни кьецел акьатайла, хуь-руьнбуру фикир ганай. Гьакьикьатдани чан алай вахтунда, элкъвей варз хьтин, лапу чиникай пархун акатна, эйбежер са затI хьанвай.

Гьалибаз аялар авачир. Эвленмишни ам яхцIур йисаз акьатайла хьанай. Хейлин йисар ада дустагьрани суьргуьнра кечир-мишт./ай. Инкьилабдин кIвалах, дагьдиз фена, сев яна, ам хуь-руьз хкун тушир.

Гьалибалай амуькайди секуьл кIвалер тир. Са кьат! чилевай сифте мертебада папа яхун са кал хуьзвай, патав гвай чкада алафарни келемрин са кIунтI жедай. Винел алай мертебада гьечIни пуд кIвал авай. Абурукай сад айвандихъ элкъвенвай» муькуь кьведан дакIарар далу патай хуьруьз килигзавай. Вах-гар-йисар кьез-хьфиз, кьуншийри чпиз мигьиявай багь-бустан-да цIйи кIвалер хкажна, куьгне утагьар уьцIуьр хьувуна. Абурун кIарас-марас, рак-дакIар иесийри хутахна, кьван-ман кьуншийри кIватI хьувуна. Гьа икI, эхирни, Гьалибан кIвалер, патарив бушлухар гваз, тек яз амуькна. Кьецелай абур ракъини, марфади, тарари мез гуз, сифтедай чIереяр хкатиз, гуьгьуь-ний цIарай хьитIкьерар акьатиз хьана. Кьене эквни тахьайла, пбур яваш-яваш харапIайриз элкъвена.

Инкьилабчидин утагьрал алай бедбахтвал акурла, Кълинж Салегьан рикIи цIугь яна. «Я-о! Им квен ишара хуьрай кьван? Касди кьенин бахт патал вичин чан кьурбаяднава. Вучиз гьич кьве чIиб чилни хьанач. Аялрикайни пай ганач. Кьуд пата гур-иу яшайиш ргазва, амма халкъ патал телеф хьайи женгчидин дакIарда гила эквни амач. Ваь, ваь! — рикIяй лагьана вичи ви-чик Кълинжа.— Им гьахъ туш. Са чара акуна кIанда!»

Гена чкадин мектебда тарихдай тарсар гузвай са муаллим Снлегъан гъавурда дуъз гъатна. Къведа санал жегъилар кӳвачел икъудна, харапӳайрин пад-къерех дуъз хъувуна. Дақӳарра шуь-» шейр хутуна. Рақӳарар къадимлу авуна. Хуьщреканар, къифер, чилин гъашаратар терг авуна. Къеце патаз цӳийи сувагъ хъияна, чТерейрик ракъун*чӳутхварар кутуна. Вини мертебадин кӳвале-)ин цлар лапу киреждай асунна, агъа мертебадин цлариз даш кӳванцин са къат яна. Хуьряй нафтӳадин лампаяр ва чӳемин ииспӳияр кӳватӳ хъувуна, абур гъар кӳвале цлакай куьрсарна.

Мукъвал-мукъвал хквез, Кълинж Салегъа хейлин куьмекар i'i> на. Эвелни-эвел кӳвалерин къецеп патӳа, рақӳаринни дақӳардин «рада цла'к туьнт яру шир янвай тахтада тунвай шуьше куқӳур-иа. Шуьшедал кхъенвай: «Рагълах халкъарин инкъилабчи Аса-чи Гъалибан ядигархана». Вичин патӳай Салегъа музейдиз Гъа-ибан гъакъикъи шикил, вичи гъадакай кхъей ктаб, архиврай кпгъанвай документрин чешнеяр ганай.

Ядигарханадин къил кутур вахтарилай инихъди цӳуд йис иъван алатнавай. Ам са хейлин машгъурни хъанвай. Гъич та-хъайтӳа, хуьруъз атай мугъманар ядигарханадизни къведай. Къалурдай шейэр къит тиртӳани, гъардаз еке къимет авай. Са над йисан вилик атай са шикилчиди Асали Гъалиб, цӳай яна, те-лоф авурди чир хъайила, чӳемин ширерал еке суьрет чӳугунай. Гъалибан суьрет дуьм-дуъз къалурун патал адаз Кълинж Салегъа ядигарханадиз пишкешай шикил бес хъанай. Адак цӳай кутурбурун суфатар шикилчидиз чидачир. Абур акур ксар хуьре-ни малум тушир. Кълинж Салегъавайни абур вужар ятӳа, тес-тикъ ийиз хъанвачир. Анжах Гъалибан къиникъин жаза атӳай дувандин къиле Малла Вагъаб авайди ашкара тир. Малум тир-пал,^ инкъилаб гъалиб хъайи ругуд йисалай Малла Вагъабаз ви-чиз кар атӳанай. Амма ада вичихъ галаз хъайи дуванчияр садни маса ганачир. Гъалибаз цӳай ягъиз вич къазмайрал фейид туш лугъузни ада кӳевивал авунай. Иниз килигна шикилчиди вичин шикилда душманрин суьретар къилӳай къундарма авунай. Дуъз лагъайтӳа, ам са пуд-къуд юкъуз хуьрера къекъвенанай, жуьреба^ жуьре итимрин суфатриз килигна, абурун лишанар рикӳел хвенанай. Шикилда душманрин суьретар лап тӳимил къалурнавай. Анжах ажугълу, ивидив ацӳанвай вилер аквазвай, чебни йифен мичӳерай.

Душманрин суьретар шикилчиди вичин къилӳай къундарма авурбур тиртӳани, ада чӳугур шикил музейдиз хкана, ина къве дақӳардин арада куьрс авур вахтунда, хейлин инсанар кӳватӳ хъанай.

— Им вуж я?

— Ам вуж я?

— Заз са нин ятӳани ухшар къвезва ман...

— Фагъум кваз килиг.

— Гъелбетда, са вуж ятӳани я,— лагъана сада,— Гъалиба вичи вичиз цӳай янач къван.

— Икъван гагъди чир тахъун аквадан!

— Малла Вагъаба хиве къунайтӳа, чир жедай хъи!

— Чидайбур мад ава. Акунач,— лугъузва гъарда.

Къарикай са юкъуз Муьжрагъви са итим атана. Чӳехи яшар хъанвайди тир. Адан кӳула хпен хъицикъдин лацу цӳийи гегъенш кавал авай, къацу чухвадин къула яргъи гапур куьрсанвай чӳул тунвай.

— Заз халкъари ина Гъалиб, цӳай яна, куз къалурзавай шикил ава лагъанай. Зунни килигайтӳа, жедачни?

— Жеда,— жаваб гана ядигарханадин къуллугъчи шумал буйдин таза дишегълиди.

Итим и патӳахъай шикилдиз килигна, муькуь патӳахъай ши-килдиз килигна. Чӳарар цӳу къуна, ялавдин экв гъатнавай Гъа-либан уьткъем суьрет ахтармишна. Ингъе йифен мичӳерикай аквазвай ксарни...

Шикилдиз килигиз атай касдай гъарай акъатна:

— Таб я!!! Зун квайди тушир. Зи тӳвар къурди вуж я? Ам заз къалура! Ам за инал тике-тике ийида, къурумсах!

Къуьзуь итимдин далудихъай кавал галатна, ам чилик ку-тунвай расу рухунал аватна. Итимдин гъилер гапурдал фена. Кичӳе хъайи дишегъли катна.

Экуьнал нурар гузвай гапурдин чуплах тия виниз-агъуз юзу-риз, БИЧ вичик квачиз къецеп экъечӳай къуьзек гъаятдай акъатна хъфей вахтунда ядигарханадин къуллугъчи, вини мертебадиз экъечӳина, килигайтӳа, адаз къазунна куқӳварнавай шикил аку-на. Къуьзека икӳ вичи вич малумарна. Щегъ тӳуьрдан къилел цӳай жеда лагъай мисал тестикъ хъана. Вич маса гайиди ашка-ра я лугъуз, ада пакад юкъуз силисчидиз вири лагъана. Къуй зун маса гайибур чебни винел акъатрай. Ада хиве къурвал, Малла Вагъабахъ рагълах халкъарин гъар са хуьряй са дуван-чи галай. Къазмайрал тухвана, Асали Гъалибаз цӳай ягъайбурни вад кас авай. Тӳварарни лагъана. Абурукай къвед гилалдини пма, садакай са жуьредин гъакимни хъанва, муькуьбур амач.

Кълинж Салегъаз цӳийи делилар хъана. Эхиримжи пуд йисуз идавай затӳни кхъиз хъаначир, дяведин хирер бархун жезвай. Метӳелай чалла кӳваче йифера къайи тӳал гъатдай. Амма ше-гъердавазни ада вахт гъавайда кечирмишначир. Делилханайра хойлин шагъадагнамаяр цӳийи къилелай тупӳалай авуна. Ада фикирна: гъикъван инкъилабдин тарих чир авуртӳани, адан ак-(и пад галачиз, акси инкъилаб арадал атай ва адан гъерекат феи жуьре ачух тавунмаз, инкъилабни гегъеншдиз къалуриз жедач. Инкъилабни акси инкъилаб — им тарихдин вацӳун къве къерех я. Сад

галачиз масад авач. Инкџилаб — им азиатдик квай юџатари са чпин гџиле гџукумат кџун туш, им зулумкаррин гџу-|умат, абурун кџуватар ва такџатар терг авунни я. Кџлинж Са-кџџа и вилелди вичин кџвалахриз ва вич хџтин маса алмирин кџвалахриз фикир гана. Абуру уџмуџр, тарих гџафни-гџаф са те-(кџрдихџай кџалурзава. Акси инкџилабдикай гџинлай-гџанлай лу-п.узва, амма ам дериндай ачухарзавач. Авуна кџанда. Килиг и м.уџзек аку. Адан рикџелай затџни фенвач. Кџад иџсарилаџни || П лик вичихџ галаз санал Гџалибалай аџугџ кџачур ксар адаз ,i най-алай чка чџида. Вуж кечмиш хџанватџа, вуж аматџа, ада иучтин кџвалахар иџизватџа, малум я. Садани сир винел акџуд-пивач. Яџни абур чпин шериквилел кџедалдини мяџкем яз ама. Лџжах шикџилчџиди чџугур суфатрикай садан ухшар аданди хџа-иџа. Кџуџзека ам акџ кџабулна хџи, гуџа вич вичиз шерик кџасаб-чџийри маса гана.

... Чара уџлквейрай аџай мухџбиррихџ галаз гуџруџшмиш хџайидалай гуџгџуџниз Кџлинж Салегџ Асали Гџалибан яџигар-ханадиз атана акџатна. Ам агалнавай. Кџапудал дапџар алай. Нични муџрхџуџ кџунвай. Кџулухџ кџекџечџна, и патахџ, а па-гпхџ гџвечџи гџаятда кџекџвена, вил кџвед лаџгай мертебадал игџџена. Чан алай кас авачир, кџвал-кџарани перишандиз акџваз-ипвай. Кџеџел патан цларай, лап чџерейрилай башламишна чи-'Н'А кџван марфад ци кџубуџар акџуднавай. Са дакџардани кџве шуџше авачир. Мвалерин далу патахџ фена, килигайла, анин п.ал маџни пис тир. Цла гџяркџуџ фер ганвай.

Салегџан рикџел хџтана. Алатай иџсуз хџуџтџуџн береда ина шлзалаџар хџанай, эхир. Кџџей-декџейди авачир, амма куџгџне дџрамаџтриз хейлин хасаратар ганай. Ингџе гџадан шаџгџидвал... Ч пра амукџнач. Сураџ иџиз-иџиз, Кџлинжа чкаџин совхозџин ц || ректор жать урна. Куџмек хџайитџа, гџадакай жедаџ. Совхоз-цпл алай тџварни Асали Гџалибанди тир. Адан конџораџин ви-'Ш к инкџилабџидин скульпџурани квай. Дуџз лаџгайтџа, ухша-)ипр тџимил квай, вични анжах кџил тир, са кџус кџуџнерни ак-ипџай. Анжах кџаник квай гуџмбет кџакџанди хџуџниз килигна скульпџураџихџ са жуџреџин метлеб хџанвай. Инкџилабџидин суџрет акун патал кџил хџажна кџандаџ.

— Ша, ша, профессор — теклиф авуна, кабинетџин вини кџи-ле столдихџ аџукџнавай иџим Салегџан кџаншарџиз атана. Им чин ачух, яхџџур иџсалай алатнавай, диривал квай кас тир. Ада муџгџманџин эрчџи гџил вичин кџве капашдални кџуна, ам рикџи-вай чџуџкџвена. Сивел разивилин хџвер алаз ада маџ лаџгана:

— Хвашгелди, профессор. Заз куџн атанвайдакай хаџбар авай. Мухџбиррихџ галаз гуџруџшмиш хџанан? Валлагџ, заџни кџвез кџанзавай. Швалахар чи кџвез чнда эхир: инџиз вач, анай хџша!

Кџлинж Салегџ иџсиди вичиз кџалурай дивандал архайџк хџана. Пурџинар бушбуџр яз, ам лап дериндиз аватна. Гџакџани аскџан иџим маџни гџвечџи хџхџана.

— Булахџин земземар ава. Хџваџачни? Кабинетџин пџпџе эџигнавай чепед гичиндай иџсиди цурун такџубџиз яџ цана, ам муџгџманџив вугана. Салегџа кџайи такџуб гџиле кџуна.

— Вак, Гџамид, бубайрин лишанар кумазма хџи!

— Маџ вучин... Садак хџайитџани бубайрин хесетар кумаа кџТанда. Кџвез гџикџван кџайи яџ тџа акџвазани? Иџсятда агџзуџр-ралди буџлухар акџатнава. Еке пулни гана кџанзава, тукни гџаф ишлемишзава. Вуч паталди лаџгайтџа? Гџа и яџ, чџем, як рекџирун патал. За яџ гичинда хџуџва, чџем кџаник кџвале таза пешерик кутаџва, яџни — гџана тарџикай куџрзава... Де, абур жеда. Ша чун фу нез хџфин...

— Фу неџа гџа! Жуван халџџин затџ-маџтџ авани? Лугџун хџи, кџавурма, тугџугџа? За вучиз икџ лугџузватџа, чџидан ваз? Чинџиз атанвай мухџбиррикай саџа жуџзуна хџи, бес куџ уџлкведа вири хџџкарџиз са жуџреџин ихџтиярар хџайила, раџгџлах миллет-риз чпин тџуџн-хџун вучиз амаџ? Вирибуру вуч незватџа, куџне-ни гџам незва! Амаџбуру вуч хџвазватџа, куџнени гџам хџваз^ ва! Виридал са кџТалуб, са суџрет атанва.

— Вичиз чна гайи фу гџарам хџурай! Са яџгџеш тирни? Ви-лерал даџтџана нерин кџвенкџвел аватзавай айнаџар алайди?

— Яџгџалмиш туштџа... тир, тир. Айнаџар алайди... беллџу белли...

— Чна абуруз, профессор, накџ пуд сеџфер тџуџн-хџун гана. Валлагџ, чпиз гџич са чкаџани таџур затџар. Мвалџиз хџфин ман. Кџвезни акваџа.

Вараџџин хџур, муџкуџ хџурер хџиз, даџгџин хураџ алџан-вай. Дар куџчџеџр ениш-юхушџай физвай. Вири кџвалерин кџвед лаџгай мертебаџирин чина шуџпџебџенд айванар безџетмишнавай. Абурун хаџхаџрилайни куџчџедиз санал яру-пџару халича, санал аџарин пек-лек, санал хџперин хџиџикџарни гаврин хаџмар куџрспинаџ. Вилик-кџулухџ кџведаџ иџсанри совхозџин директорџиз-иџи адахџ галай муџгџманџиз яџгџалай салам гуџдай.

Дар куџчџеџрай акџатна, Салегџни Гџамид Гџалибан яџигар-паџин вилик атана. Профессорџи вичин рикџел алай ихџтилатар туна:

Раџгџлах халџкарин араџай акџат^й инкџилабџияр гџилерал и шџ тупџаралди гџисабџиз жеда. Халџкар кџуџд аватџани, агџа-шнр са акџван гџаф туш. Абурун кџадарџилай инкџилабџийрин иџи аслу туштџани, абуру дуџнџяџин ва уџлквџедин тарихџдик еке

• i in кутунва. Вири ватанда тџвар-ван авай маса зурба ксарихџ | i паз Асали Гџалиба пачаџгџин акџина женџ чџугуна. Амма мах-| \ кџатди яџаш-яџаш ихџтин ксарин гџунаџар рикџелай раџкур-. i на. Буба течџидай хџџикай ватандиз кџаџриман тежервал, ин-| I.илабџияр течир, абурулай чешне кџачун тџийизвай несилџдивай i фикџин метлеб авай еке крарни баџармишиз жедаџ. Ингџе, ишџџилабџидин яџигархана! Цлар хазва, раџ-дакџар хџатзава. ч на адан кџайџу чџугун тавурла,ни чџугваџа! Ваз кџе заз мух-|и)рикай саџа вуч лаџганатџа, чџидани? Куџ халџкарџиз цџийи i |пџйџаџар кџанзаваџ. Кџвез абур жедаџирин куџмекдалди кеџерпа-| in халџкари гайиди я. Дуџшуџшџин кар туш, кџвез са инкџилаб-|| ни авач. Кџџалмаџкаџла ишџтирак авур са гџапа авай ксарни пџкџин са кџатунихџни галаз алаџџа тушир Фасикџар тир. i i пџаз, гџелбетџа, рум гана. За делџлралди кџалуџрна хџи, зегџ-|| Iчи халџкариџ са жуџреџин жедаџар гвай. Абуру саџа саџаз

• \ I.мек иџизвай. Чи халџкар биџџибуџр яџтџани, чи жедаџар кџуџг I \ i>буџр тушир. Инкџилабџиярни чаз авай. Хџсан хџана хџи, за i v хџбирриџ инџиз аџун теклиф иџваначир. Чкаџал абуруз чи ин-| илабџидин гџунаџар кџалуџриз кџанзавай. Жуџвахџ галаз гџа-ч niџа. беџаџур жедаџа.

— Залай вуч аџакџдаџа, профессор, за вири иџида...

— Эџелни-эџел яџигарханаџиз цџийи кџТвалер эџигна кџанда. Иоур харапџайриџ элџкџвенва. Гџа ихџтин кџвалер. Раџ-дакџарни, *шхунни, мертебаџай мертебаџиз кџвезвай гураџарни герек гџа пџч.тинбуџр женџ.

— Ам четин кџТвалах туш. Амма ни эџигџа кџван? Совхозџиз ихџтин дараматар эџигџай ихџтиярар авач, эхир.

— Ая, — лагъана Кълинж Салегъа, — Гъалибаз вичин чан чун питал гудай ихтияр ава, чаз адан твар патал ядигархана цийи яыйидай ихтияр авач, ян? Бес ви совхоздал Асали Гъалибан ипур вучиз ала? Гъакла са ван патал яни?

— Башуъсте, профессор, за и месэла трестдин вилик эцигда. Лмма куьмек клан жеда. Квез зинни трестдин къилин, Бегован (шфтарвилер^ чидач жеда. Якни чуклул хъиз ава. Адаз зун аква-'ш и вил авач. За са гъалат! мус ийидатла лугъуз ада гуьзетзава. За эцигин и месэла. Килигин ман. Белки са затI арадал атай-тIа.

— «ТIа» галай кардихъ эхир жедач, Гъамид. «ТIа» галуд, уьтквем хъухъ. И дуьнья уьтквем ксаринди я. Уьтквем хъана клан-да. Мад чна жуван хийир патал ийизвай кар авач, эхир.

Гъамидан кIвале фу-къафун дадмишна, Къдинж Салегъ няни жез-тежез, хуьруьз атай къайдада, балкланрин файтунда аваз шегъердиз хтана. Ина ам «Салмур патан емишар» твар алай трестдин вилик къапа-къап Беговал расалмиш хъана. Чпиз чеб чидайтIани, гъатта яргъалай садаз сад аквазвайтIани, абур сад садахъ галаз рахун-луькIуьн тавуна кIуьд-цIуд йисар тир. За лугъудач: хабарсуз икI дуьшуьш хъайила, куьгъне дустарин ри-кIик шадвал акатна. Са гъвечIи геренда Бегаз са патахъ, Сале-гъаз маса патахъни физ клан хъана. Амма къведани фикир аву-най хъи, нагагъ ашкара яз чара хъайитIа, абуру чпин арада гъерез авайди къалурзава. Алатай крар, цавалай квахъай булу-тар хъиз, цIранвай. ИкI, гъикъван къакъан мертебайрин дарамат-тар эцигайтIа, абурун бине малум яз амуькдач. Ам чиле ава. Тарарни гъак! тушни? Винел тан, чхелар, пешер, емишар аква-да, — дувулар чилин кланик квахъда. Абур яргъи яни, куьруь яни, сагъ ва я серин яни, тарци емишар гудай къван береди абур-руз фикир гудай багъманчи жедач.

— О, профессор, вун гъинай — инагар гъинай? Вун, пифери-кай хкатай рагъ хъиз, хабарни авачиз атанва хъи! Ватанар рикIел хкизвани?

— За ватан рикIелай алудайди туш хъи, юлдаш Бегов! — О-о, вун вуч «юлдаш» лугъуз рахазва хъи?

— Ви «профессордиз» жаваб я ман! Заз ви агалкъунрикай хабар ава. Мадни хъурай. Вун, ватан гадарна, чIехи меркездиз хъфиз гъазур хъанва лагъана ван хъана. Хъсан кIвалах я...

Бегова спелриз звар гана, къил хкажна, куьнер акъажна.

— Аламатдин кар я, — лагъана ада. — И чи халкъариз икъ-ван фад сирер гъик! чир жезва? Заз накъ чир хъайиди я. Ми-нистрди эвернавай. Улькведин къилин агрономвиле меркездиз хтун теклиф авуна. За разивал ганач. ЧIехибурун арада гъе-чIид жеридалай, гъвечIибурун арада чIехид хъайитIа, хъсан я лагъана за. Валлагъ, мад садахъ галаз са ихтилатни хъайиди туш. Зун къе нисиниз хтана. Ина гъар къвед лагъайда заз цийи къуллугъ мубаракзава. Гъинай чир хъана? Ни лагъана? Ни ха-бар гана? Заз чиз, зун алатна кланзавай бур гзаф ава...

— Бажагъат! Заз чиз, гъвечIи-чIехи валай гзаф рази я.

— Бес вун гъибурукай я?

— Халкъдин патал алайбурукай.

— Дуьз лагъана. Де ша кIвализ хъфин. Зи кIвалахни куьтип, хъанвайди я. Гъазур «Наполеон» коньякни ава. Къе чIехи МгIжездай хкайди я. Адахъ маса затI-матIни гала. Къдинж Салегъаз кIвализ фин хуш атанач.

— Вун рекъай хтанвайди я.

— Рекъай зун гъар къвед-пуд къалай хквезва. Жувни вер-пI ити хъанва, хзанарни. Де ша! Чун хътин юлдашар жеч хъи. Са

\ Грйяни я, са мектебда кIелни авуна. Са месик чна тIимил п || (пер акъуднани? РикIел аламани? Хъсан вахтар тир гъа!

Салегъан къили фад-фад фикир авуна: нагагъ вичиз авунвай "мор къабул тавуртIа, абурун араяр мадни чIур жеда. Вичин I и|сел куьгъне хъанвай, исятда са куьнизни герек амачир вакъ-" шр аламайди тестик ийидай. Адалайни гъейри, Варагъ хуьре

"ихоздин директордихъ галаз авур меслятдиз зиян жедай. Са-и. гъа ашкъи къалурначиртIани, мугъман хъунин теклиф къабул-тI I. Абур къведни «Дагъви» твар алай, вили рангунин, къуват-

, мотор алай машинада акъахна, къир цанвай майдандилай эр-'iii патахъ галай куьчедиз Фена. Машин Бегова вичи гъалзавай. I in кIвалерин вилик атана агакъдалди ам киснай.

— Ингъе зи кIвал-югъ, — спелрилай гъил алуд тийиз Бегов | и чин дараматдиз килигна. Салегъаз таниш кIвалер тир. Вилик-| I (i ина дуванханаяр авай. Къакъан къве мертебадин чин над " ш лай цIалди шуьшебенд тир. Къецелай къенез физвай чкадик • И(кIарцIин гуарар квай. Ам мармар къванцикай раснавай. Рак |гъайтIа, лап гуьрчегди тир. Мегъуьн кIарасдин рак Муьжра-| ин хуьре харат устIардин гъунар тир. Адан чина ичеринни i хверрин пешерин нехишар акъуднавай. Къенез гъахъайла, инетдиз аватай хъиз хъана. Сад лагъай мертебада — булахдин || гъавиз, адан къваларани — элкъвена Африкадай гъанвай |кверин еке къацу пешер алай къакъан тарар, чилени са жер-къипи, са жергени яру къванер. Швачин къапар хтIунна, лацу и|) янвай хунча рак ахъайна, тавдин къенез фенмазни, Кълиняс ' чсгъаз мадни гзаф устадвилелди безетмишнавай чкаяр аку-Гегъенш, яргъи кIвалин чилиз мегъуьн тахтадин гуьтIуь-'тIуь кIусар янвай. Абурун винелай вилерин ишигъ тухудай

• 'ича экIянавай. Адан къадарар белки гъаркъуь вад къадам са ' гпз, цIуд къадамни муькуь патаз жедай. Гамунин рангар па» i ачухбур тир. Гзафни-гзаф яру жегъерени, рагъ хътин хъипи,

•|руд къацуди квай. Са цлакайни еке халича куьрнавай. Адаз "шгайла, жува жув гатфар вахтунда,

марф куьтягъ хьанмаз-', циферикай хкатай рагъ гьатнавай багъдиз аватай хьиз къа-ц дай. Муькуь плав къизилдин яд ганвай тІвалар чинал алай, иІв акъатнавай, гуьзгуьдай хьиз жуваз килигиз жедай шка-

| '!) эцигнавай. Шуьшейрин къулухъайни багъа къаб-къажакъ 'нигзавай. Сад садан къуншидив гвай къве цла къакъан дакІар

чини. Абурай къезил пердеяр авуднавай, пердейрин къулухъайни къецел пата емишрин багъ аквазвай. Къве дакІардин арада | къизилдин яд ганвай рамкадай чЕмин ширерал устадвилелди | чІугунвай итимдин шикил авай. Ам иесидиз ухшар тир. | Тавдин кІвале вил экъуьрзавай Кълинж Салегъ, къулухъ | элкъвена, вичин далудихъай къевезвай Бегаз килигна. |

— Ухшар кван? Шикил зид туш гъа! Вуна фикир авуна же-І ди: чан алаз БИЧИ вичин шикил цлаз янва? Бубадинди я. Буба-| дин! Пайгъамбарбегов Къазибеган. За гужуналди жагъур хъуву-І на. Бубадиз виликан заманра чЕхи меркезда са дуст аваз, гъа-І дан альбомдай хкайди я. И кТвалерни бубадинбур я. Чун гъве-І чи вахтунда, ви рикІел аламатІа, мигъия секуьл кТвалера яша-| миш жезвай. И кІвалер Къазибег буба кечмиш хъайи вахтунда, | чавай гъукуматди къахчунай. |

— Ам **заз** чида. **Ина** ^дуванханаяр **авай**. **Ј**

— Бубадиз рагъмет. Дяведилай гуьгъуьниз са акуллу итим-І ди заз меслят гана. Арза-ферзе авуртІа, тавай бубадин кІвалер | къулухъ къахчуз жеда. Къазибег буба цийи гъукуматди я ду-І стагъ авурди тушир, я адавай вичин мал-шей къахчуначир, я | адан сес атІаначир. ИкІ хъайила, вучиз жуван, иллаки хайи **бу-ј** бадин кІвалера чарадан кІвач жеда кван! Зани арза-ферзе аву^ Ј на. Харжиярни акъатна. Четинвилерни гьалтна. Са идарада зак | кичІерарни кутуна. Эхир къилий ингъе кІвалер чпин халис і иесидин хеусиятдиз хтана. Винел мертебада кІуьд кІвал ава. Пуд | чав, гила лугъудайвал, къуьзубурув гва. Амайбур рухвайрив. | Ваз чидани — къвед эвленмиш хьанва. Аяларни ава. Дуьз лагъай-» | тІа, садни исятда ина авач. Шегъерриз акъатнава. Мад вучин. | НуькІер затІар хъана, лувар акатайла, абурни мука акваздач. |

Кълинж Салегъ рикІивай Къазибеган шикилдиз килигна. Къи. | лел бухара хъицикъдин чІулав шиш бармак, хчин хътин, юкъ І хкисай нер, къене еке гъисс аваз килигзавай уьткъем вилер, шуь-І кІуь хъуькъвер, мичІиз загъ янвай, кІвенкІвериз звар ганвай І спелар, сад садал илиснавай пІузарар, чапла япун мукъувай пІи-І нид цил кван авай хал алай къадимлу чене. Суфатрай ам зур-І ба кас яз аквадай. Адан суьретдик са гъихътинди ятІани къуват-| ни, дуьньядин гъавурдик хъунни, вичи вичел дамах авунни| квай. Ихътин касдивай еке кІвалахар ийиз жедай. Иллаки чІу-І лав вилери чпел фикир желб ийидай. Абур дегъне кван дерин | тир, абурун са шумуд къатара сад садак какахънавай гъиссер авай. |

Кълинж Салегъан рикІи са кІус кван гъалаб къачуна. **И**| арада иесиди лагъана: **Ј**

— Ацукъ, я кас! — ада юкъвал къацу-хъипи рангунин гъяр-ч *иъуь* къакъан ваза алай, элкъвей стол къалурна.— КІантІа, **хали-ј** чадал ацукъин! Чи халкъар виликдай гъамиша чилел ацукъдай) тьа. Гуьгъуьнай чилел ацукъун дебдай акъатна. Ам чиркинвал-ј *пil* усалвал яз гъисабна. Столар, стулар адет хъана. Гила, килиг, І гтцияда гаафни-гзаф иллаки кІвале, кІвачер яргъи авуна, ха-шчпдал экІа жезва. Инал, суфра вегъена, фу-хуьрекни незва. Чаз ппститутра тарихдин чарх анжах са патахъ элкъвезва лугъуз-||(|игІани, гъакъикъатда ам гагъ са патахъ, гагъ маса патахъ ' псьвезва. Гагъ вилик, гагъ къулухъ физва. Гъадаз килигай аде-шрни дегиш жезва, элкъвена, мад куьгънебур цГийи къайдада жезва. Американлуяр ахмакьар туш. Абуру кІвачер хкажна лдал, столдин пипТелни эцигда. Себеб вуч я лагъайтІа, инсан |ди галатзава, иви кІвачерихъ агалтзава. РикІиз тади гузва. і начер виниз хкажайла, иви беденда дуьмдуьз пай жезва.

— Вуна зун инанмишарна, Бег. Халичадал ацукъин ман, — иьана мугъманди. Ам гъасятда чІагай дегълизда халича квай ц 'та мукъва хъана, гъа гъанал чилик квай гамунал архайин < і.ii на. Чапла къуьнт чилиз яна, кІвачер яргъи авуна.

— Валлагъ, вун гъахъ я. Мвачериз къезил хъана. Бег, вичелай рази яз и патаз а патаз килигна. КТвалин яр-і і.ii пипГе сад садан винел эцигнавай са хара матакар гваз, ноурукай къвед къачуна. Сад ада мугъмандин вилик вегъена,. |||.исд лагъайдини, вичин хъуьчІуьк кутуна.

— Ухайш! — лезет кваз лагъана Бега. Са гъвечІи геренди-'іііі'ї ам ацукъна, кІвачер кГаник кІватІна, халичадин рангариз < пнигна.— Дуьньяяр, Салегъ, къулухъ физватІани, дишегълияр і Шана вилик физва. Ингъе, итим хтанвани, гъуьл хтанвани, і Инплиз мугъман атанани, папаз хабарни авач. Адан кІвалах

• і ірханада сятдин пудаз куьтягъ жезва. Исятд ирид я. Хкве-'п, стха.

И гафар лагъана куьтягъ жезвачир, тавдин вини къиле рак і.а хъана, са дишегъли атана.

— Ша, ша, паб, исятда чун вакай рахазвай...

— Къве итимдиз са паб жакъваз гзаф тушни? — сивик мили > і.пер кваз дишегълиди лагъана. Итимар кТвачел къарагъна.

— А-а, Са... Салегъ... стха яни? — хъуьтуьл хурун сесиник чгчайинсузвилин гъисс акатна. Адан чиниз са кІус яр яна. Itu'ер агъуз эвичІна. Им гуьрчег дишегъли тир. Адаз лайих буй-fi\('ах авай. Къил, гардан, хуруяр, къалчахар, тІарам къакъан і Иачер лап шикилдиз акъудуниз лайихлубур тир. Бурма квай

•• I.I iга кьалин, тух хинедатунвай чIарар тегъвел кутIуннавай. III.iH пекдин кьезил булушкади бедендин лайхлувилер иердиз и Г.Iлурзавай. Анжах вилерин патарив биришар кIватI хьанвай. Ипсафсуз йисари, гуьрчег, лацу мармар хьтин чинал, вичин iii хишар чIугвазвай.

Лагъана кIанда хьи, я Салегъ, я Беган паб Назлу, сад садаз шгиз, са кIусни акъвазнач. Анжах и дуьпуьп кьведазни бейхабар тир. Абуру пудани са мектебда, са классда кIуд йи-суз кIелнай. Куьгъне дустар сифте яз, кьанни вад йисарилайни гзаф вахт алатайла, гуьруьшлиш жезвай.

— Куьн, итимар, ацукъ, ацукъ. Столдихъ ацукъ. Чилел Фу-хуьрек нез четинда,— лагъана Назлу халичадила абурун кIва-черив гвай матакар кьахчуз агъуз хьана.

— Ваь, ваь, паб. Чна, чилел неда. Жегъил вахтар хьайитIа-ни рикIел хкида.

— Куь нхтияр я. Салегъ стха, Салегъ стха, Марвара ву-чизва? Адан сагъ-саламатвал! Ваз пуд руш ава, яни? Эмлен-миш авунвани? Хтулар шумуд ава? Зи, валлагъ хтулрихъ вил акъатзава! Гадаяр, гьар сад са шегъердиз катна, чун хтулар так-ваз ам'а.

— Пис туш. Вири сагъ-саламат я. Марварни ава вичиз... Мар вар цуьк хьиз. Белли, рушарни пуд ава.

— Са хва хьанайтIани хьсан тир. Пуд хцикай са хва гьеле эвленмиш хьанвач. Рушарикай сад чаз гудачни?

— Гилан заманда дидебубайри гузмач кьван!

— Диде-бубадиз кIан хьайила, аялризни кIан жеда.

— Паб, а паб! Мугъман гафарал тухардай затI туш. Недай затI-матI гъваш.

— Исятда, исятда, итим. Вун чIехи меркездай хтана. Гьеле вун акурди туш. Фейи рехъ гьик! хьана? Заз духтурханада ви цIийи кIвалах мубарак ийизвай. Акъазвани ваз, Салегъ стха?..

— Я руш...

Итимар туна, Назлу дирибашвал кваз тавдай экъечIна, фу хуьрекдин кьайгъудик экечIна. Салегъ адаз тахкуна хейлин йисар тир. Къе ам сифте яз вичин кIвализ атанвай. Салегъ тав-да акунмазди, рикIи тадиз-тадиз кIвалахна. Кьили аннамиш ийизваз, рикIи фад гьиос авуна. Ингъе, пуд хвани хьанва, абу рун аяларни чIехи жезва, амма жегъил вахтара хьайи вакъиаяр рикIелай физвач. Зулуз жив кьвана, адан кьакъан кьатарик акатай емишар, гатфариз живер цIрана, вацIара ятар гзаф хьайи вахтара винел акъат хьийидйвал, мектебда кIел авур вахтар, ана чпин рафтарвилер, садаз сад акунмазди, ашкара хьхьа-на. Иллаки ватандин дяве башламишай йисуз сада садаз кхьей кагъазар ва гайи кьинер.

Назлуди, булушка дегъишна, недай фу-къафундал стол кьур-мишна. Ада кьизилдин яд ганвай гимишдин тIурарни кьуькер винел акъудна, Италиядай хкай рюмкаярни фужерар, Герма ниядин «Тават» фирмадин курарин кьалар садбур столдин са пата, муькуьбур маса пата кьаршидалди эдигна.

— Бес ваз? — жузуна гьуьлуь, папа стол кьурмишна куь тягъ хьана, итимриз «ша, ацукъ» лагъайдалай гуьгъуьниз.

— За итимрин ихтилатрикай вучда? Кими-эксик хъайитIа, кабар це. Зун къвалав гвай кIвале жеда.

Бегова вичин папкай Салегъаз затIни лагъанач, амма адан вири юзунри къалурзавай хьи, ингъе, килиг, заз гъихътин паб дпатIа! Гуърчег, буй-бухах авай, пуд хва пишкеш авунвай, хъсан пошекар. Вични икъван фагъумлу, къайгъударвал квай кайва-миI КIвалер-къарин сириштадизни килиг! Вири гъадан гъунарар, яI Ихътин паб итимдин еке бахт я!

Салегъ буйркъуь тушир — ада Беган къеневай лавгъавал ри-кI(лди къатIанай. Назлу див гекъигайла, вичин Марвар кIалуб-)цзни усал тир, суфатдални, сириштайрални. Кесибдиз гуърчег дижах са тIвар авай. ГъинватIани, куърпе бала яз, адан суърет-дин эксиквал акурла, диде-бубади адал къасухдай яру еке пуьк-игдин тIвар эцигнавай. Абур къведни фад кечмиш хъанваз, Марии р сифтедай халади, ахпа имид пала ирели авунай. Салегъал ам

••ифте яз автобусда дуьпуьп хъана. Им Салегъа, институт куь-

•гигъна, рагълах халкъарин тарихдин идарада кIвалахиз эгечIай «не тир. КIвализ хкведай рекъе адаз акуна хьи, ички хъванвай | i.ne зирпи гадади автобусдин пипIе къилел къери чIарар алай,

• I ллдиз алукIнавай сарушан къвалара, руфуна, хурара ягъсуз-iii.i гъилер эцязева. Руша чуйкъни ийизвач, ам инихъ-анихъ | 'скъечTни ийизвач, анжах вилерай сTалар физ, абур чинлай | I у.ч авахъиз, ранг алачир булушкадин хурал аватзава. Дуьпуьп-| нI инихъ элкъвей Салегъан вилерни пиян гадайри инжиклу пиизвай рушан вилер сад садал туьш хъана. Рушан вилера аман-|| нет авай: куьмека тIун. Ваз аквазвачни?

Салегъа энгел авунач. «Ха-ха!» ийиз, галачир хъуьруьнар |,пжиз, гила теменар гун къаст яз рушал, пехъер хъиз, алтIуш-||, тай къве гададин арадиз гъахъна, Салегъа рушан чалла гъил чIугуна.

— Инихъ ша. Жуван чкадал ацукъ!

Гадайри вилер экъисна. Сада Салегъан хуру къуна:

— Вун вуч къаришмиш жезва? За ви нер какурда.

Салегъаз къал акъудиз кIан хъанач. Меслят яз, ада лагъана:

— Ам зи яр я.

— Ам вид хъиз чидини я.

— Рушар са вахтунда са шумуд гададинбур жедай затI туш, мадни меслятдив Салегъ рахана.

— Ам чиди я, ваз цап хъурай.

Чиркинвал квай лацу перемдин къуьнелай са кIус къазун-'най гадади бейхабар яз Салегъан руфуниз задан гъуд чуйкъ-II а. Салегъаз гзаф тIар хъана, ам аклаж хъана. И арада, къу-хъай атана, руша мердимазар гададин чкТанвай чIарар къуна, пн къил ахътин къуватдалди и патаз, а патаз юзурна хьи, зарб-' I физвай автобусда гададин кIвачер буш хъана, ам чилел ярх

хъана. Ахпа хъиле гъатай руша муькуь гададин яру газар хътиИд чиниз чангар вегъена, ам ивидай авуна.

Автобуставай итимри-папари разивилин рахунар авуна.

— Лап дуьз гатазва!! Класни це тун а мердимазарриз.

— Зирек руш я. Машаллагъ! Гъак! жув хвена кланда!! Автобус акъвазай вахтунда Салегъни а руш санал эвичнаЯ

— Гзаф сагърай,— лагъана руша.— Вун тахъанайтIа, зи рикI акъатдай.

— За авур затI хъанач хъи.

— Вун патав гваз заз къуват атана. ТахъайтIа, затIни жеда4 чир.

Салегъни и руш гъа икI танишни хъана, чарани. Са къад йикъалай хъиз, абур куьчеда мад дуьшуьы хъана. Руша, *авто* бусда хъайи вакъиа рикIел хкана хъиз, адаз садама гаша. Салегъг салам къуна.

— Ви руфун гзаф тIар хъанайни? Исятда тIазмани?

— Амач... Вун рахазвай нугъатдиз килигайла, вун Салмур патай, Варагъ хуьряй я...

— Вавай дуьз къатIуз хъанач. Зун Муьжракъай я...

— Вун гъахъ я... Ви нугъатни гъахътинди я...

— Чал сад я.

— Ви тIвар лагт, ч Гун.

— Марвар...— яваш сесинал лагъана руша. Адан чиниз утан-мишвилин ранг яна.— Зи суфатдив къур тIвар туш. Салегъа кIвенкI агIана:

— КIанзавайди рикIин гуьрчегвал я. Парталдиз килигна] таниш жедатIани, акъулдиз килигна — рекъе хутада.

Гъа икI чпин рикIелни алачиз Салегъни Марвар муьква хъана. Вахтар-йикар атайла, са гъвечIи мехъерни авуна. Къалма-къал квачиз са хейлин йисарни кечирмишна.

...Адет хъанвай жуьреда Бега ичкияр вичи шкафдай акъуд-| на, ^столдал эцигна. Сифтедай Франциядин Наполеонан суьреу алай, вични чГагай бутулка. Ахпа кTвач-гъил къецTил яз къуьл-ийизвай дишегълидин шикил алай шуькIуь къакъан, хъипи тав квай бутулка.

— Им Египетдай я, — лагъана Бега. — Египетдиз завай *физ*-хъанач. Амма умудар квадарзавач. Ай, лап рикIелай фенай. Заз «Багдад» лугъудай коньякни ава. Садрани хъвайи затI туш.

Бег шкафда къекъвена.

— Ингъе, килиг. Бутулка гъикъван чIулавди ятIа аку. За-ланни я. Шикил-микил алач. Араб чIалал нахишар акъуднава. Вавай кIелиз жедани? Вун тарихчи тушни бес! Ваз чир хъана кланда...

— Дуъз я, заз араб чІал тарихчидиз хъиз, чир хъана. Вазни шр хъана кІандачни?
 — Эй, заз, Салегъ, багъларинни емишрин чІал чир хъайитГа, чгг я. И чІал, за ваз лугъун, заз хъсан чида.—Бега чІулав бу-|улка къунвай гъил дакІардихъ элкъуърна, къецел алай багъ | ъалурна.
 — Заз чида. Вуна кІерецрин цІийи сорт гъасил авуникай | къенвай макъала газетдай акунай. Са вад йисан вилик.
 — Тимил кТелна хьи, дуст. Газетри закай са къад-яхцІур се-<|и'р кхъена. Заз жуван къанни ругуд сорт ава. Абурукай къил-
 ||| и багъ ийизва. Са пуд йисалди ам агакъда. Исятдани пис туш. Г|туз хъша—ваз за вечрен какаяр къван еке кІерецарни къа-
 |урда, жумар къван зурба кицикарни. Куърелди, заз чир хъана | Индай чІалар заз чизва.
 — Вун зи гъавурда гъатнач. За ваз араб чІал кийикъан аву-"|хъ, ваз чида хьи, сеbeb авайди. Ам ви ата-бубайрин чІал туш-.І бес!?
 Бег, чІулав бутулка къве курунин арада столдал эцигна, стул-| ^ ацукъна.
 — Яз я гъа! Заз Къазибег бубади са шумудра чи асил Багъ-Іддин арабрикай я лагъанай. Низ чида къван гъи бубайрин гъи | и тиртІа! Ам Рагълах виляятдиз мус акъатна? Гъик! акъатна! ^ м пабни галаз атанайни? Паб ина ада къачунайни! Гзаф неси-ІІ) къвез хъфенва. Исятда са затІни лугъуз жедач. Вун тарихчи шни?! Жува ахтармишнани! Сурарикай жагъай гичинрайни
 •уьлуьн тІварарай тарихдин дегъ заманаяр чирзавачни! Анжах ' илле мийир. Садра заз ван хъанай. Са лежбер дагъдиз фена, Игъарат авур чкадал гичин туна хтана. Гуьгъуьнай ам гзаф ви-
 ііт къапунихъ къекъвена. Гъат хъувунач. Гичин чилик акатна, 'шяй къвезвай ци ам накъварни кваз агъадаллай са фуруз чІу-
 на. Са вядейрилай гичин алимрин гъиле гъатна. Адан яш пуд ' ч.зур йис тайин авуна. Тимилни ваъ гъа! Гъар гъик! ятІани
 •|{ин эцигнавай музейдиз фейила, лежбердиз вичин къаб чир і-къана. Ада, вичин хсуси затІ я лагъана, ам шуьшедин къефес-|й къахчуна. Гъарай-эвер акъатна. Кесиб касдиз дустагъ гуз ' Тимил амай. Алимрин арада ихътин дуьпуьшарни жеда,
 іюгъ.
 — Багъманчийрин арадани хъун мумкин я.
 Фу-къафунни дадмишна, чехирни хъвана, са гъал хъуьтуьл |»пнвай иесини мугъман мад, матакар гамунал хъивегъна, адал |гплтна. Салегъан вилера тувшуьна цлак квай Къазибеган Ци пил гъатна. Шуьшедин къулухъай виждандал кІеви, гъайбат іііі и, амалдар, акьуллу кас килигзавай.
 Бега кисна вич фагъумзавайди къатІайла, Салегъа лагъана:
 — Вак бубадин ухшар ква. Ви суьрет дуьм-дуьз гъаданди я!

— Тебиатдин адет я: ичин тарцин кІаник ич аватда. Вичш гъа сортунин. Зи буба аямдин гъавурдик квай кас тир, Салегъ|

Бег, кІвачел къарагъна, муькуь кТвализ фена, са-къве декъи| къадилай гъиле пуд ктаб аваз хтана. Ктабар ада халичадал эцигна.

— Ваз акурбур яни? — Бес тушни!

Бега, яру жилд алай ктаб къачуна, чарар инихъ-анихъ ийиз лагъана:

— Ингъе, и чка кІела. Щарарин кІаникай къелем чІугунвал чкаяр.

Салегъаз таниш ктаб тир. Ана Къазибегаквай вуч кхъенвалта, адаз хуралай чидай. Муькуь къве ктабни малумбур тир. Гъа бурани гъа са рахунар ийизвай. Эхъ, инкъилабдилай вилик чІе хи меркезда дуванбегрин институтда кІелдай вахтунда Къази бег, жасусри къуна, дустагъ авунай. И кардикай «Пачагъдин гаф» газетда макъала акъатнай. Адан тІвар ихитинди тир: «Бег, утанмиш хъухъ!» Макъалада кхъенвай хъи, меркездин юкъни-юкъва, пачагъдин идарадин вилик квай майдандал жуьреба-жуь-ре гъарамзадайри ажугъдик кутур фялейри гьукуматдин аксина гъарай-вургъай акъудай вахтунда Пайгъамбарбегов Къазибегни, вич агъваллу кас ятІани, низамдай экъечІнавай инсанрин патаз фена. Адани, фялейрик какахъна, пачагъдин аксина намуссуа рахунар авуна. Абур тухтатмишна, башчийр вужар ятІа, жасус-риз лугъудай чкадал вичи халкъдиз чІуру чешне къалурна. Къазибег дустагъ авунва. Силис къевезва.

Пуд ктабдани инкъилабдин вахтунда Къазибегга Яру аскер-риз куьмек гайиди тестикъ ийизвай. Лап са виш касдиз къван пуд юкъуз фуни гана, хер-къац! алайдаз дарманарни авуна. Бе-ган буйругъдал хуьруьн папарин аскеррин пек-лекни чуьхвена, Марф квай вахт яз, къежел стІалжем тахун патал аскерриз хуь* руьн жемьтди къаткидай месни гана. Полкунин командир Се-менюк Ивана Къазибегав ихтин шагъадатнама туна: «За ша-гъидвал ийизва хъи, Пайгъамбарбегов Къазибегга Яру аскерриз еке куьмек авуна. Вич девлетлуйрикай ятІани, ада инкъилаб-дин тереф хвена. Чи инкъилабдин къуватрикай сад ам я хъи» ада девлутлуйрин арадани таблугъат тухузва. Абурун арада гъихътин намус квай ксар аватІа, абур вичин патаз чІугъазва. Къазибег гъабурукрай сад я. Яру аскеррин полкунин Пайгъамбарбегов Къазибеггаз рикІин дериндай чухсагъул лугъузва. Халкъдин гьукуматдин вири идарайрин къуллугъчийри Бега инкъи-лабдиз куьмек гайиди фикирдиз къачуна кІанда».

Мадни са ихтин агъвалат малум тир. Халкъдин гьукумаг жезвай йикъара Къазибегга вичин хушунал хсуси чилерика^ пуд-къуд рипед мулк хуьруьн кесиб-куьсуьбдиз пайнай. Къур-

Ид суварин юкбуз цуд лапаг туклуна^ абурун я,к етимризни, Ити руш амачир кьуьзекриз гана. Эхирни, Уькбуь гьуьлуьн кье-|X|ИБ халкьдин инкьилабдин аксиниз хариж уьлквейрай атай |у)иманар кукварун патал Рагълах хуьрерай кумек фидай вах-уида бегди, пурарни галаз, кбуьд балкдан вичин патай бахш Гупа.

— Садни тамир душманар! — тапшуругъ ганай бегди. ... Ктабар сад садан винел эцигна, Салегъа лагъана хьи, ви-иМит анра хъанвай вакъийрикай хабар ава.

— Ваз полкунин командир Семенюка гайи чухсагъулвилин Иф вич акурди яни? Ша, килиг.

Итимар кьведни халичадилай къарагъна. Абур Къазибегдин |и кил куьрснавай цлав атана. Шикилдин кланикай, тахтадин 'мкада и шагъадатнама авай. Ам вахтуникди хъипи хъанвай 'т'Газдал еке-еке гьарфаралди кхъенвай. Семенюкан кьул Са-| баз архивра хейлин документрай акурди тир. «С» лугъудай ||>ФУНИ лап пуд тупун чка кьунвай. Кьул ч!агайди ва дамах

• ""|йди тир.

— Заз чидай документ я,— лагъана Салегъа, вичи виш сефер ' б'.инавай гафар рик!яй мад тикрарна.—Гъайиф хьи, Семеню-

• in полк инкьилабдин душманри вагъшивилелди тергна.

— Дяве я. Гагъ ибур, гать абур кланик акатда.

— Гъахъ я. ИкI телеф хъана кландай командир тушир.

— Инкьилабар, ивиар авахъ тавуна, жедай зат!ар туш хьи! Бегов са т!имил вахтунда кисна, ахпа ада юкь агъузна, ха-"гшдилай ктабар къахчуна, абур хурув кьуна.

—Салегъ, за вавай за затI хабар кьан. Вун рагълах халкьари-if'i тир, и халкьар чидай, абурукай дат!ана ктабар, макъалаяр i-извай алим я. Гъич садрани вуна Къазибег бубадикай са 'црни кхъенач эхир. Патан инсанри кхъизва, бубади инкьилаб-"и кутур пай кьалурзава вуна—ваъ.

— Масадбуру залай вилик кхъена. Заз кхъидай зат!ар тунач.

— Жаваб туш. Вуна махсуз яз Салмур пата инкьилаб кьи-л!» финикай еке ктаб чап авуна.

Садазни тецидай вакъияяр акъ-йпи иердиз кьалуриз хъайила, Къазибег бубадин гьунарриз фи-ни|» тагун дуьз туш гъа! И кар са за ваъ, масадбуруни кьат!уз-| ви, Инсанар гъавурдик акатнава. Завай суракъдайбурни ава. Ткхъай!а ваз зи хъел авани? Чи арада кас-мас ава жеди!?

Салегъаз жаваб гуз клан хъанач. Ам хейлин вахтунда кисна. Лмма Бег ада жаваб гудат!а лугъуз, т!ихен кьван хъиз кьилихъ

|>вазнавай. Эхирни пелевай биришра т!уб экъуьриз, Салегъа 'гъана:

— Гъахъ авай шей я, Бег. Гъахъни гъвеч!идини ава, екеди-|. Дегиш тежедайдини ава, яд хъиз авахъна кьведайдини.

— Гъахъ! Гъахъ! Зун вахъ галаз гъахъуникай рахазва* эхир,— Бега са кIус ван хкажна.

— Бег, ша чна и месэладйкай ихтилат тийин!

— Вучиз лагъайла?

— Вун хъсан хва я — ваз буба кIанда. Ингъе вуна адан ши{ килни художникдив чIемин ширерал чIугваз тунва. Кхъенвайд! устад я. Им гъахъ я... Амма ваз такIан жемир, Къазибег, яни вI буба, халкъдин инкъилабдин патал атай кас тушир. И рекъя! адал дамахун, заз чиз, ви чкадал зун алайтIа, за ийидачир...)

Беган адет яз яр квай чиниз лаз яна. Хъуькъверик тIарамвал акатна. Нерин кIвенкI яргъи хъана. Чулав вилерай къайи дIай^ лапанар яна.

— Ваз вуч лугъуз кIанзава? Анжах къаб алаз рахамир...

— Вуна зун рахаз мажбур ийизва. Белки тийин, Бег?..

— Вучиз ийидач къван!.. Ийида... Зун ягъалмиш тушир гъа.| Вуна Къазибег бубади инкъилабдик икъван ашкара яз кутун-| вай пай инкар авунихъ себеб авачиз туш. Заз чизва, Салегъ.| Алим туштIани, илимрай акъатнава. Де лагъ, лагъ... Вав гвай-| ди вучтин гъахъ ятIа чукIулдал хъиз атIутI. |

— Ша, Бег, ваз кIанзавай, вуна зун мажбур ийизвай ихти-| лат маса сеферда ийин... |

— Ваъ, ваъ. Исятда. Кузмаз. Чимиз-чимиз!.. |

— Де акI ятIа, яб це... За гъахъ, анжах гъахъ лугъуда. Грек-| ри лугъудай: Платон зи дуст я, амма гъахъ заз адалайни багъа| я... Вун инанмиш хъухъ—Къазибег буба са вахтундани инкъи-| лабдин патаз атай кас туш. За инкар ийизвач. Ада Семенюкан| лолкуниз фуни гана, кесибриз са шумуд рипед мулкни пайна,| партизанрив балкIанарни вугана. Гъатга ам жегъил вахтунда чIехи меркезда кIелдай чIавуз жандармайри дустагъни авуна. Ибур вири гъахъ я.

— Бес ваз мад вуч гъахъ кIанзава?

— Им, Бег, гъвечIи гъахъ я. Чехи гъахъни авай шей я эхир. Чехи гъахъуниз килигайтIа, Къазибег инкъилабдин душман тир. Душман! Инанмиш хъухъ!

— Вуна инанмиш ая ман! Делилар гъваш. Къундармаяр мийир...

— Гъида ман... Ваз абур гъана кIанзава къван. Къачун ихъ-тинди. Къазибег жандармайри дустагъ авунай. Адакай газетди макъалани акъуднай. Ваз чизва. И ктабрани а макъаладин тIвар тикрар ийизва. «Бег, ваз утанмиш тушни?» Гуьгъуьнай вуч хъанай? Ваз малум яни? Гъикъван вахтунда Къазибег ду-стагъда ацукънай? Пуд юкъуз! Пуд! Гзаф ваъ!

— Вуч тафават ава — пуд яни, тахъайтIа къад? Дустагъ диз чукъквенани? Газетдани макъала акъатнани?!

— Белли. Акъатна. Щипуд йикъалай «Пачагъдин гаф» лу-

| удай газетди мад са макъала чап авунай. Ваз малум яни? I irb, ваз малум яни?

— Заз туш. Вуч макъала я?

— Исятда лугъучни. Адан тIвар ихътинди я — «Бегдивай | |.нл къачун тIалабнава». Макъалада кхъизвай хъи, Къазибег | устагъ авун жандармайрин гъалат! тир. Шегъердин еке май-| шдал фялейри низамсуз къалмакъал акъудай чIавуз Къазибег . I къуъзуъ генерал аваз, адан къилив къвезвайди тир. Михъи игк-партал алай, чина агъваллу касдин экв авай итим къара

|лкьдин къула аваз акурла, жандармайриз хъел атанай. **Вуж** .| гIа чир тавуна, жандармайри ам чпин идарадиз тухвана. Къа-чI бега вичи «Къуръандал» къим къуна хъи, ам вичин вири \ |.муър пачагъ патал гуз гъазур я. Ада таб ийизваз акуна, жан-| I(>майри ам дустагъдиз чуькъвена. Дустагъда Къазибег па-| иъдиз вичин вафалувиликай кагъаз кхъена...

Салегъ кисна. Ада къур акъатай сиве мез къекъурна, уфт .I шдарна.— Ваз и гафар лугъуз. Бег, заз регъят туш...

— КичIе жемир. КичIе жемир, Салегъ,— жаваб гана Бега Иъаб алаз.— Мад вуч хъанатIа лагъ.

Вуна къундармаяр ийизва Цъван, мадни ая.

— Къундармаяр туш. Газетдин гъа нумрада Къазибег пава гъдиз кхъей кагъазни чапнава.

— Заз Къазибег буба чир хъжезва! — шаддиз лагъана Бега. Лмалдар итим я. Ам ахмакъ туш къван — вич дустагъда гъаз гуз. Амалдалди къазаматдай экъечIна. Жандармаярни алцур-|. пачагъни.

Халкъдин аксинавай пачагъ алцурун — лап мари-

• гглу кар я! ТахъайтIа, ви къапарай, авай-авайвал хиве къуна. Ыпзаматда къиферихъ галаз йисар акъуддайни! Ваъ, Салегъ! | |>их четин шей я. Багъишламиша — ваз ам са къерехдивай ида. Аргух ваъ!

— Де хъсан. Вун чидайди хъурай. Дуньядин «ад лагъай иниедин вахтунда Къазибег атлуйрин эскадрондин командир тр. За дуъз лугъузвани?

— Белки. Заз Къазибег бубадин умуърдин куьлуъ-шуьлуъ-я|> вири чидач. Ахпа?

— Ахпа ам я хъи, балшевикрин таблигъатдал чи аскерарни ш •мс аскерар стхаламиш жедай чIавуз Къазибег вичин тапан-шдай къуд аскер яна, телеф авуна. Галурни шуьшка гъаз ам

• к'а аскеррал тепилмиш хъана. Вад касдин къил хали хъиз | ии-паяр авуна. Гъа и гъунар себеб яз Къазибегаз пачагъди ор-

• II гана. «Фронтдин газет» аваз, а газетда Къазибеган шикил-'| чапнава, адакай кхъенвай макъалани.

За ваз газет авай арии чирин. Вун чIехи меркездиз физ хквезвай кас я. Жуван "исралди килиг.

— Къундармаяр я.

— Туш,Бег. Гъайиф хьи, туш... Бега Салегъан гафун кІвенкІ атІана.

— Заз ам чида хьи, Салегъ, вун зи Къазибег бубадин геле^ къекъвезва! Заз чида хьи, вуна заз ачухдиз душманвал ийизва!| Ваз тавакъу хъуй: квахъ зи кІваляй. Квахъ! Фад! Фад! Заз чи-| дач, за вуч ийидатІа!

Тавдин вини къилихъ галай рак ахъа хъана — гуърчег лацу| чин гъармукъ Назлу гъахъна.

— КІевира рак! Алад а кІвализ! — гъарай гана Бега вичин| папаз.

— За къапар кІватІ хъийида. — Назлудинди амал тир. Адаз| итимрин акъунар хъайиди чизвай. Вич ракІарин къулухъ галай-| тІани, япар тавдихъ элкъуърнавай. Дишегъли алаз акурла, ви-| чи вичик фикирна ада, белки, итимар секин хъжен.

— Ваз за квахъ лагъаначни?! , | Назлу ракІарин къулухъ чуьнуьх хъжедалди Сачегъа, чина| ивид бензе амачиз, пенжекдин къене патавай къултухдай цІуд| манатдин чар акъудна, ам столдин пипІел вегъена.

— Вуна ша лагъаначиртІа, ви кТвалин ракІарик за тІуб къа-| Дачир. ИкІ лагъана, ам экъечІна хъфена.

— Мердимазар! Къурумсах! Им аку, идакай алимни хъана, | Къазибег бубадин уьмуьрни тупТалай ийизва. Вахчегдин **кек**| квачир идазни зи сихилдин дуван атІуз кІанзава!

Бег ргазвай. Адан жендекдиз къилелай кІвачел къван къайи| гъекъ акъатнавай. РикІи фад-фад кІвалахзавай. Адаз кІваляй| &къечІна, къецел физ кІанзавай. Къилизни къати тІал янавай.

— А душман!!! Вун зи бубадин геле къекъведа, яни? **Гъин**-риз фенатІа аку! Жандармайрин идарайризни, фронтда хъайя| аскеррин штабризни! Къекъвезва! Къекъвезва! Вуч патал **ла**-гъайтІа? Къазибег бубадин тІвар къацІурун патал!

Цуькверин шикилар алай пІатІнусни гваз Назлу атана. Итимни паб сад садаз килигна. Папан вилери суал гана: «Итим, им вуч хабар я? Вуна мугъман душман хъиз кІваляй акъудна хьи?» Гъуьлуьн вилери гъеле затІни лугъузвачир. Абур ивидив ацІанвай. Адак квай ажугъ акъван къати тир хьи, ам садалай аладарна кТандай. ТахъайтІа, рикІ акъатна, инал къиникъ мум-кин тир. Уфт аладарна, вичи вич гъиле къаз кІанз, ада меслят-дал лагъана:

— Вири и къалмакъал вун себеб яз хъанвайди я. Вуна, зи паб Назлу, Салегъаз жегъил вахтунда ашнавал авуначиртІа, ам Къазибег бубадин гелени гъатдацир. Вун гъавурда гъатнани? Вуна ашнавал тавунайтІа! Икъван йисар алатнаватІани, къисао | ийиз алахънава. Къисас! Вакай адаз ашна хъайивиляй...

— Закай, гъуъл, садазни ашна хъйид туш. Я адас, я ваз. Пм ваз залайни хъсан чида.

— А-а, хъйид туш, яни?! Ада Къазибег буба инкъилабдин 'ггрефдар туш лугъудай гафар тестикъ ийир жуъре зани вун Сплегъан ашна хъйиди тестикъ ийидан?!

— **Вун** секин хъухъ. **Са** затІни тестикъ авун герек авач. Назлуди столдилай къаб-къажахдин са пай пѳатІнусдал хка-іііі, ахпа ада къежей пекинал суфрадилай фан, хуърекдин кІус-е кІватІ хъувуна. АцІай пѳатІнус гваз мад хтана. Гила рюм-яр, фужерар кІватІ хъувуна.

— Ичкияр чпин чкайрал эциг хъия,— яваш сесиналди ада уълуъз лагъана.

Бег кІвалин са къиляй муъкуъ къилиз физвай. Адан цІай • П'кънавачир. Муъвал-муъвал ада бубадин шикилдал вил ве-' I пявай. Бубадин вилерай ам дуъньядиз килигзавай. Гилани, || шлай къулухъни килигун къаст тир. Къазибег садазни бурж-і) тушир. Гъик! вичиз кІан хъанатГа, ада гъак! уъмуърни кечир-. тишай. КІандай къван девлетарни хъанай, ухайш ягъиз кефер-III чІугунай. КІеве гъатдай вахтунда эркек хъиз четивилерайни " I-ечІнай. Пачагъдиз кагъаз кхъена лугъузвани? Лап дуъа | | ейди я. Ам вичи вич къазаматдиз чуъкуъуз ахмакъ тушир | I пан! КІеве гъатай чІавуз вакІаз буба лагъ — лагъанва, амукъ-" I пачагъдиз! Дяведин вахтунда душманрихъ галаз стхавал " вр чи аскерар телеф авуна лугъузвани?! Лап герек авуна. I ушмандихъ галаз сад жезвайбуруз вучтин инсаф ава? Авай

III туш! Абурун къилер галуд тийир офицер вич ватангъгли ' ш!

Туарни къуъквер пѳатІнусдал кІватІ хъийидай чТавуз са | I уък халичадал аватна. Бегаз ам акуна. Гъарай гуз кІанзавай

пкъваана. Амма ажугъдин звал мадни къати хъана. И ара да II млуди столдин пипІел алай цІуд манатдин чар къве тупІув | шчуна, пул гъилеваз ам гъуълуън чиниз килигна. Бегаз хъел ч I та.

— **Ваз**, заз чиз, адан гъил хкІур пулни истеклу я! Гадра ам! I ІДра—лугъузвачни за?!—Хкадарна муъкув атана, ченгел іііі, папан гъиляй пул шутхунна акъудна, кІус-кІусна!

— Ма, гъажетханадиз вегъ! Фад юзуз! Алад! Паб, сивни ахъа тавуна, пѳатІнус гваз хъфена, вичин къу-|ух'І«ай рак агална.

— ВакІан руш!—лагъана вичи вичик Бега.—Амалдарвал Нупани ваз? Вич тахсирлуди чиз, кац хъиз, киснава. Зи къен (Чывайди чидач! Агъ, вун заа акур йикъаз цІай аватрай! Ашна-|і'ї Салегъаз авуна, гъуълуъз заз атана. Атайди яни?! Пехъ хъиз Н),Ітайди я! Зун аку, къей ахмакъ! Ви дамарра Къазибег буба-Кті иви авачирни бес!/? И йиртихдин руш ви кІула акъахдайла

вавай адаз, алат тийизвай кчаз хъиз, «квахъа!» — лугъуз хъанач-ј ни? Гила дамахар ийизва. Тавуна вуч ава къван? Тупунай ягъайч тІа, акат тийидай девлетни хъанва. Пачагъ хътин гъуълни ава, рухвар, хтуларни! Гила захъ галаз рахун тавуртІани жедам Салегъ атайла, столдал атай къван затІар акуначни? Лап багъш мугъман атун хъайитІа лагъана, тунвй балыкни, Цейлондин чайч ни, Бразилиядин къагъвени столдал атана. Чехи меркезда {и хкай къенфетарни тадиз ачухна! Гъахъ я, ата-бубаяр гъахъ я! Тама ханвайди гъамиша тамуз килигда. Гъикъван вуна адаз фу| гайитІани, гъайвандикай инсан жедач.

Уъмуърда пiанlрус чІугун тавур Беган рикел садлагъана ама атана. КІвале вичиз са ни ятІани пишкеш авур сигараяр аваз,| абур жагъур хъувуна, садан яцІу кІвенкІвек цІай кутуна. Жи-| герра гум гъатна, вилерал стІал атана. Хъел акатна. Сигар да-кІардай къедел гадарна. Яру мишин дивандал ярх хъана, вилета агална. Къиле фикирри сада сад басмишзавай.

Пакамаз экв ачух жез-тежез Бег, вичин кІвалерин къулухя галай гегъенш гъаятдин пипІевай «Дагъви» машинда акъахна, къалуни агал тавуна экъечІна фена. Куъчейрик гъеле кас-мае квачир. Тадиз шегъердай экъечІна, ам аскІан кул-кусди басмиин навай дагъдин этегдавай багълар галай патахъ рекъе гъатна. Къир куътягъ хъана, чилин рекъел атанмазни машиндин вили» чархарикай чІулав руквадин бурмаяр хкатна. Бега машиндш худ тІимил авуна. Ругни иликъна. Инихъ-анихъ къекъез, гап жегъил багъларин арадай, гагъ куъгъне, къакъан тарар ава^ чкайрай физ, машин, эхирни, къуд пад гатфарин цуъквери къун-вай булахдал атана. Ракъун балкІан акъвазарна, Бег къуън-| чІел ацукъна. Юзун квачир лахлах цяй вич акуна. Эвелни-эвел| чене, ахпа чІулав загъ янвай спелар, хъел кваз килигзавай вщ лер... Гъилер цик кутурла, вичин суфат квахъна. Ахпа Berdj пенжек, лерем, амай пек-лек вичелай алудна, абур къацу къалІ гъанрал гадарна. Къайи цик хукІунмазни, кІваче тІал гъатна. Бег акъвазнач. Ам булахдиз гъахъна, кІане элкъвей, са тІимил| къван гъер алай хътин къванерал кІвачер къадимлу хъанмазни,| юкъвахъ къведалди циз гъахъна. Къве гъапалдини нишравдин| яд къачуз, ада рех янвай чІулав чІарчІи къунвай хур чуъхвена,| метІерал агъуз хъана» къуънерни кваз жендек це туна. Анжах| къил цикай хкатнавай. Паталай эйбежер аквадай — вилик| экъисна, ажугъдив ргазвай вилери кичІевал кутадай. |

Булахдай экъечІна, пек-партал къуънез хъивегъай вахтунда! Беган гевилар са къадар секин хъхъана. Чимивилиз къайивал,| ажугъдиз сабурлувал дава тир. Пакаман вахт тушни! Йифиз та-| тай акъулни, экв ачух хъайила, къилиз къведа. «Салегъ Къази-| беган уъмуър чириз, архивра къекъез, куъгъне газетарни ту-| пІалай ийиз, руг нез пад хъурай тІун! Чарабурал азгъун яз ре-|

'ида вич! Кхьин тавурай ман! Ада зи Къазибег бубадикай вини ктаб-мтабда затI-матI кхьенайтIа, зи намусди къабул тавуна I шдайди тир. Кхьин тавун намусди къабулнач. Къили, къили |цплахзавач!> —икI лугъуз Бега кве гьутални пел гатана.

«Дагъвидин» кIула ахкъахна, Бег вичи яратмишнавай сор-I>ин емишар авай багъдиз рекъе гьатна. Са къадар мензилдиз г йила, къир цанвай шегъредал акъатна. Ам Салмур вацIун 'грех къуна физвай. Яргъалай кIерецрин тарар малум жезвай. тIимил мензил хъфенмазни. Бег къакъан хъанвай тарарин 'ip' жергедин къула гьатна. Им адан къилиз атай фикир тир.

| Iгрецдин кIарасдин хесет чиз, ада садра тежриба патал гат-|рин береда вичин гъаятдихъ галай багъда са фуруз пуд кIе- it, муькуьдаз вад вегъена, абур пурпу накъвадал кIевирнай.

| I чт атайла, фурарай къацу танар виниз хкис хъана. Гатун къи-'ii Бега санал пуд, санал вад гил пекинал элкьуьрна кутIунна. I Idни са къадар. вахт фейила, тежрибачиди гъар фурун гиле-

| ii пай лап чан квайди туна, амайбур чукIулдал атIана. ИкI . гилиниз пуд дувул, масадаз вад дувул хъана. Зулуз тежриба-iiii нетижада вилералди акуна. Са йисуз гилер итимдин буйдиз | и ж хъанвай. Къведай гатфарихъ Бега теясриба тикрар хъу-

!|iii. Анжах са фурук кIуьд кIерец кутуна. КIуьдай кIуьд гил

<i ьсчIна, абурукай сад туна, адаз амайбурун дувулар гана. **He-**

шлса мадни зурбади хъана. Гила са йисуз кIерецди кве итим-

iH ii буйдиз гадарна.

Пуд лагъай йисуз мадни къакъан жезвай тарци сифте бегъер 'щи. Кве кIерец. Зулуз гъардан екевал вечерен кака къван ч.нца.

Гъа и тежрибаяр тухузвай арада, Бег «Шафран» совхоздин Гроном яз, трестдин къилин агрономвиле тайин аву-Гй. Са йисалайни адан идарачи яз. Гила адаз вичин ният къи-i Ни акъудиз асанта хъана. «Шафран» совхоздин питомникда кве Цгъманчидал вичин къайдада кIерецрин жалгъаяр битмишарун (Шшурмишна. Са йис алатайла, кве агъзур къван жалгъаяр tuna. Гила маса месэла вилик акъвазна. Гъина абур акIурда |Б|«ин! Ихътин кIерец тарариз еке мензилар кIанда, чпизни бул-уллух яд герек я. Бега амал авуна. Жалгъаяр трестдин мен-ЦIра авай къван шегъре рекъерин кве патазни яна. Сад ла-Нйди, машиндал яд гуз регъят я, къвед лагъайди — бегъер |нтI хъийиз.

... Булахдилай хъфизвай Бег вичи арадал акъуднавай кIерец Iрприн кIаникай, шегъре рехъ къуна, фена. Кве патахъайни Шраш къацувал винел къвез къулухъ алатиз хъана. Рекъин яр-Бвл къиле мад рагъ хъиткъинна.

4. ЯКНИ ЧУКУЛ

Бегован гиман дуыз хъана. Чехи меркездиз фидай вахтун-да жибиндин харжлух патал пул кьимиш татайди Гьамид тир. И кар Бегован амлед хва Чупур Челеба чирнай. Ада Муьракьар хуьре совхоздин директор яз кГвалахзавай. Бегов меркездиз рекье твазвайбурук амни квай. Челеба гьи директорди трестдин идарачидин дартафилда я кагъаздик кутуна, я конвертда туна, пул эцигнайтГa фагьумнай.

Гьамида вичин пай кутун патал гьич са гьерекатни авуна-чир. Беговаз тажубвал ийидай кГвалах авачир. Гьамид адаз гьуьлягь кьван кьайи тир. Са карни ада гьуьжет квачиз кьилиз акьуддачир. Са шумудра абурун кьалмакьални хъанай. Вири ихтиярар вичин гьиле авайтГa, ада Гьамид совхоздай ваь, вири Рагълах вилаятдайни чукурдай. Тем акакьзавачир.

... Меркездай хтай са вацралай хьиз Гьамид мад Бегован чIалай экъечIна. Совхоздин гараждин зеведишвиле эцигун патал ракъурай кас Гьамида кьулухь элкьуьрнай.

— За буйругь кхьена, ваз ракъурнава, Гьамид,— лагъана Бегова телефондай.— Вун зи чIалалай элячIайтГa, за ам ви чка-дал эцигда.

— Совхоздин директор яз амай кьван, квевай эцигиз жедач, —ахпа вуч кIандатIани ая,—икI лагъана, Гьамида телефон вичин япалай алудна.

Беговак екез ажугь акатна. Гьеле адан буйругь элкьуьрдай кас и дуьньяда дидедиз хъанвачир. Гьамид вичин чкадал ацу-къардай вахт атанвай. Адан суфат вичиз акун тавурай лагъана, Бегова мад са буйругь кхьена, ам кьилиз акьудун патал Гьамидаз пуд югь муьгьлет гана. Нагагь и вахтундани буйругь кьилиз акьуд тавуртГa, Гьамидаз серенжем аквада. Директор-виляй чукурунин виликни акьваздач.

Пуд югьни алатна. Буйругь кьилиз акьатнач.

Бегова совхоздин бухгалтердиз эмир гана хьи, вичи ракъурай кас мажибдал эциг, директор мажибдилай алуд. И серен-жемдини Гьамидаз эсер авунач.

Ялав акатай Бегова телефондай чIехи меркездиз зенг авуна.

— Бабам Бабаш, аллагьдин хатур аватIани, залай Гьамид алуд.

— Гьамид вуж я? — суал агана симерай.

— Багъишламиша! Куь теклифдал за Варакъин совхоздин кьиле эцигнавай мердимазар! Квез далу яна, са буйругьни кьилиз акьуд тийиз акьвазнава.

— Заз адакай хъсан хабарар кьвезва хьи. Планар ацТурна-ва, цIийи батълар кутазва...

— Бес за вучзава? Планар ацГурзавачни?!

— Ава, Бегов, вунани ацДурзава... Куьрелди, къалмакъалун горек туш. Къве стхади хъиз кІвалаха. Якни чукІул хъиз жемир. Куьн, заз чиз, къведни хесетрал векъи ксар я. Сада «як» лагъай-тІа, муькуьда «вак» лугъузва. Зун муькъвара куь патариз акъа-тун мумкин я. Гъамидахъ галазни зун рахада.

— Ихътин дуьпуьпра я зун, я гъам лугъудай адет я.

— Бегов, Бегов, ахмакъвилер мийир. Чаз вун виридалайни ii.irba я. Герек хъайитІа, чна Гамид маса чкадиз рахкурда. Гъе-к'лиг...

Симерай «тІуьтІ-тІуьтІ» ванер атана...

«Ваз ийидайди за ийида, Гъамид,— лагъана Бегова вич ви-iiiВ рахаз.— За ваз ахътин кар къада хъи, вун Салмур патарив" ни хквеч!»

Саракъарин совхоздин идарадиз зенг авуна, трестдин идара-чиди бухгалтер Мифтягъ жагъурна, ам вичин къилив ракъурун •(Пилабна.

Мифтягъаз рагъ дагъдин къулухъ чуьнуьх жез-тежез хабар чъана. Яру рангунин «Дагъви» машиндаваз ам тадиз гъазур хъа-|Ц|. Гъич Беговаз телефондай зенгни тавуна, ам трестдиз чилий-ii.n вай атана. Бегов кІвализ хъфенваз хъана. Мифтягъа дуьз Бе-гонан кІвалерихъ вичин «Дагъви» гъална.

— А-а, Мифтягъ! **Ша**, ша!

Бегов секин тир. Чулав чІарар аквадай къван хур ачух пе-|мш алаз, ада чапла гъил мугъмандин далудихъ акална. Миф-тигъан вилера суал гъатна: яраб вучиз икъван тадиз «ша» ла-Г'.пнватІа.

Иесиди мугъман дивандал ацукъарна. Чулав сперин кІвенкІ-игриз звар гана, ам фагъум кваз Мифтягъан чиниз килигна. Птимдин чин гуьрчегди тир. Магъидин хъиз, ми хъи лацу чин, шуькІуь нер, чухураар авай хъуькъвер, къилел сифте рех янавай |с'І,алин чІарар, шуькІуь яргъи рацІамрин кІаникай гъевес кваз дуьньядиз килигзавай, цав хъиз ачух вилер. Юулани руьхъвед (шпгунин магъутдин кастум.

— Маншалла! — лагъана Бегова, мугъмандин буй-бухахдиз шикъи кваз килигиз.— Ви^и къуьзуь жезва—вун жегъил.

— ЧІехи стха Бег, вун залайни жегъил я.

— Зун жегъил я?

— Белли.

— РикІ шад авун хъсан кІвалах я. Эвленмиш мус хъжеда? Пик гъич ван-сес квач хъи? ТахъайтІа, свае за жагъурна кІанза-ииии?—Бегов садлагъана кисна. Ахпа рахун давам авуна:— Ипъ, ваъ. За туькІуьр авур свае къилиз акъатнач.

— ЧІехи стха, ви тахсир авач хъи. Кесибдин язух заз уьмуьр-п ух ава! Аял хадай чкадал къиникъ. Садни ваъ, къведни.

— Диде авачир аял.

— Ам заз виридалайни багъа жедай. Мифтягъан чиниз серин рангар ягъиз акурла, Бегова рахун маса патахъ вегъена.

— Мифтягъ, за ваз, дуст кас, вучтин нуъмекар ва мус аву-натIа, ви рикIел аламаIа?

— Чехи стха Бег, вири алама. Садни кшми тушиз.

— РикIел хкваш ди...

— КIвалер эцигдайла, ужуз кIиметдай кIарас-тахта ганай-Уъмуьрдани рикIелай алуддач. Куь куьме-к авачиз заз ахътин утагъар жедайни?!

— Мад...

— Куьне заз машин къачузни куьм-ек авуна. **Чи** хуьре «Дагъви» гъеле, залай гъейри, садазни авач,,...

— Мад?

— Бес куьн тахъанайIа, заз бухгалтерфвилин къуллугъ ак-вадайни? Гъич аквадацир...

— Мад?

— Бес куьн себеб яз, за тIимил-шимил...,

— Квак хъиз ян'..

— Гъелбетда...

Мифтягъа дишегълидинбур хътин яргъ.и шуькIуь тупI арал-ди квак къекъведай гъерекат авуна.

— РикIел хуьх, мецел тахъуй...

— ЧIехи стха, куь чIехивилиз килигна» чIехи пай... ГъвечIи лай, лап гъвечIи пай... Мифтягъа гъил юячин хурал эцигна.

— Де хъана, паяр тIимил гъисаб ая. Мад за ваз вучтин куь-мекар авуна?

— Бес заз пабни куьне жагъурайди тушсни...

— Адакай раханай. Тикрар хъувун г-ерек туш,— итимри къведани мад къайи ухът аладарна.

— Бес зун кIеве гъатайла, куьне авур к уьмек вуч тир! Куьн тахъанайIа, зун исятда къефесда жедай...

— Баркалла! За вугай къван буржар вири рикIел алама. Ги-ла, Мифтягъ, са бурж хъайитIани вахкуда.й вахт хъанва. Адет **икI** тирди ваз чида.

— Башуьсте, башуьсте, чIехи стха. Вуч кIандатIани лагъ, зун куь къуллугъда акъвазнава. Чан кIъурбандна кIандатIа, амни...

— Чан гун герек туш. Заз са душмазг ава. Гъадан чан акъудна кIанда...

— Ву-ву-уч? Чан акъудна?

— Э-эхъ! — Мифтягъан жуьреда ягъанат" кваз жаваб гана Бегова.— Ваз кичIе хъана аквазва хъи, гъвечIн стха?!

— Валлагъ, завай гъич верчни тукIваз жсеч!..

— 0-гъо-гъо!!!

Бегова кве гилини ругун кьуна, еке хуьруьнар авуна. Ада мугьмандин кьуьнез гьуд чьукьвена.

— Ой, Мифтягь!

Бегов кисна. Ам вичин уьтквемвал квай вилерал инихь-анихь нилигна, капаш ченедлай элкьуьрна, клуф вилик чугуна, сивв яд авай хьиз, ам инихь-анихь кьекьуьрна. И гьерекатдик кваз квенквер винел хкис хьанвай чулав спелар агьуз-виниз юзана.

— Инсанар, Мифтягь ваь, душманар, жуьреба-жуьре рекьиз жеда. Тапанчидай, ружадай яна кьиникь, гапурдал тике-тике тун асант кваллах я. Рекьизвайдаз са кве декьикадин тIал я. » \м кьейи кас амай уьмуьрда кьурхудик жеда. **Заз масакIа** | ушман кьена кланзава. Ам ахьтин чкадал гьана кланда хьи, | срек ада вичи вич асмишрай.

— Куьн гьахь я, чIехи стха. Фитнедик кутун тушни? А кар-' ди зун устIар я. И жуьреда за кьведан квалер чIурнай. "-

Бегова вичи вичик фагьум-фикар авуна. Ам цлакай куьрсна-^ вии вичин бубадин шикилдиз килигна. Хчин вилерни бубадин нилер сад садал туьш хьана. «Зи хва,— лугьузвай бубадин ви-лори, — уьтквем хьухь. Душманар кьамир! Нагагь ам ви кIула пкьахайтIа, инсаф мийир! Душман декьенамаз алатдач! Ваз вак кьезевани, зи хва?!»—«Ава, буба!—жаваб гана Султанбега.— Ни ви ирс кьунва, ам за кьилизни акьудна. ТахьайтIа зун вихва 'шхьун лазим я хьи!»

— ГьетIрен вахт я, Мифтягь, вун хьвач.

— Бес куь тапшуругь? — Мифтягь пашман хьана. ГьинватIа-iiii, иесидин вилик сефивал кьалурна. Инсан рекьиз жедач ла-| |.пна, хиве кьуна. Ахмакь! Рекьидай ман!.Ам кьиникь вуч кьван |» ар я. Я зарб гьалтзавай машиндик кутада, я ичкидиз зегьер iiiгь бена, агьуламишда... Инсанар телеф ийидай жуьреяр гзаф ава <|.и!

— Зун куь кьуллугьда акьвазнава, чIехи стха! — лагьана Мифтягь.

— Заз чида. Вунани фу тIуьна кландачни... Бегова Гьамидаз гьихьтин жаза гун лазим ятIа, гьеле кьетI-|| шачир.

Сада садав гьилни вахкана, чара жедай чIавуз Бегова жупа:

— Винни «Шафран» совхоздин директор Гьамидан араяр ч к! я?

— ЧIехи стха, вуна гьик! я лагьайтIа, гьа гьакI. Заз хабар ц. Ада Яру Няметаз кьуллугь гузвач.

Бухгалтер Кьембер, | гьайтIа, адаз душман кьван такIан я.

— Машаллагь! Ваз дуьньяда вучтин агьвалатар кьезватIа, 'бар ава. Гьамидаз жаза гана кланзава. Герек ам ахьтинди

жен хьи, Гъамид вичин шалта-шултуни къачуна, чи вилятдай| катин. |

— Ленгерик кутачни! |

— Гъаклан ленгериди бажагъат эсер ийин. Мердимазарди | совхозда хъсан кТвалахзава. Са тахсирни кутаз хъун мумкин ;

туш. Хъанайтга, за адан хам хутгадай.

— Бес гьиклин?

— За фикирзава: са чалкечир дишегъли кардик кутуна;

кИанда. Ви риклел аламани: чи халкъар арадал атуникай рива- • ятри лугъузва гъа, кИуьд стха сад садавай са дишегълиди чара, авуна. Къведани ваъ, сада! Им еке таре я. Дишегълиди чIур та^ вур кIвал садавайни чIуриз жеч, Мифтягъ!

— Заз чиз, Гъамидан нефе чара дишегълидал къвеч. Ам Сел-ванахъ галаз Керемни Эсли хъиз ава. Дуюньядизни папан вилай килигзава. Са маса рехъ жагъурда ман...

Пакад юкгуз Бегов Варакъин хуьруьз фена. Рекъе къир цан-вачир. Чала-чухур чкаяр гзаф авай. Зарб худ гана, Бегова абу-рун арайрай машиндив акI къуьруькар ягъиз тунай хьи, ам гъич са сеферни хъуртга акъуначир. Анжах машиндин къулухъ рук-вадин гапIалар цавуз акъатзавай. Чархарикай зарбдиз хкатиз къванери къерехрив гвай цлар кукIварзавай. Цлар асклан ва я , алачир чкайрал къванер багъларин къенез аватзавай. Гъинал-гъанал дуьпуьш жедай инсанар, рикIиз хал яна, алай чкадал илис жедай. РикIяй абуру «аллагъ, аллагъ!» лугъудай. ^

Асали Гъалибан ядигарханадив агакъайла, Бегова садлагъа- ; на машин акъвазарна. Ам агъадай винел къве мертебадизни ки- i лигна. Черейар, балхунар, рак-дакIар, пад-къерех хкатна, эйбе- ' жер гъалда авай. ГъвечIи гъаятдани пад хкатнавай ичин тар экъечIзава, адан къваларив са шумуд къван чкIанва. Яргъал пипIе лацу къве каци къугъунар ийизва.

Гъил эцяна, Бегова дапIар хкудна. Рак ахъа авуна, Асали Гъалиб дидедиз хъайи, ада жегъил вахтар акъудай кIвалериз гъахъайла, аквазвайди анжах кип-кесибвал тир. Хуьпреканди вири цлаоин пипIер къунвай. Гурарай винел мертебадиз экъе-чIайл,а, Бегов мугъманлухдиз гъахъна. Ина цларикай хейлин шикилар, шуьшейрин кIаник кутуна, къурснавай. КIвалин вини къилихъ галай цал Асали Гъалиб кузвай шикилди къунвай. Адан чина са къат руг авайтIани, Гъалибан ялавлу вилер руквадикай-ни хкисна аквазвай. Бегова вичин вилер шикилдилай килигза-вай вилера туна. Гзаф вахтунда садбур садбуруз килигна, сад-буру садбур ахтармишна. Бегов фикирдик акатна.

Совхоздин идара авай куьчедиз атана, Бегов къве кларцIин гурарай адан гъаятдиз гъахъна. Инани Асали Гъалибан гуьмбет авай. Совхоз адан тIварунихъ галай. РакIарив агакъайла, Бегов къулухъ элкъвена. Ам гуьмбетдин винел алай къванцин Гъали-

баз килигна. Адан вилер къванцяйни ажугъ кваз дуньядиз ки-лигзавай. «Вил гала,— фикирна Бегова.— ГьакIа йикъ!»

Директордин кабинетдиз гьахьайла, ина адаз Гьамид ва мад къве кас акуна. Абуру столдихъ ацукьна ихтилат ийизвай. Абу-руз Бегов хуьруьз атуникай хабар авачир. Салам-калам тавуна, Бегова сесиник чиргъ кваз хабар къуна:

— Ибур вуч лагъай чIал ятIа, лагъ куьне. Зун исятда яди-гарханадиз килигна. Ядигархана туш, харапIа я. Куь совхоздал гьич тахьайтIа, Асалидин тГвар алачни? Куь къагьриманвал гьиниз квахьнава? Сифтени-сифте вуна жаваб це, директор! Сов-хоздиз ядигархана къайдадиз хкидай пул авачни? ТахьайтIа, трестдай атана, за гана кIанзавани?

— Бег Бегович, ингье исятда чна ийизвай ихтилат гьа и кардикай я. И мукьва чиниз профессор Кълинж Салегьни ата-най. Адани вичин теклифар ганай. Вичиз Асали Гьалибакай са хейлин цIийи делилар ава. Абурни ядигарханадиз гуда лагъа-най.

— Валлагъ, Салегъ тахьанайтIа, чаз тIур сивихьни гьнк! ту-худатIа чир жедачир. Гьада чирна — баркалла! Гьамида хабар къуна:

— Ядигархана чукIур хьувуна, цIийи къилелай эхциг хьу-вуртIа, квез гьик! аквазва?

— Совхоздин директор вун яни, жува фагьум-фикир ая. Ядигархана гьаргьардал ала. Ам уьцIейтIа, эвелни-эвел вун беябур жеда.

Беговаз мадни са вуч ятIани лугьуз кIан хьана. И арада адан къилиз фикир атана хьи, ядигархана уьцIуьникай Гьамидаз лагъана кIандачир. Асалидин кIвалер уьцIуьн шак алачир кар тир. Нагагъ абур уьцIена, са-къве аялни къванерик акатайтIа, Гьамидан къилел цIай къуриз жедай. Гьайиф — лагъана...

Бегов хьфиз гьазур хьана. Гьамида им къатIана. Ам къа-рагъна, Бегован мукьув атана.

— Лазим кIвалах-затI авани? Заз куьн хьфиз аквазва. КIва-лиз ша ман...

— **Заз** гишин туш...

— Заз квехъ галаз чи рафтарвиликай рахаз кIанзавай. Кае-мае аламач, ша чна и ихтилат ийин. Ам фад-геж авуна кIанзава.

— Ийида ман.— Бегов, дамах гвай къил хкажна, спелриз тавазвал авуна, къве дакIардин арада авай цлав дивандал ацукьна. Буржинар буш яз, ам фуруз хьиз аватна.

— Кабинетда сагъ са диванни эцигиз жедачни?! — Бегов кIвачерик стул кутуна, пенжерда ацукьна.— За яб акалзава. Де лагъ, ваз вуч лугьуз кIанзава. Жува чIехи авур бармак жуван вилера гьатдай адет я, Гьамид.

— Зун? Куъне чѠехи авуна? Багъишламиша, им хъйи кар туш. Дуъз я, куъне зун къабулна. Виридалайни усал совхоз тир, гъам зи хивез чуъкъвена. Квез течиз туш. Ам за къарадай акъуд-ли авуна. Ингъе, исятда...

ИкІ лагъана, Гъамида гъил кабинетдин пипГез туъкІуърна, Яру къве пайдах къалурна.

— Ой, Гъамид, Гъамид. Вуна, пайдахар къачуна лагъана, дамахар ийизвани? Мад къахчудач, юлдаш. Абур ваз гун патал за трестдани, министерстводани кІамай къван таб-гъилле авур-ди я. Ви мукъва яни, мирес яни, вуж я, гъадаз шад хъун патал.

— Дуъз туш! Совхоздин кТвалахдин нетижайрик са таб-гъил-лени квач.

—Ква, Гъамид. Ква... Хиве къада: мад тадач. Икъван гагъ-ди эхи авунайГа, гила хъйидач. Беса!

Ихтилатдин гур вахтунда вили шир янавай хунча тахтадин рак са тГимил къван ахъа хъана. Хъиткъердай аскІан хътин итимдин яру суфат малум хъана. Ам Гъамидазни, Бегазни акуна.

— Ша, ша, Нямет, — лагъана, Бегова теклифна. Къабах хъиз, яргъи къил алай чин яру итим кабинетдиз

гъахъна. Бегов пенжердай юзанач. Ада гъил яргъи авуна, цлав гвай стул къйлурна.

— Ацукъ, Нянет. Гъик! хъана? Хийир-хабар? Нямета уългуъчдал тунвай къил и патахъ, а патахъ эл-къуърна.

— Бег стха, къве варзни алатнава,— ада вилер Гъамидал туъш авуна.— Гъеле...

Бегов Гъамидаз килигна.

— Чун кацни къиф къугъваз гъикъван жеда, Гъамид?

— Нямет, вун хъвач...

— Вучиз хъфида къван? Акъвазрай.

— Заз ам алаз рахаз кІанзавач.

— Алачизни рахун герек туш. За ваз кагъаздал кхъена, кІумлни гъалчна, буйругъ ракъурнава. Буйругъ къилиз акъуд — куътягъ хъана фена.

— Жедач. Завай жедач.

— Себеб лагъайтГа?

— Нямет гараждин крарикай хабар авай кас туш. Заз кІва-лахдик квачир къве инженер ава. За квез гъабурукай сада гараждин зеведишвиле тайинун патал кагъаз ракъурна. Пешекар туна...

Бегова рахун къатІна:

— Нямет, вун пака сятдин иридаз кІвалахал хъухъ. Гараж алай чка ваз чида хъи. Гъакъисагъвилелди кІвалаха... Гъамида трестдин идарачидин гаф атІана:

— Са гараждани Нямета к'валахдач.

— Нямет, алад! Аллагъдиз шукур ават'ани, алад. Нямет, япарни кваз мадни гзаф яру х'ана, рактарив фена. Ам садлаг'ана к'улухъ элк'вена.

— Килиг, Г'амид, гаражда за к'валах ийида х'и, ийида. Нун к'ант'а, пад х'ухъ, к'ант'а...

Гафун к'ат'ни туна, Нянет к'ецел эк'еч'на.

Г'амидаз маса чара амукунач. Ам г'ужумдиз фена. Са-к'ве сефер ч'арар к'ери-ц'ару жезвай к'илелай г'ил элк'урна, ам вичин столдихъ ацук'на. Дахилда каг'азрик к'ек'вена, абуру-кай г'илин капаш к'ван авай са чар х'удна.

— Им, юлдш Бегов, к'анунсуз яз совхоздиз рактурзавай ирид лаг'ай кас я. Ирид! Чебни пуд йисан вахтунда. Бухгалтер снд. Агроном — к'вед. К'ве амбарчи. Мадни... Бухгалтер ду-стаг'да ацук'айди я. Агроном к'унши совхоздай чукурайди я. К'ве амбарчини, к'ез х'ел к'вемир, чалхунчияр я...

— Ваз идал вуч луг'уз к'анзава? — Бегов аз рик'ивайни х'ел итана. Ак'ван атана х'и, ам пенжердай эвич'на, столдин к'ва-лав мук'ва х'ана. — Г'амид, ваз зун вуж ят'а чидани?

— Ч'ида, г'елбетда, ч'ида... Ку'не зал илит'завай к'сарай чир к'пнвачни бес!

— За ваз ийидайди ийида! — ик' лаг'ана. Бегов эк'еч'на х'ьфена.

Г'амид х'иялрик акатна. Зурзавай ченедик к'ве г'ил куту-ип, ада ярг'алди фаг'ум-фикир авуна. Ам залан г'адисада г'ат-иавай. Жемятди луг'удайвал, «киш» талг'айт'а, к'уъл ку'тягъ жезвай, лаг'айт'а — ничхирар катзавай. Трестди рактурай бух-г'плтер г'ил чиркин кас тир. Ада чинеба, ампа киц'и к'ван, совхоз незвай. Амма са жу'редани ам к'аз жезвачир. Агроном, лпг'айт'а, к'ве амбарчини галаз адан шерикар тир...

Даг'дин ху'рел йиф ацук'на. Кабинет мич'и х'ана. Чапла Г'илив г'вай телефонди ку'руь-ку'руь к'ве зенг авуна. Са ара-дилаь абур мад тикрар х'х'ана.

— Вуж я? Вуч я? А-а, Селвана, вун яни?..

— Вун к'вализ х'квезвайди тушни?

— Х'кведа, свае. Исятда...

— Мук'вара чи к'валерин виликай ви ч'ехиди машиндаваз х'фенай. Ваз акурди яни?

— Акуна, свае. Зун исятда х'кведа...

Совхоздин идарадай эк'еч'на, Асали Г'алибан гу'мбетдин иптавай фидайла, Г'амида вичи вичик фикир авуна: «Яраб ин-к'тилабчидиз четин тирт'а, тах'айт'а исятда заз?! Г'елбетда, инк'илабчидиз! Ада г'ич тах'айт'а, пачаг'дин девирда чинеба к'валахиа». Вичиз малум тирвал, Асали г'еле ц'увад йиса авай исаван яз К'елен шег'ердиз ак'атна. Ина адакай к'ара ф'яле

"•

хъана. Ам хътин фялеяр гзаф авай. Амма а бурун арада Гъалиб виридалай виждан кЛеви инсан хъанай. Ада зегъметчийрин гъал-агъвал рикІин сидкъидай къабулдай. Вад сефер ам жасусрин гъиле гъатна, пудра дустагъ авуна, къведра суьргуьндиз чукур-на. Эсер хъанач хьи, хъанач. Гъар сефер Къелен шегъердиз хтан-мазди, ам мад инкъилабдин кІвалахал машгъул жедай. И кар-дик кваз адаз гъич паб-аялни акуначир.

Халкъдин инкъилаб кбиле тухвай йикъара адан душманри шегъердин са магъледал гъужум авуна... Чапхунчийр, инкъилабдин аскеррин парталар алукІна, кълел яру пайдахар къуна, гъиле гапурар аваз, йифиз жемятрин кІвалер-къара къекъвена. Сифтедай абуру са хейлин итимар телеф авуна, жегъил дишегъ- . лийрал писликвилер гъана. Идални бес тахъана, дустагъхана-дал гъужумна, инани, dust-душман, тахсирди, тахсир квачирди талгъана, са шумуд кас гапуррал кукІварна.

РикТера къурху гъатай инсанар мичІи йифиз къваларив гвай тамариз катна. Пакад юкъуз шегъердин майдандал цІуд агъзур къван махлукъ кІватІ хъана. Сад садал эцигнавай челегрин винел акъахна, душманри сифте яз туькІурзавай зегъметчийрин, гъу-куматдин аксина къайи рахунар авуна. Хъел кутунвай жемят-ди, дуетни душман течиз, гъарай-вургъай къачуна. И кардикай хабар хъайи Асали Гъалиб тадиз касни галачиз майдандал фена. Вилик квай инсанар инихъ-анихъ къакъудиз, ам челегар сад садан винел эцигнавай чкадихъ уьтмиш хъана. Челегрин вини кълел акъвазна, халкъдин гъукуматдиз лянетар ракъурза-вай футфачидин шалвардин кек чТугуна, Гъалиба адаз гъуд юзурна. КІватІ хъанвайбуруз Гъалиб чир хъана. Абур сифтедай инихъ-анихъ къекъечТна. Ахпа абуруз ам гъа и чкадал кІур га-на кукІвариз кІан хъана. Амма абурун хурукай хкатна. Гъалиб челегрин винел акъатна.

— Эй, юлдашар зегъметчийр! Куьн буьркьюьзвани? Сенфиз шегъерда чапхунар авур ксарикай садни цІийи гъукуматдин те-рефдар тушир. Абур чи ажугълу душманар тир. Йифиз дустагъ-ханада инсанар телеф авурбурни гъабур я. Яру пайдахар хкаж-на, чи аскеррин парталар алукІна, абуруз цІийи гъукумат халкъдин виляй вегъиз кІа'нзава. Эй, зегъметчийр! Куьн вуч футфачий-вачни? Куьн буьркьюь хъанвани? Айих хъухъ!

Гъа и арада лап мукъувай тапанчи ягъай ван акъатна. Гъалиб тадиз къулухъ элкъвена. Буш хъайи кІГвачеривай жендек хуьз хъанач. Ам челегрилай къл агъадал къир цанвай чилел алукъна.

Мад ва мад тапанчийр ягъай ванер акъатна. Жемятдик еке къалабулух акатна. Ам гъарнихъ чкІиз катна.

АцГай вацран нек хътин ишигъди къунвай куьчедай кІвализ

хивезвай Гьамидан вилерикай Гъалиб душманри ягъай агъва-'штар карагзавай. Гъалиб риклеваз, ам къулухъни элкъвена. Гъа-'чб совхоздин идарадин виликай гуьмбетдила элячІна, вичин гуьгъуьниз къвезвай хъиз ада гьисс авуна. Куьчедин яргъал ийилай къвезвайди бес Гъалиб тушни? Адан къаралту аквазва »хир! РикІ дарих яз Гъамида фикир авуна: Гъалибаз яракъар гнай душманрихъай кичІе хъаначир. Къуд пад цїйи гьукуматдиз акси башибузукъар кІватІ хъанвай майдандал ам садани гакъурначир. Вич фенай. Вичин гуьгъуьлдалди. Адаз вич яна |.ьиникъ мумкин тирди чидачирни?! Гьелбетда, чидай. Амма .исъвазначир. Фенай. Душманрин юкъваз гъахънай.

Бес вичивай Бегован аксина вучиз экъечІиз жезвач?! Чир-иилер авачни? РикІе виждан авачни?!

— Э-эй, вуч лагъана экъечІда къван! — вичизни хабар ава-

•ШІЗ Гъамид, ван хкажна, вич вичив рахаз башламишна. Са гъве-

•||и бередилай келледиз «къван... къван...» ван атана. Гъамид 'тих хъана. Амма къенез хъфей ванцелди ада вичи вичик рахун |;|вамарна. Вуч лугъуда къван! Бегова вичел ирид-муьжуьд къул-'лугъчи илитІнава? Абур дустагърай хтайбур я? Маса совхозрай

•исурайбур я? ЯтІа, я ман. Белки Беговални гьида-гъада, ада ви-чгл хъиз, татугай инсанар илитІзава жеди! Инсанар тушни? (ид, бур мукъва-къилияр я, муькуьбур—танишар-билишар!

Вичин утагърин вилик хтана, рак ахъайдай вахтунда Гъамида фикир дегишарна. Бегова вичин къилелай къуллугърал тайин ннунвай ксар чиркинбур я эхир! Дуьз лагъайтІа, садни чуьнуьх-чпхун ийидай вахтунда вичи къунвачир. Амма рикІи лугъуз-ний: Гъамид мукъаят хъухъ, абур ви кІвал чІурда.

Къвед лагъай мертебадиз тик гурарай виниз экъечІайла, Гъамидан рикІик шадвал акатна. Ювалера электрик экв авай.

— Вун вуч геж хъана, гъуьл? — Ихътин гафар лугъуз Гъами-дан хуруда къуьнтерал къван гъилер, метІерал къван кТвачер к'|,ецІил лацу якларин дишегъли гъатна. Ахпа ам гъилер гъуь-чуьн гардандихъ акална, адакай куьрс хъана. Итимди адан шу-мал далудихъ вичин гъилер акална, кІуфуз темен гана.

— Мадни це тІун,— тавакъу авуна папа, вичин пІузарар и тим дин сивив мукъва ийиз.

Итимди мад адан зегъемвал квай пІузарриз теменар гана, им къужахда къуна, виниз чТугуна. Дишегълидал къацу чІурал псневшяяр чкланвай читин булушка алаз, амма адан этег лап |ка.ж хъана. МетІерилай виневай яцІу яклари чеб къалурна. Ашкъидиз атай Гъамида паб гъилерал къачуна, ам фарфалаг хъиз вичихъ элкъуьрна.

— О^о-й! Зун аватда гъа?! — лугъуз папа гъуьлуьн гардан жезмай къван чуькъвена.

— За вун авуддани мегер, зи чан! — лагъана гъуьлуь, паб

агъуз хъвуна. Папан къецил кѳвачер яру-ѳару халичадал
гьалтна.

- Де ша, фу нен. Зазни гишинзава!
- Эвелни-эвел..
- Зун кѳанзава тахъуй?
- Вун тахъака, бес вуж жеда?
- Сифтедай фу-ханѳа...
- Сифтедай вун, ахпа абур...
- Вун акъван къаних яни? Заз вун ихътин итим тирди чи-дачир...
- Гиѳа чир хъанвани?
- Де ша-ди, за ваз фу-къафун гун.

Гъуѳли паб сад садакай чара хъана. Чина женнетдин ранг,, жендекдани еке гьиссер авай дишегъли фан-къан кѳвализ фидай рекъе Гъамида адан жендекдилаи вил аладарна. Вич бахтлу кас я, лугъузвай касди вичи вичиз. Къанни ѳуд йис жедалди эвленмиш хъаначир. Къе жеда, пака жеда лугъуз яргъал фе-най. Дад алай са рушни вичел дуьпуьѳ тахъуникай кичѳ квай.. Амма вич гуьзетзавайди хъиз, Селвана субай амай. Руш Сара-къай тир. Абур сад-вад йисан вилик зулун сифте юкъуз сад са-даз акунай. Къанни къуд йисан яшдиз акъатнавай Селвана, дар-манханайрин пешекаррин институт куьтягъна, гъвечѳи Рагълах щегъерда кѳвалахал тайин хъанвай. Дарманхана майдандин эр-ѳѳи къерехда, къве чинар тарцин къвалав гвай. Са вучтян дарч ман ятѳани кѳанз, рак ахъайна, къенез гъахъай Гъамидаз ам акунай, акунмаздини гъейран хъанай. Дишегъли лугъуз тежедай хътин сериштада авай. Нерин къаншарда тух ѳѳулав ѳѳарар къве патаз пайна, ада къечѳем авунвай. Чубарукдин лувар хътин ра ѳѳамар къвед къве патахъ катнавай. Вилер. О-о, вилерни жеда къван! Абурун суьрет ѳѳу.гвадай кас гъеле дуьньядал атанвачир. Суьретчидивайни ихътин вилер бажагъат къалуриз жедай. Абур дагъдин хъипи ѳуькверин дуьдгъвер хъиз аквадай. Чебни аш-къидин, михъивилин, лайихлувилин гьиссерив аѳѳанвай. Гъамѳ рушан вилерал акъван ашукъ хъанай хъи, адавай дишегълидш маса чкайриз килигдай жуькѳт мад хъаначир. Селванади виде! агъузна, ам шуьшедин кѳаник квай дарманриз килигна. •

- Ваз кѳани-такѳан? — жузуна Селванади ам вичиз икъвая| гъевесдал килигиз акурла.
- А-а, заз дарман кѳанзавай. Исятда. РикТелай алатна.
- Вуч тѳазватѳа лагъ, дарман за жагъурда. Гъамида вичин дерт лугъудай чкадал суал гана:
- Вун вуж я? Заз акурди туш эхир...
- Зун ѳѳийи зеведиш. Къе сифте югъ я кѳвалахиз. **Вунни**) дарманханадиз атай сад лагъай кас...

—АкI ятIа, ваз цIийи кyuллугъ мубаракрай! Савкват зи 'питай.

—Ваъ, ваъ,— Селванадин лацу чиниз яр яна, хъипи вилера утанмишвилин рангар кyгъвана.

Адет яз, инсанри лугъуда хъи, бес кьадар-къисметар авай ;|птI туш. И мисалди ам авайди тестикъ ийизва. Къанни цIуд ичсуз Гьамид, къанни кьуд йисуз Селвана дуьньядал яшамиш ^(.ана. И яргъи уьмуьрда абуруз садакай садаз гъич хабарни;

шачир. Я итим эвленмиш хъаначир, я дишегъли гъуьлуьз фена-чир. Бес абурун яшайишда чеб бегенмиш ва члиз бегенмиш ксар дуьшуьш хъаначирни? Гьелбетда, хъанай, амма садни къисмет-дай атаначир. Анжах гила атана. Гьамида, хуьруьн майишатдин институт куьтягъна, агрономвилин пеше кьуна.

Ада сифте пуд йисуз яргъал, гзаф мекъи чкайра кГвалахна. Ахпа ам Рагълах патаз хтана. Инани са кьве йисуз «КIахар ичер» совхозда кТвалахна. Эхирни, амледин гадади Беговаз ам «Шафран» совхоздин директорвиле кьабулун теклиф авуна. Гьахъ рахана кIанда, Бегова терс амалар авунач. Адан амлед хва вичиз герек кас я лагъана, Гьамид директордин тахтуниз чТугуна. Сифте кьилерай пашманни хъанач. Гьамида гъеле сифте йисуз совхоздин майишат иердиз тешкил авуна, емишрин бе-гьерар артух хъана.

Селванадин уьмуьдин чарх маса патахъ элкъвез.вайди тир. Лдаз Рагълах вилайтдиз хквез кIанзавай. Ина адан Седеф ди-де, гъвечи кьве вах авай. Амма Кьелен гъуьлуьн кьерехдив гвай ветегайрин мукъув дарманхана гваз, Селвана аниз тайин ввунвай. Чар-кагъазни кьачунвай, вичини разивал ганвай. Сад пвай — кIаниди, сад авай — жедайди. Гьи арада вичихъ галаз институт куьтягъай маса руш гъа ветегайрин кьвалав гвай за-воддин инженердиз гъуьлуьз фенваз, ам гъуьл авай чкадиз рах-курун лазим хъанай. Селвана икI хъана, вичин мураддихъ агакъ-на. Ам вичин ватандиз хтана. Нагагъ вичихъ галаз кIелай руш гъуьлуьз феначиртIа, адан гъуьлни заводда авачиртIа, Селвана, гьелбетда, вичин ватандиз акъат хъийидачир. Адаз Гьамидни икьвадачир. Эхирни, вич адаз, амни вичиз къисмет жедачир.

... Фу-къафун тIуьна, Гьамида, вичиз адет хъанвайвал, вилик квай кьаб-къажакх кIватI хъууна.

— Элгъем, Цийи свае. Иштагълу тIуьн хъана. Вун сагърай!

— Чаз ризкъияр мадни гзаф хьурай! — жаваб гана папа. Гевил шад яз, Селвана, гъуьлуьн патав атана, адан метIерал пщукъна.

— Ваз вуч аватIа, чидани, гъуьл?

— Лагъ, чир жечни...

— За къатлайвал, квалеле теамлу хуьрек хъайи члавуз вуна заз «Щийи свае» лугьуда.

— Ваз бегенмиш тушни? — Гъаида эрчи гъил папан гар-дандихъ вегъена, адан къил вичин хъуькъев мукъва авуна. Итимди папан япун чанахъдик пузар хкърна.

— Заз вуна «Щийи свае» гъаиша лагъана кранда. Селванади хъуьтуьл гъил итимдин ченедал, хъуькъверал эл-къуьрна, адан сивиз темен гана.

— Лугьуда ман, Щийи свае. Вун заз гъаиша цийи я...

— Акъваз, акъваз! — Селванади вичин къил адан чинивай чара авуна, нерин тарсуна биришар гъатдай къван фикир кватна.

— А-а-а... Белки ваз Куьгъне свасни авай жеди?!

— Заз?

— Ваз тахъана, заз яни?

— Вун, Щийи свае, зи сифтедини я, эхиримжидини.

— Белки ваз зи халис твар бегенмиш туш!

— Селвана...—Гъаида и твар гъижайриз пайна тикрарна:

— Сел-ва-на. Первана... Маса дишегълидал алаз гъеле дуьшуьы хъайи твар туш. Лап хъсан твар я: Сел-ва-на. Селди ван авуна. ИкI лагъай чIал яни?

Гъуьлни свае сад садал машгъул тир гъа и вахтунда къежел патан рак гатай ван атана: «Пахъ», «пахъ», «пахъ».

Селвана гъуьлуьн метIерилай къарагъна. ;

— Ръуьлуьхъ галаз чан-рик! ийизни тадач. Тадиз атанва..! Женнетдин ранг авай чиник цуру лишанар кваз Селван? цIун квализ хъфена. Гъамид дегълиздиз экъечIна, экв куькIуьр| на, гурарай агъуз эвичIна. Чефте ахъайдалди ада жузуна: |

— Вуж я? I Жаваб гайи кас хъанач. ИкI ятIани, ада рак ахъайна. Къи^ къежел акъудна, куьчедин и патаз, а патаз килигна, мукъвари^ касни гвачир. Цавай вацра серинвал квай ишигъ гузвай.

Гурарай винел экъечIдайла, Гъаидаз вичиз килигиз акI вазнавай паб акуна.

— Касни авач,— лагъана Гъаида.

— За Яру Нямет ятIа, лагъанай.

— Ваз гъинай чида? I

— Атанвай. Вун идарада амаз атанвай... Ша хъша, за лугьуда.

Гъаидаз тажуб хъанач. Адаз анжах и хабарди пис эсер авуна. Нагагъ папа «хъша» лагъаи квализ хтайла, Селвана вичин метIерал ацукъна, вичихъ галаз чан-рик! тавунайIа, идарада Беговахъ галаз хъайи къайи рахунар рикIелай алатдачир. Абу-рун тагъсирдик кваз рикI дарих яз амуькдачир. Гъаида фикир авуна хъи, Селвана амалар чидай кесерлу инсан я. Вич идара-

дай хтанмазди, ам хуруда гъатун, гардандикай вич куърсарун, инци хъиз кинар авун, вичин метлерал ацукъун дуъшуъшдин кяр тушир. Абурухъ чпин мана-метлеб авай. Гъамид анжах ги-|ЦЦ гъавурда гъатна. Адаз чир хъанай хъи, Яру Нямета Селвана-диз вичинни Бегован арада хъайи къалмакъалдикай ихтилат пвунва. Папаз гъульуън рикI аладриз кIанзава. Гъа икI хъунни и пуна эхир, бубад хва. Паб туш, къизил я...

— Гъуъл, иниз ша,— Селванади Гъамидан гъил къуна, ам чилел экIянавай, ачух рангарин еке гамунал ацукъарна. Вични «дан патав, далу нехишар квай кагъазар алкIурнавI цлаз яна, идан патавай ацукъна. Селванади гъульуъв къизилгуълдин ири итубКВер алай ястух вугана.

— Вун ястухдихъ агалта, за ихтилат ийида. За ваз телефон-дпIй зенг ийидалди са сят къван амаз, Яру Нямет атанай. За вун идарада ава лагъана. «Чида,— жаваб гана ада,— заз Гъамид и куна». Ахпа лагъана: «Заз вахъ галаз ийидай са рахун ава». Ам захъ галаз тавдин кIвализ атана. Сифтедай адаз чи хъел гааф авай., «За Гъамидан дуван аквада. Ада фикир тавурай, || кар за 'буш къада. Гараждиз зун къведа хъи, къведа. Гъавая Гъамида вичин къил беладик кутун тавурай». «Я стха,— лагъа-нп за,— зун итимдин крарик къаришмиш мийир». «За вилика-маз хабар гузва; зи рекъел акъваз тавурай». Ахпа Яру Нямет лупIна кисна. ИкI пуд-къуд декъикъа хъана. «Са такъуб яд це ваз»,—тIалабна ада. Зани гичиндай дана, Ятъед булахдин яд гана. Ада хъурт-хъурт ийиз хъвана. Хъвадайлани туътуън хат ийрбдиз виниз-агъуз фидай.

И арада мад кIаникай рак гатай ванер атана. Хъел кваз хъиз Гъамид кIвачел къарагъна.

— Акъваз,Гъамид. Зун фида. Яру Нянет ятIа, вун гъеле хтан-нач лугъуда.

— Нагагъ ви къвалав атанвайтIа, адан вилер зал алай жеди.

— КIантIа хъурай. За ада лагъай къван гафар ваз ихтилат ийин.

Юаникай мад рак гатай ванер атана. Виликан сефердилай тафаватлу яз и сефер рак утъквемдиз гатазвай: «Къап», «къап», «къап».

— Зун эвичIа.

— Герек туш, свае. — Заз яб це.

Селвана, чапла гъил мегъежрал эцигна, гурарай агъуз ;>вичIна.

— Гъамид кIвале авани? За ваз зун хкъведа лагъанай.— Ня-метаз рактIарай дегълиздиз гъахъиз кIан хъана. Адан вилера «жугъдин цIерекIвар къугъвазвай. ЯцIу пузарар алай сивин

къерехдив цуьЛуьндин хьипи хьанвай каф гвай. Сивихъайни къенер винел акъуддай ни къевезвай.

— Дуьз я, Гьамид хтанва, Нямет дай. Амма исятда куьн гуьруььимиш хьун герек туш. Амни перт хьанва, вунни гьа гьал-да ава. За адаз куьне заз лагъай гафар гьеле хьланвач. Са кас атанвай. Вахт хьанач. Вун пака хьша. Няниз. Гьа и вахтунда. Заз чиз, куьн меслят жеда.

— Килигда ман, бубад руш! Са югъ фад, са югъ геж! Жу-ван итимдиз, жуван мердимазардиз лагъ: ам тахъуй, валлагъ, аллагъ хъуй, гараж за къачуда хьи, къачуда. Трестдин буйругъ зав гва. Ам гьеле пуч акъуднавай кас авач. Я женни ийидач!..

Яру Нямет ван кваз, рахаз-рахаз хьфена.

Тавхана кГвализ хтана, мад яру-цIару гамунал динж хьхьа-на. Селванади рикIик къалабулук кваз лагъана:

— Чан гьуьл, Гьамид, зун ви къуллугъдин крарик къа-ришмиш жезвач. Яру Няметаз адаз кIанзавай чка гана алуд. Нагагъ Бег, Султанбег и кардик къаришмиш ятIа, ада буйругъ ганватIа, абуру чпин къаст, заз чиз, зи рикIи икI лугъузва, абуру чпин къаст къилиз акъудда...

Гьамида жаваб ганач. Ам фикир кIватIна, хейлин вахтунда гьич вилери цIапI-цIапIни тийиз, гамун са чкадиз килигиз акъ-вазна.

— Зав чуьнгуьр гице, Щийи свае. За ваз къве мани лугъун...

— Вуч? Ви рикIел манияр атанвани?

— Зун и пата, вун а пата. Арадавай мензил вуч я? Чун сад садаз кIан хьайила...— хурал чуьнгуьр къуна, адан симерай ту-пIар авадриз Гьамида вичиз авачир ванцел манидин гафар лагъана.— Ахпа гьик! тир, Щийи свае?

— Залум бубад тагун вуч я!

— Гьамида тикрар авуна:

— Залум бубад тагун вуч я!.. Валлагъ, свае, къулукъ чу-гуна жедач. Яру Нямет хаталу инсан я. Адакай заз са къад касди ихтилат авунва. Нагагъ ам гараждиз ракъурайтIа, ада анай еке пад акъудда. Эхирни, за жаваб гун лазим жеда. Мад-ни килиг. Им трестди зи разивал авачиз совхоздал илитIавай муьжуьд лагъай кас я. Садни къуллугъдин рекъай пешекар туш. Сад дустагъдай хтанва. Сад маса совхоздай чукурнава. Садни...

— За, чан зи гьуьл, вун гьахъ туш лугъузвача. Вун гьахъ я. Виш агъзур сефер гьахъ я. Амма вун тек я. Ви пад къадай кас и дуйньядал алани?

Гьамида зарафатдал вегьена:

— А-а, Щийи свае. Вунани зи пад къазвачни?

— Гьелб«тда, ава.

— Бес вуна садни авач лагъана эхир...

— За рикIивай лугъузва, вичи ягъанат ийизва... Залай гъей-ри, мад садни авач. Гъа ви кьве стха къачу...
 — Щийи свае, ваз минет хъуй: абурук хкуърмир. Чун аял нахтарилай сад садав атай стхяр хъанач. Мад за вучин!?

— Вуини тахсирлу я. ДагIана еб чIугвадай зат! туш. Ахътин <шин эхирни санлай къат! жеда..
 — Нагагъ вакай совхоздин директор хъанайтIа, вуна ам гъи чкадал гъидайтIа!
 — Зун дарманханада амукърай. Мад маса къуллугъар заз герек авач.

— Эе, хъана. Яру Нямета ваз мад вуч лагъанай?
 — Эвелни^эвел, ваз за лагъайвал, ада еке къурхуяр гана. Га-раждин иеси вич тахъайтIа, вичи чи кIвалеризни цIай яда лагъана, гараждизни. Валлагъ, ийида. Ам пис кас я. Ада вилер вкъисай вахтунда рикIяй пад акъатда. Вилер туш — кылел чIулав гум алай ялавар я.
 — ЗатIни ада ийич. Вун сакит хъухъ. Ваз секинсузвал хъсан туш гъа...

Селванади чиник утанмишвилин хъен кваз вилер агъуз авуна. Ада ахпа уфт акъалдарна. Ам кисна, вилик квай гамунин кьве нехишдиз килигиз акъвазна. Нехишар нуькIерин суьре-тар тир. Сад яруди, муькуьдини руьхъведин рангунинди. Яруди рпкъин экуьн хъендик квай. Руьхъведин ранг алайди адан экуь-на гъатнавай.
 — Вун кисна хъи, Щийи свае. Я ваз лагъай пис гаф авани? Папа къацу чIура бенешаяр чкIанвай читдин булушка алай к'ъуьнер са тIимил къван виниз хкажна. Ахпа ам вилер кIани-кай гъуьлуьз килигна.

— Вуна заз «секинсуз жемир» лагъанай...
 — А-а. Лагъанай. Ви гьалда ваз секинсуз хъун пис я, свае.
 — Зи гьалда. Захъ дегиш са гьални авач...
 — Авач? — Гъамидан чиниз серин хъен яна. Ада вичелай пслу тушиз папан руфун алай чкадал вил вегъена.
 — Зани затI-матI аватIа лугъузвай. Ягъалмиш хъана. Авач, Гъамид. Ваз такIан хъанани?! Гъелбетда, хъана. Гъахъни я. Ваз «квазвачни. СакIани жезвач.

— Де хъна, Щийи свае. Хажалатар мийир. Къисмет хъайи-|| а, жечни!
 — **Чи** яшда авай инсанрихъ къвед-пуд аялар ава! Селванадин гевил лап цуру хъана. Адан хъипи рангунин пилера накъвари ularular гана. Туьтуьниз къагъар атана. Ди-шегъилидивай эхиз хъанач. Ам аял хъиз шехъна.
 — Селва, Селвана, я руш, я свае. Хъанач хъи. Гъамид папан патав мукъва хъана, зурз квай к'ъуьнер къу-iiii, ам къужахламишна. Селвана гъуьлуьн хурув игис хъана.

Гъамида адан хъуькъвериз, нерин кIвенкIвез, ахпа сивиз куьруь-куьруь теменар гана.

— Заз аялар тахъайтIа, вун захъ галаз чара хъжедани?

— Лап лагъана гъа! Ваз аялар тахъунин себеб вуч **я?! Тади къачумир.** Аяларни жеда, хтуларни жеда, Щийи свае. Зунни вун авазва хьи, къуьзуь хъайила, гагъ са хтулдин, гагъ маса хтулдин балаярни чна бай-бай ийида.

— Заз теселли гун патал ийизвай гафар я. Исятда. Ахпа, низ чида къван, ахпа вуна вун гъик! тухудатIа.

— Эвелни-эвел, Щийи свае, жува жув секин твах. Аялар тахъайтIа, жедач ман!

— Бес ваз варис кIандачни?

— Сад ава кTаниди, сад ава — къисметдай къведайди. Вуна рикI сефил къамир. За умудзава: ваз жедач-жедач, ахпа са ру-фунлай къвед, гъатта пуд сад лагъана хада. Дегъ замандин баде-ди кIуьд аял са руфунлай ханачирни!

— АкI анжах махара жеда...

— Заз чиз, ви дидедизни, гъуьлуьз фейи сифте вад йисуз аялар хъаначир...

Селвана гъуьлуьвай къекъечIна. Паб адан чинихъ элкъвена, адаз дикъетдив килигна. Гъуьлуьз ам вичиз фагъум кваз ки-лигзавайди акуна.

— Вун вуч заз килигзава?

— Заз аялар тежезвайди вуна дерт хъиз эхи ийизва. **Зи** ди-дедин гъаларни чирнава.

— Махсус яз авурди туш. ГъвечIи стхади садра рикIел хкай-ди я. Куьрелди, свае, вун рахкурзавай касни авач. Гъелбетда, аялрихъ зи вил гала. Галач лагъайтIа, таб авун жеда, Амма хъайитIани, тахъайтIани, вун заз багъа я.

— Исятда лугъузвай гафар я.

— Идалай къулухъни лугъуда.

— Килигда ман...

Гъамида мад папан къуьнерал гъилер вегъена, ам къужахда къуна. Итимдиз вичин свае рикIивайни гзаф кIандай. Ам вичел дуьшуьш жедалди Гъамидаз муьгъуьббат, ашкъи вуч ятIа чидачир. Ктабрай кIелнай, Фаргъадазни Шириназ, Эслидизни Ке-ремаз чеб чпел ашукъ хъунин риваятарни адаз малум тир. Амма им чарадан бахт тир, вичинди тушир. Чарадан сивиз ширин хъайи вахтунда вичин сивиз ширин жезвачир. Амма гъа дарман-ханада Селванадик сифте яз вил хкIунмазни, Гъамидан рикIиз са чими хъанай. Адан рикIе вичелай аслу тушиз цIийи гъиссер гъатнай. И гъиссери Гъамидак датIана чан кутазвай. Налугъуди абур къажгъандик кутунвай цIай я.

Садра Гъамида фикир анунай: нагагъ вич Селванадал дуьшуьш тахъанайтIа, яраб вичиз муьгъуьббатдикай пай жедай-

, т!а?! Тахьун мумкин тир. Ам сифте вичиз акур вахтунда вичин к-ьанни ц!уд йисар хьанвай. Ам муьгьуббат ачух жедай ваь, и м яваш-яваш агьадал кьведай вахт тир. Муьгьуббат цуьк хьтин зат! тушни бес! Гьикьван ам гуьрчег ят!ани, ада иер низр чук!урдат!ани, гьар са шейини цуьк акьуддай вахт куьруьди жеда. Цуьк акьудун — им набататдин, гьар чан алай зат!удин мурад-метлеб туш. Адан мурад-метлеб магьсул, бетьер битмиша-!)ун я. Цуьк акьуд тавунмаз, гьелбетда, ада магьсул гьйдач. Амма цуьк акьуднаваз жедай вахтунилай магьсул гьасил ийиз-ш>й вахт гзаф жеда.

Пакамахь куьчедиз экьеч!айла, Гьамид и патаз, а патаз ки-шгна. Адаз ак! авай хьи, гуя Яру Нямета вич вилив хуьзва. I>'уьчедик гьеле кас-мас квачир. Гьинлай-гьанлай к!валерин да-| !!Иррай шезвай аялрин, хьуьрезвай вая ван кваз сада садаз жрзавай сесер кьвезвай. Пакаман ярар янвай вили цав, чухь-|к'ивай чин хьиз, экв акатна михьи тир. ШЦийи йикъа ц!ийи иикъийаириз майдан ачухзавай.

Гьамид гьалат! хьанач.

— Гьуьл, я гьуьл! — Селванеди каьилихь галай балхунди-лай итимдал сес эяна.

Гьамида, кьулухь элкьвена, кьил хкажна. Папан кьуьнери-лвий аватна кьерехдилаь куьрс хьанвай ч!улав яргьи кифер вкурла, ам рик!ик шадвал кваз хьуьрена.

— Гьуьл, акьваз садра. Исятда хтай газетрик са кагъаз ква.

— Нинди я?

— Конвертдал т!вар алач.

— Вегь ман. К!ант!а, ачуха.

— Ви т!варц!ел атанва... — Де вегьди.

Селванеди балхундилаь вегьей кагъаз Гьамида куьчедал к!елнач. Ада сабур авуна. Идарадиз атайла, ина гьеле касни нвачир. Дивандал ацукьна, ада конверт ачухна.

«Юлдаш Гьамид! И кагъаз кхъизвайди зун я, Куьдрат. Зун игьтда духтурханада ава. Ваз чизва \хьи, рик! т!азва. Духтурри s.iТа авач лугьуьзва. Амма жуваз аквазва: гьалар хьсан туш. Ппферани пис ахварар аквазва. Аквар гьаларай, ажалди эвер-'ша. Эй, вуна багьишламиша. За жуван азардикай кхъизвай-||| туш. Зи кагъаздин мана-метлеб масад я. Зал кьил ч!угваз П •ш миресри лагьана хьи, вал трестди Яру Нямет илит!зава. \ члагьдин хатур ават!ани, ам мукьварив агудиз тахьуй. Мерди-^{!м} !зар кас я. Мигьия авай амбарханадин зеведишни, совхоздин бухгалтерии, гьилерал ругуд-ругуд туп!ар алай шофер вуч я, •г! вар бейнидай акьатнава, абур вири сад я. Гараждин зеведиш ни, заз са шу мудра абуру шандакьар ийиз акунай. Машин-машин ичер йифера амбарханадай акьудиз тухузвай. Угьрийриз

•исятда гараждин зеведишни чпикай хъана кГанзава. Килиг, иукъаят хъухъ. Яру Няметав гараж вугайтГа, совхоздин са пай квахъда...»

Гъамидаз вичел лап къайи яд иличай хъиз хъана. Тупларин кIвенкIвера аяз гъатна. Ада гъил гъиле къуна, туплар кIватIна. Къве гъиливни иви катай хъуькъвер къуна, абур тIушунна.

Гараждин виликан зеведишдин кагъаз зурба шагъадатнама тир. Ада Гъамид вичин къастунал мадни мягкем авуна. Амма тъа са вахтунда адан гъиле угърийриз «куьн угърияр я» лугъу-дай делилар гъеле садни авачир. Угъри угъривал ийизвай чка-дал къурла, адаз «вун угъри я» лугъуз жедай. Гъеле садни къун-вач эхир! Ваз кIамай къван гиманар гъваш — делилар гъинва? Абур гъиле гъатдалди ра-хунрикай хийир авач. Фитне язни къа-булда, вак тахсирни кутада.

Гъамид, идарадай экъечIна, къвалав гвай багълариз рекъе гъатна. Гатун сифте къилер тир. Дагъдин чкаяр хъуниз килиг-на, рагъ цавуз катзавайтIани, ада гъеле зегъем гузвачир. Гъава-дик къайи михъивал квай. Шинийрин тарарин пешерин арайрай яру емишар малум жезвай. Пешер чеб, лагъайтIа, тух къацу тир. Веъкьерив, цуькверивни дамах гвай. Багълара чIижериз азгар вахт тир.

Чилай битмиш хъайи хъач хъиз, Яру Нямет атана вилик акъ-вазна.

— Ювалихъ фейила, вун идарадиз...

— Нямет, — Гъамида адан гафун къат! атIана. — Къуллугъ-дин крар патал кIвализ хъайитIани къвемир. Зи паб динж тур.

— Кыведач. Тада! Ваз акI ава хъи, ви кIвалихъни ви папахъ зи вил гала. Галайди туш. Трестдин буйругъ къилиз акъуд. Зун, валлагъ, вуна эвер тавунмаз идарадизни къвеч.

— Маса хесетар ваз авачтIани, гъаясуз вун кIамай къван я. Я кIвал къени хъайи кас, ваз за садра лагъана, къведра лагъа-на, мад сефер лугъузва: вун за гараждин зеведиш яз къабулдач. Гъавурда гъатнани?

— Ваъ, — къерехар чиркин тIес къецIил къилелай хутIунна, Нямета адал чиниз акъатай гъекъ михъна. Яру хъуькъвер мадни яру хъана. Лутувилин гъиссерив ацIанвай вилер вилик экъис-на. — Ваъ, Гъамид! Дидедиз хана рекъидалди галур къакъанай акъуд тийидайди дагъви туш. Гапур ишлемишун патал расна-вай алат я. Зи икъван яшар хъана, амма ам гъич садрани кар-дик кутагъ хъанач. Гилад нубат къвезва.

— Вун виликан заманайра жедай къачагъ туш. Гилан зама-ядин кас я. Зун ягълмиш туштIа, вуна техникум куьтягънай. Иниз килигна, рахадайла са тIимил хъайитIани намус хуьх...

— Вуна заз намусар чирзавани! Я-а, килиг ни заз акъулар

гу!гоат!а! Даш-баш тЛалабдайла, ви намус гынвай, юлдаш Гьамид? Дашбаш тЛалабдайла?

— Вуч даш-баш я? Ахварай аквазвани?

— Ахварай вучиз жеда! Царавай вуна, къачуна, тПуьнвай пуд агъзур манат даш-баш тушни? Ам за ругуд аялдин сиви-х'ъай атЛана, вав агакъарнавайди я.

— Ваз ахварай аквазвани?!

— Аа, пуд агъзурдахъ тПуб гелкъуърдайла царавай акуна,

•ул туьтуьнлай хъурт! авунмазди ахварай хъанвани?! | — Нямет, фендигар рахамир! За вагай къачур затІни авач? Я заз чарадан девлет герекни авач. За къачузвай къван мажиб низ бес жезва.

— Куьрелди, я пул вахце, я къуллугъ це.

— Пул за вавай къачунач, къуллугъни гудач.

— Де килигда зун. Дуван такурт!а, зун Нямет туш! Ик! лагъана, Яру Нямет уьлгуьчдал тванвай къилел тЕс

| пкъуьриз атайвал хъфена. Са къадар мензилдиз алатайла, къу-
| чухъ элкъвена, ада Гьамидаз гъуд юзурна.

| Гъа и йикъалай гуьгъуьниз са вацра къван хуьре авай дуван
| Гьамиданни Няметанди хъана. Гъвечи-чЕхи эгълийри абурун

•тІіарар жакъвазвай. Садбуру Гьамид, муькуьбуру Нямет гъахъ «йизвай. Садбур Гьамида Няметавай даш-баш къачунихъ инан-миш тир, муькуьбуру и кар инкар ийизвай. Алапат жедай кІва-пІх я: къвердавай инсанар Няметан терефдиз физвай.

— Пуд агъзур манат тІимил яз акуна. Гъавилай Гьамида Пнметаз кІвалах гузвач...

— Къуллугъ еке жердавай иштагъарни еке жеда...

— Дан^баш къачун тийиз хъайила, ам икъван зурбаз дулан-миш гъик! жезва? Адан кГвалериз килиг. Къелеяр я!

— Ваъ, я стхаяр,— лагъана сада.— Гьамид ахътин кас туш. **Чаз** ам аквазвачни? Адан бубани гъахътин намуслу кас тушир-| **ни!** Гъавайда лагълагъ авун герек туш.

— Бубадин месэла инал алач. Ам рагъметдиз фенва. Амма

•ун рахамир. Инсан вацІун дегъне хътин затІ я. Адай къил акъу-днз жедач. Зун неинки масадбурухъ, гъатта жувахъни инанмиш фулу...

— Дугъриданни! — лагъанай мадни сада.— Итимдин къве иилин арада нер вучиз эцигнава? Нивай лугъуз жеда? Жаваб це гІун. Заз якъин чида: вили вилел ихтибар ийизвач. Гъаниз ки-шгна абурун арада аллагъди цал хкажнава. Къуй садаз сад та-|>урай лугъузва!..

И вацра Гьамид инсанар алай чкадал атайла, абуру ихтилат и цъвазардай. Адаз вичизни ашкара хъанвай: вичикай рахазва. Ничивай суракъ авур садаз» къведаз, пудаз, къадаз ада лагъана: вичиз даш-баш гана лугъуз жемятри ийизвай рахунар Нямета

чукурнавайбур я. Абур тапарар я! Фитнеярни я! Са даш-башни за къачурди туш. Жемятар! Хуъруън эгълияр! Квез завай вуч кІанзава? Яру Нямет угъри я! И кар сеbeb я.з ам за кІвалахални къабулзавач. Я авунни ийидач. Вичиз гыкъван кІан хъайитІани лагълагъар авурай!

Са нязиз гъулин паб хелвет яз кІвале хъайила, Селванади кІуфук хуъруън кваз Гъамидаз лагъана:

— Къала, гъул, а пуд агъзурдакай са агъзур зав гице, Гъамидан чинин рангар атІана.

— Вунни фитнедихъ инанмиш хъанва тахъуй?!

— Вучиз жедач къван! Вирида лугъузва...

Гъулуън патав мукъва хъана, ацІай, къуънтерал къван ачух гъилер гъулуън гардандихъ вегъена, яргъи кифер далудал къугъваз, Селванади къил адан хура туна.

— Дуъз лагъ, свае. Белки, вунани гиман ийизватІа?

— Ваз айиб жеда хъи, зи чан. За вал гиманар вегъезвач. Ви вягътедай ихътин кар текъверди заз фадлай чида. За зарафат патал лагъайди я!

— А, вазни зарафат ийидай вахт жагъана...

— Пул заз кІан ийизва. Акжах види, ви гъалал пул. Ингъе килиг, — икІ лагъана, Селванади пенжек хутІунна, ам стулдин къилел эцигна, гъулуъз тел къалурна. Ана кхъенвай: «Усур Селванадиз. Къелен шегъердин дарманханадиз цІийи жуъредин дар-манар хтанва. Абур ишлемишдай къайдаяр чирун патал вацран •къанни ругуд лагъай юкъуз вун атана кІанзава. Меркезда са гъафтеда къван хъун лазим я...»

— Фидани,вучда?

— Ви ихтияр я.

—Валлагъ, физ кагъул я. Вун динж тан тийизвайди аквазвач-ни! Къе Яру Нямет Рагълах шегъерда дарманханадиз атанвай. | Дарманар багъна тир. Мад ада кичІерар гузвай.

— КицІер элуъкъда — карван вичин рехъди фида, ШЦийн свае.

— Тел кІелдайла, вуна са кардиз фикир ганач гъа!

— Гъи!

— Вацран къанни ругуд лагъай югъ пака тупши!?

— Тажуб жемир. Меркездавай къуллугъчийри Рагълах ви-ляят чпин къвалав гваз гъисабзава.

Арада вад виш вере авайди абуруз малум туш.Са-къве йикъан геж жеда ман.

— За тел Рагълах шегъердив агакъай югъ фагъум авуна. Къанни къвед лагъай югъ кхъенва. Ингъе килиг.

— Дугъриданни. Почтадин арада авайди анжах къад кам я. Ваз чида: сад 'куъчедин и пата ава, муъкуъди — маса.

— Зун гъатта шад я. Тел фад агакънайІа, вун фад финни ийидай. Почтадин къуллугъчийриз зи язух атана.

— Амалдар сик! Вуна абуруз лагъана тахъуй?! Мад почта-дай зи кылиив дарманар кланз къведа. Аваз хъайитлани, гуч» Къуй абурун азарлуяр вири месел алкГурай.

— Яраб валай ихътин писвал алакьда жал?!

— Алакьдайтла, за лугъудайни, гъуъл?

Гъуълуъни папа фикир-фагъум авурла, малум хъана: яргъал |х'къиз фидай машинни авач. Идарадин машиндин чархар пай-гирдик квач. Автобусарни пуд йикъалай садра къвезва. **Нагагъ** пика, я къведай юкъуз ам рекъиз экъечлдай вахт тутла, четин-ниле гъатда.

— Самолетдаваз фида ман, **Щийи** свае!

— Ваъ, ваъ! Вун галаз хъайитла, завай ам эхиз жеда. Вун гцлачиз — зи рикл акъатда. Ваз чизвачни — адана къенез гъахь-нимазни, заз экъуъчиз клан жеда.

— За исятда трестдиз зенг ийида. Трестдин къуллугъчяр дитлана рекъе ава. Белки, пакани меркездиз физвай кас жеда. Из сиве экъуърдай са затл це.

Гъамидни паб гъар сад вичин къайгъудив эгечлна. Сад цлун илпализ фена, муькуьди гурарай агъуз эвичлна, ина чиниз бучи хдин къайи яд яна. Чин виляятдиз феи вахтунда гъанай хкай 'ищу-къацу рангарин дасмалдал гардан, ченед клан, туьд михы ни. Ахпа дасмал ачухна, къил хкажна, ам вичин чинал вегъена. Гл и ик къве декъикъа къван акъвазна. Дасмалдин памбагдй ч и ник квай яд фитинна. Яргъи, кларарилай кларарал вегъенвай, «I» уни вили зулар авай клвачерган халичадилай виниз къвез Гл, амид Къелер шегъердиз гъи къайдада паб ракъурна кландатла лугъуз фикирдик хъана. Ам гуларин къилел агакъиз-тагакъиз хлвалин пиплевай телефонди зенг авуна.

— Зун я, зун я, Гъамид я... — Аа, Мифтягъ! Гъелбетда, ри-Кюл алама. Чун хъсанзава. Вири сагъ-саламат я... Вуч? Вунни хъурай... Лагъ... Ван пис къвезва... Исятда хъсан я. Клани-таклан? Пучтин дарман? Заз чидай дарман туш... Вун Селванадихъ га-лиз рахух ман. Дарманар адан пеше я. Ваъ, я стха. Инжиклу нучиз жеда!? Исятда, исятда...

Гъамида папаз эверна.

— Мифтягъ я. Вахъ галаз мектебда клелайди вуч я. Адаз **са** вуч дарман ятлани кланзава...

Мифтягъа Селванадиз тавакъу авуна хъи, бес вичин амлед кцин гардандилай, япун къулухъай пис ни галай хер пайда хъанва. Духтурди къецепатан уьлквейрай гъизвай «Гугурт» лугъудай дарман жагъурун теклифнава. Са Селванадилан гъей-|>и, масадан тадаракра жедай затл туш лугъузва. Ам жагъурун г;|иф тлалабзава. Хер хъанвайди жегъил итим я. Гъеле къанни «Цуд йисни хъанвач. Свае гъана вад йисни тамам туш. Духтурри

саймазвал мийир лугъузва. Вилик пад къуна кIанда. ТахъайтIа,, килел бедбахтвал атун мумкин я.

— Валлагъ, Мифтягъ стха, авай дарман туш. Акурди я. Чи-низ атайди туш.

— За вак еке умуд кутазва эхир. Куь килин идара Къелен шегъерда ава. Заз ана дарманханайра чидай кас авач. Ваз чидатIа, са тIуб кагъаз гице тIун. Зун пакамахъ маса къайгъуяр аваз аниз физвайди я. Дарманни аквадай. Зун буржуна амукъ-дач, вах. Чна санал кIел авур вахтар хъайитIани, рикIел хкваш.

— Акъваз, акъваз... Селванади телефондин сивел капаш эцигна Гъамидаз эверна.— Вуч аватIа чидани? Мифтягъ меркез-диз физ гъазур хъанва. Вуна адавай суракъ ая ман. Автобус авани, маса машин авани...

— Телефон зав гице.

Гъамиданни Селванадин мурад-метлеб туькIвена. Мифтягъаз къуд кас ацукъдай машин ава. Виридаз чидай, амма гъеле къе-риз-цIаруз Рагълах вилайтдиз ахкъатнавай «Дагъви». Ам гъа-къикъатдани вичин тIварцIиз лайихлу машин я. Дуьзен чкади-лай дагъларай зарбдиз фида. Цегъ хъиз, гъи кIунтIал кIан хъа-йитIани ам йигиндиз экъечIда. Мифтягъа хабарна: вич Къелен шегъердиз физва, вичихъ галаз къвезвай са гъуьлни паб ава. Вичин мукъвабур я. Гатфарин вахтунда диде-бубадал кил чIуг-ваз хтанвай. Вичи абур хутахна, чпин ватанда ферикъат хъийиз-ва. Машинада са чка буш я. Селванадиз кIанзавачни? Башуьсте атурай. Нагагъ амле^ хциз дарман жагъуриз куьмек авуртIа,. мадни хъсан жеда. Квведан къастни килиз акъатда.

5. ЖАЗАНИ КЪИСАС

Мензил яргъалди яз Мифтягъ Варагъарин"хуьрë" 'авай Гъами-дан кIвалерихъ гъеле пакам сегъер ачух жез-тежез атана. Цавун' тагъдиз яр янвайтIани, чуьхвей шуьше хътин вили гъавада ири:

гъетерин ишигъ къугъвазмай. Иви хътин яру машиндай къецел^ экъечIна, Мифтягъ кIвалерин къвед лагъай мертебадиз килигна.. ДакIарда экв авай. Иесийриз машин кIаник акъвазнавайди хабар хъанвай! И арада балхундал и мукъва месикай къарагъна-вай, килин чIарар гъар патахъ чкIанвай Гъамид экъечIна.

— Мифтягъ, пакам сегъер! Винел экъеч!. Са истиканар чай хъайитIани хъван.

— Абат хийир, Гъамид. Гъеле къарих хъанвач. Фад гъазур' хъурай. Няналди шегъердив агакъна кIанда.

— Исятда, исятда...

Гъамид къулухъ хъфена. Селванади вич гзаф гуьзлемишиз тунач. Ада фад-фад вичин кил-пад сириштада хтуна, ам гъуьл-

ни галаз шуьмягь кIарасдин гьаркьюь ракIарай куьчедиз экъеч!-на. Адан чиник цава кьугъвзавай ярар акатнавай. Хамни лацу-ди хьуниз килигна, ам лап таза руш хьиз аквадай. Мифтягь адаз акун тавуна кьве йисалайни гзаф тир. И арада Мифтягьан паб аял хадай чкадал духтурханада кечмиш хьана. Кьве кас санлай вичивай кьакъатай итимдиз башсагъвал ганайтIа, кутуг-навай кар тир. Саламрик Гьамид фенай. Селвана са гьихьтин ятIани себеб аваз кьуначир. Гьа икI вардарни алатна. Ингье исятда куьчедиз экъечIайла, Селванади лагъана:

— Мифтягь стха, гьикъван геж ятIани... Вун вахтсуз папа-вайни аялдивай хьана. Гила хьайитIани, башсагъвал къабула. Тахсир зиди туш.— Селванади алугай хьтин вилералди Гьамид къалурна.— Вич фена, зун тухванач...

— Гьамида, вах, ви паталайни башсагъвал ганай. Мад ву-чин? Дуйньядин крар я.

— Чпиз ратьмет хьурай...

Селванадини Мифтягьа и ихтилат ийидай вахтунда Гьамида машиндин кьулухъ галай къаб кьве чемодандал, ацIанвай гье-бейрал ва еке жегьре цуьквер алай читиник квай багъламадал ацIурна.

— Чун гьазур я,— лагъана Гьамида, папанни Мифтягьан патав хтана.— Вуна маса ксарни кьвезва лугъузвай.

— АН, ава. Абур агъа кьурьукдал кьведа. Гьанлай кьачу-да.— Мифтягь машиндин вилик-кьулухъ галай ацукьаганриз килигна.— Селвана вах, вун вилик ацукь. Чна кьурьукдилай кьачудайбур гьуьлни паб я. Абур кьулухъ ацукьрай. КIантIа, итим вилик хьурай, дишеглияр кьулухъ. Куь ихтияр я.

— Мифтягь, машин Кълинж Салегьан кIвалерихъ гьала. Селвана абуруз мугьман жеда.

— Валлагь, мугьманханада акъвазнайтIа, хьсан жедай,— лагъана папа.

— Жуваз гьик! сент яз а'ювзватIа, гьакIа ая. А къапунавай ичерни твах, Цийи свае, зи патай лап чими саламарни це.

Итимри рагълах халкъариз хас тир жуьреда сада садан зр-чи кьуьнел капаш эцигна.

— Хьсан рехъ хьурай!

Мифтягьан патав ацукьай Селванадин хьипи вилериз накъ-варин цIарцI яна, тумпуцар хьтин таза пIузаррик къайи юзун акатна.

— А-а,— Селванади машиндин рак ахъайна.

— Килиг, жуваз кашар гумир. Диде нисинлай хьиз акъатда. Фу-хуьрек ада гьазурда. Ней тийиз акъвазмир. Яру Нямет-риз килигна, жуваз зегьметарни гумир, АлакьайтIа, зун жезмай къван фад хкведа.

Гьамида жаваб ганач, Ам вичел ашкъилу, вич ашкъилу су-

сал гъевеслу вилер вегъез акъвазна. Итимдихъ ихътин паб хъу-нухъ еке бахт я хъи. Йифен къуларлай месикай къарагъна, ада гъуьлуз хинкГар авунай. Къуй, лагъана, диде къведалди адаз недай нямет хъурай. Пакамахъ фад, гъеле кЕкер уях жедалди ада кални ацана, некни къулал эцигна, адаз звални яна...

— Ваз ван къвезвани? — жузуна рекъиз физва лугъуз ри-кИк шел квай Селванади.— Жув жувахъ гелкъуьгъ. Зун авач лагъана, сугъул хъана ацукъмир.

Гъамида Мифтягъаз лагъана:

— Заз гъихътин паб аватIа, ваз аквазвани?

— Зун хътин паб авай вун, гъелбетда, бахтлу я. Мифтягъ стхадизни зун хътин сад къисмет хъурай. Ян, Мифтягъ стха?

— Заз акур къисмет акуна. Мад герек туш!

— Ваз мад эвленмиш хъжез кТанзавачни? — жузуна Селванади.

— Килигин ман. Тади квач. Де хъана, Гъамид. Чун фена. **Ваз** клани-такIан аватIа, лагъ.

— Хъсан сят хъурай. Рекъе мукъаят хъухъ. Цаварай-цава-рай фимир. Дагъдин рекъер хаталу я.

— Ам чаз чида, ян, Селвана вах?

РакIарар агална. Мифтягъа мотордив кГвалахиз туна, къвед-пуд декъикъадилай машин явашдиз юзана, амма са вад къа-дам рекъиз фенмазни адак йигинвал акатна. Къалин руг къи-леллаз ам чТемерукдай акъатай хъел хъиз уьтмиш хъана. Машиндин худ гъикъван гзаф хъанатIа, Мифтягъан гевиларни гъакъван гзаф ачух хъана. Юанда ман касдиз! Машин зарб гъа-лиз кланда. Цавай-цавай машин къведай вахтунда адак лувар акатдай. Им адаз Бегов Бега гайи таре тир. Амни гъа икI машинда жедай. Шофер масад хъайила, вичиз лезет гудач лугъуз, Бега машин вичи гъалдай. Мифтягъазни машиндин еке худди кеф гудай.

Винелай ам сакит тир, анжах ара-ара ада машиндин, вичин вилик квай са чка чапла гъилел ядай. Налугъуди, балкIан-диз къамчи вегъезва.

— Де вачди, бубад хва! — лугъудай.

Селванадихъ галаз Мифтягъа къуд йисуз са мектебда кIел-най. Аял вахтар рикIел хкиз яни, тахъайтIа гуьрчег дишегъли-дин вилик вичин гъунарар къалуриз кланзавани, ада и сефер машиндиз са вахтундани тагай хътин худ гана.

— Де вачди, зи шив! — Мифтягъа къуват кваз машиндин рак гъутIув яна.

Селванадин кIуфук шадвал акатна. Адаз жегъил Мифтягъ чир хъжезвай. Вилерикай цIуд-цIувад йисан вилик хъайи ва-къиаяр карагъавай. Ингъе, чарадан багъдин цIал акъахна, Мифтягъа пIинид тарцикай яру емишар чилел гадарзава. Рушарини

абур кIватI хийиз незва. Ингъе, кьурухда хак яна хуъзвай бал-кIан кьуна, адал акьахна, Мифтягъа чамарар ийизва. Надинж Мифтягъа са сефер, регъуъз фена, цIапурриз еке яд яна — кьва-нер элкьвена. Техил авачиз, абурукай терхи чкаяр хкатна. Ре-гъуъхбандиз гзаф хъел атана. Ам Мифтягъахъ галтugna, амма кьуъзуъ кьужадивай фарфалаг хътин гада кьаз жен мегер! Хъа-нач.

Чала-чухур авай рекъай кьвез машин гагъ са патахъ, гагъ маса патахъ алгъана. Селванани сифтедай эрчи патав гвай ра-кIара акьуна, кьуън тIар хъана, ахпа чапла патахъ ацукънавай Мифтягъахъ галукъна. Адан кьуъне яб гъатайла, кылиз хци тIал яна.

— Чан Мифтягъ стха, явашдиз гъала. Къенер винел кьвез-ва. Мифтягъа тавакъуйдиз фикир ганач. Ам вичин ашкъида авай. Мифтягъаз Селванадик са тIимил кьван кичI акатун беген-¹ миш тир. Ида вичин кьуват кьалурзавай. Къуй,— лугъузва итим. ди рикIай,— вичин зурбавал чир хъурай. Гагъ кичI акатна, рикI чуькъвез, гаъ зарб физвай машинди кьезилвални гьевес кутаз, Селвана кьайи цIай чими циз вигъизвай. Идани жуьреба-жуьре гьиссер юзурдай. ГьакIани лацу чиниз гагъ яр ядай, гагъ ми хьиз иви кIвахъиз, какад хъире хъиз акъваздай.

— Де вачди, зи шив! Вачди!!!

— Чан Мифтягъ стха! Чан Митягъ стха! ИкI гьалун хаталу я хьи!.. Явашара! Аллагъдин хатур аватIани...

— КичIе жемир, я кас! Я вах! За Гьамид етимардач! Де вачди, шив!!!

Сад лагъай еке кьуъруькдал атанмаз, Мифтягъаз вич гуъзле-мишзавай итимни паб акуна. Ада садлагъана машин акъвазар-на. Турмуп! ягъай чархар алай чкадал элкьвена, абурукай кьва-нер хкатна.

— Жув ацукъ, Селвана! Абур кьулухъ ацукърай.

— Белки а итимдиз вилик кIандатIа?

— Герек туш. Ам гзаф рахада. Ахътин кас машинда хаталу я. Вични зун хътин кьучидиз. Гьак! тушни?

— Яя, я! Явашдиз гъала тIун.

— Четин туш, вад виш версии фена кIанда-хир! Яваш гьал-наз хьи, чун гъич йифен кьуларизни мензилдин кьилив агакьич.

Селванади машинда акъахай итимдинни дишегълидин салам-налам къабулна, амма ам абурун чинизни килигнач. Абурухъ галаз таниш жедай ашкъи авачир. Вич инсанрик акахъ тийидай инсан я лагъана ваъ, рикIе Гьамид авай. Эхиримжи йикъара ам Яру Нямета гзаф инжиклу ийизвай. Беговани Гьамидак вил ку-тазвай. Яру Нямет чидай кьван инсанри ам кьалп кас я лугъуз тестикъ ийизвай, икI ятIани, Бегов вичин буйругъдал кIевиз акъ-пазнавай. Селванади кьатIайвал, Беговаз Нямет са багъа ничхир

тушир. Трестдин кыл яз адавай вичин гафунилай эляч!ун эхиз жезвачир. Бегов жен, вичин ч!алаз килиг тийин! Вични вуж? Усур Гьамид! Совхоздин директоррикай лап жегьилди! Мини-стерствода к!валахзавай миресдиз далу ягьава — яни? Нагагь Гьамид хьтин неречТриз нилик лад гайитГа, Беговакай Бегов та-хьана кГандай! Гьич гуч!

Селванади рик!яй гьуьл гьахьни ийизвай — нагьахьни? Гьел-бетда, Бегова Нямет хьтин кьачагь гараждиз вучиз ракьурзава? Пад акьудун патал тирди ашкара я. Селванадин пеше дарманар тирт!ани, адаз и кардикай хабар ава. Бес Нямет фендигар та-хьайла, ада акьудай фитне вуч я: Гьамида вичивай пуд агьзур манат даш-баш кьачуна лугьуз тестикьарзава. Гена хьсан хьа-на хьи, сифтедай хуьруьн жемят адан ч!алахъ хьанат!ани, ам фад адан гьавурда гьатна: Гьамид рик! михьи, гьилни михьи тирди виридаз ашкара хьана. Гьелбетда, Гьамидавай Бегован ху-ра акьвазиз жедач. Бегован хура акьвазиз к!ан хьун — им марф кьвана, дерейрай ахмиш жезвай ч!улав селдин хура гьатун я. Заз чиз, фикирна вичи вичик Селванади, Гьамида Нямет гаражда к!валахдал эцигнайтГа, вичин кыл саламат ийидай. Ахпа вил алуд тавурай. Угьривал ийизвай чкадал кьурай — Веговавай ам са жуьредани хуьз хьжедачир.

Селвана фикиррикай уях хьана. Машин тим тик рекьай физ-ва. Адан зарбвал гьеле элекьнавачт!ани, Селванади гьисс ийиз-ва хьи, мотордал азиат ала. Виликни гьеле хейлин рехъ кума. Ада санихьни кьувруькар ийизвач. Барзудив мукьва жердавай кьай-кулак акьатзава. Цавуз хкаж хьанвай кьве дагьди пел пе-лез янава. Абурун арадавай гирве акьван дар я хьи, анай кьве машин сад садал туьш хьайитГа, сада кьулухъ ч!гугуна к!анда. Вични хейлин мензилдиз.

— Де вачди, зи шив! Де вачди!

Кыл Мифтягьахъ элкьуьр тавуна, Селвана вилин тумунай адаз килигна. Аял вахтунда гьихьтинди тирт!а, гьахьтинди яз ама. Гьа зиреквал, надинжвал. Кефчивал. Касди гуж алаз тим-тик рекьай гирведал хкаж хьайи машиндикайни кеф хкудзава. Аял вахтунда желебди тир, гила туп хьиз ац!анва, незвай ру-зидикай кифет ава. Чинни тумпуц хьиз ава. Пехьи ивидив ац!ан-ва. Гардандикни кьуват ква. Машиндин шуьнедин кьилел ку-к!урнавай гуьзгуьдиз вил вегьейла, Селванадиз иллаки хьсан-диз адан чинин лишанар акуна. Пелел як атанвай. Кьалин ч!у-лав ч!арар мукьвал-мукьвал куьруь ва яц!у рац!амрал кьван пелез аватзавай. Мифтягьани кыл галтадиз абур кьилел хьи-вегьзавай. Мифтягьан суьретдал машгьул вахтунда гуьзгуьдай вичинни адан вилер туьш хьана. Мифтягь элкьвена, Селванадин чиниз килигна. Яц! квай к!уфал шадвал кьугьвана.

— Вуч килигзава? — жузуна Мифтягьа. Амма ада гаии су-

«л Селванадиз ван хъанач. Селванади вилер машиндай къепел :)лкъуьрна.

Машин барзудилай алатна. Чархарикай хкати́з, къванер, ккIал гуьллеяр хъиз, рекъин къве патазни чкIана. Гъава серин тир. Къуьнерихъ вегъенвай сун парчадин, чIагай цуьквери бе-зетмишнавай шал Селванади, пипIер къуна, гардандал къван ви-низ хкажна. Хурал аватай яцIу кифер далудихъ хъивегъна.

Гуьзгуьдиз килигайла, мад Селванадинни Мифтягъан вилер туьш хъана. Мад Селванади къил маса патахъ элкъуьрна.

Лагъана кIанда хъи, Мифтягъани Селванадал вилер вегъез-вай. Ам вичизни тахкуна хейлин вахтар тир. Дарманханадиз къвез-хъфиз, белки са утери аквазни хъанай. Амма икI санал ацукъна, я са мехъерик къве йисалайни гзаф вахтунда акуна-чир. Мектебда кТелдай чIаварвв гекъигайла, Селвана лай гум-рагъ хъанвай. Адаз гуьрчег буй-б(ухах атанвай. Чапла иатахъай килигайла, адан чин, къил ракъин нурарин хъенда гъатнавай. Чина, хъуькъвера, дуьз атанвай нера, гъиссерив ацIанвай, гат-фар пIинияр хътин жегъре пIузарра, элкъвей ченеда жеп^лви-лин ва бахтунин гъиссер ргъазвай. Дишегълидиз уьредегиз хъиз гардан авай. Адан агъа къил къуьнерихъ вегъенвай шалдин кIаник чуьнуьх жезвай.

Къаншардиз еке зарб квай машин къвез акурла, Мифтягъа фикир рекъел желб хъувуна.

Дагъдин кукIвал алай гирведилай алатай вахтунда машин-диз регъят хъана. Ам гила къил агъадал, юхушдай фена. Ина рекъи мукъвал-мукъвал къуьруькар ийизвай. Еке худ гуз жезвачир. ИкI тиртIани, машинди мензил хъсан атIузвай.

Им дагъдин гуьне пад тир. Рагъ лап къилел атанвай, ада гъайбатлу чимивал гузвай. Селванади къуьнерихъай шал галуд-на, ам кIватIна, метIерал эцигна. Хилерай гъилер акъудна, къа-цу рангун жигетни вичелай хутIунна, амни дишегълиди сириш-тадал кIватIна шалдин винелай метIерал къуна. **Са** арадилай адан метIериз, кIвачерин яцIу якIариз гъекъ акъатна. Вичелай хутIур пекер ада ацукъагандал вичинни Мифтягъан арада эцигна. МетIерилай са кIус агъадал куьрс хъанвай, вили рангунин бу-лушкадин этег къуна, ам са тIимил виниз агъуз авуна. КIваче-рин арада са гъилле серинвал къекъвена.

Мифтягъа Селванадин бедендал мад вилер вегъена. Са киф далудал алай, муькуьди, къуьнелай элкъвена, хурал ханвай. Итимди вилин тумунай Селванадин хур фагъум авуна. Ам жен-декдикай хкиснавай, вични туп хъиз ацIанвай. Адавай рехъни вилив хуьз ва патав ацукънавай дишегълидин гъиссер ювай-чкай-риз килитизни жезвай. Селванадиз Мифтягъа вичелай вилер эл-къуьруникай хабар авачир. Адан фикирар мад Гъамидал хъфен-ий. Гъуьлуьн гъайифар авай. Вичин къанни цIуд йис, гъуьлуьн-

ни къанни цѳувад йис хъанвай. Амма гъеле кѳвале къугъвадай аял-куялдикай абуруз тѳебиатди пай ганвачир. Себеб вуч я? Вичин гъар са чка сагъ-саламат тир. Тѳуьнни пайгар тир, кѳамай къван динжни тир. Итимдизни вич дуьньядилаи играми тир. Духтурдини, вичиз килигайла, лагъанай: ваз аял тахъуниз са манийвални авач. Бес вучиз жезвач? Са-садбуру гъуьлуьн яс-тухдал сифте яз къил эцигай йифиз аял къада хъи! Щуругуд, цѳерид йисаравай сусар ава. Абурузни аялар жезва. Вич хътин яшариз акъатнавайбурузни жезва. Заз вучиз жезвач.

Гъинай-гъанай къилиз къезвай фикиррал машгъул яз Сел-ванадиз машин къуьрукрин эхирда, эниш куьтягъ хъана, рехъ кѳаник вацѳ квай дагъардин чѳередал атуникай хабарни хъанач. Машинди гъерекат лап тѳимил авуна. Им аждагъанар хътин, къилйай-къилди къванцин къухар къилихъ галай чкаяр гир. Са-са арайра рехъ михъиз дагъдикай къап атѳанваз, къапукай физ-вай. Дагъдин бигав къван машиндин къилел жезвай. Нагагъ пад-тоьерех хкатна, дагъ уьцѳейтѳа, кѳепѳ жедай.

Мифтягъ михъиз мукъаятвилиз элкъвена. Селвана, хата гъисс авур къуьгъуьр хъиз, агаж хъана. Ада къуьнер чуькъвена, къил гардандиз чѳугуна, кѳвач кѳвачив игисна. Вилин тумунай ам гагъ Мифтягъаз, гагъ эрчѳи патахъ къецел килигна. Рехъ къа-дарсуз гуьтѳуь чкадал атанвай. Са пад дагъ тир, муькуь падни чѳередин къерех. Нагагъ са живи ягъалмиш хъайитѳа, машин чѳередилаи дерин дагъардиз аватдай. Селвана вич са сефер ихъ-тин хатадикай хкатайди гир. Им пуд йисан вилик хъанай. Гат-фарин эхирра марфар худ къвазвай вахтар яз, автобус и чкай-рив агакънавай. Вацѳун циф виниз акъатна, ада къуд пад бас-рух авунай. Вад камун вилик вуч кватѳа, вили къатѳузвачир. Чашмиш хъайи шоферди машин чѳередилаи дагъардиз вегъиз ей живи амай. Гена — аватнач. Лап чѳередин къерехдал атайла, автобусада авай са дишегълиди вич гапурдал тукѳвазвайди хъиз рикѳи цѳугъ ийидай гъарай авуна. Гъадан эсердик шоферди автобус акъвазарна.

Са къадар кичѳерар кутурдалай гуьгъуьниз рехъ мад гегъенш хъхъана. Чалла патахъ винел каф алаз вацѳ къезвайтѳани, ам хаталу тушир. Рехъ яргъал къакъатзавай. Дагъни къилелай алатнавай. Рикѳиз ухайш хъанвай. Са вахтунда Мифтягъни Селвана гуьзгуьдиз килигна. Вилер мад туьш хъана. Къведан кѳуфукни мили хъвер акатна. Мифтягъан вилери лугъузвай:

«Ингъе, зун гъихътин къучагъ итим ятѳа килиг! Ви чан зи гъи-ле авай. Амма за вун къиникъикай къутармишна. Вун залай рази хъана кѳанда». Селванадин вилерини жаваб гузвай: «Баркал-ла, Мифтягъ! Вуна зун хасаратвилик кутунач. Рикѳ чуькъвена-тѳани, дар рекъерай хата квачиз акъудна».

Югъ нясинлай алатайла, машин арандиз агакъна. Зйрб физ-

пай машиндай кьулухъ килигайла, дагълар кьвердавай гьвечИи жез аквадай. Абурал экуъ къацу ва вили рангар кьвезвай. Ре-къин кьерехрив гвай чилериз килигайтIа, аквадайди кьуразвай пабататар тир. Дагъда гьеле таза яз амай цуьквер ина шукткъ-венвай. Ракъини цIу хьиз кузвай. Машиндани яваш-яваш чими гьем гьатзавай. Селванади булушкадин хивен дуьгмейрикай вини кьвед ахъайна. Хурал кьвезвай кифер, гьилер кьулухъ тух-вана, далудихъ сад садал элкьурна. Далухъандив игисайла, тарсан кIараб алай чкадиз гьекъ акъатнаваз, жендек вилик авуна.

— Вилик булах ква. Сабур ая,— лагъана Мифтягъа, дишегъ-лидин бедендал вилер вегъез.

— Тади квач.

— Са зур сятда булахдал акъвазда. — Гьелбетда, гьелбетда. Вун лап галатнава. Икъван хасаратлу рекъий машин гьалун...

— Лап игитвал я,— Мифтягъа Селванадин фикирдин къат! хкана.

— Гьелбетда, я. Бес тушни?!

Рекъи чапла патахъ кьуьруьк ийизвай чкадал Селванадин къвалав гвай рак ахъа хъана. Садлагъана машиндин къен гарув-ни къалин руквадив ацIана. Мифтягъ тадиз машиндай экъечIна, рак ахъа хъайи патахъ атана. Рак къуна, ам вилик-къулухъ элкьурна. ЧIур хъайи затI авачир. ДапIарди жуфтдиз къазва-Иир. Виликдайни са шумуд сефер рекъе и рак ахъа хъайиди тир. Гьелбетда, идакай хасарат авай. Рекъин къетIи кьуьруькдал ма-шинда ацукънавай инсан къежел акъатун мумкин тир.

Мифтягъа рак агал хъууна. Ахпа ам машиндин чархариз килгна, вич ацукънавай патахъ галай чархара кIвачер эцяна. Парам яз амай. Рехъ давам авуртIа жедай. Амма ацукъаган-дал динж хъжезвай чIавуз ада фикир дегешарна. Машиндай жьечIна, къежелай Селвана ацукънавай патахъ атана, раклариз куьлег яна. Чкадал хтайла, вичиз килигай вилера вилер туна, ада лагъана:

— ДапIар буш хъанва. Рак мад ахъа хъайитIа, хасарат я. Кьуьруьк алай чкайрал вун къежел акъатун мумкин я. Ахпа за Гьамидаз вуч жаваб гуда? Ада зун, валлагъ, тукIвада!

— Хъсан я ман. Ваз авайди ви дерди я. Ахътин бала зи килел атайтIа, зи гъайиф чIугвадач. Жуван.. Мифтягъ гьевес кваз хъурена.

— Заз ви гъайиф виридалайни гзаф жедай. За зун, валлагъ, гьанал жува жув рекъидай. Жуван гьилералди.

— Зун машиндай гадармир, Мифтягъ стха. Нагагъ са хасарат хъайитIа, вуна жуваз къастар авуналди зал чан хкведач.

— Вун хътин гуьзел за гьич...

— Де хъана...

— Зид рикИвай я. Вун лап гуърчег хъанва.— Мифтягъа ачухдиз Селванадин лацу чинал, къакъан гардандал, чIагай цуьквер алай пекдин булушкадикай хкис хъанвай ацIай хура-рал, кIвачерин яцIу якIарал вилер вегъена. Селванадиз утанмиш хъана. Ада къил къецепатахъ элкьуърна.

Булах аскIан тепедин арадай кIама, цIвелин тарарин къалин куьлгейрик квай. Ам шегъре рекьикай вад виш кам къван къе-рехда авайтIани, адан мукъварив хейлин машинар кIватI хъанвай. Мифтягъаз гъеле яргъалай Бегован чТулав машин акуна.

— Чи чIехиди... АтТангъе...

— Вуж я? Вун никай рахазва?

— Ваз чТулав машин аквазачни? Къве автобусдин арадай аквазвай. Ам и мукъвара министрди Беговаз гайи пишкеш я. Ингилисрин машин я. Зун садра акъахна. Адан патав «Дагъви» гъакГан пепе я.

Мифтягъа вичин машин жезмай къван Бегован машиндин къвалав гъал авуна. Ам машиндай экъечIна.

— Экъеч!, экъеч!, Къекъуьгъ. Селвана... вах... Куьнни къа-рагъ. Зун иесидин къилив фин...

Салаб булахдин винел къуд пипIел къванцин къуд гул яна-вай. Абурун къилер сад садак тагъаралди кукIурнавай. Къакъан-вал квай тепе галай патахъ къве гулун арада цал къунвай. И цлайни хъенчIин пуд турба вилик хкиснавай. Ятар кIвачерив гвай латариз авахъзавай, анрайни,— гуьгТуь хвел хъааа, кIамуз физ векъерин арада квахъзавай. Инсанрини садбуру къве гъил сад садав игисна, къаб хътинди туькIуърна, ам цик кутазвай, масадбурув бади, истикан ва я маса къаб гвай. Амма вири цин тIеамдал ва къайивилел шад тир. Дараматдин вилик патан тагъ-дин пелел «Къайи стIалар» лугъудай гафар гъвергъвец къване-рикай дуьзмишнавай.

Селвана булахдал атана. Таниш кас авачиз, ада садахъ га-лазни рахун тавуна, гъамга хъиз миxи цик гъилер кутуна, ка-пашдай яд хъвана. РикIиз регъят хъана. Ченедикай къайи стIа-лар яргъи гардандиз фена, са тIимилбур булушкадин хивин кIа-ник авахъна, абуру къве хурун ара рекъирна.

Мифтягъ вичин къайгъуда авай. Диривал кваз ам инихъ-анихъ килигна, Бегов гъи чкадал алатIа чириз, гъидавай-гъада-вай суракъни авуна, вични къекъвена. Эхирни, ам къакъан куьл-ге авай цIвелин тарарин арадай вилик фена. А патал адаз къил-ди акъвазнавай машин акуна. Адан къуд ракни ахъа тир. Къе-нени инсанар авай. Мифтягъ ягъалмиш туштIа, абуру фу-зат! незвай, ичкини хъвазвай. Мифтягъаз къулухъ элкъвез кIан хъана. Амма геж тир.

— Мифтягъ!

Адаз вичин тІвар кърди Бегов тирди садлагъана чир хъана. Беговаз кІеви ва туьнт сес авай.

— Вуна ина вучзава? — жузуна Бегова, чранвай вечрен кІвач сивяй акъуд тийиз. Вилерал ада Мифтягъаз машиндин кьулухъ галай ацукъагандин винел табагъ кагъаздал алай фуни, шиш-ликдин кІусарни, чичІекдин кьилни буюр авуна.— Хъвадани?

— Зун машиндихъ гала, чІехи стха. Нисин хийир, юлдашар! Бегова ягълу пТузаррилай пекдин лацу яйлух элкьурна.

ЧТулав спелар таре алай нерин кІаникай инихъ-анихъ дубз хъувуна.

— ЧІехи стха, куь тапшуругъ кьилиз акъудиз физва.— Мифтягъа лутувилин юзунар авуна, вилералди булах алай чкадал ишара авуна.

— Эгер вун итим ятІа, вуна адаз рикІелай тефидай жаза гуда. Зун кьилин идарадай хквезвайди я. Мердимазарди залай аниз арза кхъенвай. Ачухдиз лагъанвачтІани... Куьгъне душман-дикай дуст жедайди туш. Заз Къазибег бубади гъамиша икІ лугъудай. Гъамидаз ахътин жаза гана кІанда хьи, герек адан аял-ризни таре хъурай.

— Адаз аялар жезвайди туш хьи, чІехи стха! Башуьсте, залай вучтин къаст алакьдатІа, за зи чанни куь рекъе эцигна, ам за ийида. Куь куьмекар за гъични рикІелай алудич. Зун гъихътин вафалу гъвечІи стха ятІа, квез чир жеда. Гъайиф хьи, гъеле завай квев гъакъ акакъариз хъанач.

— Яргъи рахунар герек туш, Мифтягъ. Яргъи крар хъсан я. Инсаф лагъай затІ авани, ам мийир!

Бегова Мифтягъан кьуьнел гъил эцигна. Итимар чара хъана. РикІик хвеш кваз Мифтягъ булахдал хтана. Таниш са-къве касдиз салам-калам авуна, ам машиндин мукъув хъфена. Ина тІуьнлух ачухнавай. Селванади вилик ацукъагандал, вичин ми-ресни адан паб кьулухъ галай ацукъагандал чурегар, ниси, афа-рар суфрайрал безетмишна, Мифтягъ вили хуьзвай.

— Берекатар гзаф хъурай! — лагъана Мифтягъа. Ада машиндин кьулухъ галай рак ахъайна, вичин миресрин суфрадилай тІанурдин чуьрегни нисидин еке са кІус къачуна. Абур гъилеваз ам машиндин кьулухъ фена, кьурай чиликай хкатнавай са къван жагъурна, гъадал ацукъна. Яргъалай ада Селванадал вил вегъена. РакІарин дакІардай анжах чІарар къве чкадиз барабар пай-навай къечТем аквазвай. Селванадин гъуьлуь лап шит ийизвай. Им гила цІийи хабар тир: ада иесидилай чІехи идарадиз кхъен-най арза аку! Утанмиш тахъун еке кІвалах я. Совхозда жерге-дин агроном яз, Бегова адакай директор авуна. Гила ингъе ваз — хаму къатирди хъиз, кІурув ягъизва.

Ихътин фикирар ийиз, Мифтягъ ахътин ниятдал атана хьи, махсус вичиз адакай вуч авайди я! Нагагъ Гъамида шандакъар

тавунвайтГа, вич Беговаз бакарани къведачир. Вичивай адав агакъариз жедачир. Мифтягъаз иердиз чидай: чХехидан виликай, балкЛандин къулухъай фена кЛандач. Къведани юкъван тар ха-дайвал яда. ЧХехидан къулухъай, балкЛандинни виликай фидай адет я.

Гьелбетда, Мифтягъа Бегован тапшуругъ эркек итимди хъыз къилиз акъудда. Им са бурж вахкун туш, бигъ вугунни я. Бегов вичиз мад ва мад сефер герек жеда. Бегов тахъанайтГа, адаз я тЛарам кЛвал-югъ, я и машин, я жибинда тармач-тармач пул же-дайди тушир. Ибур мадни къазанмишун патал — Беговаз гъа-къьсагъвилелди къуллугъ авун лазим я. Икъван гагъди къул-лугъ авунни авуна, идалай къулухъни хъийида.

Тепе атГуз, чуъл атГуз, «Дагъви» УьцГуь гъуьлуьн къерехдив агакъна. Гила рекъин чапла цатахъ ек дулам авуна. Ам гъуьлуьн къерех къуна, кефер патахъ уьтмиш хъана. Гъуьлуьн мен-зилар, лап ядни цав сад садак какахъдай чкадал къван, тахта хъиз, аквазвай. Рагъ гъеле цавун вини къатара амайтЛани, гъуьлуьн уьцГуь ци йикъан чимивал элекъарзавай. Лацу каф алай фирияр сад садал вегъиз, яргъи къакъан лепеяр къерехдал тепил-миш жезвай.

Селванадиз гъуьл гзаф кЛандай. Дагълари рикЛик дарискъал-вал кутадайтГа, гъуьлуь рикЛ гегъеншардай. Адав гъяркъуь ва регъятдиз гъерекатиз тадай. Гъуьлел къвед-пуд мертебадин лепеяр къведайтЛани, абуру къурху кутадачир. Яб акалнани — абу-рув анжах гъуьлуьз чидай мани гвай. Дикъетдалди яб акалай чЛавуз абуру бай-бай ийизвай хъыз жедай. Гъуьлуьн къерехдай физвай рехъни эниш-юхуш квачиз цЛалцЛамди тир. Машиндин мотордал гъич са гужни алачир.

ХупЛ ширин затЛ тушни уьмуьр, яшайиш, диривал! Нагагъ вун бубади аладначиртГа ва дидеди ханачиртГа, гъикъван гъайиф жедай. Ваз и вили цав, и гъуьлуьн лепеяр, и цуьквер ва дагълар аквадайни? Ваз инсанар икъван азиз ва вунни инсанриз азиз жедайни? Вуна дуьньядал икъван тЕамлу емишар, якЛар ва дуьдгъверар недайни? Вун диде-бубадихъ, вахахъни стхадихъ га-лаз рахаз-луькЛез жедайни? Вакай свае хъана, вун икъван итим-диз истеклу жедайни? Аламатдин шей я уьмуьр! Чан уьмуьр! Ви багъавал ва надирвал вуч я? Гъич са касдизни вич уьмуьр-дикай къакъатна кТандач! Ваз чан, уьмуьр, диривал маса кса-ри ганатЛани, вуна ам кЛевиз къазва. Вучиз лагъайтГа инсандиэ уьмуьрдилай багъа затЛ авач. Я женни ийидач! Жуваз уьмуьр маса инсанри гуз, жувани маса инсанриз уьмуьр гузва! Гъикъван абуру сад садахъ галаз алакъада аватГа аку!

Селванадиз виридалайни а кар тажуб тир хъи, вичин къанни вад йис жедалди адаз Гъамид гъич акур касни тушир. Амма ам, вич хъыз, вичелай гъеле вад йисан вилик дуьньядал атанвай,

пм къекъвезвай, ада незвай, адаз дуньядиз килигдай вилер, дерт хъайи вахтунда чукъуьдай, шад хъайи вахтунда ачух жедай рикI авай. Амма и еке дуньяда икъван инсанар гзаф авай чкада Гьамид вичел вучиз туьш хъана! Абур аллагьди танишар-нани? Тебиатдин къуватри дуьшуьшарнани! Вучиз вичиз и еке дуньяда виш агъзурралди эркекрин арада Гьамид рикъиз хуш хъана? Адан рикIни вичел ацукъна. Гъич садавайни жавабар гуз тежер суалар я!

Селванадиз хабар авачир: Мифтягъа къвердавай гзаф адал вилер вегъизвай. Гагъ къечIемди къве патахъ пайнавай чIулав чIарарал ва яргъи яцIу киферал. Гагъ лапу рангунин элкъвей чинал, пIинияр хътин яру пIузаррал. Гагъ яргъи, уьрдегдин хътин гардандал. Гагъ тупар хъиз тIевенвай хурарал. Гагъ къе-лечI булушкадин кIаникай малум жеэвай ютуррин яцIу якIарал.

Мифтягъани рекъел мукъаят яз, фикир-хиял ийизвай. КIелен гуьлуьн къерех къуна физвай рекъе адан къилиз ихътин суалар къвезвай: яраб жанавур галтугзавай къуьре вич, ада къуна, паран-паран авуна, недайди гъисс ийидатIа? Яраб вагыпиди къа-малай къурла, къуьрез кичIе жедатIа? Жанавурни къуьр анихъ галамукърай. Инсанни хеб къачун. Инсанди хеб хуьзва. Ада хпез ем гузва, ам цел тухузва, вагъшийрикай хуьзва. Вуч патал лагъайтIа, къисметдай атай са юкъуз^ кIгъачер кутIунна, хци чукIулдал тукIуна, адан таза якIукай шишликар, къавурмаяр на я питияр авун патал. И дуьпуьпдани хпез вич инсанди тIуь-на куьтыгъдайди чидатIа! Абур буьркъуь туш эхир! Къасабхана-да ва я вацIун къере, цин къвалав чан алай лапагарни жеда, гъабурун патав тукIунвайдини, къил галудна, иви авахъзавайди-ни. Бес чан алайди буьркъуь яни? Адаз вич хътинди, къил галудна, къванерал ярхнавайди аквазвачни? Такуна, гъелбетда, жеч! Тежез хъайила, адан рикIиз гъихътин гъиссер къвез жеда-тIа? Нагагъ къвез хъайила, ам вучиз катдач? Вучиз ам вичин нубат гуьзетиз, са гъерекатни, са юзунни квачиз аквазна жеда? Белки, тIебиатди хпез ахътин гъиссер ганва жеди: вич инсанди тукIуна тIуьн адан лап еке мурад-метлеб я?

Э-э-эй! — къвед лагъай ацукъагандихъай япар биши жедай хътин кIеви цIугъ атана. Ада Мифтягъни Селвана къведни фа-гъум-фикиррикай уях авуна. Гена виликай туьш жезвай машин гъалзавай кас мукъаятлуди хъана. Ада вичин машин тадиз юьерехдиз акъудна. ТахъанайтIа, машинар, къведни кIепI жу дай.

Мифтягъаз вич мурк хътин къайи цик кутуна, адакай хку-дай гъисс атана. Адет тирвал, ада «де вачди, шив!» лагъана машиндин къвал гъутув яна. Гъил тIар хъана.

— Вун себеб я... — лагъана Мифтягъа Селванадиз. Анжах ди-

шегъли адан гъавурда гъатнач. Ал рангунин пТузаррал мили:

хъвер атана.

Гагъ сакит жезвай, гагъ кылел лацу каф алай яргъи фири-яр къезвай гуьлуьн къерехдивай, дуьм-дуьз тIвал хътин рехъ-атIуз тепеяр гьалтай чкайра гуж алаз, кыл агъадал фидай чкаира хуз хъиз дири жез, «Дагъви» вад-ругуд мертебадин кIва-лер авай са чкадиз атана агакъна. Им хуьр лагъана, хуьр ту-шир, шегъер лагъана — шегъер. Мвалер шегъре рекъин къве пата, сад садан чиниз килигиз эцигнавай. Чапла пата гъвечIи хъархъу рук авай, эрчIи пата, кIвалерин къулухъ, цавун арш-диз хкис хъанвай турбадай лацу булутар хътин гум тади квачиз бушлухриз чкIизвай.

Мифтягъа, дакIардай рекъин чапла пата авай кIвалериз килигиз, машин асга йигинвилел гьална. Гъаятда лацу цлал «Чуь-рек» кхъенвай гъвечIи туьквен авай кIвалерив агакъайла, ам, машин акъвазарна, къецел экъечIна. Адан гуьгъуьнаваз машин-дин къулухъ ацукънавай итимдини дишегълиди чпин шей-шуьй къахчуна.

— Хъсан сефер хъурай, — лагъана дишегълиди Селванадиз.

— Зун исятда хкведа. Къелен шегъердиз къез кIтанзавай кас-мас аватIа, къачуда. Вун акси туш хьи! Къазанжи патал туш. Машин къезил хъайила, ам рекъин и пата, а пата къекъ-веда.

— Ви ихтияр я, Мифтягъ стха. Къазанжи къачуртIани, иеси-дин кар я...

Мифтягъа, гъилер виниз хкажна, къуьнер инихъ-анихъ юзур-на. Мензил яргъид фенвай. Рекъе лап тIимилди кIудь сят хъанвай. Вични датIана машиндин чархунихъ. Япарин винел чкIай чIарар кылел кIватI хъувуна, Мифтягъ туьквенди патав гвай:

са десте итимрин патав фена. Ада чкадин инсанриз салам гана. Абур рахаз башламишна. Амма машиндай Селванадиз абуру сада садаз вуч лугъузватIа, ван къезвачир. «КIантIа» къачурай машиндиз са-къве кас, — фикирнай ада. Машин вичинди я, нивай вуч лугъуз жеда? Анжах пIанIрус чIугвадайбур тахъурай». Селванадивай сивихъай пIапIрусдин ни галай кас эхиз жедачир. Ахътин ксар са машинда хъун мадни еке дерт тир. Чпиз пIанI-русди лезет гуда лугъуз, абуруз масадбурукай хабар жедачир. Селванади вичи вичик хъвер авуна. Гъамид рикIел хтанай. *Чеб* таниш хъайи сифте къилерай ада пIанIрус чIугваз малум^ хъайила, Селванади адан вилик шарт! эцигнай: «Я зун, я пIанIрус». Гъа юкъуз Гъамида пIанIрус гадарнай. Са тIимил йикъа-рилай Селванадин рикIел мад са затI аганай. Сифтедай ам эциг-датIа, эцигдachtIа, лугъуз шаклу хъанай.

— Гъамид, чан Гъамид, вуч аватIа чидани? — лагъанай Сел-

пнади адаз качин амалралди.— Ви спелра п!ап!русдин ни гъат-нава. Абурни терг ая т!ун.

— Ваз закай итимвилини вири лишанар хкудиз к!анзава хъи...

— **Вири** хкудич...

Гъамидаз спелар гъайиф атанай, ада спелар гзаф дармаирал чуьхвенай.

Мифтягъ касни галачиз хтана. Ам машиндал элкъвена, чар-хариз килигна, куьнч!ел ацукъна, машиндин к!аник пад фагъум авуна. Вири чкаяр сагъ-саламат тир. Рехъ давам авурт!а жезвай. Гишинни хъанвай. Машинда акъахна, ада Селванадиз мес-лятдал лагъана:

— Фидай кас-мас жагъанач. Акси тудпт!а, фу-зат! «Лекърен лувар» хуьрекханада ийида. Мукъув гва.

— Заз к!андай зат! авач. Жува неъ. Яргъи рехъди вуна т!уьр зат!ни авач.

— Вуна гзаф т!уьнани? — Мифтягъа мад рахун-луьк!уьн авунач. Ада машиндик гъерекат кутуна. Чкадила садлагъана машинди еке диривал къачуна.

«Лекърен лувар» къве мертебадин къакъанвал авай челегдин жуьре эцигнавай. Адан къенез фейиая, къад к!арц!ин къван гу-рарай агъуз фин лазим хъана. Чилин к!аник серии тир. Къуд пата цларикай ч!агай рангарин гамар куьрснавай. Чиликни га-мар квай. Ина секинни тир, ширин манийрин ванерни къвезвай. Гъавада т!еамлу ниэрни къугъвазвай. Фу-хуьрек недай инсанар-ии са акъван гзаф авачир. Вини къиле гамунал ацукъна, къве итимди, къил шекердин ири к!усар сивиз чуькъвез, дишлема чай хъвазвай. Эрчи пип!е итимарни папар вад-ругуд кас аск!ан тахтунал ацукънавай. Абурун вялик яру-хъипи т!амаяр авай суфрадал шурвадин гет!еяр, къацу чич!екар, маса няметар квай.

Мифтягъни Селвана чапла цлав тахтунал ацукъна. Чпиз фу-хуьрек бугор ийидай кас такурла, Мифтягъ къарагъна, ц!ун к!ва-лиз гъахъна. Са герендила ам къве гъиле элкъвей, саж хътин п!ат!нус къуна, чпиз недай-хъвадай шейэр гваз хтана. Гъа наху-т!ар квай пити, як!ун афарар, чич!екрал къавурма авунвай хпен дурк!унар.

— Заз к!андача.

— К!ан тахъун себеб вуч я? Вилик гъеле пуд сятдин рехъ кума. Башламиша. Мад чехир-мехир за къачунач. Виже къве-дач. Зун машиндихъ гала. Вунни духтур я.

— Лап айиб хъана, Мифтягъ стха. Заз чехир уьмуьрдани хуш атай зат! туш. Им хъвадай итимар заз тажуб я.

— Вучиз? Дагъдиз фена, къайи булахдин къвалав шишерихъ галаз чехир хъвайит!а, пис яни?

Мифтягъа Селванадал вил элкъуьрна. Гуьрчег дишегъли я

эхир! Килигирдавай адаз килигиз ашкьи кьведай. Хуьрек кIва-чер кIаник кутуна незвай. Булушкадин этегдикай кьецил ме-тIер хкатнавай. Чулав чIарарин яргьи кифер хуралай вилик аватнавай. Ара-ара Селванади абур далудихь хьивезвай. ГетIе-дай кIарас тIурунал шурва нердавай адан ладу чиниз яр акьат-завай. Вини кьве дуьгме ахьазвай булушкадин хивевай ацIай кьве хурун кьилер малум жезвай...

Туьшуьна ацукьнавай итимарни дишегIияр Селванидизни Мифтягъаз дикьетдалди килигзавай.

— Вуч кутугай гьуьлни паб тушни! Гьикьван сад садаз яра-шугь ятIа аку.

— Дуьньяда гуьрчег инсанар ава кьван!

— Чпин кIалубарни сад я, чпин ухшарарни.

— Белки, стхани вах ятIа!

— Бажагъат...

И рахунар гьам Селванадин, гьам Мифтягъан япарихьни са уьтери галуькьзавай. Селванадиз утанмиш жезвай. Мифтягъ ви-чин гьуьл тушиз, ам инсанри вичин гьуьл яз кьун хьсан кар ту-шир. Муькуь патахьай, такIан жедай делилни авачир. Чухдан-ни инсанри чпикай ихьтин фикир ийизвай. Ийиз ацукьрай.

КIвачел кьарагъна, гьахь-гьисаб авуна хьфидай вахтунда Селванадизни Мифтягъаз мад чпикай инсанри ийизвай рахунар **ван** хьана:

— Килиг, килиг! Сад садаз ярашугь гьуьлни паб я.

Мифтягъни Селвана сад садаз кклигна. Селванадиз адая вилера гьатай гьиссер михьибур яз акунач. Ам кьулухь элкьве-яа, фу незвай дишегIийриз ихьтин гафар лугьуз гьазур хьан-вай: «Чан вахар, стхаяр, захь галай итим зи гьуьл туш. Ам зи стха я. Кьунши я».

Гьа са вахтунда Селванади кьатIана хьи, им арадал затI ала-чир саваш жедай. Кьуй лугьурай тIун. Ви пад хкатзавач хьи. Гьакьикьатдани — хкатзавач. Бес Мифтягъ вичиз икьван гьевес-лу яз вучиз килигна? Инсанри вич адан паб яз гиман авурла, ада абуруз гьакьикьат гьихьтинди ятIа, вучиз лагьанач! Белки адаз хвеша хьанватIа? Валлагъ, икI хьунухьни мумкин я!

Машиндин патав хтайла, Селванадиз кьулухь галай чкадал ацукьиз кIан хьана.

— Ихтияр види я, — лагьана Мифтягъа адан и амал рикIи кьабул тийиз. — Амма анал вун машинди гзаф кьарсурда.

Селвана Мифтягъан кьвалав хтана.

Вилик кьве виш вере кьван рехь кумай. Гатун югь агьадал физвайтIани, гьава геле зегьем тир. Кьериз-цIаруз цавун буш-лухра лацу бармакар хьтин булутар кIватI жезвай. Гьуьлуьн гьавадин таьсир кьвердавай артух жезвай. Анихьай кьвезвай-гарун лепейри балугьрин ниэр гьизвай.

Рехъ мад ясту са тепедал хкаж хъана, адан къулухъай чинар тамар къалин хъана. Рехъ гила тарарин кІаникай фена.

Са сят къван вахт алаатайла, рагъ авай ачух цав къуркъушум-дин ранг алай, залан ва мичГи цифери къуна. Анжах гъуьлуьн пинел, ядни цав сад садак акахъзавай чкадал циферин къулухъай ракъин нурад гъуьлуьз язавайди аквазвай. Гъавади къала-булукъ къачуна. Къалин къацу пешери къунвай чинар тарар инихъ-анихъ юзана. Абурун къилер галтадна. Къир цанвай рекъин къве патай акъатай руг гъуьлягъ хъиз къекъвена. Къу-ранвай пешер гъавадиз акъатна. Садлагъана цавуз яргъи шуь-кІуь, вилерин ишигъ тухудай эквер яна. Садра яна, къведра яна, пудра яна. Абурун са къил гъуьлуьз катна, муькуь къил дагъдар галай патяхъ уьтмиш хъана. Ахпа цаву ван къачуна. Сад садан кІула авай дагълар хъиз пава гъатай ванерни далба* дал, сада садак гъужум ийиз атана. Тебиатдик къурху акатна.

— Исятда марф къавада,— лагъана Мифтягъа сесиник нара-зивал кваз. Ам къил къуьнера туна, дакТардай къецеп килигна. Са вад декъикъа къван гъава секин яз амуькъна. Гугрумар, цГай-лапанар секин хъана. Ахпа цавар япар биши ийидай къван ван кваз ва, пехъи хъанвай жанавур къван, ажугъ кваз рахана. Къве патяхъайни гъарай-вургъай акъатна. Машидини ван къачуна.

Къуркъушумдин залан мичГи цифер лап чилив игисна. Абурун машиндин винел куьрс хъана. Сифтедай машиндин мотордин къалпагъдал марфадин ири-ири вад-цІуд стІал алуькъна. Гъасятда абур, руг хъана, къуд патяхъ чкІана. Ахпа вилик квай шуьше марфади цин тІваларалди гатана. Шуьше акъван фад, къежена хъи, гъич вилик квай рехъни квахъна. Машидин къав, лагъай-тІа, марфади къуьлер ийидай майдандиз элкъвена. Цавун кІан хкатна — сафунай къведай тегъерда тІвалар^тІвалар хъанвай ятар чуьллерал, чинардин тамарал, рекъел илична.

Гъич къад камун мензилда вуч аватІа, вили къатІуз амуькъ-нач. Гила хата тир. Хабарни авачиз нерин виликай хъиз къан-шардиз къевезвай машинар хкатзавай. Хъсан хъана хъи, машин-рин вири эквер куькІуьрнава. Рулдихъ ацукънавай инсанар му-къаятлу я. Чан багъа тушир кас авач.

Са къадар мензилдиз фейила, мадни мичГи хъана. Къалин чІу-лав цифеди машин къуна. Гъич адан мотордин къалпагъни ак-ваз амуькънач. И арада чапла къвалавай са машин, къве машин къуьруькар ягъиз фена. Абурун Мифтягъан машинда акъаз са кІам-шам амай. Хасаратвал гзаф жезвай. Гъар декъикъада сад садан туьпуьниз къевезвай машинар пел пеле акъун мумкин тир. Ингъе, мад... Мифтягъа чарх эрчГи патяхъ элкъуьрна. Са жизви артух элкъуьрайтІа, къвалав гвай хандакІдиз фидай.

— Чан... чан Мифтягъ... стха, Мукъаят хъухъ... Са тІимил мензил хъфена, вилик патай къадарсуз хци экв

малум хъана. Ам дуьздиз, лап къаршидиз атана. Мифтягъ чаш-миш хъана. Вилер хци экуьни тухвана. Гена винел къвезвай ма-шиндин шоферди тадиз чапла патахъ машин ракъурна. Геж хъана. Адан къулухъай къвезвай машинди ам яна. Пахъ! Пахъ! Лахъ-ларахъ!

— Валлагъ, галукъна!

— Гъадалай бетер хъурай! Ам вири экверни хциз куькӀур-на винел физвай тегъер акуначни ваз!?! Ам къена кӀанда!

— Чан Мифтягъ... стха. Тади къачумир! Мукъаят хъухъ. КӀантӀа, акъвазара тӀун. Им яргъал къвадай марф туш. Къати зоргъ я. Гзаф вахтунда къвадач...

— Низ чида къван — марф яни, юргъ яни. Акъвазун герек туш...

Виликай яни, къулухъай яни, мад машинар сад сада акъу--на, пахъа-пахъдин ванер атана. Селванади чапла гъил Мифтягъан къуьнтел къуна. Виликай гъар сефер тепилмиш жезвай эк-звер акурла, ада Мифтягъан гъил чуькъведай.

— Килиг, килиг! Мад винел къвезва... Мифтягъан рикӀел вичин адетдин гафар хтана:

— Вачди, зи шив, зи балкӀан, зи аслан, вачди йигиндиз!

— Чан Мифтягъ стха, йигин гъалмир. КукӀвар жада...

— Жеч, я руш! Я вах! Вун за кака хъиз Къелен шегъердив агакъарда.

— 0-ой! Мад къвезва!

— Агъ, вакӀан хва! Лап мердимазар я гъа! Къасухдай винел къвезва-я!

Юргъ мад гзаф хъана, ада машиндин къав кӀашаралди хъиз авай-авачир къуватдалди гатана. Машин жуфт кӀеви тиртӀани, марфадин стӀалар гагъ гъилин далудал, гагъ чинал алуькна. Мифтягъа пич кутуна. Машинда фад-фад чимивал гъатна. Парам къунвай жендекриз са тӀимил къван асайиш атана. Амма Садлагъана вилик квай шуьшедиз къалин бугъ яна. Мифтягъаз кичӀе хъана. Ада тадиз пич хкудна, вичин патахъ галай рак ахъайна. Им еке гъалат! тир. Нагагъ са легъзе геж хъанайтӀа, вилиюай атай машинди рак тухудай. Адахъ галаз машиндин чин ладни кӀаник ийидай.

Мифтягъ, рак агал хъувуна, рекъин и патаз, а патаз килигна вич галай патахъай къерехдиз хкатзавай гуьтӀуь рехъ акуна. Таниш рехъ тир. РикӀиз шад хъана. Садлагъана чарх элкъуьр-на, ада машин еке гъерекатдал а рекъел вегъена. Ам ци къунваз, гъуьляй, зарб кваз фидай луьткъведи хъиз, машинди къве патаз-ни къалин ятар яна. Мад сефер чалла патахъ чарх элкъуьрна. Машин чиликай виниз хкатна, ахпа вилик чархарал алуькна» инихъ-анихъ чабалмиш хъана. Мифтягъ рулдал алкӀанвай. **Че**-гинди Селванадин гъал тир. Адан къил гъич акъатзавачир. Ма-

тин рекъяй къвезвани, тахъайтIа, ам цин вириз аватнавани. Ада га гъилелди Мифтегъан хел тIарамдиз къунва, муькуь гъилел. иъве кIвачин арада ацукъагандин къерех чукъквенанай. Юргъад ятар авахъзавай шуъшедай тарар, пешер са гъилле къатIуз жез-най.

Са шумуд сефер мад чабаламиш хъайи машин эхирни акъ-назна.

— Уф^ф-ф!

Мифтягъа чIарар къуд патахъ чкIай къил вилик квай рудал ;>цигна. Селвана адаз килигиз амукъна. Адак кичI акатна. Хел чIугуна, жузуна:

— Ви тIазвай чка авани? Мифтягъ стха, рикIиз тади га-пани?

Мифтягъа къил хкажнач.

— Зун садрани икъван кIеве гъатайди туш. Заз чиз, рекъе гзаф машинризни хасаратвал хъанва. Пакамахъ чир жеда.

Юргъ мадни къати хъана. МичIи гъавада зурба цIайлапанар яна, чил къарсурдай ванери къил жижи авуна. Машиндин эквер туьхвена.

— Вуч мичIи я. Эквер туьхвена хъи...— Селванадик кичI акатна.

— За вучин, мотор акъвазна ман...

Садлагъана'ацукъагандин далухъан къулухъ аватна. Ам кIва-чер твадай чкада гъатна. Мифтягъ далудихъ яргъи хъана, мес хъиз. хъанвай чкадал къаткана.

— Ухайш. ЮОарабриз ретъят хъана.

— Далухъан гъиниз фена? — секинсуз яз Селванадиз жузуна.

— Жувни къулухъ агалта.

— Чун авайди вуч чка я?

— Север булах... Са тIимил вахтунда акъвазда. Юргъ буш хъурай ман... Вун яргъи хъана, архайин хъухъ тIун...

Машиндин къене мад дIайлапандин хци эквер къекъвена. Абур Мифтягъанни Селванадин вилерин нинейра гъахъна. Мифтягъа дишегълидин вилерай къурхувал къатIана. Селванадиз итимдин вилерик гъевес квайди акуна. Мад ва мад цIайлапанар-ни къати гугрумар сад садак какахъна, эквер куькIуьз туьхвена.

— Вун вуч тим-тик ацукънава? Агалт, кIарабриз регъят-пал це.

— Зун галатнавач...

Мифтягъ Селванадин мукъув хъана. ЭрчIи гъилихъ къаткан-ваз, ада чапла гъил Селванадин кIвачин яцIу якIал элкъуьрна.

— Мифтягъ, им вуч хабар я? — Селванадиз адан гъил вичин ютурдилай алудна.

— Эркекни дишегъли хелвет я'з амукайла, мад вучда къван? Къве къугъунни ийидачни бес!
— **Вун** ахмакъ хъанвани? Зун ви паб туш къван!
— КІантІа зи паб тахъуй! Паб я эхир.— Мифтягъ мадни Сел-ванадив мукъва хъана. Селванадин юкъ алай чкадилаи ам къу-жахда къаз ада гьерекат авуна.
— Мифтягъ!

— Вун лап хаму кард я хьи... Туб хкІазни тазвач. Вахъ зи вил галаз гзаф вахтар я.

Мифтягъ мадни вилик хъана, лап Селванадив игисна. Ам гужуналди далудихъ къаткурна. Къужахламишиз кІанзавай, амма Селвана адалай дири хъана. МетТер кГаник кутуна ацукъ-на, гьар сефер гьарусвилез акъатзавай итимди вичел къармахар хътин гьилер тухвайла, абур дирибашдиз гьутарал яна. Гъа икІ къармахриз акъатнавай кІекер хъиз абуру са къадар вахтунда чпин къуватар ва къастар къалурна. Сив саданни рахазвачир. Сада садаз лагъана кІанзавай гафар куътягъ хъанвай. Я рахай-тІа, ван къведачир. Юргъ къати хъанвай, цІайлапанар лагъай-тІа, датІана язавай, абурун эсердик кваз машиндани яру, лацу, вили, къацу эквер къугъвазвай. Машин къецелай гатазвай мар-фади адак далдамдик хъиз ван кутунвай. Цавай къвез, цавуз хъфизвай ятар машиндин къуд патахъай чилел авахъзавай.

Вини кІвачиз акъатай тапанча хъиз, Мифтягъа мад гъужум авуна. Адет тирвал, итимдиз къуватни гзаф авай, дишегъли къу-жахда къадай амаларни гзаф чидай. Селванадив машиндай ка-тиз кІан хъана. Амма гьик! экъечІда къван! Гъеле рекъе ракІа-риз куълег янава. Савашда гъатнавай вахтунда адан гьил са шу-муд сефер ракІарин гьилел фена. Ам юзанач. Селвана чартма-да гъатна. Маса чара авачир. Авай-авачир къуватралди жуван намус хвена кТанзавай.

Мифтягъ, гишин жанавур хъиз, мад тепилмиш хъана. Адавай дишегълидин хъуьчІерикай гьилер далудихъ кутаз хъана. Гъа-сятда адан хъуькъвериз, ченедиз, гаодандиз кузвай теменар гуз худда гъатна. Щийи къуватар атай Селванади акъван зурбаз адан чТарар чІугуна, къил са натай маса патаз юзурна хьи, Миф-тягъаз вичин къилелей хам алудай хъиз хъана. Селванади са-рарни кардик кутуна. Вагъши гъайван хъиз вичел гьалтнавай Мифтягъан къуьнуьз лап эсер ийидай кІас авуна. Мифтягъак зурбаз хъел акатна.

— Вуна заз кІасар гузвани? ЧТарар чухвазвани?! И гафар сивяй акъудна, Мифтягъа гъегъ алаз, ашкъидивни ажугъдив ргаз, туртур хъиз зурз алай дишетъли, хурт! гана, къаткурна. Къуватдив ацІанвай къармахрал адан гьилер жа-гъурна, абур далудихъ чуькъвена, чапла патан капашдал къве гьилинни тупІар, менгенади хъиз, къуна. Вичин еке жендек гъа-

дан зелил жендекдал чугуна, эрчи гылиив гяркьюь капашдал <ив чуюквена. Нефес кьачуз тахьун патал капашдин кьерех нерин к!апарив игисна. Чехи туб ченедихь агулдна.

— Гила гык! я? Заз табий жедани, жедачни? Менгенада гьатнавай Селванади азад жез к!анз к!аникай гьерекатар авуна, амма адавай вич ракъарай акъудиз хьанач. Нефес дар хьанвай. Са гуж-баладалди кьил са патахь элкьюьр-иа, ада Мифтягьан капаш сивелай алудна. Жигерриз гьава фена. Амма Мифтягьавай мад адан сив капашдал к!евириэ хьхьана.

— **Вун** за гьа ик! бамишарда! Я вуна разивал гуда, я за' пун бамишна тада! Зи кьаст за кьилиз акъудда хьи, акъудда!

Селванадик еке кьурху акатна. Ада кьил виниз-агъуз аву-па. Маса чара авачир. Я душман кьена к!андай, я тахьайт!а, жув к!еве гьатайла, адаз табий хьана к!андай. Са рехь мад пмай. Кьиникь. Кьиникьни гык! ийида кьван! Чан ширин зат! II. Дуньядихьайни вил ат!анвачир. Гьеле вил ат!удай ват ту-пшр. Гьеле т!ебиатдин вири т!еамар атанвачир.

Мифтягьа кич! акатнавай дишегьлидин сивелай капаш алудна.

— Мад макьамар ийидач хьи!

— Ваъ. Гьилер ахьяя. Т!азва-е...

Мифтягьа адан далудихь чуюквена кьунвай гьилер ахьай-иа. Рик!е зегьемлу ажугь гьатнавай Селванадивай вич хуьз хьанач. Кьуватдиз зурба итимдихь галаз дяве авун эхирсуз кар тир' *г!ани, ам душмандал тепилмиш хьана. Авай-авачир кьуватар к!ват!на, ада Мифтягьан руфуна к!вачер эцяна. Мифтягьаз гзаф т!ар хьана. Ратар аватайда хьиз, ада руфун чуюквена. Амма садлагьана, гьилер хкажна, ада кьве кьармахдивни кьуьнер чуюквена, Селвана мад ярх авуна. Гила адан гьиле Селванадин тал гьатна. Гьа шал пехьи ажугь акатай итимди дишегьлидин чинал вегьена, ам нефес кьуна, бамишиз эгеч!на.

— Вуна зи руфуниз хасарат гуда, яни?! Зун жен, вун заз табий тежен?!

Селванади инихь-анихь гьерекатар авуна, гагь са гьилел, гагь маса гьилел чинилай шал алудиз алахьна. Хьанач. Нефес дар хьана. Гьекь акьатна. Гьилер-к!вачер буш жез башла-мишна.

Дишегьлидик юзун кумачиз акурла, Мифтягьан кьилиз фи-Щр атана: «Бамиш хьана жал?» Ада тадиз кьилел арушнавай тал алудна. Кьецелай ягьай ц!айлапанди машинда экв куь-к!уьрна. Селванадин вилер ахьа тир, Кьекьемар юзазвай.

— Ви к!вал ч!ур хьурай, намерд!

— **Зи** к!вал фадлай ч!ур хьанва...

Мифтягь хьелни ашкьи, ажугьни гьарусвал кваз дишегьли-

див мукъва хъана. Зегъемлу гъил булушкадин этегдин кТаникай:
туртур хъиз зурзавай ютурдин яцѹ якѹай винелди фена...

Машиндин къавал са вуч ятѹани аватна. Юргъа гатазвас ракъук къил акъат тийидай ван акатна. Мад ва мад къав гатаз-вай сесер атана. Инсан тушир. Лувари, къармахри, кѹфу ийиз-вай ванер тир. Гъинватѹани, цѹайлаланди ягъай лекъ яни, кТвагъ яни, са вуч ятѹани къуш тир. Лувари ширх-ширхдин сесер ийиз-вай. Гъайвандин туътуънайни сесер акъатзавай. Къегъ... Къегъ... Са арадила машиндин къавал чабалмиш хъана, шуъшедила мотордин къалпагъдал чѹгулав къаралту аватна. Щѹайлаландик экъунал шуъшедила авахъзавай ивидин ярар аквазвай.

. АШКАРА ХЪАЙИ СИРЕР

Къелен шегъердал йиф ацукъай вахтунда туътуъна затѹ акѹан-вай ничхирдин ванцел телефонди зенг авуна. Дегълиздай кѹва-лиз къвезвай рак агалнаваз, сес явашдиз атана. Ам садлагъа-на, столдихъ ацукъна, хуьрек незвай Салегъан япухъ галукънач-Зенг тикрар хъхъана. Вични цѹил къван яргъиди. Сивевай тѹур курунавай шурвадик кутуна, Салегъ кѹвач къешѹи ийиз, дегълиз-диз фена.

— Зун я. Зун я. Белли, Салегъ! А-а, Гъамид, вун яни? Нянин хийир! Ава, ава, ван хъсандиз къвезва. Ваз къвезвачни? Салегъа ван хкажна.

— Гъан? Гила хъсан хъанвани? Чун вири сагъ-саламаг я. Ви, юлдашдин гъал-агъвал? Хъсан хъурай. Бахтлу хъурай... Лагъ. ман.

Гъамида хабар гана хъи, Салегъ чилий-цавай, сивихъ галай тѹурни акъвазарна Юуърагъ хуъруъз атана кѹанда. Герек я. Къадарсуз. Къейи-декъей авач. Телефондай ийиз жедай ихтилаг туш. Атайла, чир жеда. Ракъар шегъерда вич Гъамида къарши-ламишда. Анай санал, кѹантѹа къилди „Кѹуърагъ хуъруъз фида-

— Исятда йиф хъанва. Белки пакамаз рекъе гъатин? — жузу-на Салегъа телефондай.

— Геж хъун мумкин я. Заз вун, профессор, исятда рекъиз экъечѹайтѹани, геж жез кичѹезва. Ваз хийир авай, ваз чарасуз. герек кѹвалах я. Телефондай лугъуз жедач. Киричи са машин яхъ. Харжияр екебур хъайитѹани, атун лазим я.

— Къведа ман... Вуч? За «къведа» лагъана. Исятда машиндин къайгъуда гъатда. Вун Ракъар шегъердиз атун угерек туш. Кѹантѹа ви къвалав Варакъиз къвен, кѹантѹа Кѹуъракъиз.

— Чиниз ша.

Гила вучин? Марварни кѹвале авач. Пуд рушни къачуна, ди-дед къилив фенва. Шегъердин муькуь къилиз. Ана гъич телефон-

ни авач. Я гъаниз фена, хабар гана кIанда, я кагъаз кхъена, туна. Хтана ам кIел авурла, вич гъиниз ва вучиз фенватIа, Мар-ипраз чир жеда.

Салегъа ахпа Марваран къвалав фин къет! авуна, амма ки-|)ичи машин жагъурун патал хейлин вахт фена. И арада пуд рушни галаз паб хтана. Адаз вичинни Гъамидан арада хъайи ихтилатдикай хабар гана, Салегъ энгел тавуна, рекъе гъатна.

Ачух, алахъай пав къацу, вили, хъипи нурад гузвай гъете-|)ив ацIанвай. Гъавани шуыпе хъыз михъи тир. Йифен вахтунда Никъан чимивални элекънавай. Гъавадик серинвал акатнавай.

Яраб Гъамидав гвайди вуч хабар ятIа, л_угъуз Салегъ гзаф нахтунда фикирдик хъана. КIувракъ-ин хуъре адаз чидай гъич са пасни авачир. Я миресрин, я дидед патай мукъва-къилияр. Ви-чихъ галаз мектебда, институтда кIелай са касдин тIварни ри-|(Iел къевзвачир. Ахпа Салегъа вичи вичиз лагъана: гъинватIа-ии, миреорикай сад кечмиш хъанва. Гъамидаз телефондай лагъана, зи рикI сефил ийиз кIанзавач. Им рагълах халкъарин адет я. Фадамаз пис хабар гун герек туш. Иллаки инсан яваш хъайи нахтунда. Лугъудач къван: ви ихътин мукъва кас чандик ква. «Хъша» — лугъуда. «Вун хтана кIанзава». Вун къил къуънерал плай кас тушни! Вун гъавурда гъатда.

Белки Гъамиданди сикIрен амал ятIа? Мехъер-межлис ава жеде? Белки хуъре авай вичин миресварисдикай эвленмиш жез-пайди авани, тахъайтIа, гъуьлуьз физвайди авани? Щийи къу-'ганар жезва. Салегъни миресрин арада нуфуз авай кас я. Ам михъерал атай вахтунда межлис мадни гур жеда.

Белки вич илчи яз лазим хъанватIа? ИкI хъунни мумкин я. Гагъ я жуван хциз къачуз кIанзавай рушан диде-бубади шин-дакъ ийида, къелеяр тIалабда. Я тахъайтIа, мукъва жез кIанза-ипий хзанрин арада виликан гъерез къекъевзма. Ни вуж ятIани са мус ятIани гатанай. Сада садаз себ-сив авунай. Фу къве чкадал чийи-паяр ийидай вахтунда садаз еке, мукъуьдаз гъвечIи кIус гпнай. Инсанар тушни! Къалмакъални жеда, себ сивни ийида-|Дет яз абур мехъер-межлисдин ва саламрин йикъара, сад саданай гъил къахчуна, туькIуьн хъийида. Ихътин дуьшуьшрани ну-фуз авай илчи герек я. Хиял-ниятрик кваз Салегъ ахварал фена. Ада, къил эрчIи патахъ элкъуьрна, далухъанда акIурна. Сент •гуширтIани, са гъал ахвар ийиз жезвай. Салегъ вич ахварал |)чкI алай кас тир. Хъуьцуьгандал къил эцигнамазни, ам тадиз ихвара гъатдай. Ахпа кIантIа адан къилихъ туп-тфенг ягъа, гъич хIбарни жедачир.

Йифен рекъени икI хъана. Ам ахварикай уях хъайила, цавун тIгъдиз пакаман ярар янавай. Машин Къелен гъуьлуьн къерех |{|уна, йигинвилел уьтмиш жезвай. Инихъ-анихъ вил вегъена, Салегъа мад вилер агална. Мад къве сятда къван ахварик хъана.

Югъ нисиниз акъатай агакьна. вахтунда ам Гъамидан кГвалеривг

— Геж хъанани? — жузуна

Салегъа эвелни-эвел, гъич салам-каламни тавунваз.

— Заз чиз, гъеле геж туш, Салегъ стха. Фад атана, хъсан хъана. Винел экъеч!. Фу-зат! нен. Селвана Рагъар шегъерда ви-чин дарманханада ава. Недай шей-шуйъ гъазур я.

— Вуна садра вуч хабар ятIа, лагъ,— тIалабна мугъманди.. Адан чувалар куърснавай вилера секинсузвал авай. Вични, ре-къи яна, галатнавай. Рехи пенжек, биришрив ацIанвай чин рухъхъедин ранг алай руквади къунвай.

— Винел экъеч!, Салегъ стха.

Мегъежар къаз, иесини мугъман тик гурарай вини мертебадиз экъечIна. КIвалер ядигархана къван миxъи тир. Сириштани авай. Радиодай хинди миллетдин ширин-ширин манияр лугъузвай. Са* легъаз абур гзаф хуш тир. Бичи вичик ада са шумудра фик;

авунай: яраб рагълах халкъаринни хиндилуйрин арада мукъва-вал аватIа. Садра алимдин рикIел и яргъал миллетдин чIалан гафарган жагъурдай фикирни атанай. Вичиз малум хъайивал, «къвед», «пуд», «къуд», «кIуъд», гъакIни «кал», «дана», «хеб» къве чIалани ишлемишзавай уртабаб гафар тир. Им дуйшууп-дин кар яни, тахъайтIа абурун арада гъакъикъи алакъа авани^

Салегъавай къил акъудиз хъаначир. Амма гъар сефер хиндилуйрин манияр адан япара гъатайла, Салегъан рикIел и кар хкъведай.

ЧТагай халичадал вегъенвай лацу суфрадихъ ацукъайла, Салегъа, къизилдин яд ганвай тIур хуърекдик кутуна, иесидивай жузуна:

— Вунни зи дуст Бег гъикIа ава?

— Гъа виликдай хъиз, якни чукIул я.

— Як вуж я, чукIул вуж?

— Нивай лугъуз жеда къван! Гъич кIвалахиз тазвач. И мукъ-вара са перде мад акъуднава. Чаз Ругуд тIуб лугъудай са шофер ава. Гъарамзада я. Гъада гъамбарханадай виш пут къван сечме ичер чинеба йифиз тухудайла, ам чи гуъзчийри къуна. Абуру заз хабар гана. Зун гъамбарханадал фена. За ичер чпин чкадал эциг хъувун тIалабна. Ругуд тIуб зал, вагъши хъиз, тепилмиш хъана. «Заз ичер къачу ва ихътин, ихътин, мадни ихътин чкай-риз твах лагъанва?»—«Ни?»—жузуна за.—«Ам ваз талукъ туш»,— «Заз тахъайла, низ жеда?» — «Вун силисчи туш. Заз ни буйругъ ганватIа, адан вилик за жавабни гуда». Эхирни, Ругуд тупIуни буйругъ Беговалай атанвайди хиве къуна. «Емишар къа-чур чкадал эциг хъия,— лагъана за.— Бегов абурун неси туш», — «Гъик! туш, вун яни?» — «Зунни туш,— совхоз я». Тажубдин кар я. Къве къаравулдикай садни чкадал алачир. Гъамбарханай-

рин зеведишар мукварив гвачир. Угъри кюр гуъзчярни галаз паз акт тукГуъриз кІанзавай вахтунда гъамбардин кылихъ га-лай рекъе машиндин эквер малум хъана. Яргъал аламаз машин нкъвазна, эквер тухвена. Шофер атана, ада заз иесиди эверза-па, лагъана. Зун фейитГа,— Бегов. «Ругуд тупГуниз са машин нчер гъамбардилай за къачу лагъанай. Ваз и гафар бес яни?» — «Ваъ,— жаваб гана за.— Вучиз тухузвайбур я ва гъиниз?» — «Ам паз чир хъана кІандай кар туш»,— «Ичерни зи совхоздай, чебни йифиа, са кагъазни гвачиз тухвайла, заз чирни тежен, — икІ хъайитГа, совхоз тІуъна, къутягъ жеда хъи?» — «Совхоз ви буба-динди туш»,— «Зи бубадинди туширди заз чизва. Амма йифен иуларлай машин ацІай ичер гъамбардилай чуънуъхун къанун туш». Къизмиш хъанвай Беговаз хъел атана. «Гъамид, заз вуна шит ийиз аквазва. Чухулди мийир. Вуна гъеле Яру Нямет кІва-лахдал эцигун патахъай зи эмир кылиз акъуднавач. Вун мад ни рекъел акъвазвава»,— «Юлдаш Бегов,— лагъана за,— зун ни рекъел яни, тахъайтІа вун зи рекъел яни?» Эхирни, яргъи их-

•гилатар тийин, Бегова лагъана хъи, ичер трестдиз диреквал ийиз-най идарайрин къуллугъчийриз ракъурзавай пай я. «Абуру чаз п.ар патахъай куъмек гузва. Сада нафт-чІем ахъайзава, масада мпшинар гузва. Абуруз чакай пай авачни? Виревайда яд хъва-дпчни?» За лагъана: «Абуру дуллукъачузва»,— «Вуна дул-ііух къалурмир». Куърелди, еке рахунар хъана. Ам залай зегъем

•nil), зун адалай...

— Квел къутягъ хъан куъ къалмакъал? — тажуб хъанвай < 'плегъа бугъ алахъзавай дуыпперейрик квай тІур сивихъ гъана.

— Квел жеда къван! Беговак пис хъел акатна. Ада гъарай-ііп: «Ваз чизвани, и мулкар, и багълар зи бубадинбур тирди. Къазибеган. И тарар ада вичин гъилералди са-сад чиле акІур-ііп и. Бегъер сивихъ атай вахтунда гъич са емиш дадмишни та-нуна халкъдин гъукуматдив вахкана. Ма лагъана бубади, неъ, иид хъурай! Гила заз зи бубадин багъдай къве гирвенка емишар тухудай ихтиярни амач, яни?»—«Гъелбетда, амач»,—жаваб га-и|| за къал квачиз.—«Амач, яни?!», Бага, мичІи йифен вахтунда иплери къацу цІаяр ягъиз къултухдай пулдин чарар акъудна, «бур зи кІвачерик гадарна: «Им ви багъдай тухузвай ичерин иГимет я». Ам хъел кваз къулухъ элкъвена, хъфена.

Салегъа чуъкъни авунач. Адан чиниз цуру гъиссер яна. ЧІа-|Ш) къери хъанвай къакъан пеле биришар туна, ам фагъум-фи-і>іі) ийиз акъвазна.

— Салегъ стха. Бега дуъз лагъанани? Багълар виликдай гъа-

•і,іі П бубадинбур тирни? .-

— Гъи чкадал алайбур я?

— Яргъи мигъия.

— А, пуд булахдин кылихъ галайбур тушни?

— Белли, гъабур я.

— Абур Къазибеганбур тушир, адан стха Салманбеганбур тир. Стхаяр чара хъайила, а багълар Салманбегаз акъатнай. АН-жах иесийри абур халкъдин гъукуматдив гуьгъуьллудаказ вах-кайбур туш. Абур Асали Гъалиба яракълу хъанвай инсанар га-лаз гужуналди къахчунай. Къазибегамал авунай. Мулкар гъик! хъайитлани вичивай къахчудайди чиз, ада абурун са пай фадамаз цийи гъукуматдив теклиф авунай. Асали Гъалибалай къисас къахчунай. Чаз къедалдини ам цай кутуна, телеф аву-нин ери^бине дуьм-дуьз чизвач. Амма рикли лугъузва: Беглер а карда къаришмиш хъанва.

— Заз а кардикай хабар авач. Султанбегаз и кар чидатГа? — вилер гъаркъуьз ахъайна, Гъамида хабар къуна.— Виликан:

сефер вун атайла, Гъалибан ядигархана къайдадиз хкун пата-хъай чи ихтилат хъаначирни? Зун трестдиз феи вахтунда адахъ галаз раханай. И мукъвара ам вич совхоздиз атана. Идарадиэ акъатдалди, Гъалибан ядигарханадиз килигна. Ахпа зал тепил-миш хъана. «Ядигархана икъван мешребсуз гъалдиз вучиз гъан-ва?» — гъараяр гана. Багълара кар-кеспи къери хъанмазди, ядигархана чуклур хъувун патахъай меслят хъана. Ам цийи къи-лелай эпиг хъийида.

— Им хъсан кваллах я, Гъамид.

И арада Салегъан къилиз са вучтин ятлани фикир атана.

— Вуна Яру Няметан твар къунай гъа. Ам вуч кас я? Заэ малум тТварни лаклаб я, анжах рикелай алатнава. Лязги пата-лай атана, ина ацукънавай Сари тухумдикай тушни?

— Зунни, ваз чида хъи, паталай я. Инин агъалийрин ери-би-не заз артух чидач.

— Чир хъана кланда, дуст кас. Эвелни-эвел вуж гъинай ятла; чир хъана кланда. Нямет къабах хътин яргъи шуьклуь къил алайди тушни?

— Гъелбетда.

— Ам заз чида. Ам вини дагъдин къулухъ лязги хуьре кав-хадин гада я. Заз ам мукъувай чидач.

Амма авай малуматриз' килигайтла, кавха акъалтлай башибузуьк тир. Жемят гъелек авур кас я. Заз чиз, гада бубадилаини фейид я. Ада Кирки хуьре гамар храдай майишатдиз пахта янай. Са газетдай за ада-кай хци макъала клелна.

— Салегъ стха, мус хъайи кТвалах я? Рикел алачни?

— Заз чиз, къве йисан вилик. Дуьз я. Къве йисан вилик. Зун Чирчикиз фенвай вахт тир, Газетни за гъана мугъманлухда клел-най. Ругуд туплар жедай сихилни заз малум я. Шумуд несил эркекар хъанатла, вирибурал къве гъилелни ругуд-ругуд туплар ала. Дишегълийриз и кар хас туш.

— Лап тажуб кар я гъа.

— ЯтГани, туштГани. Абурун ата-буба, делилриз килигайла» »<'».изи тир. Адаз еке нефе авай. Гьар къевзвай несилдин пешени цч.нзивал авун хъанай.Абурукай гьич садни чуьлда, тама, багъ-^«», дагьда зегьмет чГугвадай кас хкатайди туш. Вич шофер яни? Адан тГвар... Ам гьик! тир? Чи миллетрин тГварариз ухшар мпцч... А-а, рикГел хтана — Варлан.

— Зи гьалар лап хъсан я хьи! — айгьам кваз лагьана Гьа-||I да, кГарас тГтурунал дуьшперияр къанвай курун къерех га-| I:I.—Лап хъсан я хьи. Сад кавхад хва я. Муькуьди къазидин на. Ханарин рухваяр кимизва.

— Вуч? Вуч? Ханарин рухваяр. Ви совхозда за лап са ва-л.чI тГварар къада. Совхоздин килин агроном Самедхан яни?

— Я, чГехи стха. Амма им адан тГвар я. Чи рагълах халкъа-риз вилик заманайра ханар, беглер гзаф хъаначиртГани, «хан», «бег» квай тГварар бул-буллух ава.

— Къвед лагъай фикир иерди я. Вуна, Гьамид, хъсан къатIа-иа. Амма Самедхан гьагьикъатдани хандин неве я. Вичин къа-|и|вуш дишегьлидиз хъайиди я.

— Акъваз-акъваз...— Гьамида мад къве сефер и гафар тик-(ипр авуна. Ам кГвачел къарагъна, кисна кГвале къекъвена. Мугъ-МiiН суфрадихъ туна, дегьлиздиз экъечIна, анайни балхундик фена. Чапардал чапла гьил эцигна, адалай кГаник квай куьчедиз кнлигна. Кьулухъ элкъвена, кГвализ хтана. Ченед кьулуник къайи зурз акатна.

— Ваз вуч жезватIа, аквазвани?—лагьана Салегъа.—Яру Пяметни, Ругуд ТГуб Варланни, Самедханни Бегован ксар я. I)хиримжи къвед ада зал илитIна. Нямет — жезвач. Зун кГевиз пкъазнава. Совхоздихъ Бегова вичин къуватдал чуькъвей мад иьуд-вад кас ава. Яраб... Яраб абур махлукъатдин гьи къатарикий ятIа?

Фикирдик акатнавай Гьамидан веревирдер рак гатай ванци юьат! авуна.

— Заз чиз, Масан я. Ви гьилик институтда кГелай муаллим. Лда КГуьракъарин мектебда тарихдин тарсар гузва. Сяйи инсан и. Вун чарасуз къе акуна кГанзавайди ам я. Ам за микънатIиса-нан жагъуриз ракурнавай. КГуьракъиз феийи вахтунда ам чара-<'уз герек жеда.

— Мад вуна заз Юуьракъиз финин ери-бине ганач. Фад, чи-ийи-цавай ша лагьана. Зун атунни авуна, амма вак тади кваз нквазвач хьи.

— МикънатIисаван гуьзетзавай.

Ахъазвай ракГарай желеб якГарин, гьажилеглег хътин кГва-черал къакъан итим кГвализ гьахъна. Ада салам гана.

— Чан муаллим,— лагьана ада Салегъаз.— Зун куь рикГел

аламач жеди. КЈелдай вахтунда зун уртабаб тир. Тарсара сали' гьалу тушир.

— Вучиз чидач кьван. Ви тГвар ингье Гьамида зи рикЈел хка на. Масан. Ви бубад тГвар Къилич тушни?

— Я, я, чан муаллим, профессор. Гьал-агьвалдикай за куь релди лугьун. Заз ата-буба ава. Адаз тарихдин гзаф сирер чида Зун хъана, ам хъана, ада заз абур ачухарнач хьи, ачухарнач. Са сефер, чан муаллим, куьне «Тарих» тГвар алай журналда «Рагълах вилаятдин беглер» лугьудай макъала басма авуна, адакай за ата-бубадиз ихтилат авурла, ада завай ам михъиз Ке-лун тГалабна. Зани КЈелна. Ата-бубади развилелди лагъана;

«Гъавурдик квай кас я, амма вичиз чидай сирер макъала кхъей алимдиз чидач».

— Зун ягъалмиш туштГа, ви ата-буба Лал Авадан тушни?

— Я, чан муаллим. Квез ам чидани?

— Аквазва хьи. Зун адал лап кТевелай гьалтнай. Гъеле са къад йисан вилик. Ада заз анжах са жаваб ганай: «Зун лал **я**. **Зи** къвалав мад кхвемир».

Юуьракъиниз гзафни-гзаф емиш багъларин арайрай, хейлин чкайра кицик тарарин куьлгейрин кЈаникай физвай рехъ гагъ вацЛун кьерехдив эвичГиз кье патани сихдиз экъечТнавай къа-къан кЈерец тарарин хъендикай, гагъ хушдай виниз хкаж жез, тепейрин ястГу хуралай алатзавай. Къацу рангунин «Дагъви» ;

машиндин рулдихъ Гьамид галай. Профессорни Масан кьулухъ,;
ацукънавай. Садни рахазвачир. Салегъа шумудра хабар къада;

'къван—вучиз вичиз йифен кьуларлай тадиз «ша» лагъанва? Ре-. кьин мурад-метлеб вуч я? МикънатЈисаван куьз герек я? Меж-лис аваз, куьлер патал гъаваяр герек хъанва жа ч? Белки микънатЈисдин дасмадал лазим тир рахунар кхъенва жал? Жедайди жеда. Чарасуз герек туширтГа, вичиз иниз атун теклиф ийида-чир. Вуч жедатГа, килигин ман. Сабурлу хъана кЈанда, профессор!

КЈуьрагъ кЈуьд хуьруькай виридалайни гьв^чЈиди тир. Адаз къисмет хъайи дагъни гуьтЈуьди ва амайбурув гекъигаила, ас-кЈанди тир. Хуьруьн кьилихъ рукни галай, тарарал кьери руг алай дагъдик квай хуьруьн дар куьчейра инсанар тЈимил авай. Анжах кЈвачерал къакъан къазарни, лапагар кьван, еке кЈекер гзаф авай. Абуру машиндив вилик физ тазвачир. Адахъай абу-руз гъич кичЈени тушир. Ихътин машинар абуруз гзаф акунай. Къазар акъван къызгъин тир хьи, абур гьатта машиндихъ галаз женгинизни экъечЈзавай.

Са мертебадин, гъвечЈи ва гуьтЈуь дакЈарар куьчедиз килиг-завай, вилик капаш кьван авай гъаят квай кЈвалерив агакъай-ла, Гьамида машин акъвазарна.

— Ингье. Куьне куь ихтилатар ая. Зун хъфена. Къайгъуяр

і шф ава. Масан, вуна профессор Варақъиз хкваш. Зун нязиз | I пале жеда. Инихъ-анихъ фин герек туш.

— Бес а'зиз профессор заз мугвман жедачни? — наразивал і |;>з жаваб гана мектебдин муаллимди. і — Вални нубат къведа.

Масанни профессор, гатун чими вахт яз, къве падни ахъазвай I«|к|арай дегълиз галачир к|вализ аватна. Рагъ гъеле цава амай^ П низ килигна рекъихъ элкъвеввай къве даклардайни экуъ нулар иГвалевай гамариз, чилик квай сумахриз янвай. Ина къавур-мчшнавай як|ун ни авай. Къунши кГвалей инсанди хух ийиз нофес къачузвай ван къвезвай. Масан йигиндиз аниз гъахъна. Къавалай чилел къван еке гам авай план вилик, къакъан месе-рил лацу хъицикърин кавалдик са итим къатканвай. Далу к|а-ии.к квай. Ч|арар аламачир къил, кака хъиз, ц|алц|ам тир, ви-чини ракъин нуларал ц|арц|ар гузвай. Гъяркъуь рац|амар, агъ къван лацу тир. Руфунал къван яргъи чуруни михъиз лацуди;

тир. Ракъин экверни лацу, кавални лацу, рац|амар, спел-чуруни *лацу* хъайила, къатканвай къуьзуь кас ажайиб аквадай. Ювале гъварцикай мишердал ат|анвай са шумуд к|алуб аваз Масана •бурукай сад ата-бубадйн месин къвалав эцигна. Ц|ав гвай ма-тикрикай сад адан винел вегъена. Масана профессордиз ацу-иьун теклиф авуна.

— За исятда микънат|исаван гъазурда.

Кавалдик къатканвай къуьзекан вилер юзана. Къалин лацу г|слрин к|аникай иви кумачир п|узаррин арадай мецин к|венк|в мплум хъана. Адал къуранвай п|узарар къежирна.

— Куьн вуч геж атаначни? — жузуна ада дарих яз.

— Авадан буба, захъ галаз Кълинж Салегъ атанва. **Ваз** ам и к у на к|анзавай.

— Авадан буба, им зун я, Салегъ я.

— Салегъ? Салегъ вуж я?

— Авадан буба,— башламишна хтулди, вахъ галаз рахаз-нпиди зун я — Масан. Чир хъезвани?

Ви хтул я-а.

— Аа, зи хтул. Бес Салегъ вуж я? Гъамни хтул яни?

— Алатай юкъуз вуна лагъаначирни ваз къурагъви Салегъ икуна к|анзава. Тарихдикай макъалаяр кхъиевай алим вуч тир. Г|.п ам! Адаз вуна ийидай ихтилат ава. Вуна лагъанай гъа: тади ни. Садазни ачухдач, анжах алимдиз ачухдай са сир ава.

Кавалдик къатканвай къуьзека аман авачиз вилер ахъайна. Пккъварин ст|алар, к|ак|амрилай алахъиз, спелрин ва чурудин ни цу ч|арара квахъна. Аваданаз экв акван хъийизмачир. Анжах Г|ц япуз ван хквезвай. Ам итимар галай патахъ, къвал гана са гъилле элкъвена.

— Гъинва ам? Салегъ...

— Зун инал ала, Авадан буба.— Салегъ адан мукъув хъана.

ІСъузека вичел ярғи авур, кьурай, гьаркьуь кІарабрин капа! ада вичин хъуьтуьл, цІуд йисаралди кьелемдихъни чарарихъ га| лаз кГвалахзавай гьиле кьуна. Капаш кьанвай. |

Масана и арада микънатІисавандихъ галай сивинаг виниа хкажна, ам Салегь рахадайла адан кІуфув, кьуьзек рахадайлаД адан ,кІуфув мукьва ийиз хьана. j

Салегь яваш-яваш гьавурда гьатиз башламишна. Авадан бу| бадиз Къазибеган сирер чидай. Идакай Салегьаз хабар авай. Ам-| ма ам кьад йис идалай вилик и касдин кьвалав атайла, гьич са| затІни хиве кьунач. «Акунач, ван хьанач»,—жаваб гана ада. Ак-| вар гьал, гила кьуьзеказ вичиз чидай сирер суруз тухуз кІанза| вачир. Салегьа дуьз кьатІана. Кар чІурзавайди ам тир хьил кьуьзекавай рахаз хъжезмачир. Адан чан туьтуьниз атанвай-j Са гуж-баладалди, гагь фад-фад пуд-кьуд келима лугьуз, гагы хейлин вахтунда затІни рикГел хкиз тежез, са кІвач суруз чІу-| гунвай итимди са кьадар агьвалатриз шагьидвал авуна.

Салегьаз ихътин сирер малум хьана.

Зегьметчи халкъди гьукумат вичин гьиле кьачузвай вахта-^ ра, абурулай виликни, вад-ругуд йис кьулухъни Авадан Къа-Ј зибеган нуькер тир. Девлетлудиз еке мулкар авай, кьарамала-І рин, балкІанрин, лапагрин сан-гьисабни екеди тир. Ада хейлин| телир алвердилаьни кьачузвай. И кІвалахар Салегьаз вичизни| малум тир. Амма Аваданаз куьлуь-шуьлуь агьвалатар ва ва-| кьияар чидай. Вад нуькер аваз, Авадан Къазибеган кІвалерал,| маса дараматрал йифен вахтар кьаравул галай гьамбарханай-| рин кьваларив кьекьведай. Бегдин мал-девлет чапхун авуникай| хуьдай. |

Хейлин вахтара, иллаки бегдин файтунчи начагь хьайила| ва рекьиз-хулез фидай ксар гзаф хьайила, Аваданакай файтун-| чини жедай. Гагь бег вич, гагь адан диде-буба, стхаяр, рухваяр,| лапар ва рушар, халуяр ва миресар хуьряй хуьруьз тухуз, гьатта| Кьелен шегьердизни файтун гьализ, Аваданаз бегдин кІвалин-І кьан агьвалатар мукьуфдивди чир жезвай. Кьаравулчи язни.| адаз датІана бегдин кГвализ кьез-хъфизвай инсанар аквазвай.|

Аваданан гьисабрай Къазибег акьул авай, хесетрал сине?! алай, туьнт итим тир. Ам датІана, са кардик жедай. Вири хза-j нар кьаткай вахтунда ам балкІанрал элкьведай, дапІар-шефтеІ жьайдада авани-авачни чирдай. Чилел аватай кепек-шагьи хьайи-тІани кьахчудай. Фан кьадир, лагьайтІа, бегдиз виридалайни| гзаф авай. Са вичи ваъ, вири хзанди фу кьенят ийидай. Адаз) виридалайни гзаф гелир хперилайни балкІанрилай кьезвай. | Багъларин яр-емиш тІуьн патал битмишарзавай. Хейлин мул-кара кьуьлни мух цазвай. Гьам чпи ишлемишун патал, гьам балкІанриз ва кьарамалариз гун патал.

Инкьилаб жедалди са йис кьван амаз Къазибегаз Рагълах |

нилятдин беглер кІватІдай адет хъанвай. Гъар вацран кылиз іі(іур гагъ са бегдин, гагъ маса бегдин кІвале гуъруышмиш же-дни. Файтунда акъахна, къвг/з-хъфидай вахтунда абурун сиве-|іііі< са шу мудра «ЧІулав лекъ» лугъудай гафар ван хъанай. Са йикъара абуру лугъудай:

— ЧІулав лекъ, кеф-гъал?

— **ЧІулав** лекърен гъал гык! жеда къван. Гъиле гъатай-гъа-| ііі къармахар вегъез, незва.

— Ша чна садаз и къве гаф сад садак какадарна, чІулав-" къ лугъун!

— Ваъ, ваъ, чІулав лекъ хъсан я. Ам дагъларин пади-

и:гъ я.

— Ада са гъайвандизни инсаф ийидач.

— Вуна гзаф инсаф ийидани?

— За инсаф авунин себеб вуч я? Им Къазибег тир. Ада мад лагъанай:

— Аллагъди са къушар лекъер яз, муъкуъбур лифер яз инлкънавани? Гила гъайванриз килиг.

Садбур пеленгар я, муъ-іііі>бур къуърер. И къайдада инсанарни аллагъди къилдин жин-| «ч» яз халкънава. Садбур агъавал авун патал, муъкуъбур — абу-|iv.4 муътІуыгъ хъун патал. Аллагъдиз шукур хъуй. Адан эмир-дн.ІІ чакай лекъер хъанва. Иниз килигна, лекъер лекъер хъиз чпиамиш хъана кІанда. Къуърер хъиз, къуй къуърер яшамиш • І.урай.

Аваданан рикел маса агъвалатарни лап иердиз алама. Сад-І>> беглер Муракъа кІватІ хъанвай. Файтундин хиве аваз, нуъ-і.г) йифен къулар алатдалди балкІанриз ем гуз гъаятда авай. < 'л арадила экуъ кІвалай гъарай-вургъай акъатна. Са тІими,ч "и хт алатайла, къвед лагъай мертебадин гурарай Руракъин бег, «<пила яб алай чкадила кыл къуна, эвичТна. Адан къулухъай мид къве бег эвичІна, сада къакъунай гапур акъудна адзл вичи іс квай бег яна, рекъиз са тІимил амай. Абурун арада хар-| .|ф рахунар хъана, амма сада сад ягъунал-къиникъал атанач.

Руракъин бегди вич хуъруыз хутахун тІалабна. Авадан фай-| \ ІІ дин кыле акъахна, абуру йифен мичІера рекъе гъатна. Ажугъ | ипй бегди вичи вичик мурмур авуна.

— БалкІанар зарб гъала тІун, темпел! Вун гъа Къазибег га-ш І гъелек хъурай!— бегди ихътин гъарай гайила, Аваданан-І шІІ кІвачериз фенай. ь Мад са агъвалат.

| Къара жематди гъукумат вичин гъиле къур вахтунда Къази-|fі. г.чвай эхиз хъанач. Ювале рикІ дарих яз, ам йифди гъаятда,. |н і.іп къулухъ галай багъда къекъвена.

Гык! хъана, Авадан! Акъазвани ваз: дуънья чархи-фелек

хъанва гъа! Йиртихри гъукумат гъиле къунва. Гъа-гъа! Гъикла я — шад хъанвани?

— Бег, вуна акI вучиз лугъуда? Ви гаф зи къин я. Заз шад-вал вуна гузвай са капаш фу я? Зун аллагъди гайи рузидал рази я. Адаз шукур хъурай.

— Яраб рикIивай ятIа?

— Валлагъ я, бег, биллагъ я, бег.

Са тIимил йикъарилай бегдин кIвале къалабулукъ гъатна. Адан утагъар чIижерин куьнуъдиз элкъвена. Папарин вилер шедай къван, чичIекар хъиз, яру хъана. Итимрин суфатриз къайи аяз яна. Къазибеган эмир яз Авадан, файтунда акъахна, адан стхаяр кIватIиз абурун кIвалерихъ фена. Садни чкадал хъанач. Хуьруьн къилихъ галай дагълара туп-тфенгдин ван гъатна. Куьчейравай инсанри, инихъ-анихъ чукуриз, лугъудай •«Асалияр атанва. Асалияр атанва!» Бейхабарри жузадай «Асалияр вужар я? Къачагъар яни?!» Садбуру жаваб гудай «Къачагъар куьн я, асалияр зегъметчи халкъдин панагъар я*. Маса чкадал масакIа лугъудай: «Гъалибар къвезва!» Инални суракъдайбур жедай: «Гъалибар вужар я?» — «Гъалибар гъа-либар я ман! Ваз Гъалиб лагъай гафуник вуч мана кватIа, ви бейниди къатIузвачни? Эй, бейниван!»

Малум хъайивал, Асали Гъалиба, еке къушун галаз атана, са"са хуьре беглеривай, ханаривай, девлетлу хпехъанривай мал-" къара, ник-къурух, багъ-там жемятдив вахкун тIалабнай. КичI акатайбуру разивал гана. Къазибеган пуд стхани акси экъечI-на. Куьчейра, ахпа хуьруьн къвалав гвай багълара савашар гана. Къазибеган са стхадал хирер хъана. Къвед лагъайди инкъи-лабдин аксина экъечIай кIеретIрихъ галаз дагълариз катна. Пуд лагъай стхади вичин никIера гвен гудай гъалдиз къвезвай техилдиз цIай яна. Гар квай йикъар хъана. Идакди цIай, азра-ил хъиз, никIерал элкъвена, къуд пата ялавни гум гъатна. Къва-ларив гвай къуьлерни пуч хъана. Сарубугъадин къизил ранг чкIанвай мензилар пехъ хътин чIулав шаршавди кIевирна.

Къазибег сабурлу хъана. Къеняй ам ргзвайтIани, винелай, иллаки инсанар алай хкадал ам къизмиш хъанач. Халкъдин гъу-куматдин идарадиз фена, ада вичин гуьгъуьлдалди мулкарин са пай, хейлин лапагар, балкIанар, гъатта гъамбарханайра кIватI хъувунвай техилрикай са пай вахкана. «Зав анжах къебз гице. За кев вуч жуван хушуналди вахканатIа, вуч куьне къа-булнатIа, кхихъ, къулни чIугу, муьгъуьрни алкIура». Бегдин тIалабун къилиз акъудна. Къебз къачуна, Къазибег лагъана: ;

— Икъван гагъди беглери агъавал авуна. Гила куьне ая. Ки-лигин ман.

Анжах идарадай кIвализ хкведай вахтунда (Авадан файтун-дин хиве авай) бег, аял хъиз, шехъна. Ада къацу хъанвай ви-

играй буллах къезвай накъвар гъич михъини ийизвачир. Гъаят-!i.ti3 фййтун гъахъайдалай къулухъ ада Аваданаз эмир гана:

— Пуд булахдал гъала.

Бегдин чинал хкисай синер атана. Сифтедай ам булахрин |,|илихъ галай багълара къекъвена. Фидай рекъе, кIвачерал кух | ллай чIулав миншн чекмеяр алаз, векъера, цуьквера кIуф эця-дай. Тарарин кIаникай къведайла, гъиле гъа тай гъвечГи хел ви-

•юл чIугуна, ам къат! ийидай. Къилелай бухари хъицикъдин чIу-'ив бармак хутIунна, ам тарарин кIаникай жедай къван яргъал мензилдиз гадарна. Хурун къве патани везнеяр авай мичIи ма-гъут-дин чухвани хутIунна, ам вичин кIвачерив вегъена. Гимиш-II и къизил кваз винел пад нехишрай акъуднавай гапурни чIул чапла къуьнуьхъай далудал вегъена, Къазибег гъина-гъана къекъвена. Эхирни, ам булахрал хтана. Пудни са жергеда авай. Далу пад къакъан чка тир. Абурун винел эцигнавай дарамат-иит! авачир. Булахрин къерехар дагъдин къванеркай атIанвай къуд синен чукъванрив къунвай. Гуьзгуь хътин михъи, экв пкъатнавай элциф яд гатун цикIизни къайи тир. Къазибег

•(IунчIал ацукъна, гъилер, чIулав чIарци къунвай цIумарни кваз i^h серинра туна. Лацу перемдин хев далудихъ чIугуна, гъаб-гъаб яд гардандиз яна.

Са герендилай багъларин яргъарай лацу балкIанар квай фййтун малум хъана. Мукъув къвердавай гъайванар юргъа гъат-ядвай. Фййтундин хиве къилелай кIвачелди тIарам парталар илай са кас ацукънавай. Амни бег яни, хан яни, къази яни, довлетлу кас тир. Лацу бухари бармак. Лацу вахчег. Лацу ку-кар галай чекмеяр. Къула лацу чIул ва чIулуникни лацу къил гилай яргъи гапур. Аваданаз ам чидай кас тушир. Зарб къез-най балкIанар садлагъана акъвазарна, жанаби дирибашвилелди Иъазибеган мукъув атана. Абуру вучтин рахунар ийиз хъанатIа, Дваданаз ван атанач, ам вичин фййтундик квай балкIанриз, багъдин гъинлай-гъанлай атIуз, векъер гуз машгъул тир. Бегдин патав мукъва хъунни къадагъа тир. ИкI ятIани, Авадана нргъалай хъайитIани, абурухъ яб акалнай, ара-ара, къил къулухъ элкъуьриз абурал вилер вегъенай. Аквар гъалда, паталай итай мугъманди вичин иесидиз гъич саламни ганачир. Я ам вичин къвалав атанва лагъана, Къазибег кIвачелни къарагъначир.

Са тIимил вахт арадай акъатайла, Аваданаз акуна хъи, къве жанаби къизмиш жезва. Къведани ван хкажзава. Гила са уьтери ибурун рахунрин мана ашкара жезвай. Инсан тушни! Гъикъ-нан нуькер ятIани, жанабияр къалмакъал жедайла, абуру сада <-адаз вуч лугъузватIа, рикIиз чир хъана кIанда. Вилер ганва — Iсилигун патал. Япар ганва ван хъун патал.

— Ваз вуч ава? Зи мал я, зи девлет я! Заз кIан хъайитIа,

и Зак. 51

цай яна, куда! Клан хъайтга, кицериц пайда!—Ибур Къази-| беган сивяй акъатай гафар тир.

— Вуна пайда, яни?—гъарайиз жузунай эвер тавур мугь-| манди.—Чна ваз акI пайда хьи! Вун Чулав лекъ яз амачни?] Са йиртихдин ружа акурла, вечерез элкъвевани?!

— Зи намусдик хкуърмир!

— Де килигда чун, бег! Гила шалвардин кек къуна, жемят-ривай са клус фу тIалаба. Чи тешкилатдин кIватIалдал ша. Ви дуван чна гъана ийида...— ИкI лагъана, мугьман хъел кваз ви-чин фйгундин хиве ахцукъна. Къамчи лацу балкIанрин кыле-рал элкъвезмазди гъайванар алай чкадилай юрта гъатна.

Са йис къван алатна. Къазибеган кIвалерин къвалав гвай багъди еке бегьер гана. Пуд-къуд юкьуз кIват! авур емишар гъеле тарарин кланик туна. Къуншийрин аялри инжиклу ийиз. акурла, Къазибега Аваданаз йифиз ичерилай вил алуд тавун тапшурмишна. Нуькердивай мад вуч жеда къван! Вичин кIурт- , ни тфенг гваз ам емишрин гъамбардин кылихъ ацукъна. Йиф-ни ахътин ширин затI я хьи, вилер чеб чпиз акъал жеда.

Авадан са шумудра ахварал фена, ахварай гъатта юргъа балкIанри чамарар ийизни акуна. Уях хъайтга, кIурт къуьне-рихъай галатнава. Къама мекъ гъатнава. Къам тIушунна, нуь-кер мад ахвари вичин ширин дуьньядиз чIугуна. Гила адаз къве гъуьлягъ акуна. Сад — чIулав йис алайди, садни — къацу-хъипи хъуьруьшар алайди. Чулав гъуьлягъ лап мукъув атана, ада кыл хкажна, Аваданан нерин кIвенкIев кIуф агакъарна. Аваданаз кичIе хъана. Ахварай аватайтга, вич ичерин гъам-баррин къвалав векьерал къатканва, лап мукъувайни инсанар рахазвай ванер къвезва. Сифтедай фикир авуна: угърияр я» абуру вич еперал кутIунна сиве пекин кIумп туна, чилел яр-харнава. Ваъ, туш. Сиве затI авач. Гъилер-кIвачерни азад я. Са куьнини абур чукъуьзвач. Бес ванер вучтинбур хъурай? Ди-къетдив яб акална. Вич юзанач. Фагъум авуртга, рахазвай къве кас ава. Сад Къазибег тир. Сесинай чир хъана. Масад вуж ятга, кыл акъатун четин тир. Я чидай сес я лагъана, чидачир, я чидачирди я лагъана, течиз авачир.

Авадана фикирна: Къазибегаз ва адахъ галаз йифен къу-ларлай, багъдиз эвичТна, чинеба ихтилат ийизвай касдиз вич инал алайди хабар авач. Аваданаз кичIе хъана. Къазибег ве-къи хесетрин бег тир. Адан чинеба рахунрихъ, сирерихъ яб акалзавайди адаз ашкара хъайтга, ада гъуьрчехъанди ядай къуьр хъиз телефна гадардай. Им са къатIун тушир. Аваданаз ихътин дуьшуьш чидай. Иниз килигна Авадан, кIусни юзун тийиз, алай чкадал хъалхъас къиб хъиз, алкIана. Гъатта нефес,-ни жезмай къван явашарна. Еке мукъаятвилелди кIуртунин

кивни квилел чугуна. ИкI ятани, Къзибеганни адан йифен мугъмандин рахунар япухъ галукъзавай.
— Къармахра гъатнаватIа, малла, инсаф мийир. Мад вуч таза жеда къван! Къена кIанда! Са рахунни алачиз.

— Тарагъаждиз акъуддани?

— Им лап регъят къиникъ я хьи...

— Гъилер-кIвачер атIана телеф ийидани?

— Мадни задан жаза авачни?

— Щай ягъайтIани жеда.

— Щайни акIа ягъа хьи, кIус-кIус кудайвал хъурай. Къуй душмандиз жезмай къван гзаф вахтунда азиат гурай. Заз гзаф | .душманар ава, малла, амма ям хътинди жеч. | Ахпа иесидини мугъманди маса кардикай ихтилат авуна.

— Гъукумат къур чапхунчияр вири дустагъ авуна кIанда,— лагъана Къзибега.

— Ваъ, бег. Къе дустагъ ийида, пака з азад хъжеда. Чархи-фолек я дуьнья. Гъиле гъатайди тергна кIанда.

— Зани икI лугъузва.

— Шариатди къабул тийизвай затI авач. Цаварал аллагъ, чилерал падишагъ. И дуъадин аксина вуж экъечIайтIа, гъадаз лап еке жаза ийиз жеда. Ам аллагъди къабулни ийида.

— КIеретIбегриз лагъ: гъазур хъурай. Герек экв ачух же-далди абуру и цIийи падишагъар ава гъа, са-сад чими месикай ккудиз, диде-буба, паб-аял алай чкадал гапурралди тике-тике пиурай.

Ихътин жуьредин ихтилатар мадни авуна, Къзибегни мал-ча (Авадана къатIайвал, им малла Вагъаб тир) багъдай хъфена. :>кв ачух жедалди хуьре гъарай-вургъай гъатна. Са магълейра •гуп-тфенг ягъай, санра цIугъарин, еке шел-хвал ийидай сесер патна. Хуьруьн вини къилихъ ялавар малум хъана.

Къведай йифиз Асали Гъалиб, къазмайрал цIай кутуна, к»на.

Эхирни Магъул дерета Яру къушундин виш аскер желеда туна, абур терг авур йикъан пакадин йифиз Къзибега Авада-ииз лагъана.

— Тевле ахъая кван.

Авадана яргъи куьлегал кIвалерин къулухъ галай тевле пхъайна. МичIи тир. ЗатIни аквазачир. Анжах балкIанар са-Лурсуз хъана.

— Гъи балкIан акъудда, иеси? Файтун гъазурдани?

— Гъайванрик кямир. Чапла патан пипIез вач. Фенани? Дгакънани? Ана къене иски пек-лек, чар-мар авай чувалар ава. ICi-ве чувал. Къведни къецел акъуда.

Авадана буйругъ къилиз акъудна. Сиве-сивди синер алай

шейэрай ацТанвай чувалар са-сад кГвалерин кьулухъ тухвана, Адахъ галаз бегни атана.

— Са далда чка жагъура. Жезмай къван агъа пата. Фур квай чка хъурай. Абур, цай яна, кана кIанда. Иски шейэр я. Анжах кьифер кIватIава. Герек са затIни амуьк тийин.

Къазибег йифен мичIера цуьк! хъана. Яраб гьи чкадал чу-валриз цай ягъайтIа, хъсан я лугъуз, Авадана фагъум авуна. Багъдин яргъал кьиле дерин фур квай чка авай. Амма чувалар залан тир. Мукъваривни гъахътин са чка гвай. Амни къванерив ацТанвай. Чара хъанач. Авадана къванер винел хкажна. Сивни ахъа тавуна, са чувал фуруз вегъена, адак чахмак къванцелди-ни чукТулдин тегъвел цай кутуна. Щай чувалдин кьерехри кьуна. Ших ламу тир. Нерихъни вилерихъ гумни пис ни га-лукъна. Щай туьхуьн хъувуна.

— Эй, къаммаз!—им яргъалай килигзавай Къазибег тир.— Ви жуьреда цай ядани? Чувал винел акъуд! Фурун кIане цай хъия. Ахпа тIимил-тIимил чарар вегъиз, куг, куг! Герек кун тавунвай са кIусни амуьк тийин!

Чувалдин кIан галай патахъай кьве пIипI кьуна, чувал ви-низ хкажнамазди, адан къеняй къеж квай векьерал тармач-тар¹ мач чарар авахъна. Кьуру тир. Анжах винел акъатай са тIимил-бурук ламувал квай. «Кьурубурук кваз ламубурни куда»,— фи-кирна нуькерди.

Щай фад куькIвена. Регъуз техил вегъидай жуьре гъаб-гъаб чарар къачуз, тармачар екебур хъайила, абур къазуниз, Авадан йифен кеспидик акатна. Ам савадсуз кас тир. Иниз килигна, чарара вучтин фикирар аватIа адаз малум тушир. Ада анжах чарарай акъатзавай яла'в къатIузвай. «Я аллагъ, — лугъуз вичи;

вичик фикирзавай нуькерди, — им вучтин алапат хъурай! ЦIу ' чарар недай къайдадиз килиг! Ам са пипIек акатзава, чарчел яру, ахпа хъипи ранг къезва. Ахпа чар чIулав жезва, адай ялав акъатзава. Руьхъ чилел аватзава, цIун кьилел алай гум гъава-диз физва. Незва гъа! Къати цIу чарар незва. Тармач-тармач незва... Аждагъан я гъа! Тух жедайди туш!

Къвед лагъай чувалдив эгечIайла, Аваданаз чарарин гъайиф, атана. Абурук гзаф михъибур, гьич са гелни алачирбур гзаф квай. Чарарин арайра къелечIбурни авай. Гъа ибур пIанIрус па- '• тал эвез авачир шей тир. ПапIрусни чIугуна кIанда эхир! Тен-бек бурнивут хъиз, куьлуь авуна, нерин хилеризни вегъиз жеда. Чарчик кутун тавуна, гьик! чIугвада къван?

Эхирни, Авадана винелай тасма элкъуэрнавай чарарин са тармач вичин тумуник кутуна. МетТерай тIал акъатна. ЦIук тIвал хкуьризни регъят хъана. Кьве чувалдавай къван чарар кайидалай кьулухъ, чимизмай руьхъверизни кIур гана, ам фу-рай винел экъечIна. МичIи йифе мад багъдал агъавал авуна.

Шуртун хиле туна, Авадана вичиз къачур чарар чинеба кIва-ii:i хкана. Къелеч! чарар ада пIапIрусриз харжна. ЯцIГувал квай i|>ар и кардиз виже атанач. Абур са хейлин вахтара кIвалин ш туькIурнавай рефтинал хъана.

Халкъди гьукумат вичин гъиле къуна вад-ругуд йис алатай-| Аваданан къилив жуьреба-лсуьре инсанар къвез хъфена. Абу-

КъазибегакIай, адан стхайрикай суракъар авуна. Аваданак '•урху акатна. Ам ягъалмиш хъанач. Къарикай са юкъуз адаз | ig хъана хъи, вичихъ галаз санал Къазибегаз нуькервал авур

• IД булахдин къилихъ капI авур чкадилай квахъна. Адахъ хза-iiii) гзаф къекъвена, амма гъич фейи падни чир хъанач. Къве Писалай хъиз мад са виликан нуькер квахъна. Садбуру ам Къе-'igig шегъерда са низ ятIани акуна, масадбуру адан мейит тамай «шгъана лугъуз ванер акъудна. Амма и дуьшуьшдани ам вичи и хсуси вилералди акур кас тайин хъанач. Эхирни, Къазибеге-iii it файтунчидиз йифиз са ни ятIани эверна, ам месикай къа-[шгъна, гъаятдиз эвичIна, гъа инай квахъайди, нъедалдини сади пни малум тушиз ама.

Куьрелди, Къазибеган нуькеррикай гъич садазни тIебии (п.айдада сур жагъанач. Анжах Авадан декъена ама. Щуд йиса-(шлди вичин къадар-къисмет гъихътинди жедатIа лугъуз, къе ||Iч чуьнуьхда, пака чуьнуьхда лугъуз, кесиб къурхудик хъана. Къазибегни амач, адан стхаярни кечмиш хъана, аялар акъул Лнлугъ хъана, гъар сад са дережадив агакъна. Амма къурхудик гилалдини кума. Анжах а карди дерт къезиларзавай хъи, niI бегрин уьмуьрдикай, кIваликай, йикъакай суракъар авуна-тIпни, са жавабни ада ганачир. Гъич са гафунални.

— Вун вуч лал хъанва? — лугъуз хабар къадай адавай.— **Вун** лалди яни?

Гъа икI, адал «Лал Авадан» тIвар атана. Анжах гила сифте еефер яз Авадан вичин адетдилай элячIна. Вичин гъисабрай, аз-рпил кIвалин къавал ацукънавай. Гъикъван вил галаматIани, жсуь дуьньядихъай чара жедай вахт атанвай. КIарабра къуват пмачир. Сиве иштагъарни куьтягъ хъанвай. Анжах къанни ирид Пчсуз чинеба хвенвай чарар вичихъ галаз квахъна кIан хъанач. Къуй инсанри абур тулIалай авурай. Белки виже къведай затIар II жеди. Вичин хтул Масанан гъиле бегдин чарар адаз тваз кIан ю.анач. Кушуш хъана, бегдин нуькерар хъиз, амни квахъуни-I.ii и игътият авай.

... Ширх-ширхна микънатIисаванан чархарай хъили тасма-

•iiii къил акъатна.

— Тасма куьтягъ хъана. Гъайиф.Масадни гвач,— Масанаа | .шф гъайиф атана. Ата-бубадин ихтилатди адаз эсер авунвай. Тирихдир тарсар гузвай муаллимдиз адакай еке къимет авай. Профессор Салегъ, лагъайтIа, къилелай кIвачелди фикирдиз

элквенвай. Къузекан рахунрихъ яб анализ ада вичин кыле тарихдин агвалатар элкьурзавай. Цуд йисаралди шак алай агвалатар гила ашкара жезвай.

—Вахтсуз кутьягъ хъначни? —икI лагъана. Салегъа тадиз къултухдай ктабни къелем акъудна. Аваданан амай рахунар кхъена кIандай.

— Авадан буба, Авадан буба, бегдин кагъазар гинва? са сивяй Масанани Салегъа жузуна.

1 Къузека жаваб ганач,, Сивел каф атана. СтIал алаз ахъаз-| вай вилер къавуз яна.

Авадан эбеди яз дал хъана.

КЪВЕД ЛАГЪАЙ ПАЙ

I. БЕГ ИЧЕРИН СУВАР

^а жуьредани Бег ахварал физвач. Пакамахъ яраб вучтин | i-аваяр жедатIа лугъуз хажалатдик ква. Нагагъ абур цуру чI,айитIа, сувар кьиле фидач. Пебиатни ахътин мердимазар я kI>и, ваз рагъ атана kIандай юкъуз къай-кулак акъатда, умун п.ава kIандай юкъуз гачалан кьил кудай рагъ къведа. Вагъла-I» тухвана kIанзавай ичерин сувар патал иллаки рагъ авай, пiр квачир югъ герек тир. Амма ам тухуз гъазур хъанвай вахт нулун юкъ тир, и чIавуз дагълара, адет яз, югъ-йифди давай 'Iиш авахъдай, рагъ, лагъайтIа, цийи свае хъиз, ара-бир туъ-ш.уъл циферин кърехдикай хкатиз ваз килигдай.

Къунуъз месин перем вегъена, вилер тIушуниз, Бег мукъ-ипл-мукъвал айвандал къвез хъфена. Нянин кыляй цавар ачух гир, бушлухра яру-пIару гъетер, сада садаз вичин рангар къа-iv риз, чIагай ишигърал рахазвай. Йифен кьулар хъана, кац-мIцI, верч-кIек секин хъайи вахтунда цавун эрчIи пад мичIи пчферин шаршавди кьуна. Чапла пата гъеле гъетер сад садахъ | плаз къугъвазвай. Айвандин кыллелай хъиз са еке гъед цIуъд-| i-уьнна, гзаф гъетер авай чкадихъ зарб кваз рьерекат авуна, .•дахъ къизил рангунин яргъи тум акатна. Ам цIу кьуна. Эхир-«и куз-куз ам куътягъ хъана.

Бег kIвализ гъахъ хъувуна, амма къарай атанач, мад айван-днк хтана. Къуншидал аял шехъай, яргъай хъиз кицI элукъай •впер япухъ галукъна. И арада акваз-акваз пав циферикай ми-хъи хъана. Алемдал гъетери агъавал авуна.

Бегдиз им аламатдин вакъиа я. Неинки инсанар, гъайванар, I ьашаратар, гъак! гъетерни, чIехи жез, рекъизва, абурни динж туш. Туьретмиш хъунинни, терг хъхъунин дердидик ква. Яраб п.етерал чан ала жал? Ни лугъуда? Нивай жаваб гуз жада? 'Пебиат гъакъикъатдани зурба затI я. Пакамаз экуъ рагъ, ми-xI>и гъава атунихъ ви вил акъатиз хъайитIани, ада вичиз kIан-дцйвал девран гъалда. Вун kIантIа йикъ, kIантIа вуна тIебиат-дчз агъузар ая, себ-сив це. Адаз хабар авай затI туш. Адаз вичин макъамни ава, вичин къуълни.

Айвандин чапардал гъил эцигна, Бегди хейлин берета навар ахтармишна. Эхирни къама тПал гъатна. Гардандин якПар агаж-на. Жендекдик серинвал акатна. ЭрчИи гъилел гардандин якПар тТушунна, къил и патахъ, а патахъ юзурна. Бег кВалин къенез хтана. Ина маса гъава авай. Чимизвай. Секин тир. Анжах папа къачузвай нефесдинни цлакай куърснавай сятди ийизвай тИи-рикI-тирикIдин макъамдин ван авай.

Бег Назлудин къвалавай, месин къелеч! яргъандик экечIна. Адан чими ва пурпу бедендилай гъил алтадна. РикIиз ашкъи атана. Папан къецIил къуьнуьз темен гана. Вичиз тавазвилер| ийизвайди Назлудиз хабар хъанач. Бегдин къаст ам айихарун| тир. Гъикъван лагъайтIани, вилик сувар квай. Адан рикIизни су-I варин гъиссер атанвай. Вични чарадан сувар тушир, хсуси **ви-**] чинди.

Амма рикIик гъаваяр гъик! жедатIа лугъуз кин квай, иниз килигна са сят къван ахварик квачиз гъинай-гъанай хиялар авурдалай гуьгъуьниз Бег мад айвандал экъечIна. Цавуз кили-I гайтIа, къуд пад ачух я. Цав эхир-къил авачир къван гъетери | къунва. Вуна лугъуди хъи, вири алемда авай къван гъетер Рагъ-лах вилятдал кIва'тI хъанва. Бегдиз лап гзаф шад хъана. Адан гъар са якIу лезет кваз хъверна.

Айвандикай кIвализ хтанмазди адан рикIел министрни адан | паб хтана. Бегди абуруз ичерин суварик атун теклифнавай. Ми- j нистрди са шумуд сефер Салмур патаз къведа лугъуз хиве къу- | най, амма къисмет жезвачир. Садра ада телни ракъурнай: «Зун | квест муьгман жедат, гуьзета». Амма атана акъатначир. Гъа ара-| да хариж уьлкведиз акъатнай. Маса сефер къвез кIвачин хъайи- | ла, Соломеядин диде рагъметдиз фенай. Мад са сефер кIвачин | хъана — вичин кефияр чIур хъана. Са мус ятIани адаз къиздир- | мади тади ганай, гила, са шумуд йис алатнатIани, бейхабар азар | пайда хъхъана.

Ингъе, эхирни са дуьйиуьпни къилел атун тавуна, министрни паб сагъ-саламатдиз Салмур патаз акъатна. Бегди абурув Муьжуьракъин къилихъ галай тама эпигнавай мугъманхана ву-ганвай. Абуру лап пачагъдин утагърилай гуьрчег тир. Утагърин чешне Бегди, вич са шумуд хариж уьлкведиз фейила, гъанра акур кIвалер-къарилай къачунай. «Къуй,— лагъанай Бегди абуру эцигдай чIавуз,— чунни пачагърилай! усал туширди акурай».

Дагъларин кукIвариз пакаман сифте ярар ядай чIавуз Бег эхирни ахварал фена. Иер кар хъаначни бес! Са геренда хъайи-тIани сует тахъанайтIа, югъди адан гуьгъуьлар цуру жедат. Ви-лер тIушуниз, сив къакъуниз жедат. Ибуру адаз кIандай кIвала-хар тушир. Герек итим пакамлай няналди, чара касдин вил ви-чел алай къван, патрум хъиз, шад-хурам жен. Бегдиз гъич па-пан виликни вич усал хъана кIандачир. Къуй адазни вич гъами- [

тiiii сагъ-саламат яз, чина хъвер аваз акурай. Бегдиз фадлай чи-ДШ кар тир: кьуру техил авай регъв йигиндиз элкъведай.

Бег ахварин кьужагда гъатай геренда гъаваяр мадни ачух мина. Гъина-гъана клекер рахана, кицТери, сад садак ашкъи купи I, я хуър я лагъана хуър яз амачир, я шегъер я лагъана гъеле »,)|ис шегъер тахъанвай чкадик ванер кутуна. Накъ атанвай мугъманрин кьилел гъакъван кьведбур кье хтана кIанзавай. Л|>урук чIехи идарайрин кьуллугъчияр, газетрин мухбирар, кипи Iдиз къачудай устIарар, шаирар ва ашукъар квай. Пуд ашукъ П.ггди чIехи меркездай гъизвай. Къуй абуру ичерин суварик) I.уъжетар авурай! Къуй, гъарда ичерин тарифар ийиз, Салмур iiniарНК дамах кутурай. Ахпа, белки, абурун чIалар кIватIна, i.i илдин ктаб яз чап ийин.

Бег ширин ахварик кумай вахтунда Шагъдагъдин даим жи-|ч ди кьунвай кьиливай ракъинин нур малум хъана. Гирведик ii '•I[зил рангунин ишигъ акатна, ам гъасятда кьуд патахъ чкIа-|n.i, дагъларин кукIвариз яна, кьвердавай дередиз эвичТиз багъ-| ч I]Iал ва тамарал кьугъвана. Эхирни Бегдин айвандин шуъше-|гичIдал атана. Шуъшейра экв гъатна, ам къану, вили ва хъипи ||и||гариз дуънмиш хъана. Шуъшейрилай алатна экуъ ва шадлу |г\\)ар кIвалин къенез ахмиш хъана, атана абуру дуъз месик П I.IЙ Бегдин пелел кьуълна. Са арада абур дуъз кIевирнавай ви-| П)нн хъалпагърал кьугъвана, абурув тIуб гяна, «Эй-ей, неси, |i" Iдаш Бег, ахварай ават!» —лагъана эверна. Бегди вилер ахъай-|ti I Ракъинин нур гъакъкъар хътин чIулав нинейра гъатна. Бег-riiii сивикни вилерик хъвер акатна. •«Вун атуй, рагъ атуй!»—

ч иъана ада рикТяй. Са геренда месик кумай Бег ракъин нура-|(п\ъ галаз кьугъвана, гъайиф, абур яваш-яваш чинлай алатна, |i'.П'ай халичадал фена, ахпа плав гвай гуъзгуъдал. КIвале мад-|iin экв гъатна.

| Къвалав килигайтГа, мес буш я. Назлу амач. Вич текзава. | Хкадарна кIвачел къарагъна, Бегди гъилер-кIвачер инихъ-|(чиIхъ дирибашдиз юзурна, кьил и патахъ, а патахъ элкъуърна, | »i 'i I и чкадал чукурна, чин, хъуькъвер кье гъилелни тIушунна. на ам вичин дамах тир спелрив эгечIна. Абурун кIвенкIвериз i, ва мад звар гана. Абур агъуз авуна. Ваъ, виридалайни снкIвер виниз хкисайла хъсан аквадай. Виликан вахтара ви-Г>еглери спелар нкI, кьилер винел хкиснаваз тадай. Им бегле-| дамах тир. Бегдин бубадини икI ийидай. Тавдин цлакай •рснавай шикилдиз килиг тIун. Гъам шагъид я. Хцини буба-|;IЙ ибрет къачудай адет я. Бегди агъзур сефер тикрар ийи-I : ич ичин тарцин кIаник аватда.

Гуъгуълар шад-хурам тир вахтунда Бегдин япарихъ яргъай ii.i далдам-зуърнедин ванер галукъна. Вичи тайин авур къай-ia, ичерин сувар башламишзавай. Бегди вири кIГуъд рагълах

хуърй далдамчяр кВатІнавай. Абуру, кьеледин минарадиз экьечІна, вини кьилел алай майдандал хкаяс хьана, гьанлай сегьерар язавай. Адет яз, сегьерар Салмур патан хуьрера свае гьидай йикъан пакамахъ ракъин вил малум хьанмазди эвлен-миш жезвай итимдин кВалерин кьавал ядай. Бегди фикирна:

адетдик цийивилер кутуртІани жеда. Кьеле, минара Рагълах сегьердин юкъни-юкъвал ала. Кьуд патахъ кІуьд хуьр гала, абур гьар сад дагъдин чиник кваз, сад садан кьаршидал ала. Абур сад садаз килигзава. Чанах хьтин элкьвей дагъларин этегрив гвай сегьер виридаз капал алай хьиз аквазва. Иниз килигна чанахдин кІанел алай сегьердин минарадин кукІвал экьечІна-вай зуьрнечийри язавай сегьерар вири хуьрерин агъалийриз ван жезва. Абур цаварин цийи-цийи кьатарик акатиз кьуд патахъ чкІизва, дуьньяди ван кьачузва.

Шегьерни хуьрер ахварай аватна. Вири жемьтар айванрал, кьаварин чІерейрал алтІушна, вирида вилер яргъалай аквазвай кьеледин минарадин кукІвал элкьуьрна. Рагълах вилаятда сиф-те яз ийизвай кар хьуниз килигна, жемьтар минарадилай язавай сегьеррал шад хьана. Абуруз ичерин суварикай хабар авай. И суварни абурун тарихда сифте сефер яз тухузвайди тир. Вили-камаз ганвай хабарриз килигна, кІуьд хуьруьн жемьтарни цийи емишрин багълара кВатІ хьана кІанзавай. Сегьеррин ван хьанмазди, Бегди, чинриз кьизилгуьлдин ни галай атир хьияна, па-паз эверна.

— Я руш, эй! Назлу. Ваз ван кьезвани?

— Ава, чан зи иеси. Бес кьведачни!

Яру еке цуьквер алай харадин перем алаз Назлу, сивик ' хьвер кваз кьвалав гвай кГваляй атана. Ам гьасятда гьуьлуьн хура гьатна. Магъидин ранг алай ацІай гьилер гьуьлуьн гар-дандихъ вегьена, Назлуди лап рикІивай гьуьлуьн сивиз теменар гана. Шузаррик спелрин чІарар акатна. Амма Назлудиз абур-ни ширин тир.

— Ваз сувар мубарак, чан зи иеси. Заз йифиз са арьзур ахвар акуна. Виридак бахтлу лишанар ква. Зун бахтлу я. Заз чиз, захъ галаз вунни? Хиве яхъ ман: вун залди бахтлу яни?^

— **Ваз** кьедални чизвачни?

Бегдини папан сивиз ва женнетдин экв авай, гьеле тазавал кумай хьуькьвериз теменар гана. Папан яргъи гардан хкажна-ваз, адални кузвай пІузарар элкьуьрна. Гьак! мадни сив агъуз ийиз, ам кьилер ачух хурарал гьалтна.

Бег яваш-яваш ашкъидиз атана. Мад папан сив къуна, ада къаних жезвай гьилер адан зегьемлу кьуьнерилай, далудилай, кьулухъ галай яцІу якларилай элкьуьрна. Пабни зегьемламиш жез башламишна. Суварик суварин гуьгьуьларни кьведай адет тир.

Бегди дуйгмеяр авачир харад перем лапан кьуьнерихъай ип'Гъена, кьецИил жендек, пеш хъиз, ашкъидин кьуват авай гъи-цфал хкажна. Итимдин къаст ам гьеле кIватI тахвунвай месел | ьаткурун тир, амма и арада агъа мертебадай зенг рахана.

— Йиф яргид тир, — лагъана Назлуди хъверни туьнбуьгъ иiiiаЗ.

— КIантIа рахурай. За ша лагъай кас авач. Зенг мадни ван алаз, ярггалди рахана,

— Де, къарагъ ди.

Чара амуькнач. Бег кIаник мертебадиз эвичIун лазим хъана. ДипIарда куьлег экъуьрна, Бегди хъел кваз рак ахъайна.

— Ваз маса вахт...

КилигайтIа, Яру Нямет я. Вичивни еке са пар гва. Ам Бег-дн вичи гъвечIи меркездизни къвалав гвай Куьрмали вилайтдин IC)>вма шегъердиз ракъурнавай. Сувар тушни бес. Ам са зуьрне^ •ширин сегъеррални ашукъри ийидай гъуьжетрал туькIуьдачир. Суварин кьуват эвелни-эвел бул-буллух ва гзаф жуьре няметар кнай тIуьн-хъун тир. Яру Няметни Бегди гьеле кIтуьд къан ви-лик партахалар, ша'балтар, наршарабар, сараб ичкияр, балы-къар жагъурун патал рекъе тунвай. Ам фидай вахтундани ла-п.айди тир:

— Килиг, Нямет, тапшуругъар къилиз акъуд тавунмаз мсхкъвер. Хкведа—кIвалахдилаини чукурда, экуь дуьньяни низ дар ийида. Гъавурда гъатнан?

Яру Нямета лагъана:

— Белли, чIехи стха, вун сагърай. Ви гаф — зи кьин.

Ингъе, Нямет хтанва. Бегдин чин атIугънава. Геж вучиз хъанва? Накъ, виликан кьуз хтана кIгандай.

Нямет гъавурда гъатна. Ада тахсиркар яз гъилер хкажна. Нигдини вилералди жаваб гана: де хъана, хканвай пар куьче-дал тамир, кIвализ хкваш.

Нямет гъиле-кIваче звар авай кас тир. Гъамида гъикъван хъуткъунар авунайIани, Бегдин буйругъ себеб яз ада вичиз гараждин зеведишвал къачуна хъи, къачуна.

ИшикI, челег дашмиш хъувуна, Нямет хъфизвай, Бегдиз и дан кьулухъай куьчедай вичин къилив къвезвай Мифтягъ «куна.

— Бег стха,эвелни-эвел сувар мубаракрай! — чина къалу хъанвай цин ранг авай Мифтягъа яргъалай гъил яргъи авуна.

— Вазни, Мифтягъ. Сувар са зид туш. Гъик! хъана? Зи тап-шуругъар вири тамамарнани? — Бег рикIивай адан вилериз килигна.

— Бес ийидачни. Бег стха? — Агъа, вунани «ийидачни» лугъузван?

— Валлагъ, ийизва, авунва. За вири телер...

— Гьамидан патахъай лагъай тапшуругъни тамамарнайни?

— Ам, чан Бег стха, зал аламай бурж я. Лап и мукъвара... Мифтягъ квализ галаз хтана. Ювачелай чекме-калуш ху-тунна, мугъман иесидин гуьгъуьнаваз, сад лагъай мертебада авай гъавиздин къвалавай гъвечи тавханадиз гъахъна. Инани квалин къулал суфра къурмишнавай. Са чими хуьрекрилаи гъейри вири няметар алай. Фу, къафун, къенфет-шекер. Чехир-мехир. Чебни гъар жуьре. Анжах каш квай инсанар кандай. Мифтягъан иштагъар ачух хъана. Ам йифди рекъе авай. Чехи меркездай гъвечи меркездиз, анайни Рагълах шегъердиз дагъ атгуз, тепе атгуз хтанвай. Мензиларни еке я къван! Дагъдин да-лудихъ дагъ гала, чуьлдин далудихъ чуьл. Къил-эхир авач! Йифиз къве чкадал машиндин чархарай гъавани акъатна, ниси •куьтягъ хъанвай целер хъиз, къве чарх ацукъна. Патарив я хуьр гвач, я уба! Лап пакаман экв ахъа жез-тежез таниш са касдин машин дуьпуьш хъана. Гена адав тадарак патал къачунвай чар-хар гваз хъана. Машин худда гъат хъувуна, амма идакди жуван руфун тух хъанач.

Бегдин тавханадиз гъахъманазди Мифтягъ суфрадиз мукъва хъана. Къадарсуз гъарусвал авунач. Панурдин фан къерех атла-на^ ашкъи кваз ам сивиз чуькъвена. Еке клас туьтуьхда аклиз-вай, ам мецелди къулухъ хъувуна, Мифтягъа тадиз-тадиз жакъ-вана, мад вилик чуькъвена. Ухайш! Хуп! гуьгъуьлар ацукъ-начни!

Беденда, къама ял аваз Бег хтана.

— Вуна радиодиз яб гузвач хьи! — Ик! лагъана, ада цлав гвай радиодиз худ гана. Гъасятда квал ашукъри ийизвай гуь-жетрин ванци къачуна. Ашукъар къвед авай. Сада садалай зур-баз манияр лугъузвай. Мана-метлебдин гъавурда гъатун четин тушир. Къве ашукъдини Рагълах вилаятдин, Салмур патан емишлухрин, зегъметчи агъалийрин тарифар ийизвай. Вирида-лайни гзаф Бегдин лайихлувилер къалурзавай. Себебни ам тир хьи, Бегди Рагълах пата тухузвайди гъакГан ичерин сувар тушир. Цуд йисуз къван ада ичерин цийи жуьреяр яратмишза-вай. Пуд жуьре. Щийи ичерин багълар вичин имид хва Чупур Челебан емишлухдик кутуна ирид лагъай йис тир. Абуру сиф те яз бул-буллух бегъер ганвай. Ичер чебни тариф алайбур хъанвай. Гъа иниз килигна, Бегди вичин ичерин сувар къурмишнавай. Къуй халкъар килиграй, абуру къимет гурай. Игит рух-вайрал намуслу бубади гъикъван дамах ийидатла, Бегдини ви-чи гъасил авур емишрал гъакъван дамах ийизвай. И кар сада-вайни айиб ийиз жедачир. Нагагъ вазни дамах ийиз кланзава-тла, жувани клантла жуьрэтлу къве хва бигмишара, клантла тариф алай багълар, емишар, малар!

— Ашукъар къведни къведа, Мифтягъ. Абурув чна ина гуь-140

Гі тар ийиз тада. Де лагъ, бубад хва, вун фейи сеферар гьикГ | .та?

Матакдал динж хъанвай Мифтягъа сиве авай фуни къафун, | \ ?к гана, тутьуьхдай агъуз чукъвена, касдин вилерал стГал ц.ьалтна, бамиш жез са тГимил амай. Ахпа, дериндай нефес | Гачуна хъиз, ягълу хъанвай къелеч! ПУзаррилай гъилин далу | псьуърна, ада алагъана:

— Вири тапшуругъар, Бег стха, вун сагърай...

Мифтягъа вич фена хтай рекъин гъакъиндай ихътин гъахъ-гъисаб авуна. Ам къве меркездизни фена. Бегди вичив вуганвай <-иягъдай *ca.-c.Si* кас жагъур хъувуна. Анжах ругуд кас гъиле гъатнач. Къвед духтурханада аваз хъана. Сад хариж уьлкведиз фснвай. Сад вичин къуллугъдила чужурнавай. Ада Бегдиз тел ракъуруникай хийир авачир. Вири санал къачуртГа, 83 касди Негдиз телер яна. Вирибуру адаз суварар тебрикна, цГийи ичер мубаракна. Са кар малум хъана. Тебрикдин, мубаракдин тел (•акъуруникай садани къил баштан авуначтГани, са къадар че-тинвилерални Мифтягъ дуьшуьш хъана. Тек^ир кас квачиз, ви-рибуру лугъудай: «Вуна кхъихъ телдин гафар, за къул чТугва-да». Сада лагъана: «Заз виш кас идара авун сент я, са тел кхъин — четин, жува кхъихъ». Адан тГвар гьик! тир? Бег гирни? Иелки адаз къуру гафар бегенмиш тежен. ИкГ лагъай касни хъана: «Куь патара чГагай тебрикар гзаф ийида. Заз чГагай чГалар чидач. Вуна кхъихъ тел, за кГелни ийин, къулни чГуг-пан!»

Чехи меркезда туьнбуьгъ гвазни эгечГай сад-къвед хъана. Куьз герек авайди я тел? ГъакГан пулар вучиз харж ийизвай-ди я? Вун телер кГватГиз атанвайди яни? Мифтягъак дерди икатна. Амма а касдин тел иллаки герек тир. Им вири уьлкве-дин емишлухрин пешекар кас тир. Адан тГвар къваларив гвай уьлквейрани чГГанвай. Мифтягъа кГевивал авуна. Ам шкъакъ хъана, еке къуллугъчидик, къакъ хъиз, кГГана. Аман-минетар, гъатта вичин лутувилин алакьунарни кардик кутуна. Эхирни, и касди лагъана: «Ви чинал алай хамуникай чекмеяр цваз жеда». «ГГелбетда»,— муьтГуьгъ жуьреда Мифтягъа жаваб гана.

И касдин телдал къул чГугуна.

Мифтягъ кГевени гъатна. Гьикъван элкъвез-гелкъвез «тебрик-зава» ва «мубаракзава» гафар кхъида! Гзаф телер и жуьреда туькГуьрнавай: «Юлдаш Бегов Бег. Квез рикГин ситкъидай ичерин сувар мубарак ийизва. Квехъ мадни еке агалкъунар хъана ГГанзава».

Къеве гъат тавунмаз инсандиз акъул къведач лагъайвал, че-•гинвилери Мифтягъакни къатГунар кутуна. Вич акъвазнавай мугъманханада ам чкадин са шаирдихъ галаз таниш хъанваз, Мифтягъа адаз ихътин икърар теклифна: вуна заз гуьрчег га-

фаралди телер кхьихъ — за ваз гъакъи гуда. Вични гъа иналди гъиляй-гъилиз. Гъикъван телер кхъейтГга, гъакъван къазанмишни ийида. Налук алайди туш, ктабханайра къекъвена кІанзавай-ди. Шаирди сифтедай наз маса гана. Амма къазанжи квай кар яз акурди, рази хъана. Вичин адет тирвал, мукъвал-мукъвал нерин яру кІвенкІ са кикелди чухваз, хабарни къуна, гъакъи исятда гудани, ахпа? Гъелбетда, исятда! «Де акІ ятІа, пул эциг». «Сифтедай телер эциг!»—жаваб гана Мифтягъа, амма савда иердиз агун патал, гъил хъуьчІуьк кутуна, анай яру чарарин пул къалурна. «Де акІ ятІа, са къат! гъваш. За ваз телер кхьи* да — тамаш. Гъа икІ мад».

Савдагарри гъарда вичин къазанжи къачуна. Пакад юкъуз Мифтягъан къултухда гъазурнавай 50 тел авай. Вири Бегдин тІварцІел кхъенвай, амма къве телда са гафар тикрар жезвачир. Гила телерал къулар чТугуна кІандай. Къекъведай кІваче цаз акъада лагъайвал, Мифтягъ гзаф идарайрани тешкилатра къекъвена, вичин къастар къилиз акъудна. Ювалах лигимлудиз хъун патал чІехи ксари къул чІугур тел ада вичив хвена, абур вад-ругуд хъайила, вич пичханадиз къез Бегдин тІварцел Рагъ-лах шегъердиз рахкурна.

Дуьз лагъайтІа, галатни лап кицІ къван авуна. Амма Бегдин тапшуругъ чешне яз къилиз акъудун адан къаст тир. Ам Бег-диз гъеле буржлу яз амай. Вичи адас са шумуд сефер тармач-ралди пулар ракъурнайтІани, Гъамидан къилел писликвал гъи-да лагъана, хиве къунайтІани, ам гъеле еке нетижайрихъ агакъ-навачир. Са кІвалах хъаначир, муькуьди хъайитІани тамамдиз къилиз акъудна кІандай. Акъудни авуна. Анжах лап эхиримжи юкъуз, мугъманханада шаирди туькІуьрай ирид тел амаз, абур-рал къулар чІугвадай ксар жагъанвачир. Вични кІвачяй ават-навай. Телер ракъуриз пичханадиз хтай вахтунда къилиз фи-кир атана: хъайид хъана, амайбур рикІел атай инсанрин тІварцІелай ракъурда. ДақІарда са ни ятІани газетар тунваз, абур гъилелай авуна. Макъалайрин кІаник жергедин инсанринни-тІвар-ван авай ксарин тІварар къалурнавай. «Ухайш!»—лагъана Мифтягъа. Гъабурукай са къадарбурун тІварар эцигна, Мифтягъа вичив гумаь телер Бегдин винел рахкурна. «Садазни чир жеч»,— фикирна вичи вичик.

Чехи меркездай гъвечи меркездиз хтай вахтунда Мифтягъан рикІел тарихчи Кълинж Салегъ атана. Вучда къван, гъада-вайни тел къачудани? Яраб Салегъа кхъидатІа? Ада кхъейтТани, Бегди вуч лугъуда? Хъел къведани, хъвер къведани?

Мифтягъаз Бегдинни Салегъан къалмакъалдикай са уьтери хабар авай. Бегдин бубадин нуькер Аваданан кІвалин чиликай вилик вахтарин кагъазар жагъурна, абур Салегъа хутахайди эл-^ диз кашуш хъанвай. А кардик Гъамид къаришмиш тирдини ма-"

лумзавай. Чпин арайравай гьезезрин кьилел имни хтанвай. Бегди Гьамидавай сурун суал кьунай. Вуна вучиз Салегь гьукумат-дин майишатдин машинда акьадарна Кьелен шегьердай хуь-|)уьз хканвайди я? Вуна Салегьаз гузвайди вучтин делилар я? Исъуй Салегь вичелай нарази хьурай. Адаз себебни ава. Вичи «давай кIани руш кьакьудна. Вавай кьакьудай затI авач эхир. Ниди вуч гьарай-эвер я! Килиг, Гьамид, иесидин шаламар жакь-иамир. Багьаз акьвазда.

Идални бес тахьана, Бегди силисдин кьуллугьчийриз хабар гпна. Сад лагьайди, Салегьа Рагьлух вилятдай тарих патал еке кьимет авай кагьазар чинеба тухвана вичиз кьуртIава. Абур кемьтдин хазина я. ИкI хьайила адак еке тахсир ква. Адаз чи I.'ьанунрал атайтIа, кар гана кIанда. Кагьазар, лагьайтIа, Рагьлух шегьердиз хкана кIанда. Кьвед лагьйди, Салегьани Гьамида Ава-цан буба чпин гьилералди кьенва. Чеб силисчияр яз кьуна, абу-|)у чанда аман амачир йиртих чпин суалрал кьарсатмишна. Ин-<'пнвилин суфат квадарнавайбуру кьуьзуьдаз гьихьтин кичIерар гинатIа, низ чидат?! Куьрелди, Салегьа, Гьамидни Масан галаз шилу инсан суруз ракьурнава. Идалай еке тахсир жедани? Бес Двадан кьуьзуь ва кесиб кас я лагьана, адан ажал инсафсуз-|)ив, мердимазаррив хьуртI ийиз тадани? Таз жедач! За таз гу-дач!

Гьакьикьатдани, силисчияр Бегдин чIалахъ хьана. Абур жу-|ун-качузун ийидай кардик экечIна.

Вири и агьвалатрикай Мифтягьаз хабар авай. ИкI тиртIани, | i;> фикир авуна хьи, Салегьав Бегдиз тебрикдин тел ракьуриз i'на кIанда. ИкI Салегьа вич Бегдиз муьтIуьгь хьанвайди же-читриз чирда. Нагагь гуьгьуьнай ада Бегдин ва адан бубадин ц.сина амалар авуртIани, инсанри лугьуда: вуч кьве чин алай | к' тушни?

Дуьз лагьайтIа, Мифтягьан рикIик гиманни квай. Бегдиз | Iлегьан тел бегенмиш жедайни, жедачирни, низ чидай. Бегни | шматдин кьилихрин инсан тир. Адай кьил акьудун гзаф че-пшдай. Мифтягьаз адахьай жанавурдихьай кьван кичIедай. I.i •г гьиле зурба кьуват авай кас тир. Адан хурукай кьакьатун г'тин тир. Кьуьр сикIрен хурукай хкатдай, инсан Бегдин ху-рукай — бажагьат.

Мифтягь вични са алапат я эхир. Адавайни вичин няятдиз и'гай кар кьилиз акьуд тавуна таз жедачир. Гагь-гагь ада вичи Пичик фикирдай: эй, вун, Мифтягь, вак квайди вуч хасият **я?** • I кIвалах ийидайла, тади кьачумир, кIуьдра алцума, садра ml. Гагь-гагь вичи вичиз ихьтин меслят гудайтIани, са вахт-II гI алатайла, адан кьастар лап дегиш жедай.

Гилани икI хьана. Куьчедай куьчедиз физ, шегьердин кьу-| I авай багьдин кьвалав гвай милли тарихдин институтдин

гъяркьюь рак ахъайна, Мифтягъ къенез гъахъна. Салегъ суракъ авуна, дуьз адан кабинетдиз акъатна. Салам-калам авурдалай гуьгъуьниз Мифтягъа, вичин адет тирвал, тупун кIвенкIвел не-рин кIвенкI чухвана, лагъана:

— Салегъ стха, вун сагърай. Ви, зи, чи вири рагълух же-мятрин сувар гъазурзава. Ичерин сувар. Ичерин! Сад лагъай се-фер кечирмишзавайди я. Гьелбетда, вун хзанарни галаз хта-найта, дамах гвай кар жедай. Чидач ман, гъик! ята. Гъич та-хъайта, са тел хъайитлани ракъура ман. Вун чи миллетрин дамах я. Вун хтун, ви тел атун — им зулуз циферикай кватай рагъ. жеда.

— Башуьсте, башуьсте, Мифтягъ. Зун гъамиша гъазур я. Гьелбетда, хъфин, хтун четин кIвалахар я. Тел завай са гиман-ни алачиз гуз жеда. Вак тади квата, за кхьин, пулни вав ву-гун. Вун инжиклу туштта, жува це...

— Ви гаф — зи кьин, чIеэси стха. «Тебрикзава», «мубаракза-ва» лагъай гафар тушни, абур завайни кхъиз жеда. Лугъудай маса ихтилатар аватта, лагъ, чIехи стха...

— Мад вуч лугъуда къван. Акъваз, пул къачу.

— Хъанач хъи, чан чIехи стха. Кепекар я, зун акъван кесиб жеч...

Мифтягъак хъфидай тади акатна. Я Салегъа жузунач: тел нин тIварцIел ракъурна кIанда, я вичи адан рикIел гъанач. КIанзавайдини гъа им тир. Тел нел ракъурдатта жузаз жувазни игътият аваз, Мифтягъан дин-иман фиэвай. Аллагъ шукур, вири кIандайвал туькIвена — жузунач.

Вичин къулухъай Салегъ галтугзавай хъиз, Мифтягъа, къе-цел экъечIнамазди, гьерекат къачуна. Маса чара авачир. Сале-гъан тел агакъайла. Бег са йисан жегъил жедай. Им Мифтягъан ниет тир. Нагагъ жегъил тахъайта, ам къуьзуь ийидай карни авачир.

Мифтягъан рикIел садлагъана Гъамид хтана. Салегъа Бегдиз ракъурай тел малум хъайила, яраб адан суфатдиз гъихътин ран-гар къведатта? Хъипини лацу ам жеда! Салегъа вич маса гайи-дини чир жеда. Гьелбетда, адан кIвачер чиликай хкатда.

Гъамид рикIел алай вахтунда Селванани татана амукънач. Буба рагъметдиз феи дишегълидик кIан жедай кIараб ква ман. Адан чанда еке гъиссер ава. Вич адан хура гъатайла цIу хъиз канай. Вичинни адан гъафа-сафа хъайидалай гуьгъуьниз варз къван алатнавай, амма ам мадни рикIгъай акъатзавачир. Вични и вацра садра хъайитлани дуьшуьш хъаначир.

Мифтягъа вичи'вичик ихътин са фикирни авуна. Селванади-вай гъуьлуьз, я тахъайта, дуванханадиз шикаят ийиз жедай. Нагагъ авунайтта, беябур хъун мумкин^тир. Валлагъ, адан мукъ-ва-къилийри, мирес-варисри, къван гана, телеф ийидай. Вичи

едан килел писликвал гъайи са гъафтеда кван Мифтягъ датIа-на кърхудик квай. КичIевилей ам я Рагълах шегъердиз хта-качир, я Варакърин гъендевардив эгечIначир. Садра вичин Къверакар хуъруыз милиция? атана акъатнай — Мифтягъая I"ьилери-кIвачери зурз къачунай. Вич къаз атай хъиз къабулна. Лмма абур, салам гана, къвалавай уьтмиш хъана. Са варз кван платайла Мифтягъ гъавурда гъатна хъи, Селванеди садазни виче-лай шикаят авунач. Акъуллу свае тушни бес. Вичи вични беабур авунач, вичихъ агалтай... жунгавни.

Почтадиз хтайла, Мифтягъа пенжекдин жибиндай яру жил-дср алай дафтар акъудна, чIехи меркезда вичиз шаирди кхъей тслерик къекъвена, гъадан гафарал Салегъан тел кхъена. Къвед-иуд келима жуванбурни кутуна.

... Рагълах шегъердиз пакаман сегъердал хтай Мифтягъа Бегдиз вичи чIехи ва гъвечIи меркезра килиз акъудай кван тап-шуругърин гъакъиндай атIай гъахъ-гъисаб авуна. Анжах я ви-чи шаир куьмек яз кърди, я Салегъав тел ракъуриз турди аш-кара авунач. Къуй Салегъан тел садра атурай. Бегди ам гъик! ибабулдатIа акван.

Югъ ахъа жердавай суварни гужлу жезвай. Рагълахрин ви-iiit хуърерин агъалияр шегъердиз къезвай. Десте-десте, гапIал-гпIал. Чебни шад-хурам яз, сивик хъвер кваз, рикIе рагъ аваз. Им инкъилабдин сувар тушир, абурув пайдах-майдах гвачир. Лнжах мертуьн тIваларикай хранвай себетар. Къеледин мина-)пдилай зуьрнечийри датIана кIвалахзавай. Садбуру садбур де-гишзавай. Гъар хуьруьн зуьрнечийрихъ чпин гъаваяр ва макъа-мар авай. Абурни гъуьжетриз экъечIнавай. КIуд патахъай it Гват! жезвай махлукъдик гъуьжетрин дердер акатзавай. Гъи хуьруьн устIарри гъава ягъайIа, гъадан инсанри къезвай ре-къе капар ядай, къуьлер ийидай. Иллаки Руракарин ва КIуь-ракарин агъалийрик къуьлерин ашкъи квай. Абур рехъ яр-гъалди тиртIани, кIапIажулар хъиз элкъезвай. Жегъилар гъаф хъунин лишан тир. Абурукай зарафат ийидай кас-масни авай.— Вири Ракар чпин гъунарар килерал къалурзава, руракари-ии КIуьракари — кIвачерал. Рагъ дамах гъаз цавун килни-чIилел атанмазни зуьрнечийрин ван атIана. Минарадин кIаник |свай дегъаманадин къеледай цавуз галаз-галаз КIуьд сефер тфенгар яна. Еке сесер дагълара, багълара, кIвалера къекъвена. I^авар, цIайлапанрин вахтара хъиз, гугрумар килел алаз раха' на. КичI акатай ничхиар луж-луж цавуз акъатна ва зарбдиз тамаринни багъларин рукариз катна. Ювалин мал-къарани, рикIиз кърху янаваз, сивевай алафни гирнагъ тийиз акъвазна. ГъвечIи аялар диде-бубадив игисна. Анжах жегъилри КIуьд сефер цавуз ягъай тфенгрин къати ванер шад-хурам яз къабулна. Гъар сефер тфенгар ягъай ванер атайла, абуру гъарайдай:

— 0-0-ой!

— 0-0-ой!

Суварик чѐхи меркездай атай министрни адан паб, тадиз кІвалаяй экъечІна, айвандал атана. Къвед лагъай мертебадин айвандикай Рагълах вилаятдин вири кГуьд хуьрни аквазвай, абурун этегрик к'вай шегъерни капашдал алай хьиз аквазвай. Зулун вахт яз, дагълари, тамари ва багълари хьипи, махъван ва яру алухар алукинавай. Гъава лагъайтІа менам лугъудайди тир. Министр Николай, адан кайвани Соломея неинки уьлкведа, *тЪа^Г* .хариж уьлквейрани гзаф къекъвенанай, абуруз иер, гуьрчег чкаяр гзаф акунай. Амма Салмур пата къван еке лезет санани ганачир. Къилел алай лугъуз тежер къван вили цав. Икъван ачух виливални жеда къван! Гъамгадин экв аватнавай, тазани атирлу тир гъава. Чанахдин жуьреда тѐбиатди яратмишна сад садан чиниз килигзавай дагълар. Къванерилай къванерал хка-дариз, цѐгъер хьиз, къил агъадал вегъиз, винел лацу каф акъуд-иавай, гъавадикни серинвал кутазвай вацІар. Мугъманар са кар-дал иллаки тажуб хъанвай. Муьжуьд вацІни дагъларин этегра сад садак акахъна, вир арадал атанвай. Адан юкъни-юкъвал ци^ кай хкатнавай ясту тепе алай. Гъикъван ятар буллух хъайитІа-ни, вир ацІудачир, я виш йисаралди кІватІ жезвай ятар гъинив хъфизватІа, садазни чидачир. Чагъин яшариз атанвай, гуьр-гъуь якІар алай итимни паб, къуьн къуьнуьв игисна, хейлин вахтунда таза гъавадикай лезет къачуз балхундал акъвазна. Ягъай тѐнгри къарсатмишай гъаваяр сакит хъана. Яргъай аквазвай минарадилай мад зуьрнейрин ванер атана.

Мугъманри Бегни Назлу хтун гуьзлемишсзавай. Накъ ихътин икърар хъанвай. Чеб нисини хъанмазди акъатда. Анжах куьн сугъул жемир. Гъам тавда, гъамни балхундал экІянавай суф-райрал недай няметар бул-буллух ала. Неъ, кеф чІугу!

Гъуьл туна, Соломея, къве гъилни яцІу эчІез яна, гуьтГуь ракларай кІвализ гъахъна.

— Вун хъфена хьи? — къулухъай лагъана Николая.

— Исятда, исятда, Коля.

— Къаткиз тахъуй. Бег къведай вахт я.

Къве гъиле сад яру, садни хьипи тумаждин гъвечІи къвати-яр аваз, Соломея, пурпу пІузаррик хъвер кваз, гъуьлуьн патав хтана.

— **Яхъ**, тупІухъ акала. Килигин зун.

— Накъни, къе пакамахъни килигайди вуч я?

— **Вуна** тупІухъ акал тІун. Ракъинал килигин ман. Соломеяди къалпагъар ачухнавай къве къватини вилик чІу-

гуна. Къизилдин гъаркъуь тупІалра брильянтдин еке къванери хци цІапІрапІар гана.

— Багъа шейэр я эхир,— лагъана Соломеяди вичин чапла

гъилин кьулан туплухъ туплал акална! — Маншаллагъ, девлетлу ядигар я. Ибурун кьиметар гьикъван жеда? Заз чиз, куьд-вад игъзур жен. Чпив гвай дамахдиз килиг! Туплухъ акална вахан Исваллиз фейила, ам, заз чида, пехил жеда гъа, гъич йифиз ах-нарни хквеч. Чун меркездиз хъфенмазди театр диз фида, яни? Туплал туплухъ жеда. Къуй вири килиграй!

— Валлагъ, вунни ахмакъ хъанва.

— Зи гъилерихъни гардандихъ кьизилар хъурай, амай крар...

— Хутах, чкадал эхциг. Инсанриз акуртла, иер аквадач.

— Вунани лап лугъуда. Министрдин папан туплухъ багъа туплал тахъайтла, гъакъикъатдани иер аквадач. Зун акъван кегъ, пквада хъи. Ма жуван туплухъни туплал гилиг.

— Э-эй...

— Заз ви рикликай исятда хабар ава гъа. Вуна фикирзава:

П къван багъа ядигар за къазанмишнава. Бегдиз вуна тавур куь-мекар авани? Адахъ вацл хъиз пулни, машинни, гъурметни пгална. Адалай атай гьикъван арваяр вуна кьеви хъувуна...

Айвандин кТаник квай багъдин тарарин куьлгейрикай инса-нар малум хъана.

— Атлангъе, Бегни Назлу, — Соломеяди итимдиз къалурна,

— Жува къватияр тадиз хутах. Зун кланик эвичида. ... Гагъ зуьрнеярни далдамар, гагъ члагъанарни тафтар, гагъ-ич ашукъри манияр ягъиз, лап са агъзур кас къван жемят багъ-лар квай туларал фена. Махлукъдин кьиле министр Николай на адан паб, чехи ва гъвечли меркезрай атай хейлин маса мугъ-манар, гъабурок кваз мухбирар, шаирар, алимар авай. Къелен щегъердай Рагълах вилятдай тир хейлин ватандашарни хтан-най. Им гъаклан са ичерин сувар тушир. Бегди ам гегъеншдиз тухуниз килигайла, лап милли сувар тир.

Министрдилай башламишна, суварик иштирак ийизвай мах-лукъди себетар тухузвай. Гуарар хъиз сад садан кьилел алай къуд тулал хкаж хъана, халкъар акъвазна. Абурун вилик къве патахъни яргъаз фена экиа хъанвай жегъил багълар акъвазна. Муьракъарин агъалийриз и чкаяр хъсандиз чидай. Иник багъ-нар кутурбурни, багълар бегъердихъ гъайибурни абур тир. Маса хуьрерин агъалийриз яргъарай и тулар аквазвай, анжах тек-Гшр кас икъван гагъда иниз атанай. Амма тулал кватл хъанвай жемятриз аквазвайбур гъаклан багълар тушир, цийи емишрин Готгълар тир.

Чна винидихъ лагъанай хъи, Бег вич устад багъманчи яз, || да ичерин цийи жуьреяр яратмишзавай. Ингъе, и ичер. Вач, жемятар, мукъув хъухъ, таза сусар хъиз аквазвай, булдиз ичер г-вай тарарин къвалав вач. Килиг, неъ, дад аку. Ибур цийи

жуьредин ичер я. Белки вад-цГуд йисалай абур вири Рагълах ви-ляятда машгъур жеда?

Бегдин имид хва тир Чупур Челеба, чин халкъарихъ элкь-вена, кIашар хьтин задан гьутар хкажиз, агъуз хьийиз, сеси-ник гьарай кваз лагъана:

— ' Юлдаш Министр! Юлдашар. Чехи ва гьвечьд меркезрай атай багъа мугьманар! Къуншияр! Вири рагълах миллетар! Ва-хар ва стхаяр! Дидеяр ва бубаяр! Ватандашар! Мад... Мад...

Гьалкъадин жуьреда кIватI хьанвай жемятрин арадай сада Чулур Челебаз куьмек яз лагъана:

— Ашукьар!

Майилди ада вуч лагъанатГа кьатГудалди Челеба тикрарна:

— Ав, ашукьар! Сада лагъана:

— Абур, шаирар. Бес абурни атанвачни? Челебаз сифтедай хьел атана:

— Зун рикIивай я, ибуру зарафатар ийизва. Вирибурук хъуьруьн акатна.

Жемятдин арада какахьнавай ашукьриз акI хьана хьи, гуя чпиз манияр лугъуз вилик ша лугъузва. Абур дирибашдиз видик экъечIна, чин халкъарихъ элкьвена, тадиз лацу седефрал безетмишнавай чуьнгуьрац. хурал чГугуна. Тезенагар симера кьекъвена, ширин ванер кьуд патани чкГана. Ашукьрикай гагь сада, гагь масада тарифдин мани лугъуз башламишна. Эвелни-эвел Рагълах виляятдин, ахпа чкадин халкъарин тарифар аву-на, эхирни суварал нубат атана. Суварин кьилни, адан тешки-латчини руьгь Бег яз, адакай ашукьри сада садалай зурба тарифар авуна.

Са ашукьди лагъана:

Бег я кьенин межлис туькГуьрайди, Багъда кьелем яру акIурайди. Муькуьда,

чуьнгуьрдай тезенг авадариз жаваб гана:

Рагъ магъалда эквер куькIуьрайди, Бег я дагълар багълариз
элкьуьрайди.

— Баркалла, ашукьар!

— Машаллагъ, машаллагъ!

Кьве гьиле цIуд манатдин кьве чар кьуна, Челеб ашукьрин кьвалав атана. Абур пелелай женгери бармакрин кьерехрик кутуна. Челебан гуьгъуьнаваз итимри са-сада ашукьриз шабаш гана. Шабашни ахьтин затI я хьи, ада ашукьдик мадни еке руьгь кутуна. Бегди кьанни вад манатрин чарар кардик кутуна. Тек са министр амуькна. Адан кьваларив гвай ксар адаз килигна. Ваь, гьич адан рикIел шабаш гун алач. Я кIвал кьени хьайи министр, вун рагълух жемятрин арада ава эхир! Са вад манат харж авуртIа, вун я кесиб жедач, я ашукьар девлетлу. Жемят-

ДНК квай кар ая тун! Ихътин фикирар хейлин ксарин кылиз птана. Иниз килигна, садлагъана, абурукай са шумуда гылер цълутухрани жибинра туна, гъсятда яру-къацу чарар акъудна, «бур министрдыз теклифна. Вичин уьмуьрда сифте яз чан алай лшукъар аквазвай министр сифтедай, вуч хабар ятла, къатун •гийиз, и патаз, и патаз килигна. Эхирни ам айих хъана. Итим-И»и шабашар гузвайди акваз, Челеба вичиз теклифнавай пулдин пружар къачуна, ам тухвана, ашукъдин чухвадин жибиндиз чуькъвена. Къулу-къулухъ хъана, ам вичин чкадал хтана, чин чупур Челебаз килигна, лагъана:

— За вав вахкуда.

Челеба хъверна. Адан рикляй вучтин хиял фенатла, низ чи-да къван. Са вичиз чир жен. Далдам-зурнедин гъвайрик гъар <ад са тарцин къвалав фена. Тарар гъеле гъвечлиз ва тазаз амай. Аскан. тиргТани, абур чичлах къуна ичери басмишнавай. Яру иИинияр жеда гъа, гъа къайдада сачах хъана, гъар са тумунлай над-ругуд ич атанвай. Чебни килигдай вилер къандайбур. Ичер' яръги-шукъИуьбур тир. Агъадай винел къвердавай абур гуьтИуь жезвай. ХкIадайла гъил ягълу жедай. Атир лагъайтIа, ада не-И)ик лезет кутадай. КIалубар са жуьрединбур тиргТани, ери ва рангар жуьреба-жуьре тир. Лап еке ичер мичИи ярубур тир, къу-ланбур — экуь яру ва гъвечИибурни — вини кылер хъипи, агъа иылер — тух жегъре.

Муьракъарин агъалийри цIийи ичер алатай йисара дадмиш-иавайтIани, маса хуьрериз абурун тIям гъеле акунвачир. Абу-И)у сифте яз и няметар дадмишна. Ни харпIна клас авунатIани, гъадан сив фунтал ягъай хъиз, хъуьтуьл цуру-ширин мижедив пцIана. Кеврек як алай. Ам сарарик фад фенчИи жив хъиз иIра-И а. Буба рагъметдиз феи касди акъван тIямлу ичер яратмишна хъи, тIуьнал тух хъанач. ЧТижерин кул хъиз, багълариз ягъай махлукъатди руфунар лап дакIвадалди сив акъвазарнач, анжах ахпа, вилерал хъайитIани ичер нез, ибуруз вил гуз, са-са сачах итIуз, абур себетриз вегъена. Абур фад ацIана.

Мад зурнечиярни далдамчияр кыле аваз, жемятар цТиргъ иьуна, зулун багъларай тепедилай тепедал эвич! хъууна. Абур, хъвер ийиз, мани лугъуз, гъамбардал хтана, ина ичер ичИирна. А патал куьгъне таран кланикай башламишна са вере мензил-диз къван суфраяр экIянавай.

— Буюр, буюр, жемятар!

— Ша, ацукъ, дад аку. Чи фарин, къафунрин!

— Винидихъ алад, къерехда акъвазмир! Душман текъена алатдач, фу-хуьрек — тIуьн тавуна.

Ихътин гафар Чупур Челеба, Мифтягъа, маса къуллугъчий-ри лугъузвай. Абурун буюрдал гъ'вечИи-чIехи, паб-итим, аял-куьял суфрайрихъ кIвачер кланик кутуна ацукъна. Гъарда ви-

чин вилик квай няметар дадмишиз эгечІна. Наршарабри ва ичкийри иштягъар мадни ачухарна. Анжах зуьрнечиярни, чІа-гъанчиярни ашукъар акъвазнавач. Абур къвердавай ашкъида гъатна.

Суварин са чкадал жегъил гадайрини рушари капар ягъиз,, кьюьлериз башламишна. Фу нез ацукънавайбурукай хейлинбур кІвачел къарагъна, кьюьлериз килигиз алтІушна.

Министр, Соломея, Назлу, Бег, вилик-къилик квай маса ксар суфрадин къиле ацукъна. Соломеядивай са жуьредин яцІ квай,, кьюьруь кІвачер кІаник кутаз хъанач. Ювачер вилик ва я къвалахъ яргъи авурла, вич, даях хкатай алгъай тар хъиз, ярх жез--вай.

— Зун зи уьмуьрда чилел ацукъайди туш.

— Гилани геж туш, чІехи **вах**,—лагъанай итимри.—Ингъе, Назлу вахаз килиг. Лап туьркверин жуьре ацукъда. .

Кияр балкІандаллаз Мифтягъ хтана. Халис атлудин къай-дада регъятдиз чилел хкадарна, пІинид тІваларикай хранвай зинбил гъана, ада Бегдин кьюьнуьвай вилик эцигна.

— Телер къве вишдалайни гзаф атанвай. Мадни къведа, чІехи стха.

Бегди гъаб яна, телер винизна зинбилдкз хъивегъна. Ам чина такабурвал аваз министрди килигна, ахпа вилералди Челе-баз ишара авуна. Ам гъавурда гъатна, гъасятда телерив ацІан-вай зинбил вичихъ чІугуна. Вилер экъисиз тадиз-гадиз са шу-муд тел кІелна.

— Зуьрнечияр, эй, акъваз. Куьн сагърай. Фу нез ацукъ. Зуьрнечияр кисайла, гъава лап сакит хъана. КІвачин къилел акъвазнавай, кьюьлер ийиз кІватІ хъанвай жегъиларни чилел ахцукъна. Вирида Челебаз яб гана.

— Юлдашар, къардашар! Чаз санбар телер атанва. Ингъе, чІехи меркездай. Сад, къвед, пуд, мадни пуд. Ингъе гъвечГи меркездайни! Инай гзаф ава гъа. Са къвед хъайитТани кІелдан?

Месела, «Юлдаш Бегов Султанбег! Вун Рагълах вилаятдик халкъарин лап еке къагъриман я. Вуна яратмишнавай ичер абурун гележег я. Баркалла! Ваз дидеди гайи нек гъалал хъурай. Нагагъ ваз душманар аватІа, абур тІуьгъуьндин азардик терг хъурай. Яшамишрай Бегов Бег!» «Юлдаш Бег! Ваз ва вири Рагълах жемятриз ви ичерин сувар мубаракрай. Чаз чида, Къази-бег бубади хъиз, вунани чи халкъдин гькукуматдик лайих пай кутазва. Ваз мадни цІийи агалкъунар хъурай. Амин. Амин!»

Челеба маса тел кГелиз майил ийизвай, жемятдин къулай сада тІалабна:

— Тел ракъурайди вуж ятІа лагъ ман. Чаз чи дустар чир хъана кІандачни?

— Башуьсте, башуьсте,—жаваб гана Челеба.—Исятда, за

п.иниз чубъквенай и телер? А ингъе, жагъана. Телер, юлдашар, иигъе, за кЕлин, малум хъана, сифтеди играми Саларг Мастади I>пкъурнава, муькуьди миллетрин институтдай Кълинж Са...

— **Ни?** — гъурч ийиз кІанзавай лекъре хъиз, къве гъилни ниниз хкажна, Бегди жузуна.

Челебай ван акъатнач. Амма патарив гвайбур гъавурда гъатна.

— Кълинж Салегъ я жеди.

— Заз къалура кван.— Бегдин чиниз са ранг атана, са ранг «най хъфена. Вилер къацу агъудив ацІана. Душмандилайни такІан касди ийизвай мубаракрик зегъер квай. Бегди къатІай-иал, Салегъан «заз чида, Къазвбег бубади хъиз, вунани чи калкъдин гъукуматдик лайих пай кутазва» лагъай гафарин ма-иа эсиллагъ масад тир. Ада рикІай лугъузвай: Къазибег бубади хъиз, вунани чи халкъдин гъукуматдин аксина кТвалахзава. ^)й, мердимазар! Пехил яз, рекъизван? Пад жезван? Я вичиз га хва хъанач, я са тІвар-ван! Къиф хъиз, архиврай алчахри игит-I>икай авур фитнеяр кІватІиз ацукънава.

Бирдан чанг яна, Бегди нефес къуна вич фагъумзавай же-мятрин вилик Челебан гъиляй Салегъан тел акъудна, ам капал-ди шуьткъурна, патахъ гадариз кІанзавай, къуд патахъ инсанар тир, эхирни кТвачерик къеж авай векъерал вегъена, кІур гана.

Гъасятда ам, гъил хкажна, рахаз башламишна.

— Жемьтар! Эвелни-эвел квез вирибуруз, министр, вун сагърай, ваз, Соломея вах, вун сагърай, чи вири мугъманриз ва чи хуърерин агъалийриз за и ичер сувар мубарак ийизва!

— Бег, Бег! — гъил хкажна, Челеба эверна.

— Ваз вуч лугъуз кІанзава?

— Стха, вун сагърай! Ша за михьи рикЕлай лугъуда. Чи «увар гъакТан ичер сувар туш. Ичер гзаф! Абур чи вилаятда агъ-;iур сарал битмишарзава. Маса вилаятрани ийизва. Заз чидач, гъина ичер сувар къейд ийизватІа. Чи къенин сувар, жемьтар, башкъа сувар я. Бег ичерин сувар я. Им гъада вичи гъасил авур ичерин сувар я.

— Дуьз лагъайтІа, инал вун гъахъ я, Челеб,— меслятал Бегди жаваб гана.— Жемьтар, куьне къе дадмишай, куьне тарари-кай атІана, себетраваз гъамба^дал хкай ичер квез икъван гагъда куь багълара, я тахъайтІа, патан чкайра акуна, малум кас ава-тІа, лагъ.

Бег кисна. Жаваб гудай кас хъанач.

— Де гъакІни лагъ ди, куьне исятда кІватІ хъувур, куьне дадмишай ичер гъасил авун патал заз куьмек гайи, я тахъайтІа, абур вичи гъасил авурди я лугъуз жедай кас авани?

Бег мал, кисна, мад ам вилик-къулухъ, мукъвал-яргъал килигна.

— Авач, авач...

— Авач, ян? Са хабар мадни кьан хыйин: квез и ичер бе-генмиш хьанани? Абур лайихлу емишар яни? Белки абур терг хыйин? Ни вуч лугьуда?

— Лап лайихбур я! Вуч гаф ава! Бегдин ичер беглер хьтин-бур я. Гьакьван тГямлуни я, гьакьван чпел рангни ала...— жа-ваб гана жемятри.

Бегди вил экьурна. Вилера Варакьин емишлух идара ийиз-вай Гьамид гьатна.

— Лагь, Гьамид, вун ер-емишдин усад я, вуна вучтин кьи-мет гуда?

Гьамида вуч лугьудатIа акьваз тавуна, Бегди, министрди хь элкьвена, адаз лагьана:

— Министр, куьн сагьрай. За квез ихтилат авурди ингье гьа и кас я. Идалай гьейри чи атрафра вичин фикирдал кьадимлу кас авач. Кьанунар виридалайни мягькем кьунва ида. Кьелен шегьердиз савкват яз емишар ракьурдайла, ингье и Гьамидал абур ахъайнач. За жуван жибиндай абурун кьимет эцигдал ма-ј шиндин рехь кьуна.

Бегдин сивихь маса гафарни атанвай. Амма садлагьана кьил! кьатТана хьи.им сив ахъайдай чка туш. Гафарин улам дегишару! лазим атана.

Агьуз хьана, суфрадилай вичи гьасил авур ичерикай сад туз яруди, сад экуь яруди, садни жегьреди кьве гьиле кьуна, ам ма,д виниз хьхьана.

— Ингье, жемятар, зи зегьметрин, за хайи ахваррин, за багь-ларани дагьлара акьудай йикьарин майваяр. Пуд ич! Квез чида, за кIерецар, кицикар, маса няметарни гьасил авунай.

Абур исятда вирибурун багь-бустандани ава. Садани гилг абур Бегдинбур я лугьузач. Амма и пуд ич заз жува гьасил авур вири майвайрилай багьа я! Вучиз ятIа, лугьун четин я. Заз* ни чидач. Белки, зун кьуьзуь хьанватIа? Инсандин яшар пара жердавай ам назик жеда. Белки, зун назик хьанва. Кьуьзуьдаз куьрле хтулар кIан жедайвал, зазни и ичер гзаф кIанда. Куьне хиве кьунай: и ичерик куь садан пайни квач. Акьваз, белки Гьа-мидан пай кватIа?

— Квач, юлдаш Бег.

— Челеб, ви пай кван, стха?

— Вун оагьрай, чIехи стха. Зи пайни квач. За анжах ви эмирдал ви ичерин багьлар кутуна, ингье абур бегьердиз атанва.

— Вун сагьрай, стха. Гила, жемятар, ихьтин са меслят ава. Агьзур сарилай инихь адет я хьи, аялдал адан бубади тIвар эцигда. Зун ягьалмиш туш хьи? Гьар бубади вичин аялдал. Садан пайни квачиз. Дуьз я, нагагь ада, кьуни-кьуншидивай мирес- I

парисдивай жузуртIа, вучтин тIвар эцигун ваз меслят аквазва лагъана, жузуртIа, ада, кIан хъайитIа, меслят ийида, амма и дуь-шуьшдани кар иесидинди я, эхирдай ада вичи гъял ийида. Гъа икI, жемьатар, и пуд ич зи гъилералди жува гъасил авурбур хъу-пиз килигна, за абурал ихътин тIварар эцигзава. Ингъе, и ич, лап екеди ва тух яру ранг алайди. Идал за зи чIехи бубадин тIвар эцигзава. Пайгъамбарбег ич! Пайгъам-бар-бег! Белли! Гила и ичинал. Им Пайгъамбарбегдила са кIус гъвечIини я, экуь-ли. Идал за зи бубадин тIвар эцигзава. Къазибег ич, яни къази-бегер. Сад мад ама. Кыведалайни гъвечIиди ва экуьди. Идал жемьатар, куьне гъи тIвар лагъайтIа, гъа тIвар эцигда. Лагъ ди гила. Ни лугъуда? Куьне? Куьне? Кисмир ман.

Икъван гагъда сивяй са гафни акъуд тийиз суфрадихъ ацукъ-навай министрди лагъана:

— Гъар са ич са несилдин лишан я. Къве несилдин тIварар пуна эцигна. Пуд лагъай несил ама.

— Бег ич!

— Бег ич!

— Бег ич!

Суфрайрихъ ацукънавай махлукъди шаддиз капар яна.

Челеба гъилер галтадна.

— Жемьатар. Бег ичер пайгъамбегерни я, къазибегерни. Пуд лагъай ичин тIвар «Султанбегер» я.

— Султанбегер!

— Султанбегер!

КIватI хъанвай къван махлукъди разивал къалуриз капар яна. Далдам-зурне, чIагъан-кеменчи мад гъерекатдик ахкатна. ЦIгъийи къилелай межлис гурлу хъхъана. Гила суфрайрал бул-буллух яз дулмаяр, шишер, дуьгуьдин ва нехуьн ашар, маса хуь-Иекар атана. Жемьатри цIийи къиелай руфунар вилик кутуна, амма абур тух хъанвай, рахун-лувкIуьнрал дири тир. Гъа икI са къадар вахт алатна.

Бег ва гтгса вилик-къилик квай ксарни паталай атанвай мугъ-манар алай чкадал мад зурне-далдам гатана, къуьлерин меж-лисдик цIийи гъерекат акатна. Гагъ яшлугуру, гагъ жегъилри, зркекри ва дишегълийри тух жедалди жендекрик лезет кутур-далай къулухъ, къуьл тавуна анжах Бегни Назлу, министрни адан паб амай. Рагълах вилаятдин адет гъа ихътинди я. Гъикъ-ван чIехи ксар аватIа, абур куьл лап эхирдай ийида. Мадни са адет ава: абур майдандиз экъеч! тавунмаз межлис куьтягъ хъийидач.

Рагълах жемьатри и дуьшуьшдани чпин адетрал амал аву-на. Бегдални Назлудал къуьлдай нубат атайла, зурнечийри макъам дегишарна. Абуруз чидай хъи, Бег къуьлер ийидай ус-тIар я, вичиз дирибашвал квай, цIай хътин къуьл хуш я. Инра

ахътин къуълни авай, тІварни «цІаяр» тир. Майдандиз сифте, къве гълни лувар хъиз хкажна, Бег экъечІна, ам яваш-яващ. кІвачерик гьерекат кутаз майдандин юкъвал элкъвена. Са ара-да гъилин кІулар спелрик хІурна, къуьнер дамах гваз юзур-на, кух галай чекмеяр алай кІвачер, чиляй руг акъудиз, къу-гъурна.

— Аса! Аса! — лугъуз жемьтар вири патарихъай кІватІ хъа-на, гьалкъа туькІурна. Зуьрнейрин кТвалах къати жердавай капарни гурлу хъана.

— Аса! Аса!—лугъуз жемьтари Бегдик мадни ашкъи ку-тазвай.

— Аса! Аса, жегьилар. Аса-а-а! — Бег ашкъида гьатна.

— Аса, гадаяр! Аса!!!

Межлис лап вини кІарцІиз акъатайла, Бег, гъилер, лекьрен лувар хъиз, къве патахъни яргъаз вегьена, Назлудин вилик элкъвена. Ахпа адаз килигиз къулу-къулухъ хъана. Назлу суь- ; гъурди тухвайди хъиз, аста-аста гъилер хкажиз, тІмил къвану, адет тирвал, наз гуз, чанда лезет ва мирвет аваз, майдандиз ! экъечІна. Къерехра са шумуд сефер элкъвейдалай къулухъ, ада майдандин юкъ къуна.

Министр Николай ва Соломея килигиз акъвазнава. Чпиз. яшинда сифте яз аквазвай къуьлери абурукни цІийи жуьредин ' гъиосер кутуна.

И арада Челеба пенжекдин хураллай къултухдай акъудна, Назлу вич галай патахъ атайла, адан гъиле виш манатдин чар туна. Гъясатда маса ва маса итимрини ихътин кІвалах авуна. Зуьрнечийри мадни гур кваз макъамар яна. Назлудин къв& гълни пуларив ацІана. Абур гзаф хъуниз килигна, къаз жез-мачир. Йигиндиз къуьл нйизвай вахтунда са-са чар гъилий акъатиз гъавада къекъвена, амма итимри, абур тадиз къахчуз, мад Назлудин гъиле хутуна. Бегди пулдин къацу къве чар бу-лушкадин хиле туна.

Назлу майдандай экечІна. Чина, беденда бахтлувилин гъава аваз ада вич мукъва-къили дишегълийрин къулаз сухна. Вичиз шабаш авур пулар камбар хъиз гъутара чукъвена, гъилевай яйлухдик кутуна.

Межлис мадни гурлу хъана. КилигайтІа, Бегни Челеб мад майдандиз экъечІна, къвед-пуд сефер элкъвена, ахпа абур ми-нистрдинни адан папан къаршидал атана. — Буюр Буюр! Асаа-а-а!!!

Мугъманар гъавурда гьатна. Итимдилай паб зирек хъана. Рагълах халкъарин къуьлерикай хабар авачиртТани, ада зуьр-нейри язавай макъамрин везин гисснавай. Назлудин юзунар рикел хвена Соломеяди гъа жуьре ацІай чуплах гъилер хкаж-на, ам кІвач кІвачихъ текъвез майдандиз эвичІна.

Къуьнер чукъвенвай, чиниз яр .акъатнавай министр Бегди, гъилер къуна, майдандиз чIугуна. Касдиз чара амукънач. Ада тичидай макъамдал къуъл ийиз алахъна. Къвед-пуд сефер май-данда элквейдалай гуьгъуьниз министрди экъечIиз кIан хъана. Амма жемятри ихтияр ганач. Вири дуьньяда хъиз инани итимдиз дишегълидилай фад къуъл акъвазардай ихтияр авач Iухир. Соломея лагъайтIа, лап ажайиб акуна. Адан гъилерин, иIвачерин ва жендекдин юзуври жемятрик шад хъуьруьнар кутуна. Ам садани айиб авунач. Аксина яз, маса миллетдин инсанди жуван къуъл къемеди жуьре авуник са жуьредин лезет квай.

Туйкме дишегълидивай гзаф элквез хъанач. Гила ам майдандай экъечIиз алахъна, амма итимри ахъайнач. Бегди Соло-меядин къве гъиле пулдин къацу къве чар туна. Адан гуьгъуь-наллаз хейлин маса итимрини чпин жумартвал къалурна. Со-ломеядин яцIу газарар хътин тупIаривай пулар хуьз хъанач, <'а-сад гъилий акъатиз, кIвачерик акатна. Амма итимри, хкаж хъийиз, гъилериз чукъвена.

Министрди чара амукънач. Адан къили ван авуна хъи, на-гагъ и сефердани вичи пул акъуд тавуртIа, къвалав гвай сада вичин гъиле пул туна, «це» лугъуда. Адани жибиндай къвати акъудна, пулдин яру са чар папан гъиле вугана. Рагълухри и пар къатIана. Абурун сиверал хъвер атана.

Гъайиф. хъи, зулун югъ Салмур патан дагълара яргъиди же-дач. Рагъ гъеле цава амай, амма къакъан дагълар адан чина «къвазна. Бег ичерин таза багълар алай тIуларилай ракъин ну-(>ар квахъна, гъава акваз-акваз серт хъана.

Межлис цIрана.

Ювалериз хъфизвай жемятрин гъар себетдин кIане пуд бег ич авай. Пайгъамбарбег, Къазибег, садни Султанбег. Абуру цIйи ичерни цIйи тIварар эзберзавай. Министрди ичерин къа-)иба тIварар рикIел хуьз четин тир. Ада вичин хъуьчIуьн даф-•гарда, кхъинар тавунвай чин жагъурна, бадавилияр хъиз, элк-ней гъарфаралди кхъена: Пайгъамбарбегер. Къазибегер. Султан-бегер. Пакад юкъуз, гъвадик живедин цIарах квай чIавуз. Бег-дин машинда акъахна, Рагълах вилаятдай чIехи меркездиз ре-къе гъат хъууна. Бег гъеле йиф кумаз вилик экъечIнавай. Шагълар дагъдин гирведеал эхиримжи сефер яз мугъманриз вичин мугъманпересвал къалуриз кIанзавай. Къил агъадал къвез-ий рекъе министрди къулухъ галай ацукъагандал вичив игис-навай папан япал лагъана:

— Беговалай атай арзани ахтармиш тавуна амукъна.

— Адлай арза ийидайди, заз чиз, вич инсан туш...

2. КЪАПА-КЪАПАР

Бег ичерин суварикай хтанмазди Гъамида лап еке ажугъ кваз Кълинж Салегъаз кагъаз кхъиз эгечІна. КГвале, югъ куь-тягъ хъана, мичІер гъатзавай. Амма касдин дерт акъван гзаф ргазвай хъи, са легъзеда кагъаз акъвазарна, електрик экуьнин куькІуьрагдал тІуб илисдай я вахт, я ашкъи адаз авачир. Чап-ла гъилел датІана пел тІушуниз, эрчІи гъилел зурз алаз, гъар-фар ата-пата жуьре акъудиз, кхъизвай: «Багъишламиша, муал-лим. Заз вун и дуйня къван играми я, амма вучиз вуна, ихътип фикирар рикЕваз Беговаз тербикдин ва мубаракдин тел ракъур-на? Вуна лагъаначирни заз — бегрин вири сихил чи халкъдин иви хъвай, исятдани хъвазвай зили я. Авадан бубадин багъдай жагъай кагъазар ваз делил тушни? ТахъайтІа, вуна куьгъне душмандикай дуст жеда лагъана фикир ийизвани? Жедайди туш. Им залайни ваз хъсан чида! «Къазибег бубади хъиз, вунани чи халкъдин гъукуматдик лайих пай кутунва» лагъай фикир ви къилиз атунин сеbeb вуч я? Вуна зун айибмир, адан вилик кацвал авуна, амма ада еке жемят алай чкадал ви тел кукІварна, вичин кГвачерик вегъена. Зун чилерай чилериз фена!»

Гъамидаз кІвализ хтай паб акунач. Гъуьл мичІи столдал ал-кГанваз акурла, Селванади, амалдар сикІ хъиз атана, къулухъай гардандихъ гъилер акална зарафат кваз хъиз лагъана:

— Агъа, къунани? Вуна ина чинеба низ чар кхъизвай? Лагъ кван садра. Адахли къунваз тахъуй!

Ажугъ элекъ тавунвай Гъамида чапла гъилин къуьнтелди паб вичелай алудна.

— Уф! И жуьре къуьнт эцядай шей яни? Гъамид вичел хтана.

— Багъишламиша. ПІар хъанан? Я руш, адахли гъинавайди я? Авай са дустунихъ галаз къал ийизва. Ингъе кагъаз...

— Вуч кагъаз? Икъван мичІи чкада?

— Ахпа, ахпа, цІийи свае.

— Ахпа ятІа, ахпа ман,— пІузарар шез гъазур жезвай аял-дин жуьре кІватІна, Селвана кьерех хъана. Гъамида кагъаз кхъин давамарна «Вуна... вуна, зи играми муаллим, зи профессор, жува жув Беговаз ваь, вири рагълах халкъариз са чІал авачир кас яз, усал къалурна». Амма «усал» гаф Гъамидаз беген-миш хъанач. Адакай фикир авуна, эхирни, адаз чІулав цІар яна, ахпа мад цІарар тикрарна. Эсиллагъ «усал» акваз амукъ-нач. И чкадал Гъамидан кефи хана, адаз кагъаз давамардай ашкъи амукънач. Къве гъил къве хъуькъвек кутуна, къуьнтер столдиз яна, ада вилер вилик квай чарчин лацувиле туна. Гзаф килигайла, чарчай гуьзгъудай хъиз, вичин суфат малум хъана. Ам чІурузвай. Лая къадавруз.

Селвана кьулухъай хтана.

— Де ша, зазни гишин я. Куь суварар гьик! хъана? Заз фидай мажал хъанач. Шегьердай дарманар хтанвай. Югъ абур ^ашмишиз акъатна. Инсанри лугъузваи: зурбаз тухвана.

Чагай ниэр галай атирар янавай папа кьулухъай мад кьве патахъайни гьилер элкьурна гьуьлуьн гардан кьуна, вичин къаних клуф адан хъуькьве туна. Итимди и патахъ кьил элкьурна, сив сиве гъатна.

— Вун къанва хьи... Ша, фу...

РикIихъ вич ийидай чка авачиз Гьамид столдихъай къарагъ-па, цIун кьвализ атана, ина иштагъ авачиз фу-къафун дадмишиз хейлин вахт ракьурна. Вичиз гзаф кIандай шурвадизни ибеа пвунач.

— Гьамид, вун кисунихъ са делил ава. Мад Беговахъ галаз къапа^къапар хъана тахъуй! За ваз агъзур сефер лугъузва — идахъ галаз гьуьжетриз экъечIмир. Ам тамавай аслан я, ада нири бамишда. Вун вучиз гъавурда акъадач, агъ?

Эхирни Гьамид ачух хъана. Кълинж Салегъа Беговаз ракьу-рай телдикай, жематар алай чкадал Челеба ам кIел авурла, Бе-гова, тел чилел вегъена, кIур гуникай ва вичик акатай ажугъ-дикай ихтилат авуна. Селвана къах хъана амукъна.

— Салегъ стхади Беговаз тебрикдин тел ракьурна? РикIивай яни?

— Жегьеннемдиз ракьуррай. «Къазибег бубади хъиз вунани чи халкъдин гьукуматдик лайих пай кутазва!» Ингъе, чи акьул-иу профессорди адаз вуч кхьенатIа! Бубади хъиз, хцини. Утан-миш туш!

— Гьамид, ваз сад чидатIа, къад чидач. Белки, адаз силис-чийри эверай вахтунда, ам кIеве гъатнатIа, агъ? Авадан буба им себеб яз кьена, лугъуз, ам гьеле силисдик кума гъа! Вуч хъсан хъана, Салегъ Аваданан кIвалел гъана, хъфена. И акьул-лувал вуна авуна. Салегъ стха амукъна.

— Салегъа Авадан рекьин тавурди силисчийризни чида, вири кьуншийризни. Масан гъанал алачирни. Аваданан хтул. Лда силисчийриз виш сефер лагъана: вичин гьилерал кьуьзе-кан чан хкатнай.— Ваъ, Селвана. Нихъ инамиш хъжеда и дуь-пьяда!?

— Захъни жедачни?

— Вахъни тахъайла, и дуьньядал дуланмишни хъана кIан-дачни!

Селванадин рикI бирдан чуькьвена, чиниз, гардандиз, ахпа ниняй агъуз кьез-кьез вири жендекдиз яд акъатна. Гьамид ничихъ инанмиш я, амма вичи авур кьелет вуч тир? Кьелетни туш, хаинвал! Чухданни, мердимазар Мифтягъ вичел гуж гъа-либ ийиз эгечIна? Чухданни, вичивай адан хурукай хкатиз хъа-

нач. Гъикъван вичи акси амалар авунатлани, адав вичихъ галаз гъафа-сафа ийиз туна хьи! Ахпани, машиндай катна, рекъел хъфена, шегъре рекъяй физвай автобусдиз акъах хъувуна, Къе-лен шегъердиз хтай вахтунда, я анавай тилифундай хъайитлани, я хуьруьз хтайла гъуьлуьз Мифтягъа вичин къилел гъайи пис-ликвиликай чуюкъни авунач хьи! Авуртла вучин, тавуртла вучин лугъуз, Селвана им къве варз я, датлана хажалатдик кваз. Ин-гъе, дуьньяда «нихъ инанмиш хъжеда?» лагъана, Гъамида суал вугайла, вичин сивяй «захъни жедачни?» гъик! акъатнай? Ал-лагъ шукур хъуй, Гъамидаз гъеле хабар авач. Нагагъ хаба-р хъайитла? Хабар хъайитла? Касди эвелни-эвел вичиз еке къаст пйида.

Са гъафте къван вахт алатайла, Гъамидан терс кагъаз Са-легъав агакъна. Ам са тармач газетринни журналрин къула авай. Пакаман вахт тир. Мвалахал фена кланзавай, амма гъеле чин-гъил чухъвенвачир, къвале хъвадай нек авачиз, Марвар ам къачуз туюквендиз рекъе гъатнавай. Тадиз чиниз са капавай къайи яд хъчена, къвачин къилел хлен нисидин са кълал сивиз вегъена, Салегъ, Гъамидан кагъаз вичин жибиндиз чуюкъвена, :къвалахал физ къвачин хъана. Жибиндавай кагъаз гъа юкъуз, лакад юкъузни ачухни тавуна амукъна.

Са арада яйлух къачуз гъил жибинда гъатайла, ам кагъаз-дик хкълуна, къилиз ам гъеле ахъа тавунвайди атана. Амма ви-лик «Рагълах вилаятдин ишигъ» газет квай, ам исятда хтайдп тир, гъеле вичи ахъайнавачир. Къенин газетни вилаятда тухвай лчерин сувариз бахшнавай. Гъа сифте чина ганвай шикилрилай башламишна, газетдин вири суьретар ва макъалаяр жуьреба-жуьре рангарал чапнавай.

Салегъа рикъик шадвал кваз газетдин чарар инихъ-анихъ авуна, макъалайрин къилериз фикир гана, екез янавай шикил-риз килигна. Дагъдин къванерин арадай стлал-стлал авахъиз жужум жезвай ци квар ацурдайвал, макъалаяр къелирдавай ватандашвилини руьгъ хкаж хъана. Аламатдин руьгъ я эхир! Ватан инсандин дувулар я. Ам къантла дагълухди, къантла чуъл-лухди хъурай, къантла ана чилел рагъ аватай са югъни тахъу-рай ва я ам къиздирмади алудрай^ рикъиз чими я хьи, чими я. Ам ахварайни аквада, цаварайни фикирда жеда. Ингъе, ватан-да ичерин сувар тухванва. Гъеле ихътин сувар авайди тушир. Тахъай крар гила гзаф ийизва, абурук кваз емишрин суварар-ни. Нин рикъиз ам атанатла, адаз аферин, баркалла!

Ингъе телерни. Газетдин къуд чинал яхцур къван телер чап авунва. Чехи ва гъвечли меркезрай, къунши вилаятрай, къве тел хариж уълквейрайни атанва. Вири Салмур патан емишлух-рин трестдин къил Бегован тварцел ракъурнава. Телер ракъу-

)айбурни усал инсанар туш. Еке кьуллугъчияр, алимар, шаи-(»ар, гьатта гьукуматдин дирекрикайни сад.

Салегьа фикирна: Бегов зурба я, касдиз гьакъикъятдани | огьенш алакъаяр ава. РикIяй ктIай хиял фена: «Вири маса къа-чунва». Ахпа вичи и хиял инкар авуна: «Пехил хъанва гьа». Мадни фикирна: «Бажагъат. Гьахъ фикир я».

Газетдиз мад инихъай, анихъай килигна садлагъана рикIиз ципIер гана. Акъваз! Бес вичини тел ракъурначирни? Ам га-ютдиз акъатнач эхир! Белки Мифтягъаз тел гун патал пул харж ийиз къиммиш атанач, я тахъайтIа, адаз сувариз лайих гафар жагънач. **Ваъ**, ваъ, Салегъ вичин тел чап авунач лагъана паш-ман туш гьа! Гьак! рикIел атай хиял я.

Са герен вахт алатна, мад кьиле фикиррин регъв элкъуьрна. Яра5 Мифтягъа вичин тел, нагагъ рикIивайни янайтIа, Беговая гIварцIел ракъурнай жал?! Нагагъ ихътин кар хъанайтIа, вич бсябур жедай. Беговаз тел тел я, вичи гъич миxъи нефесни ахъа-иич. Авадан бубадин салай жагъай кагъазар бес я! Гзаф-гIимил чугъун тийин, гъа и мукъвара, са вацралди Къазибеган гьакъи-иъи суфат вири патарихъай малум жеда. Ада халкъдин гьуку-матдиз неинки са хийирни гайиди туш, гьак! кIевелай адаз душ-манвал авурди я. Хци бубадин патахъай жаваб гузвач лугъуда-ии? Белли. Нагагъ хва бубадин рекъай тефиз хъайитIа. Физ хъайитIа, артухни алаз жаваб гана кIанда!

РикI цархарзавай фикиррик квай вахтунда гьил жибинда гьатна, ада Гьамидан кагъаз гьиссна. Ам зурз квай тупIаралдк (хъайна кIелайтIа, ай-гъарай! Къилин къалпагъдик ифин акатнар Лхпа кукIвал чатун устIарди кIаш илигай хъиз хъана. Пахъ, ппхъ, пахъ!!! Яраб им жедай кар я жал!? «Къазибег бубади:

«Диз?» Къазибег? Буба! «Ада хъиз вунани халкъдин гьукумат-днк лайих пай кутуна?» Ни? Бегова? И тарашчиди? Мирг хъиз .Iквдай жанавурди? Нез дегъне ацIун тийирда?

Салегъаз лап пис хъана. Нефес къуна, рикIе хци тIалар гьатна. Сифтедай хуруз, ахпа далудиз, тегъвез, ченедин кIанерик, мерин къве патаз, булахдин цин ранг авай вилерин кIанерий килиш хътин гьекъ акъатна.

Вич вичин вилерихъ инанмиш тежез, Салегъа мад ва мад ее-фер Гьамидан гъезеблукъагъаз кIелна. Ягъалмиш туш. Чулав гьарфарал лацу чарчел кхъенва: «Къазибег бубади хъиз, вуна-чи халкъдин...» Айгъарай!

Гила Салегъ гъавурда гьатна: аллагъ шукур, гена вичин тел | азетдиз акъатнач. Бегова ам кукIварун — им гъеле са эхиз те-жер тIал туш. Тел газетди чап авунайтIа, гьик! эхдай? Ахпа низ чугъудай къван: за тел Беговаз ракъурнач! За адаз сувар му-барак авунач? За Къазибеган тариф авунач! Гьамид, вуна дуъз »Iугъузвани: Бегова тел кукIварнани? И сефер адан бубадиз

рагъмет. Ам кукІвар тавуна хвенайтІа, газетриз чап тавуртІани, герек атай вахтунда инсанриз къалуриз хъанайтІа, вичикай халкъдин сивер ай акъат тийир кашкІум жедай. Исятдани же-мятрин виляй вич аватнава, им вичиз ашкара я...

Агъ, мердимазар Мифтягъ! Вуна зун, сикІре къуър хъиз, ал-цурна хъп! Амма адакай сикІ хъурай гъа, закай къуър вучиз хъанай? Вучиз ви къили адан амалар аннамишначир? Герекза-вайди вад гафни са къат! тир, абурни вавай кхъена адав вугуз хъаначни? Вуна, гъич тахъайтІа, тел нин тІварцІел ракъурза-ватІа суракъ хъайитІани ийидай затІ туширни?

Бирдан къиле экв куькІвена. Мифтягъа теллухдай ракъурай телдал я вичин къул алач, я ам вичин гъилел кхъейди туш. Ха-тІар ахтармишайтІа, къалпвал ашкара жеда. Дуъз лагъайтІа, Мифтягъ вичин къилив атанай. Вичини адал тел туькТуьрун ва ракъурун ихтибар авунай. Амма телдик вичин пьил кхІунач хъи! Къуй Мифтягъа бичи жаваб гурай. Амма, амма нин вилик? Бегова вичин кІвалах авуна. Жемятар алай чкадал ада вичиз куьс гана.

Югъди са кТвалахни тахъана, Салегъ, рикІи рикІ нез, инсти-. тутдай къвалав гвай багъдиз фена. Аял-куьял гзаф авай. Шехъ-дайди. Туп къугъвазвайди. Сада садаз гъутар чукъевез—агъу-зар акъудзавайди. Вичиз вич гъиле къаз кІанз Салегъ багъдин;
яргъал къилиз фена, ина са тІимил секинзавай, амма мукъув гвай| къарагъаж тарцин пунув ацукъна са жегъил гадани руш, къу-І жахра гъатнавай. Салегъаз утанмиш хъана, ам къулухъ элкъве-] на. <ИкІ хъаитІа, инсанар кицІгерин чкадал хкведа», — лагъана " фикирна. j

Багъдин къулухъ галай куьчеда теллух аваз, Салегъ аниз) фена, телер къабулзавай дакІардив мукъва хъана, ина ада фил-| дин кІалубар алай къуллугъчи дишегълидивай жузуна: вичи< РУгуд йикъан вилик Рагълах шегъердиз Бегован тІварцІел тел \ ракъурна, адаз килигайтІа жедачни? <

— Тел вуна ракъурайди ятІа, ваз ана вуч кхъенватІа чир хъун,, лазим я,— жаваб гана, дишегъли Салегъаз угъридиз хъиз ки-лигна. j

— Дуъз лагъайтІа, хсуси яз за ракъурнач. Зи тІварпІелай ' маса касди ракъурна. Заз ада вуч кхъенватІа, чириз кІанзавай.,

— Адавай вичивай чира ман.

— Вун гъахъ я, амма ам ина авач эхир!

— АвачтІа, хтайла...

— Бажагъат хквен...

— Ваъ, стха, чарадан телер къалуриз жедач...

— Яз вун гъахъ я,— инанмиш тушиз Салегъа лагъана. Швализ хтайла, Салегъа Варакъариз Гъамидаз зенг авуна. Сифтедай квведазни рахах четин тир. Гъамидан хъел элекъ-

иавачир, Салегъни, гъляй къаб аватай хъиз, вич вичивай къа-къатнавай. Идалай гъейри адаз Гъамидан хъел атанвай. Хажа-ийидай чкадал къал-къив акъуднавай, тахсирар кутазвай.

— Бес вучин?

— Яц, тухвайдалай къулухъ дарваздиз тар ягъун герек ян? Днжах са кІвалах ава. Накъ заз Мифтягъ акунай. Ада икІ лу-гъузвай. Вичи ягъай телдик я Бегдин, я адан бубадин тарифа? ийидай гафар квачир. Межлисдал тел кІелдайла, Челеба къун-дарма авуна вал ахътин гафар илитІнавай. Гъахъ-таб чидач. ИкІ хъунухъни мумкин я.

Зи килизни ахътин ният атанай. Къе зун теллухдизни фе-най. Тел ракъурайвилини шагъадат зав гвайтІа, гъасятда за чир-дай.

— Бес ам нив гва?

— Мифтягъав. Гъелбетда, гъадав. Белки терг хъувунвачтІа.

— **За** хабар къадан?

— Вуна Мифтягъ жагъура. Къуй ам иниз атурай. **Вичин** рекъин харжияр за гуда. Адахъ галаз къал ийиз тахъуй. Садрa •ри^бине чирин. Хъсан хъана газетдиз-чап авунач.

— Газетдиз? Са телни Беговахъ галаз рахун тавуна газет-ди чап ийич. Челеба тел вид я лагъайла, Бег, цІай кутур барут хъиз, хъиткъинна. Инсандизни ажугъ къведа къван!!!

Салегъни Гъамид гъа икІ меслят хъана.

— Вуна Мифтягъ садлагъана кухурмир. Меслятдал лагъ: **вун** пкунихъ муаллимдин вил гала. Садрa чирин. Тахсирсуз тах-сирлу авунни игитвал туш.

Салегъахъ галаз рахайдалай къулухъ рикІ дарих Гъамидаз пхвар атанач. Вилер ахъа яз месик хъана. Вични ялгъуз тир. Аял тежезвай паб чІехи меркездин духтурханада къатканвай. Вичин вири таяриз къвед-пуд аял авай, амма вич гъеле абуруч пай магърум тир. Садлагъана кІвале хъипи-яру экв гъатна. КІу-луз са затІни вегъин тавуна, Гъамид гъасятда айвандал экъеч!-иа. Ада я цІарах кваз къвазвай жив, я зулун йифен мекъивал гъиснач. Къве вилни хуъруън килел къугъвазвай зурба ялавдал алкІана. Гум тІимил авай. Къуру затІар цІай къуна кузвай.

Мвач кІвачихъ текъез пекер алукІна агъа мертебадиз эвичГна, зенг квай рак ахъайна, къецепл экъечІна. Куъчедай гъи-лера цив ацІанвай къапар аваз итимри чукурзавай.

— Вуч кузва?

— Я куъгъне мискІин я, я туъквен, я... Килигин! Фена килигайтІа, я туъквен туш, я миІскІин. Щай Асали Гъа-либан ядигарханади къунва. Гъам агъа, гъамни вини мертебай' рин дакІарар ва ракІарар, ялавди тІуъна, куътягъ жезвай. Де-редин агъадихъай винел фитІинзавай гару ялавдик къуват кутазвай. Еке-еке целхемар, хъиткъиз, гъар патахъ мичІи гъава-

диз чкТизвай. КватI хъанвай къван итимри яд гъикъван гзаф ягъайтТани, цуз адакай са хабарни авачир. Ада Асали Гъалиб дцдедиз хъайи, ина аялвал кечирмишай утагъар, аждагъанди хъыз, къуртIна куътягъзавай.

Гъайиф са квалерин авачир. Абур цийи къилелай эцигизни хъжедай. Авай квалер залзаладин вахтунда харап! хъанваз, ядигархана агална хейлин вахт тир. Гъамида емишлухдин къа-занжийрикай пул эцигна цийи ядигархана хкаж хъувун ният-дик кутунвай. Анжах Бегова гъеле ихтияр ганвачир. Къуй гу-куматдин идарайри пул ахъайрай,— лугъузвай ада. Са пата-хъай, ам гъахъни тир. Гъарда вичин буржи тамамарна кТандай. Гъайифди ам тир хъи, ядигарханада кватIнавай къван антГикъа шейэр, Гъалибан пек-партал, адан кагъазар, шикилар, ктабар, адаз инкъилабчийри ракъурай чарар — вири цун руфуна терг хъанвай. Цлак квай еке шикил виридалайни гъайиф тир. Ам ни мад чIугван хъийида? АнтГикъа шейэр авачир ядигарханадиз ядигархана лугъуз жедачир. Гъайиф! Мад сефер гъайиф!

Гъамида са фикир мадни авуна. Ядигарханади цIай къунии себеб вуч я? Электрик экв иниз къевезач. Адан симер сад садал аруш хъана лагъай кар авач. Йифни фири нек цанвай къван се-кин я. Цавукай ацIай варз куърснава. Ялавдин шуькГуь пел-текар туьхуьз мичIи гъавада квахъзава. Яни гугрумдихъ галаа цТайлапан атай хътин дуьшуьп авач. Мукъварив кузвай купI-кТарас, тахта-шалман — ибурни малум туш. Белки сада цIай ве-гъенатIа? Низ герек хъурай? Ва^ракъар ислягъ халкъар я. Ички-дал рикI алай, хъвайи вахтунда къил къиливай квахъдай вая-къанарни хуьре авач. Мад нел гиман вегъин? Вуж тахсирлу ийин?

Гъамида къваларив гвай, гъеле кузмай чТерейрин экуьнал чи-низ яр янавай итимривай хабар къуна:

— Вуч хъана, вуч хъанач? Низ вуч чида, жемьтар? Жаван гадади хабар гана: — Ядигарханадин къеняй са чIу-лав къаралту дакТардай эвичТна, мичIи патахъ катая хъыз я>

— РикТивай акунани? ТахъайтIа вилерикай карагнани?

— Низ чида къван, зун куьчедай къевезвай. Ядигархана галаА патахъай кIарас къат! хъайи ван атана. Руьгъ аватна. Къулухт» элкъвена килигайтIа, чIулав са вуч ятIани квалер къулухъ чуь-нуьх хъана.

Вад-ругуд югъ алатайла, хуьре, ахпа къуншийрални кваз ваа гъатна хъи, Асали Гъалибан ядигарханадиз Гъамидан эмирдал цIай янай. Ам вич квалер кудаь вахтунда къилихъ галай. Вири итимар цив ацТанвай къапар гваз атай чIавуз вич гъиле затI-ни авачиз атана, цIай туьхуьрун патахъай са къайгъуни чIугу-нач. Гъинлай-гъанлай цун кIусар малум хъанва лугъуз антГикъа шейар садни къецеел йкъудиз тунач. Икыван гагъда Гъамид ихъ-

тин тешенгдик акатайди тушир, имни гила кылел кьезвай. Гина аватлани, вичин зигинди кьатлай жуьре, вичикай халкьар пис рахунал вил алай ксар авай. Абурун кьил Бегов •гирдал шак алачир, амма ядигарханадиз цай вучиз янавайди я? Яраб янавайди я жал? Гьамид, вагай им успат ийиз жеда-|ги? Ваь, гьелбетда. Инсан тушни. Фагьум-фикир авурла, их-тин ниятни кьилиз атун тажуб кар туш.

Ядигарханадин гьакьиндай Салегьазни хабар хьана. Гила ада Гьамидаз векьи гафар квай ихтилат авуна. Телефондин сес икатиз хкатзавай.

— Гьамид, ваз чир хьухь: Гьалибан квалериз цай ягьун — им беябурчивал я. Я жемьтар, квез Гьалибавай вуч кланзава? Куь бахт патал ада вичин чан пуч авун квез тимил яни? Вун гинавай? Щай кьур вахтунда вучиз антГикья шейэр кватГ хьувунач?

— Муаллим, гила рахункай хийир авач. Заз геж хабар хьа-иia, фейитIa, цIун хурукай хкатзавай затI авач. Кьве мертеба-ни кана куьтягь жезвай. Виш ййсан кьуру кларасар я. Кьава-рикни наьIар ква. Ана цай гьатайла, вилик над хуьниз са ча-рани хьанач... Я, я, зун я. За лугьузва: са чарани хьанач.

— Де хьайиди хьана. Щийи ядигархана эхциг. Шей-шуьй уртахдиз кватIда. Герек цийиди халис ядигархана жен.

— Бегов бажагьат чIалав кьведа...

— Бегов! Бегов! Адан тIвар тавуна рахаз жедачни? Жемьтар кьенвани? Вуч я, ядигархана хкаж хьийидай мум-кинвилер жемьтриз авачни? Башуьсте, агьзур манат за эцигда. Вуна эциг. Масабуру эциграй. Де хьана, Мифтягь гьик! хьана?

— За адаз лагьанай. Жаваб гана: вуч гаф ава, муаллим ви-чиз аквада. Вичик квай тахсир авач. Ам, белки, фенва. Шегьер-диз кьведай рехь вичиз акьатнава, лугьузвай.

Салегьани Гьамида телефондай ихтилат ийизвай чIавуз Мифтягь, дугьриданни, Кьелен шегьерда авай. Ам вичин «Дагь-видин» кIула акьахна, «вач, яда!» лугьуз гьеле накь атанвай, амма Салегьаз вич кьалурнавачир. Кьалурдай, гьелбетда, амма ахпа, вичин ниятдиз атанвай крар туькIвейдалай гуьгьуь» низ.

Теллухдиз гьахьна, Мифтягьа вичи тел ракьурай дакIар жа-гьурна. Тел кьабулай кьуллугьчи асантдиз чир хьхьана. АтIан-гье филдин кIалубар алай дишегьли. Инсанни яцIуни гьуьргьуь жеда кьван. Ам якIукай хранвай. Кьуьнерилай кьецIил гьар еа гьилел белки кьве пут як жедай. Ченедин кIаник, чIагьан хьиз, якIун варар арадал атанвай. Кесибди гьамиша кьил виниз хкажна кьунвай. Мад юрфалай агьа кьат! акунач — дакIар гуьтIуьдини тир, гьвечIидини.

— ЧIехи вах, заз вахь галаз ийидай ихтилат ава ман, —

лагъана Мифтягъа хъуьтуьл ванцелди, меслят гваз.— Нагагъ. акси туштIа, зун а патахъай къвен...

— Иниз жедач, къадагъа я. КIани-такIан?

— За лугъуда, анжах инал ваъ.

— Де ша, ракIарал акъваз. Зун экъечIда.

Мифтягъ теллухдин гъаятдиз фена. Ина пуд машин авай, чпайни пицилкаяр ичTирзавай. Са машиндин шоферди, рак ахъайна, ацукъагандал яргъи хъана, ахвар ийизвай. «Иниз атун къадагъа я» лагъай гафар кхъенвай ракIарин сивел фил хътин дишегъли атана акъвазнавай. Гила адан мегъуьн гъвар хътин аскIан кIвачер акуна. Язух я касдин. Я начагъ я, я тIуьна тух тежедай хардал.

— Вуна багъишламиша, чIехи вах. Зун Рагълах шегъердай я. Щерид йикъан вилик за инай аниз тел ракъурнай. Хъсан хъана, шагъадат ама. Ингъе.

— Завай вуч кTанзава? Тел агакъначни? Исятда за чирда. Инай ракур тавуна тунани? Ваъ гъа. Ина ахътин гъалатIар ахъайич. Нагагъ агакъначтIа, куь шегъердин теллухда суракъа ман. Иниз атун герек тушир.

— Чан вах, садра яб це. Кар адал алач. Тел ракъурни авун-ва, агакъни. Заз са куьмек ая.

Мифтягъа гъил къултухда туна, инихъ-анихъ килигна, лагъана : — Ша чна ачух рахун ийин. Чун инсанар я. Сада садаз куьмек авуртIа...

— Вуч куьмек? Фад лагъ, заз геж жезва.

— Ингъе ваз пулни, ингъе телни. Виликан тел терг авуна, и тел гъадан чкадал эциг.

— Ахпа чна тел чIурукIа ракъурна лугъудайвал?!

— Ваъ, ваъ... Терг ийиз кIандачтIа, тур. Имни адан къвалав эциг. Заз чизва, туькме инсанар регъимлу жада. Еке кар туш. Зун я къе, я пака иниз са кас галаз къведа. За ваз ракъурай тел къалура лагъайла, вуна адаз ингъе и тел къалура. Виликан-ди ваъ.

— Вуна зи къил баладик кутада гъа...

— Ваъ, я чан чIехи вах. И тIимнл пул къачу. Вун яшамиш жезвай кIвалерни лагъ. Салмур пата емишар гзаф ава.

— Чида, чида, са шумудра фейи чка я. И мукъвара куьнра ичерин сувар тухваначирни? Гъелбетда, чида.

— АкI ятIа, чун сад садан гъавурда фад гъатда. Зав са-къве себет ичер гва. Юлдашриз гъайид тир. Ви кIвал-югъ алай чка лагъ.

Фил хътин яцIу дишегъли рази хъана.

— За вучин, вун алатзавач ман!

— Зун рикIел хуьх. Чун атайла, зун ваз чидайдай къамир. Сифтедай тел къалурдачни лагъ! Гъа вахтундани за ваз са тIи-

мил кепекар гуда. Вун чІалав гун асант кар туширди адаз акурай.

— Заз, дуыз лагъайтІа, ичерлай чуьхверар гзаф кІанда.

— Башуьсте, чуьхверарни кГвалел тухуда.

ЯцІу папан кІвалер алай чка чирна, Мифтягъ «Дагъвидин» кІулаваз базардиз рекъе гьатна. Адав я ичер, я чуьхверар гва-чир. Къведбурни пул гана маса къачуна кІандай. «Аллагъдиз шукур,— лагъанай Мифтягъа рикІяй,— теллухдин къуллугъчи мили дана хъиз гъилихъ атана».

Цавун тагъдиз ири гъетер хъчизвай вахтунда Мифтягъа ви-чин араба Салегъан кІвалерихъ гьална. Пуд себетдавай ичер ва виртГедин са регъ гурарай винел къвед лагъай мертебадиз даш-мишна, «Дагъви» гъаятдин яргал пипІе, хелвет чкада, хъар-хъу тарцин кІаник туна, мад гуларин къилел хтана. Зенгинин ванцел Салегъан паб Марвар экъечІна. Мифтягъ тирди акунмаз-ди Марвара, чина бидишар туна, рак агал хъийиз гъерекатна. Мифтягъа ракларик кІвач кутуна.

— Марвар вах, ваз зун чир хъхъаначни?

— Вун чир тахъхай..

Мифтягъа, къве гъилик къве себет къуна, ракларай къенез гъахъиз майил авуна.

— Ваз Салегъ кІанзавани?

— Белли... Дуыз лагъайтІа, адаз зун...

— Гъадан къилив фидай ман...

— Ювале авачни? КІвалахал аламани? И шейэр къачу, кГвале эциг.

— Багъишламиша, завай къачуз жедач. Вуна чи рикІериз акъван азиятар гана хъи, заз вун кГвализ атанани кІандач. Са-легъазни бажагъат жен. Шейэрни... Ичер базарда ацІанва...

— Чан вах, Марвар вах, ваз зун, ви гъуьлуьзни зун эсил-лагъ тахсирлу туширди за чирда. Зун чукурдал сифтедай ери-бине чирайтІа хъсан я. Дуыз лагъайтІа, зун арада аваз хъайи кар я. Амма зи тахсир гъич кІусни авач.

— А меслятар вуна Салегъахъ вичихъ галаз ая. Зун сакит тур.

И арада кГарас гурарай туп-туп ийиз са кас винел къевевай ванер атана. Къве гъиликайни себетар куьрснавай Мифтягъни, ракларин гъил къунвай Марвар агъадихъ килигна. Гъакъикат-дани, гиман атай жуьре, Салегъ тир. Пад гуз, пад гуз ам гулар къилел хкаж хъана, амма ада я салам ганач, я <вун зи кІвализ къемир> лагъанач. Гъич са агъвалатни тахвайди хъиз ам секин-диз Мифтягъаз килигна, себетдиз гъил яргъи авуна, са пад яру, са пад хъипи ич къачуна, ам нерив гъана, адахъ ни акална, себетдиз хъивегъна.

— Ша, Мифтягъ.

Мифтягъа, ичер ва вирт стІал-стІал кІвахъзавай регъ дегъ-лиздиз гъана, иеси хъиз, цІун кГвализ фена, чепедин еке кур жагъурна.

Салегъани Мифтягъа яргъи ихтилатар авуна. Абур суфрадин къвед къве патахъ ацукънавай. Сив ахъа тийиз къвез-хъфизвай папа гъайи фу-къафунни, чай-хуьрекни садани тІуб хкІун та-вуна амукъна. Эхирни, Салегъа тІанурдин факай са кІус атІана, сивиз вегъена.

— Вуна лугъузва: захъ инанмиш хъухъ. Зун, ваз чида, ах-гармишачи я. Ви гафаралди, тел ракъурайди тестикъ ийизвай шагъидат вав гума.

— Ингъе, ингъе. Са шакни алач, чІехи стха.

— Де ,акІ ятІа, чун теллухдал къвен. Вуна ракъурай тел ясагъур хъия. За кГелин. Ахпа за лугъуда: инанмиш хъун лазим яни, тушни.

— Захъ инанмиш туштІа, къведа ман. Анжах къалурдатІа? — гиман кваз Мифтягъа жаваб гана.

— Базардин кар базарда ийидай адет я. Зун ина гзаф кса-риз чида. Жува ракъурнавай тел я, жуваз килигиз кІанзава. Вун акси яни?

— Ваъ, ваъ, чІехи стха. Зун анжах захъ инанмиш тахъун...

— Мад вучин, дуьньяяр я. Къве вилин арада къакъбан нер вучиз хкажнавайди ятІа чидан? Сада садаз ихтибар тавуниз килигна. Къуй гъар са вил вичин виляй дуьньядиз килиграй. Де ша къвен. Пакамал вегъин тийин. Пака ийидай маса къайгъуяр ава.

Мифтягъ теллухдиз къвез такТанзавай хъиз Салегъахъ галаз гъаятдиз эвичІна.

— Ша машиндаваз фин, — теклифна Мифтягъа. — Фад жеда.

— Яргъал мензил туш. Жуван кІвачер хъсан я. Мет тІа ийизва, амма вердиш хъанва. Белки къвен тийин. Авайвал лагъ.

— За авайвал лагъана. Къвен, ви ихтияр я, чІехи стха. Итимар къведни телер къабулдай дакТардив фена, Мифтягъа, вич Къелен шегъерда мугъман яз гъисабиз, кІвач явашар-на, са пад гуз физвай Салегъ вилик атана... Нисинлай Мифтягъ таниш хъайи филдин ухшарар квай дишегълиди хабар къуна:

— Стхаяр, кІани-такІан?

Теллухдин къуллугъчи къве итимдизни дикъетдалди килигна, вичиз Мифтягъ таниш тирди ада гъич чирнач. Мифтягъаз ри-кІяй чукІул чІугур хъиз хъана. Пулни къачуна, емишарни къа-булна, гъатта чуьхверар маса къачуз базардизни ракъурна, ги-і ла ада икърар хъанвай крар чІур авуртІа, ам Салегъан вилик беябур жедай.

Салегъа адаз лагъана хъи, ингъе шагъидат, за Рагълах ше-

гьердиз флан юкьуз тел ракъурнавай, нагагь ваз четин туштIа, чан вах, заз тел къалура, килигиз кIанзава,

— Де. Вуна ракъурай телда вуна вуч кхьенатIа, ваз чидач-ни? ТахьайтIа, ички хъвана, къил къилелай фенвайни? Квез ийир-тийир чидач. Дад аллагьдин хатур аватIани, зуч инжиклу мийир.

ЯцIу якIарин дишегьли дакIардивай къекъечIна.

— Я вах, я чIехи вах,— лугьуз башламишна Мифтягьа ри-кIик квал кваз.— Ваз минет хьурай, чи тавакьу къилиз акьуд. Дишегьлидиз хьел атана.

— Тел ни ракъурнава? Вуна авунвани? Вуна авунвани? Къведакай сада авунва? Ам захь галаз рахух, муькуьди яргьал акьваз. Адахь галаз зи гьахь-гьисаб авач.

— Зун ви гьуьлел пехил жедач,— жаваб гана Мифтягьа.

— Ви папал зунни туш.

— Захь паб авач,,

— Захь гьуьлни...

— Мадни хьсан.

— Захь гьуьл тахьун! Я кас, алат инлай. Са жавабни за квез гудач. Тел янани? Яна. Нагагь тел агакьнатIа, арза кхьихь, къве къалди чирда. ЯнвачтIа, яда, янватIа, хабар гуда. Мад кIандай шей авани?

— Я вах, заз зи телда вуч кхьенватIа чириз кIанзава,— минетдин жуьреда Салегьа тикрарна.— Ингье шагьидат. Са де-къикьадин кар я, килиг, къалура, чун хьфида. ТахьайтIа, чIе-хидаз эвера.

— Килиг, — лагьана Мифтягьа хьел квай хьиз. — Нагагь... Дишегьлиди адав мад сив_ахьа ийиз тунач.

— Вуч шкъакь инсан тушни. Алад, я кас, я стха. Зав инсан-дихь галаз рахаз гице.

Эхирни арандин мал къван туькме дишегьлиди Салегьавай шагьидат къачуна, адас и патахьай, а патахьай килигна, ам гваз са гьиниз ятIани фена. Алгьиз-алгьиз, амма чанда хух аваз са герендилай хтана ада Салегьаз лагьана:

— Зур сятдилай хьиз хьша. За рушарал тапшурмишна. Чна гьар юкьуз къвед-пуд агьзур тел къабулзава. Жагьурун четин я. Вазни вахт жагьана. Пакамахь атана кIандай. Югьди чун акьван галатзава хьи, чанда кIвачел акь^ваздай аман амач.

Салегьни Мифтягь дакIардивай къулухь къекъечIна, буш чкаяр акуна, гьанал ацукьна.

— ВакIан руш! — хьел кваз Мифтягьа лагьана.— Ида вал-лагь, зурба къвалахар ийиова! Килигин, ада къасухдай чун инал зур сятда ацукьарнавайди я!

— Де хьана, туьнт жемир.

— Гьик! жедач къван! Туьнт ийизва эхир. Ам чи гьилиз

килигзавай. Са манат гъиле тунайга, гъсятда чи кваллах ба-жармишдай. За, за, къецел фена, пiанлрус чугван. Вуна чуг-вадайди туш къван.

Салегъ туна, Мифтягъ гъаятдиз экъечина, ам тадиз, угъри хъиз, инихъ галай ракарив фена. Фил хътин дишегълиди ам ахъайна. Гъсятда гъардай са гирвенка къведай пузаррал гъар-къуь хъвер къугъвана.

— Руша зенгна лагъанай, са итимди тямлу ичерни чуьхве-рар гъана квалле эцигна. Чухсагъул. Ви кваллах за лап иердиз тукгуьрнава.

— Заз кичезвай.

Зур сят къван арадай акъатайла, Салегъни Мифтягъ мад те-лер къабулдай дакардив фена.

— Ма килиг, Кълинж Салегъ тушни ви тварни бубад твар? Салегъаз, са патахъай, хвеша хъана, мукъуь патахътай, ри-ки тпунк-тпунк ийиз башламишна. Ам вилерин кТаникай Миф-тягъаз килигна. Мифтягъ секин тир. Са вад виш къван сад са-дак яру гъаларал кукгурнавай телерин тармач чапла гъиле къу-на, Салегъа эрчи гъилел винел алай телерин чарар вилик-къу-лухъ элкьуьрна.

— Вун чарабурун телериз вучиз килигзавайди я? За ина кваллах хъувуна кГандачни? Ваз вилер авачни? Ингъе, за ви шагъидат и арадик кутунва. Ви телни инал ала. — ИкI лагъана, къуллугъчи дишегълиди тел алай чка ахъайна, ам Салегъан вилерин мукъув гъана.

— Кела, кела. Ви тел ваз чир хъжезвачни?

— Ава, вучиз авач.

Амма, дуьз лагъайга, Салегъаз чир хъханвачир. Адан виле-риз аквазвайди вичин гафар, вичин хаттар тушир.

— Им вуч я? — жузуна Салегъа Мифтягъавай са куьняйни къил акъат тийиз.

Мифтягъ мукъув атана.

— Дуьз я ман. Тел кхъейди зун тушни бес. Вуна кхъихъ лагъана, зани, чехи стха, ви мецелай...

— А-ан, гъак! лагъ ман. Зи рикТелай фенай.

Салегъа гъарфа-гъарф тел келна, мад келна, фагъум-фи-кир авуна. Лагъай затI хъанач. Адан тел ракуьрай юкъуз, адан нумрадиз, адал сад яру, садни чулав рангунал чугунвай къве къулуниз фикир гана. Вири дуьз я. РикI акваз-акваз секин хъана, чиниз яру ранг хтана, ивидин дамарри эл-адетдин жуьреда кГвалахна.

— Бес тушни? — жузуна къилихъ аквазнавай дишегълиди.

— **За** кхъин ман.

— Кхъихъ ман.

Жибиндай гъвечи-яцIу дафтар акъудна, ана буш чин жа-

гърна, Салегъа телдик квай гафар кхьена: «Рагълах шегъер. Салмур патан совхозрин трест. Бегов Бегдиз. Пешеваррин ва жегъилрин тешкилатар Сармар Сананаз, Къумрал Атлудиз. За риклин ситкъидай Рагълах жематриз ичер сувар мубарак ийизва. Ичерин бегъерар мадни гзаф хъурай. Куь ватандаш Кълинж Салегъ».

Куьчедиз экъечайла Салегъа чуькъни авунач. Мифтягъни кисна. Са къадар мензилдиз мичи йиф ацукънавай шегъердин куьчейрай абур къуьн-къуьневаз фена. «Фан туьквен» кхьенвай вад мертебадин квалерив агакъайла, Мифтягъа исягъдиз лагъана:

— Чехи стха, вун киснава хьи? Зак квай тахсир-зат! ава-ни? АватГа, залай гъил къачу. Чиз-чиз авур кГвалах авач. Заз нинни Бегован араяр цуру тирди чизвай. Дуьз лагъайтГа, къени хъана кИанзавай. Зи мугъманхана инихъ гала. Зун хъфена. Ге-же хийир. Мад сефер тавакьу ийин: закай такТан жемир.

— Я такИанни туш, я вуна чИурукIа кхъей затИни авач. За назни лазимсуз тадияр гана. Хъел къемир. Амма мугъманха-иадиз хъфиз тади мийир. Хъша чиниз, нян фу-хуьрек недай пахт я.

— Ваь, ваь. ГъакIани за вунни инжиклу авуна.

— Гъич са кIусни. Ихтилат хъийидай са кар ама. Ам чна кIвале хъийин.

Мифтягъаз чара амуькънач. Ам Салегъахъ галаз хъфена. Салегъа, кIвализ хтайла, вичиз Гъамида ракъурай кагъаз жагъур хъувуна, анай кIелна: «Къазибег бубади хъиз, вунани ч и халкъдин гьукуматдик лайих пай кутуна». Лагъ, чан стха, бес и гафар гынай атайбур я». Куь межлисдал ихътин гафар кIелначирни? *•—»

— Заз чиз, авунай, чIехи стха. Зи япа и гафар ава. Телер Чупур Челеба кIелнай. Заз чиз, ви тел кIелдайла, вуна хсуси лагъай гафар авачиз акурла, вичи кухтур гафар я. За икI къа-тГизва. Маса вучтин баян гун. Заз чидач.

Салегъа къериз-цIаруз рехи чIарар аламай, туьркмен къабах хътин къил инихъ-анихъ элкьуьрна. Челебаз вуч буржи тир Салегъан гафар дегишариз? Ада вичин гиман Мифтягъаз лагъана.

— Имид рухваяр я ман — Бегни я, ЧелеЗни. Белки, чпин црада фадамаз икърар хъана. Сада тел вичин гафар кутуна кIелна, муькуьда, вун жематрин вилай аватун латал, хъел атана хъиз, тел кукIварна. Абур къуватлу я, Салегъ стха!

— Вунани гъабуруз къуллугъ ийизва.

— Юанз къуллугъ ийидани! Аслан авай тама адаз гъи гъай-ипп^хъайитIани муьтГуьгъ жеда. Им вазни чида, зазни. За зи фу жуван зегъметдал незва. Вунани ви зегъметдал незваични?

— Гъелбетда. Амма зегъметар сад туш.

Гафари гафар, рахунри рахунар арадал гъана. Мифтягъа лагъана хьи, Рагълах патан халкъарин сиве лал Аваданан багъ-дай тарихчи Салегъа са гъихътин ятлани кагъазар жагъурнава. Абуру Къзибег русвагъ ийизва.

Яру газаррин шиклар алай хуруган туъуна авай Марвар итимар ацукънавай квализ мад къвез-хъфена. Мугъман атай вахтунда абурун къвалав ацукъдай адет адаз авачир. Итимар тир, белки чпин рахун-луйкълун аваз жеда. Белки, атай мугъ-манди сир-зат! ийида. Амма дишегъли тушни. Яргъалай хъайи-тлани ам герек гъульуь маса инсанрихъ галаз ийизвай рахун-рин гъавурдик жен. Вичиз абурукай хабар авайди ада садазни чирдач. Гъульуьз вичизни малум ийидач. Вири гафар вичин къене хуьда. Гъа са вахтунда къайгъусузвални ийидач. Гъульуьз хабарни авачиз ада вичин серенжем акваз алахъда.

Авадан бубадин багъдай гъиле гъатай къагъазрикай ихтилат башламишнамазди, Марвар гъилера Мифтягъа гъайи вирт авай кур аваз атана.

— Дадмиша, Салегъ, Мифтягъ стхадин ядигар я.

— Эциг пIатIнусдал. Чаяр цIийи хъия. Къанва.

— Куьне фу-къафун неъ ман, Мифтягъ стха. Некъияр квай чай гъида.

— Куьн берекатлу хъурай. Заз бесди куь ачух чинар я. Салегъ стха закай бейкеф тир. Аллагъ шукур, за умудзава, зи къи-лелай цифер алатна, рагъ къвезва.

Марвара мили хъвер авуна. Ада чуьхвер истиканар хутахна, мичIи яру, винел чими бугъ къугъвазвай чаяр хкана. Ам мад рахун-зат! тавуна хъфена, амма ракларин мукъув акъвазна. Инал итимри ийизвай рахунрин ван къведай, анжах ара-ара гъаятда машин къекъведайла, кицIер элуйкъдайла, четиндиз гъавурда гъатдай. Сифтедай кациз хъиз сес тIимил авай Миф-тягъаз сес хтанвай. Инсан тахсирдикай хкатун еке кар тир.

— Чехи стха, чи патара вуна цIийи ктаб чапнава лугъуз хабар-этер ава. Килигиз хъайитлани жедачни? Ктабрин алвер чинра пис тухузва. Зунни артух ктабрал рикI алай инсан туш. Амма кIел авур ксари куь ктабдин тарифар ийизва.

Салегъа къил галтадна. Ада цIийиз чап авур ктаб-зат! авач. Дуьз лагъайтIа, ктаб кхъенва. Вичихъ галаз кIвалахзавай алим-рини кТелнава. Абуруз бегенмиш я. Ам чап авун патахъай ктаб-ханадихъ галаз икърарни хъанва. Амма ктаб акъатдал лап къвед-пуд йис хъфида.

— Гъайиф. Ви кхъинар жемятриз гзаф хуш я. «Рагълах ви-ляятдин ишигъда» чна гагъ-гагъ ви макъалаяр кIелда. Вуна ин-сандин рикIиз эсер ийидайвал кхъида ман. Чи газетди мукъвара чапдай вуч ава?

— Гъелелиг затIни. Са макъаладал кIвалах ийизва, амма им газетдиз еке я. Белки са журналди къачуртIа.

— Сир туштIа, квекай я? За кIел авуртIа жедачни? Гъикъ-ван лагъайтIани, алимдин къвалав хъайила жувазни илимдикай пай кIан жеда.

— Башуьсте. Ваз къалурда. Тарихдин месэлаяр я.

— Гила тарихдихъ вири тамарзу хъанва.

Макъалади, сифте цIарарилай башламишна, Мифтягъак аш-къи кутуна. Са тIвариIиз килиг: «Чулав лекъ» тешкилатдин тарихдай». Им Султанбегдин буба Къзибегди ва маса беглери иштирак авур чка тир. Мифтягъаз са уьтери адан тIвар малум тир, амма гилалдини адан халис ери-бине чидачир. Гила адан тарихдилай шаршав алатзавай. Ингъе Салегъа макъаладин сифте цIарара вуч кхъенватIа: «И мукъвара Юуьрагъ хуьре Авадан буба кечмиш хъана. Ам халкъдин инкъиладилай вилик ру-рагъви бег Къзибегдин нуькер тир. Ада, вичихъ ажал къекъ-везвайди чиз, рекъидал са тIимил вахт амаз, чаз вичин къилел атай къван агъвалатрикай суьгъбет авуна. Ада мадни лагъана хьи, вичихъ Къзибегдин хейлин кагъазар ава. Абуру цIай яна кун патал вичив вугайбур тир, амма пIанIрус патал чарар къит яз, абуру хвена. Авадан буба кечмиш хъайидалай гуьгъуьниз еке четинвилерал и кагъазар чна жагъурна. Абуру кIвалерин къене тахта къванцин кIаникай гъиле гъатна. И кагъазри «Чулав лекърен» тешкилатдин тарих ашкара хъун патал еке куьмек ийизва. Лугъуз жеда: Авадан бубадин гъунар сеbeb яз милли тарихдин са чинай къил акъатзава. Исятда чна и тарихдикай лап къилин вакъияр, адан къилер ва иштиракчияр ачухарзава. Мумкин хъайитIа, Авадан бубади хвейи кагъазар къилди кIва-тIал яз чап ийида».

— Огъоь! Вай-бабай! — Мифтягъан къили зарб кваз кIвалах-на. Ада гъар са гаф чешнедиз къачуна. Им вучтин зурба ва-къиа ятIа аку! Трестдин къилни къил тир Бегдин буба «Чулав лекърен» тешкилатдик ива, вични адан дирекрикай сад я. Ай-гъарай!

Мифтягъ къарсатмиш хъана. Адаз гъатта кичI яна. Адан къи-лиз фикир атана хьи, гуя вичин къилихъ Бег хкаж хъанва, адаз цкъазва: Мифтягъа вичин бубадикай чинебан кхъинар кIелзава, адаз садазни течидай крар чир жезва. Шелиз къадагъа кагъазар ингъе вичин гъиле ава. Валлагъ, Бегдиз хабар хъайитIа, ада Мифтягъан хам хутIунда. Вичин диде-бубадин айиб-эдеб чарадаз чир хъана кIан жедай кас авач. Бегдиз иллаки кIан жеч. **О**, адан буба Къзибегди пачагъдиз вафалу яз къуллугъ авунай къван! Ада пачагъдихъ галаз женг чуьгурди тир лугъуз вичи гъеле мектебда кIелдай чIавуз тарихдин ктабрайни чирначир-и? Гъелбетда, авунай. Алим Кълинж Салегъа успат ийизва

хьи, Къазибегди Асали Гъалиб яна рекъиз тунай. Ада хуьруьз атай яру аскерриз, са патахъай, фу-къафун гана, балкІанарни пишкешна, хер-къац! хъайидаз дарманни гана, муькуь патахъай, аскерар хъфидай рекъе, Къуракъарин гирведа вичин «Чулав лекъер» ракъурна, абур вири сад амай къван, къирмишна.

Макъала кІелирдавай Мифтягъан нефесар къуна. Юкъвал атайла, адак еке кичІ акатна. Вилерин экв квахъна. Ам виле-риз тІуб гуз амукъна.

Мифтягъаз ара-бир вил вегъез, вичин кІвалахрал машгъул Салегъа ясузуна:

— Вилер тІушунзава хьи?!

— Чехи стха, вилер зайиф хъанва. Заз айнаяр алукиз кІанзавач. Айнаяр ала, тизни нянриз кІелиз четин хъанва. Абур-ни мугъманханада ама. Ви макъаладани ахътин вакъиаяр ава хьи, абур заз ахварайни ақуначир. КІелизни кІанзава.

— Зи айнаяр вугучни. Захъ къвед-пудбур ава. Гъар жуьре-дин вилериз виже къведа.

— Гице ман,— лагъана Мифтягъа, амма им таб тир, адан вилериз типІрез хъиз экв аквазвай.

Салегъа вичин нерилай айнаяр алудна, абур мугъмандиз теклифна. Мифтягъа айнаяр гъиле къуна, са вил айнадал эциг-на килигайтГа, гъар са т-ъарф са вере къван еке я.

— Ваъ, ибур виже къведач.

— Ви айнайрин нумра шумуд я? Белки масадбур вугун. Я руш, Марвар, къзатидай зи айнаяр гъваш ман.

— Ваъ, ваъ, чІехи стха. Геж хъанва. Инсафни кІандай шей я. Халкъар ксудай вахт я. Заз килигна куьнни фаракъат тахъа-на ама. Зун хъфин. Гъайиф хьи, мажъала эхирдал кІел жезвач. Айнаяр рикІелай тефена кІандай.

— Вун мус хуьруьз хъфизва?

— Къве къалай.

— Нагагъ макъаладиз эхирдал къван килигиз кІанзаватІа, твах, пака са арада хкъаш. КІантІа кІвализ, кІантІа институт-диз.

— Чухсагъул, чІехи стха. Валлагъ, зи къаст ваз ихътин та-вакъу авун тир. Вуна зи рикІевай фикир кІелна. Арифдар я ман. За хъфенмазди кІелна куьтягъда. Гъаф иер кхъенва. Садлагъа-на цІийи дуьнья ачух хъанва.

Къве кІар арада таз, Мифтягъ гуарарай эвичІна, гъаятдиз акъатна. Къакъан тарцикай куьрснавай электрик лампади чу-лав къир цанвай чилиз ишигъ язавай. Вичин жендекдал къайи гъекъ алай. Макъалади адаз ахътин еке эсер авунвай хьи, адал зурз акъалтнавай. Салегъавай къачунвай макъаладик еке къур-ху квай. Алимдин мецелай Бегдиз ягъай телди адан къилел къалмакъал гъанвай. Бегдизни адан хъел атанай, Салегъазни.

Макъаладиз вуч авун лазим ятІа, адаз гъеле чидачир. МутІлакь им чидай хъи, макъала вичив хвена кІанда. Уъмуйр я — герек жеда.

Мугъманханадиз хтанмазди Мифтягъа теллухда кІвалахза-най фил къван яцІу дишегълидин телефондин нумра жагъурна.

— Багъишламиша,— лагъана ада,— за ви кІвализ къе ичер-ии чухъверар тухванай. Зун гъам я. Зи тІвар Мифтягъ я...

— А-а, чир хъхъана. Мифтягъ яни? Гъик! хъана, залай рази хъанани, Мифтягъ?

— Бес жедачни, вуна зурбаз зи кІвалах туькІуьрна. Чухсагъул. Заз са кар мад ама ман. Ви кІвализ фейила, ана заз кхъи-чардай машин аваз акуна. Ви руша лагъана: вичи адал кІва-лахзава. Зун ягъалмиш туш хъи?

— Туш, туш. Ахътин машин чаз ава.

— Заз тади кІвалах ава ман. Къанни ругуд чар. Пакам яра-))алди заз гъазур хъана кІанда. Жедай кІвалах ян? Ви руша са чинай гъикъван пул къачузва? Къад кепек? За яхцІурни цІуд кепак гуда. Вучда, рази ян?

Мифтягъни теллухдин къуллугъчи икърар хъана.

Пакамахъ мад базардай са себет ичерни, са себет чухъверар маса къачуна, Мифтягъ вичин «Дагъвидин» хиве акъахна, на-юьан рекъерай шегъердин вини магъледихъ фена. Ювалах гъа-;іур тир. Салегъа вичив вугай макъала адан кІвализ тухун хъу-нуна, ам Марварав вахкана, Мифтягъа Рагълах виляятдихъ вичин араба гъална.

Марвараз гъуьлуь Мифтягъав Къазибегакъай кхъенвай макъа-иа кІелиз тун иер акунач. Дишегълидин фагъумдал, Мифтягъ пмалдар сщк! тир. Дуьз лагъайтІа, и фикир тестикъ авун вичиз четин тир, амма сенфиз Салегъ айнаяр жагъуриз къвалав гвай кІвализ феи вахтунда Мифтягъ адан столдал алай кагъазра къекъвенанай. Ада къачур затІ хъаначир, амма адан амалрал шак «лай. Вилерикай рахайтІа, Марваран фикирдал, ам са шумуд <-рфер чпин кІвализ атанвай, ина ада кагъазарни, газет-журнал-|| и къияй-къилди кІелнай, амма садрани ада вилерин экв зай-чф хъунин патахъай шикаят авуначир.

— Ви макъала къахчу, Мифтягъа пакамахъ хкана,— лагъа-най Марвара. — Мифтягъа Рагълах виляятдихъ вичин араба гъална.

— Столдин дехилдиз хъивэгъ.

— Ваз такТан жемир. За са гаф лугъун.

— Лагъ, лагъ. Вуч кисна вун,— Салегъан сивик хъуьруьн квай.

— Вуна хъвермира. Зид рикТивай я. Ихътин са гаф авайди и: даязвал. Вун дерин инсан я, амма Мифтягъал атайла, вун даяз хъана. Вуна адав Бегован бубадикай макъала кІелиз туна.

Ада, хуьруьз хьфена, Беговаз лугьудачни?

— Гьелбетда, лугьуда. За лугьун патахъай и кар авурд я. ¹За гьилле ийизван? Ваъ. Гьакъикъатда вуч аватIа, гьам ачухар-зава. Гьакъикъат — им гьахъ я. Беговаз вичин бубадин патахъай гьахъ чир хьурай. Адаз мадни чир хьурай хьи, и гьахъ зазни чида, и мукъвара, макъала исятда чалда ава, и гьахъ ви-ри жемьатризни чир жада. Чан паб, ваз вуч лугьун. Гьахъунихъ даяз-деринвал авач. Адаз авайди вич я.

— Ваз такIан хьана.

— Са к^усни. Бегова, адан бубади, ата-бубадини хьиз, чи халкъдиз еке зиянар ганва, гузва, идалай къулухъни хугуда. Амма ам русвагъ авун четир кар я. Анжагъ гьахъ винел акъу-диз хьайитIа, датIана жемьатрин вилер, абур гьакъикъатда ву-ясар ятIа, чириз, ачухарайтIа, абур Беговаз аллагъдиз хьиз ваъ, •иландиз хьиз килигда.

— Заз чида, итим, вун рикI михьи, гьахъ кIандай кас я, амма вун хьиз, гьахъ кIандай ксар, ваз чиз, и дуньяда гзаф **авани**? Инсанри квел фу незва? Нагъахъвилелди яни, гьахъ-далди?

— Къведални, паб. Белки гагъ нагъахъвилелди незвайбур гзафни жен, амма и дуньшудани гьахъ квахъзавач. Эхир гьахъ винел акъатзава. Дуньядин вири тарихди идаз шагьидвал ийизва. Эхирни, гьахъ винел акъатзава.

— Белки_вунни гьахъ я жеди, за вуч лугьун. ИкI ятIани, ви чкадал зун тиртIа, за Мифтягъав макъала кIелиз тадачир.

— Ваз ада хьфена, ихтилат авуна, Беговавай къве йифен ахвар къакъудиз кичIезвани? Бегова зи тел вучиз жемьат алай чкадал кукIварна? Зав сада хабар агакъар хъувун патал. Зи ахварни хун пагал. Адаз зун алчах гьилияй къаз кIан хьана. Лагъана ман: вуна заз тел ракъурнава—за адаз кIур гуда. Зани адаз вичин буба вуж ятIа хабар ракъурна. Мифтягъ чи арачи я.

— Салегъ чан, мад чи ихтилат къвезва къван, лагъ, минет хьуй: вун Беговал пехил ян?

— Вуч? Пехил? Вунани лугьуда гьа! Чна къад суз саНаI фу незва. Ваз зун къедални чир хьанвачни, Марвар? Заз вуI чир жезвач.

— Гагъ-гагъ за акI къатIизва хьи, вуна пехилвиляй Беговах| галаз женг чIугвазва.

— Сад лагъайди, уьмуьр вич женг я. Къвед лагъайдини, па(**зи** пеше тарихда физвай женг ачухарун я, чIурун туш.

— ГьакIа яз я, амма куь къведан арада Назлу ава.

— Авай, амач.

Салегъаз папахъ галаз Назлудикай луйкIвез кIан хьанач. И месэла къулухъ авун патал ада вичи вичик хьиз лагъана:

— Газетар кѣ хтаначир жал?

Папа жаваб гудалди набут мет къуна, вич кІвачел кѣрагъ-ма, кІвале инихъ-анихъ килигна. Щийи газетар авачир. РикІел хтана: гъеле гурарин кѣилел цлакай куърснавай ишикТдай абур хканвачир.

— Зун кѣведа,— лагъана Марвара. Газаррин шикилар алай^ хуруган хутІунна, ам бажарагъвал кваз кѣецел фена. Къуру тахтадин гурарай эвичІдай ва винел экъеч! хъийидай вахтара адан кТвачерин ванер япуз атана. Къенин югъ арадал затІ атун

•гавуна акъатна. Пакамлай няналди хъайиди Бегдикай, Миф-

•гягъакай, Гъамидакай, гила ингѣ Назлудикай авур ихтилатар тир. Институтдани кхъей макъала, тухвай ахтармишун хъана-чир. Белки, инсанар са кІус артух чир хъана. Вуч ятІани, Миф-тягъа вичи «ЧІулав лекъ» тешкилатдикай кхъенвай макъала иІелиз вугунал шад тир. Къуй са касдиз ятІани артух ва са никъан ятІани фад Къязибеган гъакъикъи суфат чир хъурай. Гъикъван дериндай ам чир хъайитІа, гъакъван фад Султанбегдин <'уфатни чир жедай.

«ЧІулав лекърен» тарихдикай кхъей макъала чІехи меркез-диз ракъурнавай. Тарихдин са журналди басма авун хиве къун-пай. Ам мус дунъядиз чкІидатІа лугъуз Салегъа вилив хуъз-най. Къуй, тел хъыз, амни кІур гана куКІваррай.

Марвара газетар хкайла, Салегъ виридалайни вилик «Рагъ-Іах вилайтдин ишигъ» жагъурна адаз килигна. Гзаф зегъмет чІу-гун герек хъанач: сад лагъай чина хъверзавай Бегован еке ши-кил авай. Вичин гъилера пуд ич къунвай. Юаник квай «Бегдин цІийи ичер» макъалада лагъанвай хъи, трестдин идарачи, тІвар-нан авай агроном Бегов Султанбегди цІийи жуъредин пуд ич яратмишнава. «Ичер гъакъикъатдани гзаф тІямлубур я. Ран-гарни, винел патан кІалубарни, галай атирни, пагъ-пагъ, лап дамах гвайбур я. Бегова са ичиниз вичин ата-бубадин тІвар «Пайгъамбарбег», кѣвед лагъайдаз— бубадин тІвар «Къязибег» па пуд лагъайдазни вичин тІвар «Султанбег» ганва. И мукъва йисара Бегдин ичери Салмур патан емишлухра еке чка къада. С. Беговаз чна цІийи ичер мубарак ийизва. Чна умудни квадар-

•чавач хъи, адаз вичиз пуд хва хъуниз килигна, гъар са хчин

•тІвар алай ичерни ада яргъал вегъин тавуна яратмишда. Къуй яшамиш хъурай Бегни адан ичер. Амин!»

Салегъан нефес къуна. Къумрал чинин хъуькъверин кѣилериз паз яна. ШуькІуь пІуззарар мадни агажна. Кѣил хкаж тавуна, ада кумаз-кумаз мад кѣве сефер макъала кІелна. Мад фикир-дик акатна.

Ювалин-йикъан къайгъудик квай Марвара итимдин кефий-риз фикир гана. Яргъалай жузуна:

— Газетра вуч хабарар ава?

— И дуьньядал, валагъ, вуч хъайитГани жед

— Вуч?

— Ма, кѣла, — лагъана Салегъа вичи кѣлай макъала алай чкадал газет къвед-пуд сефер тупГув яна. Марвара кѣвачин кѣлел макъала кѣлна.

— Щий ичер? Мифтягъа чаз гъайибурук квач жал? Салегъак цуру хъуьруьн акатна.

— Зун са тарце ава, вун масада. За Беговая гъаясузвилика.й лугъузва, вуна мугъманди гъайи ичерикай фикирзава. Вуна ди-къетдал фикир це ман. Бегова...

— Зун гъавурда гъатна, итим. Ада вичи гъасилай ичериз вичинни бубайрин тѣварар гана. Адаз лугъуз кѣтанзава: за зи бубайрин тѣвар квадардач. Ида-ада кѣламай къван абур истисмар-**чияр** яз гъисабрай, за кев гъа истисмарчийриз рей гуз тада. Нагагъ ичер аваранбур хъайитТа, ичерихъ галаз Пайгъамбарбег-**дин**, Къазибегдин ва вичин, Султанбегдин, тѣварар жемятдин **сивел** датГана жеда. Зун дуьз гъавурда акъуначни?

Салегъ сивикни вилерик хъвер кваз вичин папаз килигна. Адан юрф къуна, ам вичив мукъва авуна.

— Вахъ къатТунар ава гъа. Маншаллагъ.

— Икъван йисара за вахъ галаз фу незвачни? Вакай са кѣус пай аллагъди зазни ганва ман. Ваз Беговахъ галаз бягъс чѣуг-ваз кѣанзава. Гиманлу я зун.

— Де гила шит хъана. За вичин тариф авуна. Бягъсинин кар туш. Гъар са кас вичин намусдиз килигна дуланмиш жезва.

— Вав гъахъ гва, чан итим, Беговаз амалар чида.

3. «ЧУЛАВ ЛЕКЪ»

Са гъафтедилай хъыз Бегдин тѣварцѣл къене еке шей авай конверт хтана. Винелни кхъенвай «Анжах Беговаз». Ам ракъу-райдан тѣвар алачир. ХатГар мектебда кѣлзавай аял рушанбур» тир. Далу патаз килигайтТа, инални «Анжах С. Беговаз» кхъенвай. Конверт маса кагъазрик, газетрик ва журналрик кваз да- кѣгарда авай. Назлуди абур гъамиша и чкадал эцигдай. Няни хъанваз кѣвализ хтайла, паб авачир. Ювалин перемни шалвар алужъна, газетар, журнала?, чарадаз ахъа ийидай ихтияр авачир конвертни къачуна, чѣагай рангарин халичадал, къилик марвар цуьквер алай матакни кутуна. Бег яргъи хъана. Жендекдиз са, къадар ухайш хъана. Конверт над авуна килигайтТа, кхъинар-дай машиндай акъуднавай макъала я. Садлагъана вини эрчѣи пипѣе авай фамилдиз ва тѣварцѣиз фикир гана. «Кълинж Са- легъ». Юкъни-юкъвал макъаладин тѣвар алай—«ЧТулав лекъ» тешкилатдин тарихдай». 26 чар сад садак ракъун шуькѣуь чап-расдал къунвай. Анжах къул алачир.

Бетован рижИ гъалаб къачуна. Ам гъавурда гъатна хъи, им Салегъа вичиз гузвай жаваб я. Вичи адан тел жемят алай чкадал кукIварна, «вунни кый, ви телни» лагъана, ада гила ви бу-ба русвагъ ийизвай макъала ракъурнава.

Бегди вичи -вичик лагъана: — Ягълмиш я вун, Салегъ. Тел кIел тавур жуьре макъалани кIелдач. Ам за исятда, тел **хъиз**, паран-паран ийида, адан чка гъажетхана я.

Бег хкадарна, жегъил хъиз, кIвачел къарагъна, кIвалай къе-цел фена, агъа мертебадиз эвичIна, ина адаз гъажетханадин рак ахъайиз кIтанзавай, амма рак гъилеваз акъвазна, фикирлу хъана. Макъала кIтелдани, вучда? Элкъвена, винел экъеч! хъууна. Вичин чкадал хтана. Макъала гамунал вегъена, вич цIйи газет-рив эгечIна. Сад вилерикай авуна, къвед авуна, пуд лагъай га-зетдай Туьрк вилаятда са итимдин I70 йис яш хъанвайдакай макъала кIелна. Ахпа кыл матакдал эцигна, ада агъадай винел цлакай куьрснавай бубадин шикил фагъумна. «Чан буба,— лагъана Бегди рикIай,— вун вуч акъуллу, виждан кIеви, намус-лу кас тушурни, къедални вал пехил мердимазарар ама. КицХе-риз хъиз, ви кIарабар жакъваз кIтанзавай».

Амма гъикъван вичи Салегъан макъала кIтелдач лугъуз къет! авунатIани, акъвазиз хъанач. Мурдар шей хъиз, ам халичади-лай хкажна, мад адал хъивегъна. Чизвай хъи, вичи макъала кIанзни-таIкIанзни кIелни ийида, ада вичин гуьгъуларни чIур-да, БИЧИ еке къални акъудда. Салегъалай вичи къисас къахчуда хъи, къахчуда. КIвалах тавунмаз куьтягъ жедайди туш, душман текъенмаз алатдайди. Салегъ вичелай алатзавачир. Адан телдик квай «Къазибег бубади хъиз...» гафари женгиниз эверзавай. Бег женгинай къулухъ катдай итим туш. Адал, гъич тахъайтIа, Къа-зибег бегдин хва я лагъай тIвар ала!

Гагъ ажугъдин цIа кузваз, гагъ къайи гъекъ акъатиз, гагъ жендекдин вири дамарар, симер хъиз, тIарам жез Бегди макъала эхирдал къван кIелна. Макъаладик делилар гзаф квай, ихтилат гзафни-гзаф вичин бубадикай физвай. Адаз Салегъа лап рикIивай успатзавай хъи, «ЧIулав лекъ» халкъ инкъилаб-диз хкаж жедал гъеле цIуд йис амаз Рагълах патан беглери тешкилнавай. Адак экечIай инсанрнн къиле Къазибег авай. Сиягда 67 касдин тIварар къазвай. Абурукай Бегдиз са 20 кас къван я чидай, я абурукай ван хъанай. Инкъилаб жез са йис къван амаз «чIулав лекъер» Шуьракъин къилихъ галай Сарма-на-дагъдин яйлахра кIватI хъуникай Къазибегга Лязги са хуь-руьз вичин дуст бегдиз кагъазда кхъенай. И кагъаздай макъа-лада ихътин гафар къачунвай: «Чна беглер тешкилат ярат-мишна. Гъихътин тIвар эцигдатIа лугъуз, чна гъуьжетарни авуна. Сада «Дагъ» масада «Дегъне», мад сада «Пехъ» тIварар тек-лифна. И арада чи къилел цавун бушлухда, къил агъадал ки-

лигиз, еке чулау лекъ элкъвена. Са геренни алая^нач, лекъ сад-³ .лагъана къван хъиз агъадиз аватна, ясту са/топедин къулухъ , чуьнуьх хъана. Амма са декъикъани алатна^ч, къармахра иви-І дай хъанвай лацу къуьр аваз, ам мад цаву/иаршдиз хтана. Пуд-І -къуд сефер ам элкъвена, къармахра ивад стІалар авахъзавай | тьуьрчни аваз яргъаз квахъна. Чун вири чулау лекърекай фи- | кир ийиз амукъна. Ингъе, лагъана за дустариз, чи тешкилатдин тІвар «Чулау лекъ» Дагъларин шагъди къуьр гьик! кукІварна-тІа, чнани чи гьукуматдин аксина физвайбур кукТварна кІанда. Вири рази хъана.

Лекъ тахъанайтІа, белки чна «Чулау пехъ» тІвар къачудай».

Салегъан макъаладин маса чкайрал Къазибеган гьаркъаган-дикай менфят къачунвай. Бубади гьаркъаган ацІурзавай къван! Султанбегдиз сифте яз и кар малум жезвай.

«Хемис. Ке малла Вагъаб атанвай. Ада хабар гана: мискГин-дин пулдихъ ада къве виш ружани вишни къад шуьшка маса къачуна. Гъеле патрумар къахчуна кІанзава. Патрумар галачир ружа — им къармахар авачир жанавур я».

«Арбе. Пуракъар хуьре къуд нуькерди чпин агъа, зегъер гана, телеф авуна. Хуьре-кГвалени ваъ, дагъдин суvara. Агъади са нуькердиз гуьрчег руш аваз, гъам къучийрив чуьнуьхиз тун-вай. Къучийри руш гъа суваз тухвана. Агъани гъаниз атана. Ада дишегълидихъ галаз гъафа-сафа авуна. Ваъ, килигайтІа, дишегълиди къал ийизва. Вичи вичин къилел ажал гъана. Агъади ам чархалай дагъардиз гадарна. Рушан бубади амай нуьке-рар кІватІна. Абур ада вичин чІалав гьик! гъанатІа, малум *туш*. Нуькерри Агъа вилив хвена, ам элкъвена сувай хкведай реке къуна, сивиз наргимиш чуькъвена. Зи эмирдал вири нуькерриз къиникъин жаза гана. Садни ажалдикай къутармиш-нач. Агъадал гъил хкаждай нуькердиз дуйньадал чка туна виже къведач. Цаварал аллагъ, чилерал падишагъ! Им динди тестикънавай кар я».

«Жуьмя. Къе чун, чулау лекъер, мад кІватІ хъана. Малум хъайивал, Къелен шегъердай жемятдин арада агъайриз налукар хугумир лугъуз таблигъат тухузвай къаммазар атанва. Абур Саракъарин хуьре йифиз кІватІ хъана, рахунар авуна, тапшу-ругъар гана хъфена. Гъайиф, чаз геж хабар хъана. Шегъерэгъ-лияр чи гъиляй акъатна. Абуруз йиф акъуддай месер ва фу-яд гайи чатун устГардив чна лазим жаза агакъарна. Я къил атІа-нач, я зегъерламишна. КІвалериз цІай яна. Вични еке гар квай йифиз. Къуй, хуьруьн жемятриз эсер хъурай. Чатун ракларал кхъена: «Вун чулау лекърен къармахри гуьзетзава». Гъа юкъуз^ вичин пабни къве гуьрцТул галаз хуьрйай катая устІар мад инихъЦ элкъуьн хъувунач. Нагагъ хъайитІа, вич къеневаз чад, барупи кутуна, хъиткъинарда».

••

«Хемис. Рагълах пата Асали Галиб лугъудай са кас пайда хъанва. Къелен шегъердай адакай еке малуматар хтана. Ам асил чи вилаятдай я. Гъи хуърый ятІа, дуъм-дуъз гъеле садазни чи-дач. Чаз хабар гайивал, адан диде-буба, Къверакъай яни, Ва-ракъай яни, лезги патаз ам лап гъвечІизмаз куъч хъана. Ина ам чІуру таблигъат тухузвай инсанрин арадиз аватна. Мурдар кас я. Вилик пад къуна кІан.зава».

«Чулав лекърекай» кхъенвай макъаладик Къазибеге и тешкилатдин иштиракчийрин вилик авур рахунарни ква. Султан-бега рикТивай абур кІелна. Бубади лагъанай: «Эй, чулав лекъер! Ничхирар лекъеризни къ.ветериз, гъайванар жанавурриз-ни хпериз пай хъанвачни? Куъне лагъ. Аллагъ-талади садбуру садбур нез халкънава. Лекъер яшамыш хъун патал къветер, ли-фер, гъатта хейлин чилин гъайванар яратмишнава. Къветер авачиртІа, лекъер жедачир. Къуърер авачиз абур яшамыш гъик! жедай? СакІани! СакІани! Инсанрин барадайни гъа икІ я. Сад-бур аллагъди агъаяр, ханар, беглер яз, муькуьбур — лежберар, фялеяр, райятар яз халкънава. Ханар, беглер авачиз райятри-вай, фялейривай фу нез жедач, исятдани жезвач. Женни ийи-дач! Хан-бег галачир фяле-лежбер — ибур чубан галачир хпен суьруь я. Ам я кицІери тІуьна куьтягъда, я вацІуз-дередиз аватда. Куъне и тІебии крариз фикир це. Чна и делилар кІевиз къуна, жемятрин арада таблигъат тухвана кІанда. Исятда леж-берри, фялейри чпин гъукумат туькІуьрда, хан-бег терг ийида лугъуз къакъра язавайбурун сивера къуру кІарасар туна кІан-да. А ахмакъриз аллагъди чпиз ганвай пай чирна кІанда. Хан-бег килевачир къурулуш хъун мумкин затТ. туш. Им я къанун туш, я шариат. Им я пачагъди, я аллагъди къабулдач. Иниз ки-лигна, исятда Къелен шегъердай чинеба къвез, жемятрин арада таблигъат тухузвай гъарамзадаяр ава гъа, абур, перемдик акат-завай нетІер хъиз, къаз тергна кІанда. Чун чулав лекъер ятІа, жуван лекъвал къалура. Къветериз элкъвемир».

Дуьньядин дяве башламишна, пачагъдин аскердиз офицер яз феи вахтунда Къазибеге рагълах патан аскеррин арадани «Чу-лав лекъ» тешкилна. Адак квайбурни офицерар тир. Инани Къагибега, а'бурун вилик рахаз, вичин фикирар са шумудра ла-гъанвай. Адан са къве ихтилат дяве фиавай вахтунин газетри чапнавай. Аквадай гъал, Къазибеге газетар хвена, вич дяведай хкведайла, хканвай, я ада кІвализ рахкурнай. Гъар гъик! я'тІа-ни, офицеррин вилик авур рахунарни ирс яз касди тунвай. Абур ягъийрин гъиле гъатдайди низ чидай.

Къазибеган рахунар ихътинбур тир:

«Чун ина сад лагъай сефер яз кІватІ жезва. «Чулав лекъе-ри» аскерда къвердавай гзаф агъавал ийизва. Им чи тешкилатдин къуватрикаи сад я. Гъикъван чулав лекъер гзаф хъайитІа,

тъкъван абуру агъавални ийида. Чна, чулав лекьер, рикелай ракъур тийин: сенгердин а патахъ галай аскер ава гъа, ам гъикъ-ван чи душман ятлани, амни кьве чкадал ^гай хъанва. Гъанани чпин лекьерни ава, лиферни, асланар, цегьерни. Ядай-рекьидай вахтунда асланар таз, къуърер терг ийиз алахъа. За квез мад са цийи ихтилат ийин. И мукъвара заз илимрикай пай ганвай са офицерди — ам маса миллетдикай я — лагъана хьи, Ингилисда виликан вахтара Матус яни, Малус яни, са арифдар хъана, ада дуьньяда ихътин къайда авайди ачухарна. Агъалийрин къадар къвердавай гзаф жезва. Виликрайни жезвай, гилани жезва. Идалай къулухъни жеда. Недай няметар латбайтIа, фу, як, къа-фун, къел, шекер ва масадбур, агъалийрив гекъигайла, тГимил артух жеда. Эхирни дуьнья а чкадал къведа хьи, жемят не-дай-хъвадай няметар авачиз амукъда. А вахтунда инсанри чпи чеб неда. Ихътин бедбахтвал инсаниятдин къилелай алудиз же-дани? Жеда къван! Аллагъдиз шукур! Ада дуьнья и чкадал гъи-дач. Ада гъар са касдиз са къадар рузу ганва. А рузу тIуьна-ни — рекьидай вахт я. Рузудин къадардиз килигна, аллагъди гъар касдин пелел адан яшни кхъенва. Матуса яни, Малуса яни тестикъзава хьи, азарар, тIуьгъуьнар, дявевар, залзалаяр, кашар-мекьер — ибур вири рузу куьтягъ хъанвай инсанар терг ийидай яракъар я. Ингъе исятда хейлин уьлквейрин арада физвай дяве-дихъ еке метлеб ава. Ам аллагъди чаз ганвай куьмек я. Гъикъван чилел къадардилай артухан агъалияр аватIа, абур вири дяведа терг жеда. Инсаният дяведай жанлу хъхъана экъечIда. Амукъай инсаниятдиз лазим къван недай суьрсет амукъда. Куьрелди, дя-ве вири терефрихъай тебрикна кIанда. Ам гъам аллагъдиз, гъам падишагъдиз хуш кар я. Герек чна рузу куьтягъ хъанвайбуруз иисаф тийин. Къуй дуьньядал хан-бегди агъавал авун патал гъикъван жемятар герек ятIа, гъакъванбур амукърай, амайбур ;вири чилин кIаник фирай. Ягъ, йикъ, инсаф мийир. Им аллагъ-дин патай еке суваб къведай кар я».

Къазибеган и рахунар кТелдайла, Султанбегак теспачавал акатна. РикI дарих хъана. Бубади къадарсуз ашкара яз вичин фикирар лугъузвай. Ам гъахътин кас язни тир. Адан шуьшкади хъиз атТудай. Гьелбетда, женгина авай касдивай шуьшка къа-къарай акъуд тавуна, гьерекатдик куьтаз жедачир. Къазибеган шуьнкани чуплахзавай. Адан рикIел вуч алатIа, сивелни гъам алай.

Султанбега бубадив вич гекъигна. Бубадал атанва. Ам хъиз вични сихилдал такабур я, чандик бегдин иви ква, гъамиша къил винизна, яшамиш жезва. Вичини, бубади хъиз, агъавал ийизва, аMiMa ада са жуьреда авунай, вичи маса жуьреда ийизва. Гъа са вахтунда вичинни бубадин арада тафават ава. Вичиз ди-дедикайни пай ганва. Къве дередай авахъзавай къве вацI сад

садак какахъайла, абурун ранг дегиш жедайвал, бубадинни ди-дедин ивиар какахъна, вичик умуми хесетар акатнавай.

Назлу хтай ван хъана. Ам кІвализ хкведайла, адет яз, ада кье сефер кьецелай зенг ийидай. Ахпа вичив гвай куьлегдак І>ак ахъайдай. Мехъер-межлис авур сифте килерай адаз гъуь-пуь лугъудай:

— Я зенг ая, за рак ахъайин, я туштІа, рак жува ахъая, зенг мийир.

— Ваъ, чан Бег, заз кІвалевайда рак ахъайизни кІандач, адаз кьецелай кас хквезвайди чир тахъанани. Белки, вун кье-І^ил я жал. Я вун са къайгъудик ква жал. Масадаз акуна та-кІандай.

— Ам ваз ни гайи акьул я?

— Белки жуваз атана. Чи хзанда гъамиша икІ ийизва.

— Акьуллуди хъуниз килигна, за вун къачунни авуначни?

— Белли. МасакГани лугъуз жеда. Вун акьуллу туширтІа, **ваз** кьвенни ийидачир.

— **Яь!** Вун масадаз кьвез гъазур хъанвай хьи.

— Де адакай рахан тийин. Фикирда сад жеда, кьиометда масад.

Исятдани Назлу, зенг яна, амма рак вичи ахъайна, хтана. Гегъенш дакІардай куьчедиз язавай хци экуьнай адаз гъуьл кІвале авайди чидай. И мугъманхана садрани ам авачиз ахъай-дачир. Мугъманар авачирдини Назлудиз чидай. Нагагъ мугъ-ман пайда хъанайтІа, Бегди вич чилин кТаникайни жагъур хъийидай. Мугъманрал рикІ алай кас тиртІани, Бегди садрани ва саданни вилик гъич чайдин истиканни гъидачир. Им Наз-лудин везифа тир.

Цун кІвализ гъахъай Назлудиз акуна: Бегди хтайла гъеле недай-хъвадайдак сивни хкІунвач.

— Де, фу-зат! нез ша. Ваз гишин хъанва,— икІ лагъана, Назлу элкъвена хъфена, амма бирдан хтана. Бегди кІелиз гъи-левой Салегъан макъала газетрин арадиз чуькъвена. Ам папаз акуна кІан хъанач. Папани вичикай гъуьлуь са вуч ятІани чуь-нуьхайди къатІана, амма ада вичиз такур къас авуна.

— Хуьрек акъуд, зун исятда...

ИкІ лагъанатІани, Бег алай чкадилаь юзанач. Ада чинеба хъиз макъала къахчуна, мад ам кІелун давамарна. Инал макъа-ладай ажайиб са кТвалах винел акъатнавай. Къверакъуви бег Ар-сана Къазибегаз кагъаз ракъурнавай. Амни «Чулав лекъ» теш-килатдин иштиракчи тир, вичини тешкилатдиз агъвал квай ксаривай пул кІватІзавай. Къазибегаз кхъенвай кагъаздай ихътин агъвалатар малум жезвай: Арсанбег эвленмиш хъана пуд йисалайни гзаф я. Пабни девлетлу савдагардин руш я. Абурухъ галаз вичин маса миресарни къуд-къавумвиле ава. Пабни вичиз

истеклуди я. Буй-бухахни ава, акбуллуни я. Бубадин девлетар лагъайтIа, лап гъуъл я. Вири патарихъай папахъ галаз уьмуър. туькГвенва, амма папаз аял-куьял жезвач. Жерягъризни къалур-на, медени духтуррини дарманар авуна. Ширерални тухвана^ Запабарни авуна. Садакъаярни гана, анжах са аял гъилиз къвез» вач хьи, къвезвач. Вучин-гъикIин?

Арсанбегди мадни хабар гана хьи, фекъидихъ галаз меслят авурла, ада некаягъ цIийи хъувуна кIанда лагъана, дин я, шариат я, авуна кIандатIа, ийида ман. Зун я сифтеди туш, я эхирим-жиди. Некаягъни цIийи хъувун — им вуч лагъай чIал ятIа, заз-ни чида, вазни, Къзибег, гъелбетда, чида. Фекъиди лагъана хьи,, гъи итимдин кIвализ некаягъ цIийи хъийизвай паб ракъурна кIандатIа, ам адан гъуълун ихтияр я. Ингъе, гила за гъялна кIанзава. Нин кIвализ за жуван паб ракъурин, ни адаз сакъва йифиз гъуълвал авурай, нивай ам за къахчун хъувурай? Вун чиг арада виридалайни гъурмет авай гъаким я, вуна меслят къа-лура.

Къзибега вучтин меслят къалурнатIа, агъадихъай чир жез-вай. Ада кагъаздал кхъенвай жаваб авачир. Жаваб мад Арсана хкай кагъаадай чир жезвай. «Валлагъ, Къзибег стха, вун гъахъ я. Диндал, шариатдални атайла, папан гъуълун вичи и месэла гъялна кIанзава. Адаз масада рехъ къалурун шариатди тестикъ авунач. Зи фикирда валай гъейри маса кас авач. Вун заз бегле-рин арада шагъ я, гъакъван за ваз гъурмет ийизва. Зи бубади ви бубадихъ галазни дуствал хвейид я. Белки ваз чида. Абур стхаяр хъиз дуланмиш жедай вахтунда чун жаван гадаяр тир» Ви бубани, рикIел къе хъиз алама, къакъан буйдин, беденда,, чина суй авай итим тир. Вичиз рагъмет хъурай. Женнетдиз аватрай. Заз чиз, аватни авунва. Гъа икI, Къзибег дуст, зи ихтиярдиз килигна, за вун хкъянава. Вавай зи паб мус къабул жедатIа, хабар це. Ам агакънамазди за ви къилив ракъурда. Аллагъ-таладин къанун я. Ам чи къин я».

— 0-оой! — фикирна Султанбега. Вичиз пIузардал сифте цак акъатай вахтунда ванер хъанай, бес вичихъ са гъи хуьре ятIани тахай вах ава. Яраб ам Арсанбеган папаз вичин бубадилаь хъайиди я жал! Вичин бубадизни жуьреба-жуьре уьмуьрар акунай гъа! Дидеди къве йикъан къев гъик! къабулнайтIа? Ада разивал ганайни? ТахъайтIа адавай разивал тIалабай кас ава-чирни!?

Бегди вичикай фикирна: нагагъ вич виликан вахтара яша-миш жезваз, я лугъун хьи, вичин паб Назлудиз аялар тежез-вайтIа, вичини некаягъ цIийи хъийидай жал? Яни жуван гуь-гъуълдал паб чара итимдин месик кутадай жал? Ваъ, ваъ! Гъич ихътин дуьпуьш вичин къилел гъидачир. Паб рахкурна, цIийи паб къачун хъсан я, авай паб чара итимдин месик кутадайдалай.

Папарилай дуьньяда бул вуч ава. Им тахьуй, ам хьуй.

— Вун фу нез къвезмайди тушни? — кIуфук къайивал кваз ракIарилай Назлу рахана. Ам буьркьуй тушир — вилериз акваз-вай. Гъуьлуь вичиз чир тахьана кIанзавай кагъазар кIелзава. Вич ракIарал атанмазди, Бегди абур газет-журналдин кIаник, я тахьайтIа перемдин къерехдик кутазва. Назлу ихьтин амал-рихь галаз вердиш хьанвай. Ихтияр Бегдинди тир. Къуллугъ-дин крар я — кIанда — папаз чирда, кIандач — чирдач. Папаз вичин везифаяр ава. Къуй гъабур иердиз бажармишрай.

Назлу мад сефер ракIарал пайда хьайила. Бег, гъилер гаму-низ яна, къайи нефес къачуна, къарагъна. Шун кIвализ атана, ада атирлу, якIунни кишмишрин къил алай дуьгуьд аш тIуьна, са истикан туьнт чайни хъвана, папахь галаз рахунни тавуна, мад тавдин кIвализ хтана, къулухъай ракни агална, Салегъан макъаладин эхир кIел хьийиз эгечIна.

Гила рахун Рагълах виляятдиз акъатай Семенюкан аскерри-кай физвай макъалада ингье вуч тестикъ ийизватIа, Къазибеге аскерриз пуд юкьуз фу гъавайда гайиди туш. Абуруз хуьре фу-затI гуз, хер алайдаз дарманар ийиз, ада къваларив гвай хуьре-риз вичин векилар ракъурна. «Руракъар. Агъабегаз. Жуван къу-шунни галаз хемисдин пакамаз, вини гирведай ракъин вил ма-лум хьанмаз, Салар дагъдик квай тама хъухь. Ракъар шегъер-дай яру аскер экъечIда. Ам тамун туьшуьниз атанмазди, гуьлле це. Ви эрчIи патахь варакъар ва чапла патахь иракъар жеда. Зи эмир агакъуникай хабар це». Маса кагъазда кхьенвай: «Муь-ракъар. Жалал-агъа! Къисас къахчудай вахт я. Аллагъди чаз рехь гузва. Аллагъ патал дявеяр виридалайни пак дявеяр я. Иниз са виш къван яру аскерар атанва. Абуру гъукумат чи гъи^ ляй акъудна, йиртихрин гъиле вуганва. Хемисдиз абур хъфиз-ва. Куь хуьрай килигайтIа, Мансар дагъдиз ракъин ишиуь ягъай чIавуз аскерри вацIун къер къуна еримишда. Агъабег ай патав акъатда. Адахь галаз яру аскерар къирмишдай жуьре акагъура. Герек садни чан аламаз хъфин тийин. Им «Чулав лекърен» эмир я. Нагагъ ам къилиз акъуд тавуртIа, ви къилин дуван ийида. Къазибег».

Султанбегаз жегъил вахтарилай чидай: Семенюкан аскерар садни амачиз чкадин агъалийри терг авунай. Садбур гуьлле гуз. Масадбур чIемерукрай ягъай хьелерал, пуд лагъайбурни гапу-ррални шуьшкайрал. Тарихдин ктабра къейднавай хьи, халкъ-дин инкъилабдиз акси душманар савашда гъалиб хьана. Семе-нюк гуьлледиз акъудна, адавай анжах лугъуз хъхъана:

— Куьне чун терг ийизва, амма куьне гъар садан ивидай жуван ивидал жаваб гуда.

Салегъан макъаладин лап эхиримжи чарара Арсанбега, Агъа-бега ва Жалал-агъади «Чулав лекърез» авур гъахь-гъисабдин

делиларни ачухарнавай. Месела, Арсанбега кхьенвай хьи, вичик кьушунрикай анжах са касдал хер хъана, чпи 39 кас аскерар телеф авуна, абурулай пек-партал х'тПунна, кIвагI хъувуна. Хейлин тфенгар, патрумар, шуьшкаяр, барут авай кьватиярни хъанва. Жалал-агдади вичин кагъазда кхъенай: «Чи башчи, чГулав лекьерин кькл Къазибегаз. Ваз тади кваз хабар гузва хьи, ви эмир чна, вири кьуватар эцигна, кьилиз акъудна. Душ-манар чна тамун кьерехда лап 60 кас кван телефна. Кьиниз-текиниз килиг тавуна, вирибурун кьилер атГана. Кьилер чна вацГув вугана, агдадал ракъурна. ВацI Кьелен шегьердай яна,. гьуьлуьз авахъзава. Ана авай вагъши фялейри чпин юлдашрин патахъай яс чТугурай. Зи лекьер ахътин гьалдиз атанва хьи, абурун хурук са агъзур аскер кутур, абур агъзур душмандин кьил атГузни гъазур я. Яшамишрай «Чулав лекь!»

Бегова макъала кIелна куьтягна. Вич халичадал куьнтек яру матак кутуна яргьи хъанваз, са къадар вахтунда ам ийир-тийир жуьреда хъана. Нагагь Салегъан макъала чапдай акъа-тайтГа, Рагълах вилятда еке гъарай-эвер гьатда. Бубадихъ га-лаз вични беябур жеда. Вичин ажугъда хейлин инсанар ава. Садбур ада кьуллугърилай чукурна. Муькуьбур вил галай кьул-лугърал тайин авунач. Макъала чап авуниз вири такъатрал ма-нийвал азуна кТанда. Эвелни-эвел кIанзавайди гъа им я. Ахпа Гьамидан, Аваданан хтул Масанан дуван ийида. Салегъаз эвер-на, ам куьзеклахъ галаз таниш авурди абур тир. И кьве мерди-мазарди фурай Къазибеган кагъазар жагъурун патал Салегъаз куьмек авуна. Агъ душманар! Куьн текьенмаз алатдач эхир. Жаза тагана, кьисас тавуна, зун акъваздач. Амма ахпа, ахпа... Исятда макъаладин вилик пад кьуна кГанда. Им...

МефтТери зарбдиз кТвалахиз са кардиз мад фикир гана. Макъала ракъурайди гьакъикъатдани Салегъ вич я жал? Вучиз ракъурнава? Са вичин рикI тIа хьун патал тушни? Са йифиз ахварикай магърум авун патал тушни? Белли... Белли? Бес туш жеди? Белки, Салегъа макъала чап авунатГа? Къе-пака гьар са хзандиз хквезвай журнал макъала аваз хтайтIа, вуч ийин?

Гзаф фагъум-фикир авурдалай кьулухъ Бег ихътин ниятдал атана: нагагь макъала чапнавачиртГа, Салегъа ам бажагъат ви-чел 'ракъурдай.

Йиф гьич вил видел эциг тавуна акъатна. Месик са виш се-фер далудилай чинал, эрчIи паталай чапла патал элкъвена ме-син агъарикай чГагъанар туькIуьрна. Пакам ярар ачух жез-те-жез гьаятдяз эвичТна. Бегди я чилел ацукънавай сифте жив, я гьавадин къайивал гьисс авунач. Ам кIвач кяна идарадиз фена. Инани къарай аганач. Дакардив акъвазна, вилик квай дагъдиз килигна. Салар дагъ тир. МуркIадин лацу кьил дамах гваз вили цавун аршдиз хкиснавай.

Амма и еке Салар дагъдиз Бегдикай хабар авачир. Къведни агъяр тир. Ам Салар дагъларин арада, вич — вири Рагълах вилайтдин жемятрин. Салар вичелай тафаватлу жезвай анжах са лишан авай. Адак чан квачир, адаз инсандин кузвай рикI вуч ятIа чидачир. РикI! РикI! РикI акъатзава хьи! Агъ, мерди-мазар Салегъ! Назлудиз килигна, вун залай алатзавач хьи. Вун-ни къырай, гъамни! Вилайтда рушар гзаф авай. Назлу жедачир, масад жедай. Гъадалай гуърчегбурни авай, акьуллубурни, дев-летлубурни!

Ибур исятда Бегди хъелни ажугъ кваз ийизвай ниятар тир. Гъеле кIелзамаз Салегъ Назлудиз мезеяр гузвай, Бегдин рикIе гъеле руш-муш авачир. Адаз тIвар-ван авай пешекар хъана кIан-завай. Буба, чIехи .буба хъиз, къадимлу фахъ агакъайла, эвлен-миш хъанай. Амма дяведи умудар чIурна. Салегъ вич пагъли-пан яз къуна. Арза кхъена, ам атлуйрин аскердиз гъахъна. Са нацралай хъиз ад, Назлудиз кагъаз ракъурна. Почтада имид гада Челеба кIвалахиз, ада Бегдиз садра лагъана:

— **За** Салегъ Назлудиз вуч кхъенватIа кIелна.

— Вуч кхъенвай?

— «**За** ваз гъурмет ийизва». Мад ихътин гафар.

— Идалай гуъгъуьниз Челеба Султанбегдиз Салегъанни Наз-лудин вири кагъазар къалурна.

Аскердавай жегъил итимни хуъре амай руш чан алай инсанар тир. Сифте кагъазра абуру гъакIан салам-дуъаяр авунай. Ахпа яргъал, мекъи чкайра дяведин цIун къула авай жегъил итимди рушаз тIимил-тIимил вичин рикIикай хабар гана. Адаз нич дяве куътягъ жедалди текъена амукъдани, амукъдачни чидачир, иниз килигна Назлуди лугъудай гъар чими гаф адаз еке иуьмек тир. Къад йис яшдиз акъатна, битмиш хъанвай жегъил дишегълиди, Салегъак руъгъ кутун патал, адаз бегенмиш жедай гафар кхъизвай.

Салегъанни Назлудин кагъазар кIелиз, Бегдин эркек гъис-«*ор зурбаз юзана. Куъчеда, базарда дуъуш хъайи вахтунда Пег Назлудиз маса вилай килигиз башламишна. Эхиримжи са кагъазда Салегъ адаз кхъенвай: «За ваз т... гузва». Рушан кагъазда жузуна «т...» вуч я? Туьнбуьгъ яни?» Салегъ жаваб гана «темен я». Къвед-пуд кагъаз алаатайла Назлудини кхъена. «Ваз т... гузва». Бегдиз адавай хабар къаз кIанзавай: «Вуна гуз-най т... вуч тир?» Хабар къунач, амма Бег рушан пIинияр хътин яру, гъиссдив ацIанвай пIузарриз къанихвилел килигна. Гъа и пIузаррал рушаз Салегъаз темен гуз кIанзавай. Гъа икI чанда къуват ва дамах авай Бегди мукъвал-мукъвал Назлудин иIузаррикай фикириз башламишна. Фикиррихъ галаз санал писсерни юзана. Адаз виликдай течидай ашкъияр атана. Са вахтунда малум хъана хьи, юрфал къван яргъи чIарарин путар да-

лудал вегъенвай, лацу чиниз жегъилвилини экв аватнавай Назлу Бегдин рикле гъатна.

Имидин рухвайри амал авуна. Абуру я Салегъан кагъазар Назлудив, я Назлудин кагъазар Салегъав агакъар хъуванач. Абуру са-сад Бегди кватна вичив хвена. И кар сеbeb яз гададинни ру-шан алакъаяр атана. Бег Назлудал эвленмиш хъана. Кагъазар-ни са гъинив ятани агатна, квалеле амукъна. Бубадин квалер къахчун хъувур вахтунда и кагъазарни амай шейэрик кваз хта-на. И рекъайни хва бубадал атана. Нагагъ «Чулав лекърен» чар-цар хвеначирта, абуру Салегъан гъиле гъатдачир ва и мер-димазардини абурукай Султанбегдин аксина менфят къачуда-чир. Нагагъ Назлу вичи пабвиле къачуначирта, Салегъ икъван туьнтни жедачир. Тарих эхир-къил авачир кван вакъийрив ацТанва. Квекай кхъидатла, адаз жагъидай.

Итимрин арада авайди дишегъли я къван, дишегъли жаваб-дарни ийин. Къуй Назлуди Салегъав эсер авурай. Им къилиэ атай са меслят тир. Мадни сад — Гъамид. Герек хъайи вахтунда ваклазни буба лугъун лазимзавай. Яшайишди ихътин таре ган-вай. Исятда маса чара авачир — душман ава гъа, гъадакайни менфят къачуна кланзавай. Иллаки вичин гъилик квайди. Вич-ни Салегъан футфадиз куьмек гайиди. А, Гъамид! Гъуьлягъ Гъамид! Бич са затни тушиз емишлухдин къиле эцигна. На,— ла-гъана вичиз,— неъ, кеф чугу! Я туьнач, я кеф чугунач! Элкъ-вена жувак ленгер кутазва. Адет я: жува чехи авур бармак жуван вилера гъатда. Ви дуван за ийида, амма исятда, жува къарада аклизва къван, гъадавай куьмек тлалабин. Тавуртла, ах-па вичив агакъдай жаздин фура ацукърай. Жазани ахътивди гуда хъи, гъич эхир замандал рикелай тефидай хъинди. Гъамид, вуна заз фуру эгъуьнна, я вуна и фуру кевир хъийида, я за-вун гъа фура хутада. Къведакай сад. Пуд лагъай рехъ авач.

Элкъвена Бег квалелиз хтана.

— Назлу! Я Назлу!!! Наз-лу-у! Фена жал?

Бег агъа ва вини мертебадин вири квалера къекъвена. *Тла5* жагъанач. Муаллим яз, ам мектебдиз фенвай. Столдал экъана-вай суфрадал гъуьлуьз ^у-чъем, рганвай якни къацу чичекар тунвай.

Мектебдин зеведишдиз телефондай зенг авуна, Бегди вичин паб тадиз квалелиз рахкурун тлалабна. Пуд-къуд юкъуз ам тар-сариз къведач, лагъана. Фад хтун патал машин ракъурна. Назлу хкведалди чурудал уьлгуьч элкъуьрна, атир янач, я спелриз. къуллугъ авунач. Гъак! чими яд капал илична, гъил ченедал» нерин кланикай спелрал алтадна. Къилин рех янавай чарар ад-гъаз гуьзгуьдин къвалавни фенач. Паб гуьзлемишиз квалера къекъвена. Амни къасухдай хъиз геж жезвай.

Чапла гъил хкажна, къизилдин сятдал вил вегъена, амма

жъребри гъи вахт къалурзаватла, вилериз акунач. Ваъ, лагъана Пегди вичи-вичик, гъалаб къачуна виже къведач. Сакит хъана кIанда. Даш айнадин къакъан гуъзгуъдин вилик акъвазна, къи-лин чIарар адгъунна, сифтедай чапла вилин къилелай къечГем акъудна, ахпа гъак! вири чIарар пелелай тегъвехъ вегъена. Спе-ларни магъид кIараб рекъиналди адгъунна, кIвенкIвериз, ту-чIарик атир хкIуриз, зварар гана. Мад вичикай эл-адетдин эр-кек, чина суй авай итим хъхъана. И арада Назлуни хтана.

— Хъайи-гахъай авани? Валлагъ, вун начагъ...

— Зун начагъ хъунихъ ви вил галани? — сесина мекъ аваз гъульуь лагъана.— Ацукъ, паб. КГвалах ихътинди я. Сятдилай хъиз машин гъазур жеда. Ваз Къелен шегъердиз рехъ акъатна-на. Вун дуъз чи куъгъне дуст, гилан душман, ви сифте ашна, гила ам ви вуж ятIа, заз чидач, вун Салегъан къилив фида. Ала-тай няниз вуна фикир гана жеди: за са затI кIелзавай. Им а мердимазарди Къазибег бубадикай кхъенвай макъала тир. Кае акъван ягъсуз я хъи, зи буба пислемишзавай еке макъала ада вичи заз ракъурнава. Къуй, лагъана, зи йикъан къарай, йифен ахвар квахърай. Ам, лугъун хъи, вичин мураддихъ агакънава. **За** йифди вил вилел гьалчнач. Макъала, ам вич хъиз, мурдар затI я. Заз исятда чидач, за вуч ийидатIа! Са кар мутГлакъ чи-да хъи, иесидин шаламар жакъвадай кицIин уьмуър яхдIур югъ я. Ам, кицI хъиз, рекъида. Я за ам телефда, я ада зунни зи ди-де-буба динж тада. Вун гила гъавурда гъатнани? Вилер экъис-на, заз килигмир. Гъазур хъухъ. Адахъ галаз вучтин ихтилатар ийидатIа, ваз хъсанГ чида.

Рахадайла Бег кIвачел акъвазнавай, Назлу адан вилик стул-дал ацукънавай. Гъуьлел алай дерт акурла, Назлудин нефес къу-на. Мад гъуьуь вич Салегъан ашна тир лугъуз тестикъзава. Исятда и чIаларай тIеквенар акъудун герек туш. Нагагъ мад лагъа-найтIа, «зун садрани Салегъан ашна хъайид туш», цIийи къилелай къал-къил арада гъатдай. Къуй Бегди лугъудай жуьре хъу-рай. Салегъа Бегдин кефидик мукъвал-мукъвал хуькуързавайдини Назлудиз аквазвай. Белки, вич сеbeb я. Белки туш. Салегъани вичи сифтедай дуствилин кагъазар кхъенай, вичини, ам дяве-дай хкведалди гуъзлемишда лагъана, хиве къунай. Амма вичикай мад сес-ван хъхъаначир. Инсанр я, къисметар я, гъикъван вич рикIиз играми тиртIани, къиомет Бегдинди хъана. Буй-бухах авайтIани, кIвалерин имаратрал, тIуьн-хъунал, пек-парталдал агъвал iу тиртIани, лап снфте хса жедалди рикI гъуьлел ацукъ-навачир. ДатIана рикIе гъа аскIан буйдин, чина ивидин бензе авачир Салегъ жедай. Гъикъван айиб-няне тиртIани, са шумуд-ра, гъуьл-паб яз чпин гъафа-сафа ийир чIавуз, ада вичин месик квайдини Салегъ яз къунай. Ам мукъвал-мукъвал ахварайни

аквадай. Амма са хва, кьве хва, пуд хва Бегдила хана. Къан- і ни цуд йисан виликан гатфарин марф хьиз, Салегь рикІяй і акъат хъууна.

Инсанар я — Къелен шегьерда, ингъе ана, Рагълах пата сад садал дуьууш хъайила, кьвед-пуд гаф раханай. Анжах мек-тебда санал келай вахтарикай, сада садаз кхъей кагъазрикай лагъай затІни хъаначир.

Назлу кТеве гьатна. Салегъан кылив физни кІанзавачир, тефенани жезвачир. Бег — вичин гъуьлни, пуд хчин бубани, абу-рун чІехи бубадин невени тир. Гъакъикъатдани, Къазибегакъай пис рахазвай макъала ктабдиз ва я журналриз чап авуртІа, им вичин хзандиз пис тир. Назлуди са фикир мадни авунай. Адан бубани чихиш квай кас тир. Ада савдагарвал ийизвай. Вичиз дидедивай ван хъайивал, вичин бубани Бегдин буба сада садаз | гъурмет ийизвай ксар тир. Бегди лугъузвай хъи, Къазибег бу-бади, Салегъан макъаладихъ инанмиш хъайитІа, «Чулав лекъ» лугъудай тешкилат тукІурнавай, чІулав лекъерини халкъдин инкылабдин аксина кІвалахнай, Асали Гъалибни абуру телеф авунай. Вичин бубани яраб и тешкилатдин крарик къаришмиш ятІа? Салегъа, вичивай Назлу къакъудна лугъуз, адан буба динж тазвачтІа, вичин хъел аватІа? Аваз хъайила, ада вичин бубадик-ни хуькуьрзаватІа? Икъван мурдарвал ийидай шей яни эхир?

— Килиг, Назлу тапшуругъ кылиз акъуд тавуна, хкъемир.

Паб акъахай тух чІулав машин, кьулухъай кьвед-пуд гапІал гум яна, алай чкадила хъадарна виликай алатнамазди. Бег кІвализ хтана. Ам вини мертебадиз экъечІнач, бубадин шикил цлакай куьрнавай тавдиз фена. Къазибеган шикилдин вилик дуьз акъвазна, адан вилера вилер туна. Бег гагъ чапла патахъ са кам юзана — бубадин вилер вичин вилерай акъатнач. Ам да-тІана вичиз килигзавай. Килиг,— лугъузвай адан чІулав, хци ишигъ авай, акъуллу ва лайихлувал авай вилери,— садан виликни гардан кІир мийир. Къил хкаж! Чун ата-бубайрилай бег-лер я. Заманаяр къвез-хъфида, агъаяр дегиш жеда, амма чІехи-дини гъвечІиди, кыилни кІг вачер амукъда. Лекъерни къветер цаварални жеда, чилерални. Лекъ хъухъ, кьвед — ваъ.

Бубадин вилерай вичин вилер акъуд тийиз, Бегди рикІяй адахъ галаз рахаз, лагъана: «Я буба, я чан буба Къазибег! Зун ви неве я, я чан буба. Заз вун хъсан чида. Гила мадни артух чир хъанва. Салегъ фасикъ ятІани, ада макъалада кІватІ-навай ви кагъазрайни, рахунрайни, кхъинрайни за вун маса еридаваз аннамишзава. ЯкІ жуваз жувни цийи кыилелай чир жезва. Шеве гъатай вахтунда вун, Къазибег буба, еке амалдал ва устадвилел кевяй экъечІна. Бес им заз таре тушни? Зунни исятда душманри кеве тунва. Нагагъ вун хъиз экъечІайтІа, зун ваз лайих хва я. ТахъайтІа, за зунни беябур ийида, вунни, чи

вири тум-терихни! Ваъ, буба, за кьин кьан, за жуван тапанчи кьулухъ акъудич. Гъич са вахтундани!

Элкъвей туп кьван яру матак кIаник кутуна, бубадин шикилдин кьаншарда Бег цлан кIане ацукьна. Вич агъада, буба вине хъана. Гъик! ятIани абур сад садаз дикъетдалди килигзавай. Гъа икI бубадин суьретдилай вилер алуд тийиз, Бег фикирдик акатна. Вилерикай чанах хътин Рагълах виляятдин дагълар, абурун винел алай вили цав карагна. Гъарнихъай къвез цава лекьер кIватI хъана. Сифтедай гъар кIуьд дагъдай сад цавуз акъатна. Ахпа кьвед, пуд, вад, кIуьд. Мад ва мад сефер кIуьдар. Лекьерин сан къадарсуз гзаф хъана. Къвердавай виниз жез, лекьерин лужар ракъинин вилик къугъвана, адан ишигъ къуна, югъ мичIи хъана. Ракъин нулар анжах дагъларин къерехриз язамай. Инихъ-анихъ лекьер чкIиз-вай вахтунда ракъин нулар къериз-цIаруз мукъув гвай багъла-рал, вацIарал ва къаварал аватзавай. Эхирни лекьерин лужар мад ва мад цавуз хкаж хъана, абур сагъ-битав чIулаввилиз элкъ-вена. И арада чIухун ни акъатна. Ракъин къвалав къадарсуз мукъва хъайи са лекъ кана, кабаб хъана, адан кIарабрикай хъайи яру цIелхемар давай агъуз аватна. Мад ва мад чIух хъайи ле-къери чпин чан къурбанд авуна. Ахпа садлагъана, лекьер чкIа-иа, абур гъар сад са патяхъай ракъинал элкъвена. Жида кьван хци кIуф ягъиз, ракъинай кIусар акъудна. Сад, кьвед, вад, кIуьд, мад ва мад. Гъар са чIулав лекъре кIуфа ишигъ гузвай зегъемлу тике къуна, абур цавун бушлухда чкIана. Рагъ пайи-паяр хъана.

Вилерикай карагай шикилрикай айих хъайила, Бегдин рикIи |"ъалаба къачуна.

4. ГЪУЖУМ

«Рагълах виляятдин ишигъ» газет да са юкьуз Гъамидан тIвар къунвай къвез макъала акъатна. Сифте чинал чапнавай ма-иъаладин тIвар суал кваз туькIуьрнавай: «Ядигарханадиз цIай ни яна?» Макъаладани тесикъзавай хъи, Варакъар хуьре Асали Гъалибан ядигархана лап секин йифиз цIу къуна кана куьтягъ хъана. Гзаф антикъа шейэр авай, иллаки къиметлуди Гъалиб гIлеф ийидай шикил тир. ИкI ятIани ядигарханадикай амайди |Iулав харана я. Малум тирвал, гъеле алатай йисуз трестдин къил Бегов Бегди ядигархана патал цIийи дараматар эцигун смишлухдин директор Гъамидавай истемишна. Амма дирек-'юрдиз са къад агъзур манат къимиш атанач. Адав вичин чIал гна. Гъалибаз ядигархана эцигун маса идарайрин везифа я лугъуз тесикъзава. Чаз чиз емишлух харжарик кутун тавун па-гIл гъада авай ядигарханадик цIай кутаг тунвайди я. Идаз ихъ-

тин са вакъиадини шагъидвал ийизва. Хабар хъайи къван ити-мар, цив ацІурнавай къапар гваз атайла, Гъамид къве гъил къве жибинда аваз атана. Ада гъич са кІарас къванни юзурнач. Куз-вани, жегъеннемдиз, куътягъ жедал курай лагъана. Кузвай яди-гардал кІватІ хъайи инсанрикай садаз цІай ягъай касдин къа-ралту акуна. Директорди фикирдиз къачунач. Гила я жаваб гу-дай кас авач, я тІвар-ван авай, вичин багъа чан чи бахтуниз жъурбанд авур Асали Гъалибан кІвал-югъ, ядигархана амач. Им эхиз жедай кар яни бес?

Къвед лагъай макъала пуд лагъай чина чапнавай. Ина Вара-къарин емишлухда хейлин багълар зулун ятар тагана къуран-вайди къейдзавай. Жагъунар тахъуниз килигна, мал-къаради-ззд жегъил тарарилай чкалар алудзавай. Директордиз я къведай писан емишрин бегъердикай, я фялейрин дуланажагъдикай хабар авач. Ам вичин идарадиз къезва, инай хъфизва.

Къве югъ арадай акъатайла газетди сифте чинал «Дустуни дуст тебрик ийизва» тІвар алай макъала чап авуна. Ада жемят-рик жуъреба-жуъре гиссер кутуна. Ихтилат Салегъакайни Бег-дикай физвай. Абуру къведани санал мектебда кІелнай. Сад

•илимдин рекъай, мукъуьди багъманчивилин рекъай пешеламиш хъана. Ичерин сувар къаршиламишдайла, Салегъа Бегдиз теб-рикдин тел ракъурна. Дустуни дустуниз цІийи ичер мубарак авуна. Газетди Салегъан телдай ихътин гафар чап авуна: «Къа-зибег бубади хъиз, вунани халкъдин гъукуматдик лайих пай кутуна. Вахъ мадни еке агалкъунар хъурай».

Ичерин сувар тухудайла Бегди Салегъан тел кукІвар авурди гзафбуруз акунай. Гила абуру фикир ийизвай: им вучтин кІва-лах хъурай? Гагъ кукІварзава, гагъ газетдиз акъудзава. Течи-дай ксари къведални шадвал авунай.

Амма къве югъни алатнач, газетди ихътин са макъаланичап авуна: «Заз са суал ава». «Заз рагъметдиз феи зи бубадивай ван хъанай хъи, ам Кълинж Салегъахъ галаз са юкъуз аскердиз фена. Чеб са чкада хъана, дяведин савашрани са вахтара гъатна. Амма аскеррин арада хъайи рахунриз килигайла, Салегъа вичин кІвачел хер авуна. ИкІ ам набуд хъана, аскервиляй кат хъувуна. Хъурууз хтун тавуна, ада къве йис къван къачагърихъ галаз тамара кечирмишна. Ингъе дяве куътягъ хъайидалай инихъ гзаф йисар алатнава. Кълинж Салегъ дяведин игит я лу-гъуз, гъадаз датІана гъуърмет ийизва. Зани ийизва. Идалай къу-лухъни ийида. Амма гъамиша рикІик гиман ква. Жемятди ха-

•лис игитдиз гъуърмет ийизвани, тапандаз? Заз чириз кІанзава. Къуй Кълинж Салегъ чидай ксари ва я ада вичи газетда лугъу-рай: вич вучтин кас я? КІвачел алай хер ни авурди я?»

Вичинни Салегъан къилер газетди гатазвай вахтунда Гъамид хуъре авачир. Адаз яргъал чІехи меркездиз рехъ акъатнавай.

Ина Селвана духтурханада къатканвай. Аял-куъял тахьун кве-дазни еке дерт тир. Гила умуд атанвай. Папахъ галаз духтурар ничизни килигнай.

— Квез аялар тахьунихъ са себени авач... Гила авач... — ла-Гана Селвана духтурханадай ахъа хъийидай вахтунда хъукъ-най, желеб, вични какур хъанвай дишегълиди.— Гила хъфейтГа жеда. Шуьд вацралай квелай тел гуьзетда. Жеда квез балаяр.

Амма рекъиз вахкай тапшурнамада Гьамидаз Селванадила-ни гзаф насигъатар ганвай, дарманарни кхъенвай.

— Аквазван ваз,— лагъана Селванади мугъманханадиз хтай-ца,— ваз тум кутун тавуна бегъерар кТанзавай. Вуна эвелни-эвел ?кув сагъар хъия.

— Зун гъамиша сагъ я, духтурди гъакIа гайи теклифар я.

— Де ша тIун... Ви вил захъ исятда галани?

Гъамида гъарус яз хъверна. РақIарив фена, ада дапIардиз куьлег яна. Папан патав хтана далудихъай юрф къуна, вичив чуькъвена. Гъасятда сив сиве гъатна, къведни къизмиш хъана»

— ДақIаррин куьрсагар хъайитIани сад садав агуд. Гъикъван

•жв аватIа-ку.

Селванади месин къалпагъ алуддай чIавуз Гъамид дақIаррал гъавалат хъана. Ювалевай экв са къадар тIимил хъана.

— Дегъ,— лагъана ада булушкадин вини дуьгмеяр ахъайиз-пхъайиз. Рақъин ишигъ аку. Ам дуьз месин винел ала.

— Хъурай ман.

— Рақъиниз чун месик къугъваз аквадачни?

— Акурай ман. Я акун вучиз ийизва? Ам инсан туш хъи, Гақъинал чан алач.

— **Ваз** алач — заз ала. Заз рақъинихъай регъуьда. Селванадивай сиве гаф куьтягъиз хъанач. Гъуьлуь адан пуз-миш хъанвай пIуззарар вичин пIуззарал кIевирна.

Пакад юкъуз гъуьлни паб чIехи меркездай гъвечIи меркездиз, анайни, энгел тахъана, Рагълах патаз рекъе гъатна. Автобус инсанрив ацIанвай. Мехъеррикай хъфизвайбур я лугъуз, итимар на папар, гзафни-гзаф жегъиар, ван хкажна, рахазвай. Ара-ара дишегълийри «Перизада, гъай, гуьзел яр!» мани лугъузвай. Абу-|)ув тафтни кеменчи гвай. Автобус дарискъал яз, жегъилри, кIва-

•иер чиле эцягъиз, алай чкадал кавхаярни язавай.

Къелен шегъердин мукъварив гъаваяр цуру тиртIани, яргъаз пкъатирдавай цав ачух жезвай, зулун эхир тиртIани, чими га-|)ир акъатнавай. Гъуьлуьн къерехдивай физвай вахтунда балугъ-дин Ба къел квай цин гъаваяр нерихъ галуькзавай.

Мензил яргъиди тир. Тахта хътин дуьзенда анжах инал-анал I уьлуьлкай гарари хкудай яд кIватI хъанвай гъвечIи вирери, | уьзгуьди хъиз, нулар гузвай.

Гъуьлуьхъ галаз са ацукъагандал динж хъанвай Селвана,,

къепИнавай аял хъиз, къил адан къуьнуьв игисна, сует хъанвай. Адан фикирар инихъ-анихъ чкГанвай. Амма мез гъамиша тГаз-вай сарал элкъведай жуьре, адан фикирарни рикIик квай аял-динди тир. Яраб вичиз са бала мус къисмет жеда, гила вич сагъ хъхъанвани, тахъайтIа аял тахъунин себегъ гъуьл яни, лугъуз ам вич вичел машгъул тир. Автобусдин дакIардив ацукънавай Гъамидан къилизни ара-бир аялдин дерт къвезвайтIани, адаз маса дердерни авай. Вичиз Индиядиз рехъ акъатнаваз, Бегова ам атГанвай. Яру Няметни ада вичел илитIнай. Идани вич сай-I тишзавачир. Вичи «як» лагъайла, ада «вак» лугъуз жаваб гуз-д вай. Асали Гъалибан ядигарханадик цай акатунни Гъамида;! дерт хъанвай. КТвалер чеб эцигиз хъжедай, эцигунни адан къас'I тир, амма канвай антикъа шейэр мад жагъин хъийидачир.

Гъамидан рикIе мад са карди цIархарзавай. Вичел Беговг Яру Нямет илитIтай вахтунда адаз фиртефир чка хъанач. *Хъе.I* ргана, налугъуди, им хъуьтIуьн цикIиз еке цIал эцигнавай тIач я. Эхирни вуна заз къастар ийизва къван. Бегов, за вазни ийида, -дагъана, ада министрдиз кагъаз ракъурна. Къуй и элкъвей лацу чин алай касдиз чир хъурай Бегован амалар, ада емишлуха! тарашзавай къайдаяр. Сад лагъайди, жегил багълари гъеле ру-гуд лагъай йисуз бегъер гуз башламишзаватIани, абурун еми-шар планрик кутазвач. КIватIзавай къван емишар къейд тийид хиритIиз, къазанжи Беговани адан имид хва Челеба, гъак! мад-ни пуд касди незва. Къвед лагъайди, гъар йисуз трестда I20— I30 га багълар авачирбур яз гъисабйз, чуьнуьхзава. Абурай къвезвай бегъерни муьфтехур тIуьниз акъудзава. Ибур дуьм-дуьз делилар я. Къастунал мягкъем, Беговавай маса къачуз те-

•жедай векилар ракъура — лап асантдиз и шандакъар ашкара жеда.

Кагъаз ракъурайдалай инихъ къве вацралайни гзаф алат-най, амма я жаваб хтаначир, я атай-хъфей векил хъаначир. Министр Рагълах вилайтдиз мугъман хъайи вахтунда Гъамидан къайт адавай жузун тир: азиз министр, за къев арза ракъурнай, зид шикаят тушир, гъич хабар-этер хъанач хъи? Амма вуч ятIа-ни, Гъамида ери-бинедин гъакъиндай суракъ авуначир. Вич и кардал дуьз тирни, чIуру тирни? Арза хъинални вич гъахъ тир-ни, нагъахъ тирни? Гъелбетда, алатай йисарани вичиз абуру нез-вай муьфтехур факай хабар авай, амма вич киснавай. Э-э, Гъа-мид,— лугъуз ам вич вичив автобусаваз къведай рекъе раха-на,— вак Бегова хкуьрдалди вун кисна хъи! Гила вуна акъудза-| вай пердеяр вучтинбур я? Ваз акваз хъайила, вучиз вун, бубад хва, дал хъанвай? Гила, Бегова ваз тади гайи вахтунда вак вуч дIай акатна? Къиса,с хъийизвани? Им итимдин жуьрэтлувал яни?

Пабни гъуьл гъа ихътин фикирри тухванвай арада бирдан

автобус, парахъ-ларахъ ийиз са куьна акьуна, ракъар рахай, шуьпеяр авахъай ванер акъатна. Ам садлагъана шегъре рекъай пкъатна, къвалав гвай хандакІдиз аватна. Ина ам, късабчидин гъликай хкатай жунгав хъиз, чабалмиш хъана. Мад ракъарин рикІи цугъдай чарахъ-парахъ акъатна, автобус вилик чархар цавуз хкаж хъана акъвазна. Гъарайдайди. Щугъдайди. Себ-сив ийидайди. Къилел гъилевай пенжек-менжек вегъена, къиникъи-кай вич къутармишиз алахънавайди.

Аллагъдиз шукур, къейи-текъей кас хъанач. Къил, гъил, мет тІар хъайиди. Пимил-шимил пеляй, гъилий ивиар акъагайди, кІарабдиз азиат гайиди. Виридалайни шофер диз хасарат гана. Вилик квай шуьше зиргъим-зиргъим хъанваз, хци пипІер алай къусар адан чиниз яна, ам къацІар-къацІар авуна. Ивиар селлер хъиз авахъна. Чин хъиз, гъилерни кукІварна.

Са сятдилай къван вахт арадай акъатайла духтурар авай машин атана, шофер геж тавуна абуру тухвана. Маса машин-давай духтурри амай инсанар ахтармишна, хер-къац! хъанвай-даз куьмекна.

Я Гъамидаз, я Селванадиз хасарат хъанач. Селвана анжах са къадар вахтунда шехъна! Амма духтуррин институт куьтягъна-вайди яз ам яваш-яваш хер-къац! хъанвай инсанриз куьмекариз эгечІна. И къайгъудик. кваз рикІни секин хъхъана. Виликай-къулухъай атай автобусри са къадар инсанар хутахна. Рекъел вил алаз са тІимилбур амукъна.

Югъни нисинлай алатнавай, руфунни гевикънавай, гъарарат-дини туьтвер къунвай.

— Вири хъфизва, жувни рекъея акъеч! тІун, — лагъана яваш-яваш чиниз тІебии ранг хтай Селванани.

— Къуй, амайбурни хъфирай.

— Хъфида ман...

— Са герен эха, свае. Чун бахтлу инсанар я. Автобус рекъай акъатнатІани, чаз са хасаратни хъанач.

Рекъел вил алаз хейлин вахт акъатна. Гъуьлухъай къвезвай гарук хъилер акатна. Йирферал эвядай техил хъиз, ада лепе-ле-пе шимер яна. Далу гар къвезвай патаз гана, Селвана къуран-вай векъ квай кІунтІал ацукъна. Шегъре рекъин къве патахъай-ни машинар къвез-хъфена. Гъамида гъил хкажай вахтунда сад-бур акъвазна, шоферри хъайи-тахъайди чирна, амма чеб тухуз майил авунач. Масадбур гъич акъвазни авунач. ИкІ тиртІани, сад-къве сятдин вахтунда рекъин юлдашар вири инихъ-анихъ хъфена.

Селвана мад виликан фикиррик квай. Яраб вичиз аял мус жедатІа? Вичихъ галаз санал гъуьлуз феи рушарихъ садни ваъ, къвед-пудни кваз аялар хъанва, абуру куьчейра чамарарни язава, вич гъеле баладикай магърум я. Духтурри вичин къенер

сагъ-саламат я лугъзува. Низ чида къван — белки гъакIа гуз-вай рикI-дуркIун я жеди. Белки абуру ийизвай рахунар гъахъ-лубурни жен. Гена жувал гъалтай гъуъл инсафлуди хъана. Гъел-бетда, адан рикIни динж тут. Гъи итимдиз неве кIандач? Я айибни туш. Гъашаратар затГар хъана, гъабурни чпин балаяр аладунинни-кагъадунин рекъе ава. Ктабра ма^ни кхъенвай хъи, хейлин жуърейрин балугъар, куър вегъин патал гъулерай ва-цIариз къведа, четинвилер эхиз, лап нишрав ятар авай хуъле-риз фида, амма куър вегъена чеб рекъида. ГЧебиатдин къватар я гъа!

Фикиррин яцIаз гъахънавай Селванадиз шегъре рекъелай ви-чиз эверзавай Гъамид я акунач, я адан ван атанач.

— Я руш, вун ахварик квани? — лап япувай Гъамида жузу-на. Айих хъана килигайтIа, рекъел «Дагъви» машин ала, къвед-пуд итимни ханвай автобусдин къвалав акъвазнава. РикIик шадвал акатна. КТвачел акъалтна, Селванадик къацу булушка-дин этетдикай цацар хкудна. Къведни нацIарин зинбиларни къахчуна, автобусдиз килигзавай итимарни фагъум тавуна» «Дагъви» машин алай чкадал шегъре рекъел хтана.

Са гъилик шейэрив ацIанвай зинбил кваз, мукъуъ гъилел Гъамида умуд кваз иесивал авуна. Машиндин вилик квай рак ахъайна, папаз теклифна:

— Вилик ацукъ. Итимар къулухъ жада. Селванадин гуъгуълар ачух хъана. Яру-цIару халича вегъен-вай ацукъагандал фаракъат хъанмазди ада гъуълуъз, вилери хъвериз, мецин кIвенкI къалурна. Гъуъл инихъ-анихъ килигна. Касдизни акъвазач. Ада папан кIуфуз темен гана. Къулухъ патан рак ахъайна, амни къенез гъахъна. Паб далудихъай къуна, мад къаст къугъунар авун тир, амма артух шиндикъар ийиз хъанач. Автобусдилаи итимар хтана, и арада Селванадик хъуъ-руън акатна, амма течидай инсанар мукъув жез акурла, ам хъвер хуъз алахъна. Хъанач. Яру лечек пелез чТугуна, са пIипI сивел къуна, ада са къадар вахтунда къеней булахдин фунтал хъиз къвезвай хъвер эхирни элекъарна. И арада вичиз такъаз машиндин иесиди" вич галай патахъай ракIариз куълег яна. Ам машиндин къулухъай элкъвена, чархара кIвачер эцяна, ял лазим къадар авани-авачни чирна. Эхирни ам, чапла патахъай виликан рак ахъайна, къенез гъахъна.

Ай-гъарай! КилигайтIа, Мифтягъ! Душманрин душман! Ягъи! Намерд! Селванадин вири кТарабра аяз гъатна, чандик зурз .акатна. Гила вучин? Гъиниз фин? Физвай. Тефиз тушир. Селва-на чилерай чилериз фена. Чина бензе ранг амукънач. Бейнида чГулавар къекъвена.

Вичелайни аслу тушиз са вил Мифтягъал алукъна. Адан тIишел наши хъвер къугъвазвай. Къулухъ ацукъна, рекъин цIийа

члл

юлдашрихъ галаз ихтилатдал машгъул Гъамидаз вилик вучтин гьал-агъвал кватIа аквазвачир. Эй, бейниван Вун вуч шад-хурам я! Ваз папан рикIикай хабар хъухъ тIун!

Селванадиз ийир-тийир чиз амукънач. Мукъвал-мукъвал ам наши вилерал нез, Мифтягъа, мотордик гьерекат кутуна, машин рекъе туна.

— Шив, зи шив! Де вач! Мад вач! Мад! Мад, зи араба! Мифтягъа и лагълагъар, Селванадиз къатIайвал, айгъам кваз ийизвай. Машиндиз «шив» лугъун адан адет тир. Идакай Селванадиз виликдайни хабар авай. Амма гила къасухдай хъиз ван хкажна, уьткъемдиз эверзавай:

— Де, вач. Фад-фад!

Идални бес тахъана, жендакдин гъар як хъуьрез лагъана:

— За куьн, юлдашар, итимар-папар, къве сят жедач, кIва-лив агакъарда! Де фад, зи шив! Зи мирг! Зи аслан!..

Селвана далухъандинни ра'кIарин пmиле чуькъвена. Нагагъ ра'к ахъа хъана, вич аватна, къенайтIа, хъсан тир. Ихътин ази-ятдай хъайитIани акъатдай. Вичиз хабар авачиз къуьнуь ри-кIиниз гужни гузвай. Къилиз мад сефер тIал ягъай чIавуз гьил ра'кIарин гьилелни фена. ХъуьчIуьн кIаникай ам инихъ-анихъ юзурни авуна. Амма ра'к ахъа хъанач.

Рехъ чIагъан хъиз синер-лекъвер яз, зарб кваз физвай машин виниз-агъуз аватна, и патахъ- а патахъ чабалмиш хъана. Шофердин ихтиярдай акъатай хъиз, ам цаварай фена.

— Э-э-ей! Мифтягъ! Чахъ балаяр авайди я! Абурукай етимар ийиз тади къачумир! — далухъандин къерех кIевиз къуна, итим-()и зарафатни хъвер кваз гъараярна.

— Аа, кичIезвани? Ингъе, Селвана вахаз хабарни авач! — Мифтягъа дишегълидал мад наши вилер вегъена. Чин акван *гийидай къайдада къил генжедал кIевирнавай. Къацу булушка-дин винелай мичIи вили пенжек алу'кIнавай. Этегдикай кIваче-()ин яцIу якIар экъиснавай. Ибур Мифтягъаз таниш якIар тир.

Селванадикайни, дишегълиди вичи къатIайвал, ам къасухдай раханай. Ам вичел хъуьрезвай. Идал шак алачир.

Гъа икI четин гьалда гъатнавайтIани, рехъ къвез алатзавай. Ингъе, Сарвар тепеярни, яргъи вирерни, хъипи шимерин ясту дагъларни къулухъ алатна. Зулун куьруь йикъан ра'кIин нурар-ни гила аскIандай атана. Вилик квай шуьшедай ягъайла, машин-да экв туна, абур къулухъ галай шуьшедай къе'сел экъечIзавай. ЧIулав къир цанвай ре'кIин яргъал къиле аскIан тарарин тамар квай тепеяр малум хъана.

— Мифтягъ! — лагъана къулухъ ацукънавай пуд итимдини,— Север булахдал акъвазна кIанда. Къайи стIалар хъван. Туьтер иьуранва.

— Акъвазда ман. Гъеле гзаф мензил ама.

— Имни дуьз я. Къала, Селвана, итимриз са-са якIуш хъаии-тIани це,— Гъамида паб буюрмишна, амма Селвана юзанац.

— Я руш, ваз ван хъаначни?—Гъамида къулухъай папан къуьнуьк гъил хкIурна.

— А, вуч? Вуна лагъай затI авайни? — Селванади са жизви къил къулухъ элкъуьрна.

— За чаз гъардаз са якIуш це лугъузва.

— Исятда. ' Селванади вичин кIвачерин вилик дарискъал чкада эцигна-

вай зинбил ахъайна, ягълу къан тийидай чарчик квай якIушар

винел акъудна, чарни кваз къулухъ вугана.

— Неъ, юлдашар, чIехи меркездин няметар я. Селвана, Миф-тягъазни це ман. Чун, гъич тахъайтIа, кар-кеспидик квац. Миф-тягъа кIвалахзава.

— Мад амач,— жаваб гана Селванади явашдиз.

— Ингъе яхъ! ЯкIуш адав гице. Фад яхъ, гъилий аватзава. Мифтягъ вилерин тумунай Селванади вуч ийидатIа лугъуз килигна. Селвана юзанац, Гъамидаз вичиз Мифтягъав якIуш ву-гун хъсан акунач. Ам белки папакай бейкефни хъана.

Гъил зурзаз Селванади якIуш къуна, амма Мифтягъа вилик **авур** гъиле вуганац. Вичинни адан арада ацукъагандал вегъена.

— Чухсагъул, Селвана вах. Зинбилдай чуьхверарни акваз-**ва**. Сад къимиш къведатIа.

Ван хъанатIани, Селвана юзанац. Гъамида тикрарна:

— Мифтягъаз ич-чуьхвер, вуч аватIа, це ман.— Ахпа Миф-тягъахъ яргъи хъана лагъана; — Селванадивай машин къачуз жедач. Адан къил элкъведа. Са геренда акъваздани?

— Север булахдал тIимил мензил ама. Да вач, зи балкIан! Селванадивай гъил хкажиз хъанач. Къуркъушум цанвай хъиз, ам къадарсуз задан тир. Къал акъатизни игътият авай. Гуж^баладал гъил зинбилдиз яргъи авуна, аквазвай, цурун абу-гарданар хътин, чуьхверрикай сад къачуна, амма Мифтягъа тIи-шекни вилерик хъвер кваз вилик авур гъиле тунач, якIуш хъиз, ацукъагандал вегъена. Мифтягъа чуьхвер къачуна, ам шалвар-дин метТел элкъуьрна, гзаф иштягъ авай къайдада еке-еке кIа-сар ийиз, жакъвана. Сивяй инихъ-анихъ мижедин цIиртIер чкIана.

— Пагъ, пагъ! Вуч тIямлу емиш тушни! Ихътинди я Рагъ-лахда, я Лезги виляятда жеч.

Мифтягъа мад гъаясузвилел Селванадал вилер вегъена. Са зур сят къван вахт алатайла. Север булахдин туьшдад атана.

— Булахдал элкъведан, фидан, итимар-папар?

— Булахдал! Дуьз булахдал. Чав са къатIни гва. Гъадазни хъивен.

Мензилдин кылизи акъатнамазди Мифтягъа машин булах галай патахъ элкъуърна. Къарагъаж тарарин куылгедик атана. Рагъ квахъна. Итимри, цай квайбуру хъиз, къве ракни ахъайна, яру-хъипи рангари къунвай тарарин арайрай булах галай патахъ чукурна. Къвачерик къуру хъанвай пешер рахана. Сел-ванадизни рак ахъайна къецел экъечлиз къанзавай, амма адахъ куълег галай. Мифтягъ лагъайтла, чеб хелвет амаз, юзун тавуна, алай чкадал алкъанвай. Адан наши амалри лугъузвай: Селванади завай тГалабрай, за рак ахъайда. Тахъайтла, гъич ийич. Ки-лигда, ни вуж тухудатла...

Къве гъилелди элкъвена рул къуна, гъеле чУлавазмай, амма къери хъанвай чАарар алай къил гъилерал эцигна, итим чин Сел-ванадихъ элкъуърна, ам вилерал ахтармишиз, акъвазна. Киона-вайтлани, адан суфатдин макъамри, гагъ вилик тухуз, гагъ къулухъ чУгвазвай кУфу, гъарамзадавилини целхемар къугъваз-вай вилери наши къастар ачухарзавай. Лал киснавай Селвана, вилерин къаникай адан амалар фагъум ийиз, шуынедай вилик килигиз хъана. Гагъ-гагъ къил чапла патахъ галай дакГардихъ элкъуърна. Хъилен, ажугъдин вире авайтлани, ам винелай секин тир.

Гъа икI, белки, са вад декъикъа къван вахт фена.

Эхирни Мифтягъ рахана:

— И чкаяр ви рикел...

Къеняй Селванади жаваб гана: «РикI ви акъатрай».

— Зи рикелай къезвач. Вунани, заз чиз, гъа къакай фи-кирзава.

— РикI ви пад хъурай! Фикирар ви авахърай, намерд.— Селванадиз хъел атана. — Лал хъухъ. И чкаяр ваз ахварай аку-нани? Заз хабарни авач.

— Хабар авачирдаз хъел къведач хъи. Къилел цай ала...

— Ща кана къий вун!

— Мадни экъуьгъ. Хъел акатайла, вун лап гуьрчег жеда. Гъа-къикъатдани вун гуьрчег я. Аллагъдиз шукур хъуй, са кIус пай **з**з гана.

ИкI лугъуз-лугъуз Мифтягъа Селванадал гъил яргъи авуна. Шуъшедай итимар тамуз феи чкадал вил вегъена, кас-мас ма-лум тушиз акурла, бирдан вилик хъана, адан къаст Селванадиз, гъа инал къужах авуна, теменар гун тир, амма Селванадин гъиле чуьхвер аладарзавай кант! авай.

— Килиг!

— Я руш, вун лап яракълу я хъи! Пагъ-пагъ! КичIе хъана. Яз къанзаван? Ягъ. За чуькъни ийидач! Вуна тийидайди заз чида. Вуна гъуьлуьз лутъуда лугъуз къинерни авунай. Лагъанач хъи! Машаллагъ. Акъуллу кар авуна.

— Жува фена халкъариз ахъайични!

— За? Ваз ван хъанани? Садазни лугъун къаст туш. Дуста-рин арада им ч!уру кар жеда хъи!

— О-о. Ваз закай дустни къаз кГанзаван?

— Вучич авач!

Тарарин арайрай рекъин юлдашрин къаралтуяр малум хъа-на. Мифтягъ, машиндай экъеч!на, абурун къаршидиз фена. Еке къарагъаждин кланик итимри гъарда вичив гвай фу-зат! акъуд-на, к!вачин къилел, сада садаз паяр гуз, рекъе буш хъанвай ру-фунар ац!ур хъувуна. Гъасятда беденрик чан ахкатна, даматра ивиди йигиндиз гъерекатна.

Цавун тагъдиз сифте гъетер хъичей вахтунда Гъамидни Сел-вана кТвалив агакъна. Ина абур Селванадин дидеди гъузетзава. Гъвеч!и, къурай, къил михъиз лацу дишегъли абур хкведалди вил алаз ацукънавай. К!валера харар квай шурпадин, кишмиш-рин къил алай дуьгуьд ашдин ва наршарабрин атирар авай. Ру-шаз, хва къван играми езнедиз, гъил къуьнел эцигна, темен га-на, дидеди хабар-этер къуна, къведазни чан-рик! авуна. Иесияр хтай к!валерик чан акатна. Гъасятда вири кТвалера эквер куьк!-вена, гужлу авур радиодай манияр чк!ана. Гъавади юзун къачу-на, къаб-къажахдин, цурун кварцяй цазвай цин, шадвал кваз йизвай рахунрин ванер гъатна.

— Чан балаяр, куьн къведни бахтлу хъурай. Заз амайди са умуд я. Яллагъ, квез к!уьд бала хъурай. Женни ийида. Зазгъар йифиз ахварар аквазвай. Гагъ къилел нуьк!ер элкъевзвай, гагъ, эквер кик!из, къуд пад ишигълаван жезвай. Садра куьрпе аял к!емеваз бул бегъер алай багъда акуна.

— Чан диде, яраб валай ширин нямет ават!а. Валлагъ, вун акваз к!анз вилер акъатзавай. Чан диде, чан... Гилад лагъ. **Ч**и имияр, халуяр, халуьрин сусар, зи вахарни стхаяр гъик! ава? Абурун сагъ-саламатвал...

— Вири, чан бала, сагъни, саламатни... Аллагъ-таладиз шу-кур, вири к!вачел ала. Вун, чан бала, куьн къведни суракъзавай. Квез, балаяр, гъуцари гуй лугъуз вайзарарзавай. Де куьн гъик! хъана?

— Лап хъсан. Духтурри лагъана хъи, чун къведни сагъ **я**, жеда ман.

Селвана, амалдар кац хъиз, дидедин къуранвай хура гъатна. Адаз гъеле гъвеч!и вахтунилай им кГандай тегъер тир. Дидедин хура ам секин жедай, рикТелай шел-хвал алатдай, ик! фад ах-варални фидай.

Са гъафте къван вахт акъатна. Йикъар мадни куьруь хъана. Идарайри к!валахдай, мектебра тарсар фидай къве сят амайт!а-ни, шегъердал мич!ер к!ват! хъанвай. Анжах куьчейравай электрик фонарри, дак!аррай къецел язавай ишигъри гъвадик экв кутунвай. Къалин лацу жив пилте-пилте к!валин къаварал,

тарарин килерал, цларал, кьецел алай иисанрин бармакрал, ша-ларал, кьуьнерал ацукъзавай. Куьчейрин чилерни пурпу лацу-вилив ацланвай.

Живеди кьунвай базардин майдандин пипел машин акьва-зарна, эквер туьхуьрна, инихь-анихь вил экьуьрна, Мифтягь дарманхана галай патахь фена. Къене еке экв авай залдиз, кьва-чин тулларал хкаж хъана, даклардай килигна. Дарманар маса кьачуз атанвай ксар тек-бир авай. Зеведишдин кабинетдиз кьве-дай рак кьулухь патахь галаз, ам гьаятдиз фена. Ина экв-зат! авачир, чилел гзаф жив ацукънавай, мадни кьвазвай, бирдан кьве кицI кьвачерикай хкатна. Хъсан хъана хьи, абур пехьибур тушир. Мифтягьаз гьамиша абурукай кичIедай. Щувад йисавай жаван яз, ам пехьи кицIи кьунай. Гена вахтунда духтурдин гьиле гьатна. Ам тахъанайтIа, кIарабар исятда шегьердин кьи-лихь галай сурада жадай.

Хунча ракТарин жигьирдай экв аквазваз, Мифтягь, иеси хьиз, умуд кваз рак ахъайна, къенез гьахъна. ГьвечГи, дар дегьлиз-дай са рак чапла, муькуь ракни эрчIи патахь галай, сад садав винел эцигна, ишикрикай цлар авунвай. ЭрчIи рак ахъаяйла, Мифтягьаз лацу халат алаз дарманрал машгул Селвана акуна. Ам вичихь далу гана кардик квай. Картондин кьапарай дарма-нар кьачуз, абур вилерив мукьва ийиз, чпин чкайрал эцигза-вай.

Вич кеспидал машгул тиртIани, Селванади рак ахъайна, къенез инсан гьахъайди кьатIанай, анжах вуж ятIа, чидачир!

— Иниз кьведай ихтияр авач. Дарман кIанзавайди алвер кьвезвай залдиз алад,— лагъана Селванади, гьич кьилни эл-кьуьр тавуна.

— Зазни авачни? — жузуна Мифтягьа зарафат кваз хьиз.

— Садазни авач.

— Заз ава,— жаваб гана, Мифтягь кьвалав атана. Ада Селванадин далу дал гьил эцигна, муькуь гьил ада кIаникай хурал тухузвай. Селванадиз хьел атана.

— Вибур вуч уюнар я? Экьеч! инай! Дад-аллагьдин хатур аватIани, зи вилерикай квахь.

— Санизни квахьдач. Заз дарман герек я.

— **ЯтIа**, алвердин залдиз вач. Гъанай кьачу.

— Заз кIандай дарман ана авач.

— Ана авачир дарман инани авач.

— Вуна дармандин тIвар хъайитIани жузазвач хьи... Вуна садра...

— Мажбур туш. Алад. Ваз минет хьуй — чи чандилай алат!

— Ваз ви чандикай хьиз, заз зи чандикай кьайгъу ава. Зазни кIани дарман ава.

— Лагь. Вуч дарман я? АватГа, гуда, анжах фад хъвач. **Вун** акур вахтунда зи кьил элкъвезва.

Столдин пипел хълхъац кьиб хьтин къацу телефонди ду-румлу зенг авуна. Мифтягъаз сивиган къачуз кГанзавай. Сел-ванади вилик пад атГана.

— Вуж я? Ав, зун я, Гьамид. Ниси за къачунва. Эхь, хъсан ниси я. Сарар чухъудай кулар? Квале амачни? АцІанвай шей-эр я. КІантІа вад... Ваь... зун мус? Швалах куьтягь... ав. Са сят къван ама. Ваь, вун атун герек туш. Файтунар авайд вуч я? Имид хци гьамиша заз чка гузвачни!!! Ав, зани...

Телефондин сивиган гьачардал эцигна, Селванади фикирна: и мердимазар дарман таганмаз алатдач. Вични кьирай, вичиз кГанзавай дарманни! Вичи дарман цавай-чилай аквада, анжах вилерикай квахьрай!

— Вуч дарман? Лагь.

— Гуда хьи?

— АватГа — гуда. Фад. Заз мажал авач.

— Ава.

— Ваз лагьанан: аватГа—гуда?

— Авайди я. Авачирди за тТалабдачир,

— Дарманнама гьинва?

— Ам герек туш.

— Лагь, лагьа. Вуч дарман я? ТІварни чидачни? Селванади тадарак патал хвенвай надир дарманрин шкафдин куьлегни кваз гьиле къуна. Къуй фад-фад къачуна хъфирай, валлагь, гьич къиметни тТалабич. Амни вичи гуда, анжах чан-дилай алатрай.

Мифтягь къулу-къулухъ хъана, вич гьахъай рак жуфтдиз агална, алвер физвай залдиз акъатнавай ракТарални вил вегье-на. Касни авач. Садазни чеб аквазвач. Гила лагьайтГа жеда.

— Заз кІанзавай дарман, Селвана, вун я. Вун. Гъвурда гьат-нани?

— Вуч-вуч? З-зз-уун? Агь, мердимазар! Ваз за инай квахъ лугъузва! Зав исятда къайдачийриз эвериз тамир!

— Эвера. Мадни хъсан,— жаваб гана Мифтягьа лап секин яз. — Заз вуч ава? Я паб авайди туш. Я аял. Садан чинани зун уьзуькъара туш. Вуна низ эверна, завай хабар къуртГа, за хъйи-хъйивал лугьуда. Зазни кІан хъана, лугьуда за, вазни...

Селванадин гьилер-кІвачер буш хъана. Ам дарманрин ишикІ-дал ацукьна. Медин тар къуна. Лугьур-талгьур чиз амукьнач.

— Мвалахдай вахт хкатайла, за вун хуьруьз хутахда.— Ада вилер цлакай куьрнавай сятдал вегьена. Селванади залдиз **физ** гьерекат авуна. Мифтягьа рехъ къуна.

— Сифтедай заз живаб це. Дарман гудани — гудачни?

— Ваз гудай са дарманни заз авач. Гъвурда гьатнани?

— АкI ятIа, хъел къемир. За исятда Гъамидаз зенг ийида. Север булахдал вунани за авур къ^гъунрикай галай-галайвал лугъуда. Ахпа ада ваз серенжем ийида.

— КичIерар кутазвани?

— **Ваъ**, рикIел хуъх лугъузва.

Мифтягъа гъужум давамарна. Лап кутугай вахт тир.

Мифтягъ бирдан телефондин къвалав фена, гъасятда сивиган-дал гъил вегъена. Ахпа ам Селванадиз килигна. Ваъ. Мягкем акъвазнава. Я кичIезвач, я разивал гузвач. Гила жедайди жеда. Шанзавайдини гъа им я. Дуъз лагъайтIа, Мифтягъан къаст Бе-гован тереф хуъз кIанз, Гъамидаз писвал авун я. Селванадиз — ваъ. Амма вичел Бегова ихътин жуъреда Гъамидаз къаст авун тапшурмишява. Ам вичи къилизни акъудда. Гъамида, Сале-гъахъ галаз шерик хъана, Беговаз фур эгъуънзава. Ам фуруз ава-тайтIа, вичизни фу амукъдач. Каф къилеллаз ятар къвезвай ви-чин вацIарни къурада. Иниз килигна, вуж ви рекъел акъвазна-ч ватIа, ам къена кIанда. ТахъайтIа, фад-геж ада вун суърмишда.

Мифтягъа тадиз-тадиз Гъамидан телефондин нумра кIват!-на, гъасятда симерин муъкуъ къилияй Гъамидан ван атана:

— Ало, вуж я?

— Зун я, Гъамид... Заз ви папа...

Эхиримжи гафар сивяй акъатдалди телефон цла акъуна. Селванади ягъуникди Мифтягъан гъилияй сивеганни акъатна, ам столдал алай лампадин къацу къалпагъдихъ галукъна. Амни жиргъим-жиргъим хъана, шуъшедин чими кIусар къуд патаз чкIана.

— Зи кIвал чIуриз атанвай душман... Душман!!! Ви бубани диде къведни сурарай сурариз фирай. Инсафсуз вагыи...

Селванадиз къагъар атана, ам къуън лацу шкафдин пипIез яна, вилерал стIалар къвез, шехъна.

Алвердин залдай къуллугъчи дишегъли атана:

— Селвана вах, ваз... ваз Гъамид стхади тилифундихъ эвер-зава.

— Зун хъфенва, лагъ. Ваъ, къваз. Исятда. Мифтягъ кабинетда туна, Селвана залдавай телефондихъ фена.

— Заз исятда сада зенгнавай. Ягъалмиш туштIа, Мифтягъан сес тир. Ав, Мифтягъан. «Ви папа» лагъай ван атана, ахпа сес квахъна.

— Гъам я-я-я. Дарман кIанзава. Авачир... авачир. Ваз ши-каят ийида лагъана, зенг авуна...

— Я чан свае, ваз гъамиша тадаракар авайди я. Це, аллагъ-дин хатур аватIани...

— Дарманнама гвача-а...

— ГвачтIа, пака хкваш лагъ ман. Мифтягъ къвалав гван?

Адав сивиган гвце.

Мифтягъаз лацу халат алай руша телефондихъ эверна.

— Мад ваз ван хъана, бубад хва, дарманнама къе гвачтІа, пака хъайитІани Селванадив агакъара.

— Башуъсте, Гъамид стха, вуч гаф ава. Сивиган вичин чкадал эциг хъувуна, Мифтягъа гъа рушни алаз Селванадиз лагъана:

— **Ваз** Гъамида заз кІандай дарман це лугъузва.

— Пака хъша,— жаваб гана Селванеди. Адан къаст вич гъатнавай ракъарай са жуъреда акъудун тир.

И арада дарманханадиз са кІеретІ итимарни дишегълияр гъахъна. Бармакар, шалар, палтуяр живеди къунвай. Садбуру памбаг суракъна, масадбуруз жуъреба-жуъре дарманар кІан хъана. Дарманханадин залда алвер ийизвай къе рушни абурал машгул хъана, Селванадин гуьгъуьна гъатна, Мифтягъ адан кабинетдиз хтана. Вичини къулухъай ракъариз тІуб яна.

— Дарманхана сятдин ругудаз агал хъийизвани? Зун инал сятдин придан зураз хкъеда. За вун хуъруьз хутахда.

— Са хуъруьзни вуна хутахдач. Ваз ван хъанани?

— Килиг, пака вун пащман жада. Я вун зи чІалаз килигда, я Гъамидаз са хабар гуда. Тилифунар къуд пата ава. Юкъузни ваъ, къе. Вун кІвалив ахгакъ хъийидалди адаз вири чир жада.

ИкІ лагъана, Мифтягъ кисна. Селванеди вуч лугъудатІа чи-риз, са геренда акъвазна. Ваъ, эсер авунач. Селвана сятдин кІа-никай цлаз къуьн яна акъвазнава.

Мифтягъ тадиз ракъарихъ уьтмиш хъана. Ада ракъарин кьи-лел вичин гъил вегъизвай — бирдан Селванадик чан акатна. Ада вич Мифтягъанни ракъарин арадиз гадарна. Хур хура гъатна, пел пеле акъаз са тІимил амай. КичІ акатай Селвана буш хъана.

— Акъваз, акъваз, вун пехъи жемир. Вун ахмакъ хъанвани? Вуна къаст авурла, мад за садазни лагъанач хъи...

— Зун ахъая. Вуна ваз кІандайвал ийизван, зани заз кІан-дайвал ийида.

Мифтягъа, Селванадин къуьнер къе гъили къуна, ам къерех **ийиз** гъерекат авуьа.

— Вун сакит хъухъухъ. Заз вуна зи кІвал чІурна кІандач.

— Вун зи чІалахъ жедатІа...

— Ви чІалахъ... ви чІалахъ. Зи чІалахъ вучиз жедач?

— Вибур гъакІан савдаяр я. Къекъеч!.

— Ваъ, Мифтягъ. Ваъ...

— Вахт физва... Рази яни, тушни! АтІай жаваб це...

— АтІай жаваб. Ам гъик! гуда?

— Лагъ хъи — зун хуъруьз хутах...

— Ма... Маса се... сефер.

— Къе — лагъ.

— **За** лагъана хьи, маса сефер...

— Ваз зун алцурна алудиз кланзава... Ахпа лагъай къуьрехъ тум хъанач. Таб туш хьи?

— Ваъ.

— Акл ятла, заз темен це.

— **За?**

— Гьелбетда вуна, таб туширдн чкра. Зун хъфида, вуна мус разивал гудатла килигиз акъвазда. Де це ди.

Мифтягъа вичинни ракларин арада амай дишегълидин юкъ къве гъилелни чуькъвена, ам вичив игисна.

— Де це ди... Зун хъфида.

Селванадин пузарар юзана. Ада са вуч ятлани лагъана, ам-ма Мифтягъаз ван хъанач.

— Вуна вуч лагъана?

— Жува це...

Мифтягъан вири яклар хъуьрена. Ам гъалиб къана! Селванадин зурз квай пузаррал гъарус яз вичин сив гьалчзавай, нефе-сарни какахъзавай, амма дишегълиди бирдан къил чапла па-тахъ элкьуьрна, итимдин пузмиш хъанвай пузар къизилдин япагъандин хци къерехди, уьлгуьчди хьиз, атлана. Иви Селванадин япузни яна, Мифтягъан сиверални элкьвена. Адан вилер ажугъдив ацлана. Селванадиз хал яна, адан дин-иман фена. Мифтягъан хурай акъатна, ам эвелни-эвел иви акъвазардай дар-мандихъ къекъвена.

— Валлагъ, заз кланзавачир. Валлагъ... Вуна багъишлами-ша... Ацукъ, инал, стулдал ацукъ... За исятда иви акъвазарда...

Мифтягъ хъел кваз ацукъна. Маса чара авачир. Эвелни-эвел ивидин вилик пад къуна кландай. Амни акъван бул авахъзавай хьи. Селвана дарман, памбаг гваз эгечдалди ченедилай ава-хьиз, стлал-стлал пенжекдин хурал къезвай. Чана вичи къил вилик авуна. Ивидин стлалар тахтадин чилиз янавай хьипи шир-дал аватиз хъана.

Селванади адав къил хкажна стулдин далухъандал эцигиз туна. Памбагдал пузарар ивидикай михъна, нерин кланикай ру-хул элкьуьрна. Винелай йод яна, къуд къат жуна хирел илисна.-

— Тупув яхъ, за ченени пенжек михъи хьийин. Шузардилай жуна алуд тийиз, Мифтягъа меслятдин жуьреда лагъана:

— Памбаг гице. Япагъандикни иви ква. Гардандикни. Ябни гардан михъи ийиз регъят хъун патал Селвана агъуз хъана.

Теспача гьалдикай хийир къачуз, Мифтягъа, вичив вугай жу-надин клусни аваз, азад гъил адан далудихъ вегъена, ам илисна вичин метгерал ацукъарна. Селванадини муьтлуьгъ яз и жуьре-

да вичин япагъан, яб, гардан ивидикай михъиз туна. Амма ам фад къахрагъна.

— Къуллугъчияр хъфенвач..

Эхирни темен гудай чкадал пѳузардай ивиар экъичай гъа-диса куътягъ хъана. Селванади гъеле тахсир гъисс ийизмай. Адан чина эйбежер рангар авай.

— Чухсагъул, Селвана! Машаллагъ! Ваз зун зурбаз алцуриз кІанзавай. Амма вагай зун алцуриз жедач. Гила заз яб це. Исят-да дарманхана агал хъийидалди цѳуд декъикъа ама. Зи машин ыйайдандин пипел ала. Ам за гъаятдиз хкида. Акбуллу инсан хъиз, вун атана, зи къвалавай машинда ацукъда. За вун хуъ-руъз хутахда. Рекъе... Вуна къил баштан ийида, килиг. ТакІан межер. Тилифун атІангъе, куъчедин муъкуъ пата алакъадин идарада ава. Вичини югъ-йифди кІвалахзава. За Гъамидаз зенг ийида. Ваз акуна хъи... Гъамидаз чна рекъе авур къугъунарни чир жеда, ина авурбурни. Адаз ахпа жува жаваб це.

Селванади гаф-зат! лугъудани, лугъудачни чир тавуна, Миф-тягъ квахъна. Ахъазмай ракІарай къецел акъатнавай саврухдин гъава атана.

4. ЗВАЛ АКЪАЛТНАВАЙ АЖУГЪАР

Салегъакайни Гъамидакай макъалаяр чап авур газетар хуъ-рериз хтанмазди Рагълах вилайтдик къал акатна. Жемятар юзана, абур газетрин суракъда гъатна, макъалаяр инсанри кІел-на. Сиве эхиримжи свах амай итимрини, дуъньядикай дадар атІанвай дишегълийрини, къуъзекрини жегъилри, идарайрин дирекри, муаллимри ва мектебра кІелзавай аялри. Салегъ вила-ятда тІвар-ван авай алим тир. Гъамидан гуъгуъна лагъайтІа, «я вичи недайд туш, я масадав нез гудайд туш» лугъуз рахунар авай. Гъидаз-гъадаз абурун араярни чидай. Лал Аваданан къи-лив Гъамида Салегъ тухвана лугъуз ва адав чинебан сирер авай са вучтин ятІани кагъазар жагъуриз туна лугъуз жемятди аш-кара рахунар ийизвай. Гъамиданни Султанбегдин рафтарвиле-ра цурувал гъатнавайди Варакъарин жемятриз малум тир. Ин-санар тушни — гъар сада сад гъахъ ийизвай.

Садбуру лагъана:

— Гъамид ава гъа, ам къена кІанзавай мердимазар я. Яру Няметаз кІвалах тагуз ада чан акъудна. Даш-баш кІанзавай. Яру Нямета дашбаш гуда жал!

— Ваъ я жемятар, гурай-тагурай. Бег, Бегов чидан вуж ятІа, чи вири вилайтдин фан жилав адан гъиле аван? Ава. Касди жемят патал чан эцигнава. Гъамидаз адан эмир инкар ийидай вуч ихтияр ава? Сада эмир гуда — муъкуъда ам кукІвариз га-дарда.

— Заз хъел авайди масад я. Куьн садра мадкъаладиз килиг. Асали Гъалибан ядигарханадиз цай яна гадарнава. Хабар хъайи вядеда зун фена, жуван вилерал килигна. Им, гьелбетда, беябурчивал я. Гъаклан къуд цал ама. Чпизни ч'улав гум яна-ва. Къеневай къван антикъа шейэр, шикилар, суьретар, вири кана куьтягъ хъанва. Ни цай яна? Газетди хабар гузва — Гъамида. Ам вуч кас я? Гъамид Риракъай тушни? Адан Варакъа вучтин азар ава? Тахъайт'а варакъар риракъарилай алчах яни? Ина емишлухдин къил къадай эрдсекар къит хъанвани? Беговая тахсирни я. Гъар миллетдихъ вичин емишлух авани? Гъардан къилени герек жуванди жен! Саракъар — саракъариз. Варакъар — варакъариз!

— Яз, вун гъахъ я гъа. Килиг, Варакъай садани маса хуь-ре емишлух идара ийизвач. Чиди риракъарин гъиле туна. Ри-ракъар чида хъи, чеб къалп миллет я. Руфунал чуькъвена ч'ул 'Яугвазвайбур я. Гишила рекъинни ийида, амма са ични неч, нири хирит! ийиз алахъда.

— Дуьз я. Риракъар машакъат инсанар я. Абурувай, гъатта хъуьт'уьз вуна жив т'алаб авурт'а, живни жагъич.

— Шуьракъарни гъахътинбур я.

— Жедачни. Куьн садра, гъикъван абур мукъва-къили, ми-рес-варис хъанват'а, килиг! Садбуру садбурулай ирс къачузва.

Газетриз Салегъакайни Гъамидакай акъатай макъалаяр к'е-лай маса ксари лагъана:

— Къундармаяр я. Заз Салегъни чида, Гъамидни. Сиве т'уб турт'а, ида, я ада к'асни ийидач.

— Гъахъ я. Гъамид папан патавни къаткиз жерди туш. Же-дайт'а, эвленмиш хъана вад-ругуд йис я, са аял хъайит'ани прадал акъуддай.

— Я кас, аялдин, папан месэляяр чибур туш. А газетда пбурукай рахунни авунвач. Михьи инсанар я. Яру Нямет, гъикъ-нан чиди ят'ани, къачагъ я. Ада к'вачин къилел акъвазай бал-|с'андайни пад акъудда.

— Куьн заз килиг, Яру Нямета фад-геж Гъамидан к'вал ч'урда. Заз садра ада Гъамидакай авур ихтилатрин ван хъана. Най-бабай! Инсанарни ажугълу жеда къван! Нямета къин къаз лугъузва хъи, Гъамида вичивай, пара-т'имилни ваъ, къуд агъзур манат даш-баш т'алабна. Гайит'а, зеведишвиле эцигда, тагай-

•г'а — ваъ.

— Жеч, я стха.

— Мад за таб ийич хъи!

Салегъакайни гъа ихътин рахунар хъана.

— Кесиб хзандай, вични кесиб кас я. Вичи вичел ада хер ч'ийч. Зун инанмиш жедач.

— Гъик! жедач? Газетдиз кагъаз кхъей касди къундарма

авунани? Къундарма тиртIа, газетди бажагъат каг-ъаз чаг ийи-дай.

j

— Заз чиз, цIай авачир чкадай гум акъатдач. Щай аааI Жагъурна кIанда. Салегъ квез милайим яз аквамир. Хпен хам' алай игри вак я. Адаз Бегов, адан вири тум-тарих такIанда.

— **Ваз** жедачни? Жегъил вахтунда Бегован паб Салегъан адахли туширнн? Бегов къуватлу хъана. Пехил я.

— Ваъ, я стхаяр, я жемятар! Салегъаз Назлу ахварайни. акурд туш. Назлу девлетлу алверчийрин неве тушни? Адав Са-легъавай гатГумиз жедани? Салегъни лап жаван яз, дяве баш-ламишай къиляй аскердиз фена. Бегди Назлу гуьгъуьнай къа-чуна.

— Заз чиз, абурунди милли гъаразвал я. Муъракъарни риракъар тарихда санал дуъз атайбур туш. Гагъ яйлахрин, гагъ тамарин гъакъиндай савашар хъана. Рушарин патахъайни къал-макъал авай.

— Я ксар, яйлахрин, тамарин, рушарин гъакъиндай къал-макъал са хуьруьн къенени авачни?

— Хуьруьн къене са жуьреда, хуьрерин арайра масакГа. Ина абур милли чуьруькриз элкъвезва.

— Элкъуьр тавурла, элкъвездач хьи. Чун, гъич тахъайтIа, дегъзаманадила са халкъ я. Ам кIуьд стхайрилай башламиш-нава. ЧГалани, адетрани авайди жизви тафават я.

— Ам азни ваз я, амайбуруз туш эхир. Ингъе, Салегъа ви-чихъ чIугъазва, Бегова — вичихъ. Яраб ни вуж чIугъадатIа?

— Вуна нин пад къуртIа...

— Зун я Риракъай туш, я Муъракъай. Чпи чпин месэла гъялрай.

— Гъа иниз килигна чи крар чIур жезвачни бес!

— Чи ара я, Къазибегдини малла Вагъаба инкъилабдин вахтунда риракъар, чпин аксина экъечIна лагъана, гзаф телефоннай. Салегъав и делилар гвачиз туш. Заз садра кIуьракъиви Мазан акунай. Тарихдай тарсар гузвай муаллим. Ракъар шегъерда гзаф муаллимар алаз ада ихтилатна: риракъар са вахтунда муъ ракъарин пацук акатна. Муъракъари абур лукIариз элкъвурна. Им са агъзур йисан вилик хъайи кIвалах я. Исятдани муъра-къарив чеб агъаяр хъайибур я лугъуз дамахар гва. Абуру чеб михъи халкъ яз гъисабзава.

— Амайбур чиркинбур яни?

^— ЯтIани, туштIани, Муъракъарай гзаф девлетлу инсанар пайда хъайиди виридаз ашкара я. Беговрн сихилни гъабурукай тушни бес?

— Сес хкажна, рахун хъайитIани мийир. Къуд патахъ жа-сусар гала. Фена, Беговаз хабар гуда. Ахпа адан гъиляй гъиниз фида? Ада, валлагъ, вун ракъай падни чирдач.

Рагълах виляятдин газетди Гъамидакайни Салегъакай чап цвур макъалайри гъарай-вургъай тур хуърера ихътин ванерни чкъана. ГъвечИи меркездиз фена хтай са касди лагъана къван, Салегъ кІвалахдилайна чукурнава, ам дяведин вахтунда душ-мандин патаз фена, вичи вич есирвиле гайидини тестикъ хъан-ва, метІел херни душмандин пата авуна. Йикъар-йифер акъат-на, мад са ван чкъана. Гуя Салегъ душтагъна^а. Адан кІвалаяй чи гъукуматдиз акси хейлин делилар гъатнава. Хариж уълквей-риз фейи вахтара ада гъабурун гъукуматриз чи уълкведин сирер маса гана. Гъамидани адаз куьмек авуна, адан патахъайни си-лис тухузва.

Хуьре цІийи къилелай жемятри Салегъални Гъамидал **сас** элкъуьрна.

— Дуьнья тушни — гагъ экв аватнавай югъ я, гагъни — ми-чИи-чІулав йиф.

— Инсанарни ахътин затІар я: гагъ дагъларай цавуз акъат-зава, гагъ вацІун дегънедиз аватзава.

— Яраб гъакъикъи агъвалат я жал? Вирида тестикъ ийизва, амма бейниди къабулзавач.

— Я кас, къве кІвач квай инсанди тийидай кІвалах авач. Са затІ арадал алачиртІа, ванни гъатдацир. Риракъар ава гъа, гъамиша дуьньядик къал кутазвайбур я, Салегъан чІехи буба рикІел хкваш...

— Ада вуч авунай, зи рикІел алач?

— Тавур вуч ама? Адани гъукуматдиз хаинвал авуначирни?

— Ам халкъдин гъукумат тушир къван. Девлетлуйрин.

— Вуч тафават ава? Чпин хесет я ман.. Гъахътин тІул ква.

— Де хъурайди. Салегъ Риракъай. Гъамид Къверакъай. Абу-рун арада вучтин алакъа ава?

— Къведазни Бегов такІан я. Мад вуч садвал жеда къван!

— Бегов кІир кутаз жедай кІерец яни? Къведанни сарар кукІварда...

Салегъакайни Гъамидакай физвай рахунар яцІа авай са юкъуз жемятрин сиве мад са кІашкІум гъатна. Ван чкъана хъи, кІуьракъиви Масан ивиар экъичдалди гатанва. Къенвач. Хирер-къацІар гзаф ала. Нагъгъ пакамахъ фад рекъиз экъечІзавай фай-тунчи тахъанайтІа, рекъел тІакъана рекъидай. Йиф аяз крайди тир.

Масанал хирер авунин хабар гъакъикъиди хъана. Файтунчи-ди иви авахъзавай жендек шегъердин духтурханадиз хкана. Си-лисчиар кІватІ хъана. Абуру рикІивай жузун-качузун авуна, амма Масанай чуькъни акъатнач. Сад лагъайди, аязди кана хам алатнавай нерин кІвенкІ квачиз, вири чинни къил жуна элкъуьрна кутІуннава. Сив ахъа хъунухъ мумкин туш. Къвед лагъайди, силисчиди адан гъиле къелем туна, вилик дафтар эциг-

натІани, Масана вич вичел хтай вахтунда, гъич са нукътІа къван-ди эцигнач.

Муаллимдикайни хъуьтІуьз кар-кесли къери жемьтриз яргъи нагъил хъана. Амма и дуьшуьшра гъакъикъи агъвалат авай. Хирериз килигайла, абур галурдин кІвалах тир, чебни садни-къвед ваъ, ругуд авай. Масан абурук са рахунни алачиз кечмиш жедай. Касдин бахт ам тир хъи, хъуьтІуьн вахт яз, адал вичин халуди гавра хамарикай цванвай кІурт алай. Файтунчини хуь-руьз къ,вез рекъе авай. Итимдин яшар яхцГур йис тир, бедендик гъерекат квай, иниз килигна хирер фад сагъ хъжезвай, амма Масана кІевивал авунай. Гъикъван силисчиар гъавалат хъана-тІани, ада са затІни хиве къунач. Чидач. Акунач. Вичи садаз-ни пис кар авунач.

Са кІвалахди духтуррин рикТик залан фикир кутунвай. Адег яз, шад-хурам Масан я цлан, я ракІарин са чкадиз сятералди, вилери лулІни тавуна, килигдай. Вични гъич юзанни ийидачир. Вуна лугъуда хъи, къурай кІарас я. Адаз къилин азар хъун мум-кин тир.

Гъинай-гъанай фикир-фагъум йиз, жемьтри жуьреба-жуьре гъадисаяр яратмишна.

— Белки ички хъвана, къйляй акъатнавай сад дуьшуьц хъана, гъада къазаяр гъана.

— Муаллим я, гъамиша хъсан къиметар гудач. Къвед ар къвезвай адан хъел авай гадади, я адан бубади, стхади къасг авуна жеди.

— ИкІни хъун мумкин я. Гъилик иер рушар гзаф ква. Са-дахъ галаз гъафа-сафа ийиз кІан хъана жеди.

— Ваъ, жемьтар, гъинватІани, Масан Гъамидахъни Сале-гъахъ галаз алакъада ава. Ада шегъердай алимдиз эверна, адав са вучтин ятІани кагъазар вахкана. Авадан адан чІехи буба ту-; ширни бес!

— ГъакІан рахунар я. Масанал гавран кІурт алайни? Алай. **Заз** чиз, гъадал темягъ фена, дуьшуьн хъайи са мердимазарди авур къаст я. Ада кІурт хутІунун тІала'бна. Масаназ къимиш ' атанач. Эвездай гапурдин тияди гъик! кІвалахдатІа чирна.

— Вид зарафат я.

— Мусни туш. Гъакъикъатда ягъунар-къиникъар гъвечІет багънаяр аваз жедай шейэр я, инсанри абуруз еке себебар жа-гъурда.

... Дагълара нянин аяз къати жезвай вахтунда Челеба Бег-диз телефондай хабар гана: вич чІехи меркездай хтанва. Ви къвалав исятда къведани, сабур ийидани?

— Гъелбетда, исятда.

Идарадилай Бегован кІвалел гъвечТи мензил авай, вини къил **са** вере къван. Челебни фад къекъведай кас тир. ЯцІу живедин

къат кІвачерик квайтІани ва вични гагъ-гагъ адан гѣмбарра гѣатиз акѣатзавайтІани, фад атана агакѣна. Гѣатта Бегова кѣейд авуна:

— Вун давай атанани?

— Лувар квайди чилѣйни фад кѣведачни, чІехи стха? Челебан чупур чин Беговаз алапат акуна^ Вилерални галат-навай гѣал алай. Чебни яру хѣанвай. Касдиз яргѣал меркездай хѣуѣтІуѣн вахтунда хкведаѣ рекѣе тадияр гзаф ганай. Кѣлен шегѣердаѣ Рагѣлах шегѣердизни хтун хѣуѣтІуѣн вахтунда асант кІвалах тушир.

— Хвашгелди, Челеб. Ацукѣ. Назлуди исѣтда чай-май гѣида, ичзкѣни. **Ваз** мекѣи хѣанваз аквада.

— Кѣуѣд тушни, мекѣини жеда ман.

Стхаяр тир кѣве бубадин рухваяр, яру-цІару матакар кІа-ник кутуна, еке чІагаѣ халичадал, Кѣзибеган шикилдин кІаник ацукѣна. Челеба гѣеле аяз кумай, яр акѣатнавай гѣили гѣил тІушунна, кѣве гѣилни ченедал, хѣуѣкѣверал, хкисай пелел эл-кѣуврна. Бедендал са жѣзѣи чимивал хтана.

КІуфук мили гѣал кваз Назлу атана, ада вичин адетдин ди-рибаш гѣерекатрал халичадал кѣерехар кѣацу, кѣен хѣипи суф-ра экІяна. Анжах са келима ада сивѣѣ назик ванцел акѣудна:

— Вун хвашгелди, стха,

— Сагѣрай, вах.

Суфрадал дал-бадал недаѣ-хѣвадаѣ затІар атана. Чем, бугѣ алахѣзавай як, ясѣтІа, кѣѣймах, ниси, фу, шекер. Амма я Бег-ди, я Челеба фу-зат! нез майилнач. Сѣфтедаѣ кар авуна кІан-завай, ахпа руфунин кѣѣйгѣу чІугуна. Карни ам тир хѣи, Са-легѣан маджаладин вилик пад кѣун лазим тир. Дуѣз лагѣѣйтІа, Султанбегди, мажѣала кІелайдалаѣ гуѣгѣуѣнѣиз гзаф кѣарсат-мяш хѣанайтІани, са гѣал цІай-гум элекѣѣйла, фикирнай: Салегѣ вичин мажѣалани галаз кѣираѣ. Ам Назлу тадиз Салегѣан кѣи-лив Кѣлен шегѣердиз ракѣурунал пашманни хѣанай. Аллагѣ-диз шукур, Салегѣ кІвале, шегѣерда авачир. Ам, Марвара хабар гѣѣивал, чІехи меркездиз, анайни Болгарѣядиз фенвай. Амма ахвар текѣвезвай са ѣѣѣѣѣ Бегдин кѣил задан фикирри кѣу-на. Ингѣе, Салегѣан мажѣала чап авунвай ктаб ва я журнал Рагѣлах миллетрин хуѣрериз хтанва. Кѣзибег бубадикаѣ мах-лукѣдиз негѣил хѣанва. Жемѣтди адан тІ.вар жакѣвазва. Шуму-дан сивѣиз тІапІар яда? Вичихѣни дустарни ава, душманарни. Дустар инанмиш тахѣѣйтІани, душманри шадвилер ѣѣѣѣѣ. Ви-чикни ленгер кутазва.

Ваѣ, ваѣ! Саймазвал гѣѣѣѣѣ вѣже кѣведач. Инѣиз килигна, ма-са чара авачир — вири кѣуватар эѣѣѣѣѣ, Салегѣан мажѣаладин вилик пад кѣуна кІандаѣ.

Акѣуллу са касдал месѣѣт гѣѣѣѣѣ, ада лагѣанай: тарихдин

рекция макъала тушни? Ам я газетда, я журналда, я кIваГал-да чая ийидай шей я. Тарихдин журналарни уьлкведа инсан-дин гьилел алай тупГарилай тIимил я. Вач, чира, вилик пад атIутI.

Султанбега журнала? чап ийизвай чIехи меркездиз, жаваб-дар кIвалах я лагъана, Челеб ракъурна. Ингъе ам хтанва. Сиф-те яз Султанбегдиз ада вич фейи-тефей чкайрикай хабар гузва.

— Ав, ав. Бег стха, макъала «Инкъилабдин тарих» тIвар алай журналдиз ракъурнава.

— Дуъз лагъ, ваз ви вилерал акунан?

— Вун акъван мукъаят хъанва хьи, захъни инанмиш хъжез-мач.— Челебан ванцик серинвал акатна. Касди са гужунал Са-легъан макъала авай чка чирнава, Султанбег шаклу я.

— Зи чкдал вун алайтIа, вунни шаклу жедай. Хъел къве-мир, Челеб. Вуна макъала кIел-затI авунан?

— Вуна заз къалурай затI я. Журналдин къуллугъчиди зун Салегъ яз...

— Душмандин тIвар хъайитIани къамир.

— Къазвач.

— Ахпа?

— Ада лагъана: макъала бегенмиш хъанва. Вуна хъсан кхъенва. Гила чна са алимдал ракъурда. Къуй ада къимет гу-рай. Заз жув Сале... адай ,гуз кIан хъана...

— Эй, вунни затI туш. Гъилиз къевезвай къвед ахъайна. д

— АкI туш ман. Къуллугъчиди зун макъаладин неси ту-ширди къатIана. Са-къве келима сивяй акатнамазди...

— Гъи алимдал ракъурдатIа чирначни?

— Гъеле ваъ. Ам чир жедай кIвалах я. Лап важиблуди ам я хьи, макъала гъеле журналди чапнавач. Ам алай чка чида. Гила маса серенжемар акунан кIанда.

— Мад вучин, Челеб? Вун мад сефер меркездиз хъфена кIанда.

— Вуч гаф ава, чIехи стха? Ам завай. КIантIа, виш сефер къвечни. Ви эмир зи къин я.

— Акъваз. Са кар ава. Журналдин къуллугъчиди суракъ авуначни: ваз вуч кIанзава? Иллаки макъала вид туширди чир хъайила.

— За лагъана эхир: зун Рагълах вилайатдин милли тарих-дин идарадай я. Ина чи алимрин макъалаяр ава. Зал абур гъи гьалда аватIа чирун тапшурмишнава. За са дишегълидиз икI лагъана. Ада зун макъалайрин ери-бине чидай итимдин къвалав ракъурна. Масадбурун макъалаярни авай. Заз чиз, шак атай затI авач, стха.

— Вуна...

— А, багъишламиша. Са кардикай за мадни хабар къунай.

Макъалаяр мус чап авун мумкин **я?** Къуллугъчиди лагъана:

гъеле фад я. Журнал йиса къуд сефер чап ийизва. Куь идарадин макъалаяр... Гафун къат! туна, ам са ктабда къекъвена... Ахпа лагъана... Ингъе сад-зур йисалай хъиз, амайбур къведай йисуз чап ийида. Шак къемир. Амма журнал къелечди я. Макъалаяр гзаф ава.

Султанбег са къадар сакит хъана. Гъи'лин-кIвачин дамаррай тIарам гъал акъатна. РикТел суфрадаллай няметар атана.

— Де ша, вилик хъухъ.

— Зун гъакТни вилик ква.

Султанбег кТвачер кТаник кутуна ацукъна. Лаваш фу къве гъилел къуна, чин чиниз яна, къатIна, Челебан вилик къацу-хъипи суфрадал вегъена. Курунай кIараб квай ягълу якIун тике къачуна, ам нез башламишна. Малдин як тиртIани, Назлуди иердиз рганвай. Як сиве цIразвай. Ада иллаки серкин къилерихъ галаз дад гузвай. ЯкIа виче акIурнавай серкерилай гъейри таза серкерни суфрадал алай. Винелай хъуьруьнар алудна, Бегди сифте сад, мад сад сивиз вегъена. Хабарни хъанач, налугъуди» газар я.

Челебани серкин са къил къачуна, сиве туна, куз эгечIайла пIуззарар чукъвена, вилерал стIал атана.

— 0-оф... Вуна, чIехи стха, серг гъик! незва? Кузвачни?

— Курай ман. Серг квай итимдиз адакай хабар жеч хъи. Вун бубад стхади назикдиз вердишарна. Аяларни гъак! верди-шарзава.

Султанбег, къил хкажна, бубадин суьретдиз килигна. Челе-ба адан ният къатIана.

— Зун дидедал атана, ваз чида. Вун бубадал. Къазибег буба викТегъ кас тир. Ви рикIел аламани? Чи сифте цIуд яшар хъайила, ада няниз хуьруьн къилихъ галай сурарал тухванай гъа. Чун, вад тирни, ругуд тирни, гадаяр авай. Къазибег бубади чаз чан къвен хъийидай мейитрикай ихтилат авуна. Къе хъиз ри-кIел алама. Варз алай йиф тир, амма мекъидай. Гъетер цаварал хъчIенвай. СтIур дагъдин гирведай аждагъанар хъиз чIулав ци-фер ахмиш жезвай. Ахпа чун, хпен кIуртар алаз сурарин арай-ра чилел къаткана. Ахвар гъинвайд тир? РикIи пахъа-пахъ ийизвай. Заз ам акъатиз 'кичIезвай. Завай са декъикъадани ахвариз хъаначир. Ахвар гъинвайди я. Катиз кIанзавай. Амма Къзи-бег буба гуьзчи тир. Гъа икI пакама ахъа жедалди сурара амукънай.

— Заз къайгъу авай кIвалахар туш. Бубади гатана, садра зун кIваляй катайла, сурарал фена, гъана, мейитрин винел кса-на. Ви рикIел алама жеди?

— Аламукъдачни бес! Зи бубани къурхудикай хаКарсуз кас тир. Зун бубадал атанач. За исятдани гъайиф чIугвазва, Бег.

Итимар и ихтилатдик квай вахтунда рак гатана, кТвализ Яру-Няметни Мифтягъ гъахъна.

— Бег стха, вуна «ша» лагъанай.

— Ракларал акъвазмир. Инихъ ша, гадаяр,— эмир гана Сул-танбегди.

Шалубриз асклан, туькме, чин гумрагъ Няметан патав буй-диз къакъан, вилера рагъул цин ранг авай, хъуькъверик иви квачир Мифтягъ мегъуьн тарцин патав гвай къавах хъиз аква-дай. Нямет адалай мецелни дилавар тир, нефсни екеди авай, ам-ма Мифтягъ амалдар тир.

— Ша, ацукъ. Руфуна фу тахъанмаз къилиз акъуллу фики-рарни къвеч. На вуч лутъуда, Мифтягъ?

Нямет Мифтягъалай вилик акатна. Ам яклар гзаф алай къе-рехдивай суфрадив ацукъна.

— Я аллагъ, берекатар мадни гурай.— Ивидин дамарар ак-вазвай вилер виниз хкажна, вил Къазибеган суьретдал вегъена. Къве гъил къве метъез яна. Мифтягъ гъеле суфрадив мукъва хъанвачир — Нямета яклун еке тике, сив ацурна, жакъваз баш-ламишна. Бег гъилевай лаваш суфрадал хъивегъна, стхадихъ элкъвена:

— За, Челеб, Няметал тапшурмишай кар авай. Къуй раху-Д рай. Чи ихтилат ахпа хъийин. Я Нямета Бегди вич диндирмишун чѐм хъиз къабулна.

— За, чѐхи стха, вуна лагъай...

— За ваз лагъай затѐни авач, Нямет. Ви рикГелай фен^ жеди...

— Валлагъ, дуьз я, багъишламиша, чѐхи стха. Вуна лагъай затѐ авач. За арзе кхъена. Дуьз чѐхи меркездиз ракъурна. Кѐва^ лахдал къабул тийиз, Гъамида зи чан акъудна. Къуд вацра зун куьчейра гъатна. Къуд вацра мажибдивай хъана. За арзада кхъена: ви, чѐхи стха, вун сагърай, буйругъ аваз-аваз, Гъамида зун кѐвалахдив агуднач. Себѐб? Себѐб, гъелбетда, вич вичиз ма-лум я. Гъамидаз даш-баш клан хъана. За гъинай гуда?..

И гафар лугъудайла Яру Нямета Челебал вил вегъена, амма Челеба адан гафар вичин бейнидив агуднач.

— Зун Яру Нямет туш, за Гъамидаз гъич чет кепекни элив-рич. Адаз завай даш-баш клан хъана — за адавай, чѐхи стха, вун сагъ хъуй, къуд вацран мажибни къахчуда. Гъел... Гъелбетда, чѐхи стха, ви изин хъайитѐа...

Яру Нямет кисна. Лавашдин яргъи шуькТуь зул элкъуьрна, адакай кѐватѐ авуна, ам сивиз чуькъвена.

Сив буш хъхъайла, мад лагъана:

— За, чѐхи стха, вуна ла... За лагъай. Са чѐлалди, ядигар-ханадиз цѐай ягъунин тарихни чирна. Гъамни Гъамидан къелет я. Вири жемьтди тестикъ ийизва.

Бег кІвачел къарагъна, са геренда тІал гъатай мет, гъил •шигна, инихъ-анихъ юзурна, Ягълудин цІара,І атанвай пІузар-рилай лацу ипекдин яйлух элкьюрна.

— Куън ацукъ, фу-зат! неъ. Челеб, ички цуз тІун. Мифтягъ вил гуз килисгзава.— Ахпа Няметахъ элкъвена, адаз Бегди лагъана:

— Ша, яру кас, ина са сандух ава, заланди я, маса чкадал хкана кІанда.

Челебни, Мифтягъни кІвачел акъалтна.

— Чнани куъмекични...

— Вирида ийидай кТвалах авач. Куъне... — Бегди гъил суфрадал туыпарна.

Нямет гуъгъуън.аваз дередин къацу перемни мичІи вили шалвар алаз Бег, хунча ракІар ахъайна, къвалав гвай кТвализ фена. Им Няметаз чидай кІвал тир. Къуд цла ктабар патал къе-фесар тунвай, абурни яцІу-шувкІуъ, гъяркъуъ-дар ктабрив ацІан-вай, чІагай къир куърснавай дакІардин вилик цІалцІам стол квай, адан са падни ктабри къунвай. Инани столдин къилихъ Къазибегдин, адан папан, яни Бегдин дидедин ва пуд хци са-нал янавай шикалар галай.

Бегди Няметаз маса кТвализ акъудна кІанзавай я сандух къалурнач, ам авайди тушир, я адаз, ацукъдай чкаяр аваз, ацукъун теклифнач. КТвалин юкъвал кІвачин къилел, вуч хабар ятІа течизвай Няметан пенжекдин хев къуна, виняй агъуз ки-лигиз Бегди лагъана:

— Сад лагъайди, арза чІехи меркездилай гъейри силисхана-дизни ракъура. Суд авун тІалаба. Даш-баш Гъамида тТалабна лугъун тІимил я. Къачуна лагъана кхихъ. Еке пул. Жувни ке-виз акъваз.

— Башуъсте, чІехи стха.

— Къвед лагъайди, Гъамид миллетчи яз къалура.

— Башуъсте, чІехи стха!

— Мадни сад. Жемятар адан чиниз акъуд. Гъамид — муъ-ракъиви, куън — варакъар. Килиг садра: муъракъарин емиш-лухда жемятдин къазанжияр куъ къазанжийрилай хейлин еке я. Чилер, багълар къачуртІа, куъбур лап са дережадин артух я. Куън бувркьюъ яни? Варакъарин жемятдиз вилер авачни? Авач-тІа, вун хътин эркекар авачни? Суракъа, чира, жемят хкаж. Мадни килиг, гараждин къил Гъамидаз нив вугуз кІанзавай? Вичин хуърйяй садав. Зун тахъанайтІа, за вун илнт! тавунайтІа, Гъамида гъадаз чка ийидай. Акунани — Гъамидаз вичин миллетдин гъиссни ава, къайгъуни. Вун, куън, варакъар, семеяр хъиз ацукъ-мир.

— Ви буйругъ, чІехи стха...

— За са буйругъни гуэвач, яру кас. Са буйругъни... За анжах

ви, куь вилер ахъайзава. Гъалибан ядигарханадиз янавай цай-ни Гъамидал илитI. Газетдани кхъенвани? Жемьтдини лугъуз-вани?

— Чехи стха, вуч авуна кIандатIа, лагъ. За чанни эцигда. Гъамид зи ивидин душман я. Ада ат-Гай къван зи ахварар! Ибур за яшинда рикТелай алудич! Валлагъ, алудич, биллагъ!

— Им башкъа ихтилат я.

Бегни Нямет мугъманар авай тавдиз хтана. Къведан вилер-ни сифтени-сифте цлакай куърснавай Къазибегдин суьретдал туьш хъана. Ам абуруз рази **яз** килигна.

Яру Няметан къаст бул-буллух няметар алай суфрадихъ ацухъ хъувун тир. Гъатта адан къерехдивни атана, агъуз жез-вай, и арада Бегди ченедилай гъил элкъуьри.з лагъана:

— Няметаз хъфиз кIанзава.

Агъуз жезвай Нямет винел чIугуна. Матакрал ацукънавай Челебакни Мифгягъак, Бегдик вичикни хъуьруьн акатна.

— Валлагъ, вил галамаз хъфизва,— Нямета уфт ала-дарна.— Амма бей-чара кIвалахар ава. Де, куьн сагърай.

Нямета вичин къулухъай ракни агалайла, къве хъвехъни. цегъери къацIар-къацIар авунвай Челеба кьейдна:

— Нямет тух тахъанмаз хъфена, йифди ахварич!

— Ийида,— лагъана Мифтягъа, вични хъфиз кIгвачин жез» И арада Яру Нямета ракIарилай мад вичин кьил къалурна.

— Чехи стха,— лагъана, ада Бегдиз къецел экъечIун патал вилералди ишара авуна. Дегълиздай абур къведни агъа мерте-бадиз физвай гуларин кьилел атана. Инални акъвазнач. Яргъи шуькГуь рекъеган вегъенвай гуларай агъуз эвичIна. Бегди куь-кIуьрагдал тIуб гьалчнач.

Масадаз ван хъун герек тушир сир хъиз, яваш вавцел, гъатта сивел капаш эцигна Нямета Бегдиз хабар гана:

— Заз са кар чир хъанва. Мифтягъакай. Лугъудани?

— Ялдай итим бубадиз килигдач.

— **Са** вацран хъиз вилик хъайи кIвалах я. Няниз, лап мичIи хъайи вахтунда зун кьилин дарман кIанз дарманханадиз фен-вай. Еке саврух авай вахт тир. Заз ана Мифтягъ акуна. Вични теспача гьалда. Дарманар маса гузвай чкада. Гъамидан паб *вуч я*, Селвана, гъамни авай. Абур къведни са нихъ галаз ятIани тилифундай рахана...

— Ахпа,— Бегди тади кутуна.

— Ахпа абур къведни къулухъ галай кIвализ хъфена. Ракни агална. А, рикТелай фена. Тилифундихъ атай вахтунда за Мифтягъаз салам гана, амма ада зун саймишни авунач. Заз адан вилер са жуьре акуна. Гатфарихъ кацин вилер жеда гъа, гъахъ-тин цIарцI алай.

— Ахпа...

— Абуру кьенез хъфена, зун, дарман къачуна, къецел экъеч!-на. Саврух екезмай. Майдандал тунвай машиндиз худ гана, эк-вер куькьурна, хуьруьз хъфиз кIанзавай. Хъанач. Къалин жив цава къугъвазвай. Вилик пад лацу пал тир. Чархалай аватун... Зунни паб-аялар авайди... Акъвазна. Къуй, лагъана за, саврух буш хъурай. **Зи** умуд кьилиз акъатна. Зур сятдила хъиз саврух дерадай виниз квахъна. Чилел пурпу жив ацукънавай, ацIай варзни цавун аршда авай, юкьуз хъиз экуь тир. Яргъалай заз Мифтягъ акуна. Ам алакъадин идарадай майдандин пиплел атана. Вични мукъвал-мукъвал дарманханадихъ эл.къвез килигза-вай. Ам машинда ацукъна. Ракни къеняй агална. Машиндин эквер куькIвена. Туьхвена. Мад гъа икI са шумуд сефер. За гъе-ле шак авур кар авачир.

Гурадин кьилел экв малум хъана. Челеба, инихъ-анихъ вил экъурна, агъа мертебадай Няметан ван атанваз, эверна:

— Бег стха. Бег стха. Ваз тилифундихъай эверзава. Чехи меркездай я. Вуч жаваб гуда?

— Къвезва, Челеб. Ахпа, Нямет, жуван ихтилат хъия. На-гагъ таб-гьилле туштIа...

Яру Нямет хъфена, Бег, дагъдин мирг хъиз, яшар хъанвай-тIани, къезилдиз гурадай виниз зверна, тавдиз хтана, ам инай къвалав гвай вичин кабинетдиз къвезвай рекъе, ада матакдал ацукънавай Мифтягъал пичIи вил вегъена. «А, гъарамзада, заз чуьсьни ийизвач гъа!»

Зенгнавайди министр тир. Ада шад хабар гана. Бичи гъу-куматдиз Бег «Зегъметдин Игит»тIвар гун патал теклифнава. Телефондай лугъудач, теклиф хушдиз къабулнава. Бегдилай гъукуматда гзаф рази я. Гъам багълари гузвай бегъерриз, гъамни Бегди яратмишнавай цIийи ичериз килигин. Исятда вуч авуна кIанда? Сад лагъайди, и мукъвара чIехи меркездин газетрай мухбирар къведа. Кинодин оператор са ва.цралай хъиз пайда жада., Абуруз трестдин агалкъунар къалура. Иллаки жуван цIийи ичер. Къвед лагъайди, жуван уьмуьрдин рекъикай, кIе-лунрикай, кIвалахрикай тамам малуматар гъазур ая. Пуд лагъайди, сечме авунвай къазибегер, пайгъамбарбегер, султанбе-гер гъар жуьредикай са ишик! ичер са кас галаз ракъура. Гъу-куматдин са директин хъиз свае гъизва. Къуй вичин вилерал акурай, дадмишрай. Агъзур сефер гуьзелдикай ван жадайдалай садра ам акун хъсан я. Къуд лагъайди, виликан месэла мад хкаж жезва. Министрдин са вичин ваъ, гъукуматдин директин къаотни Бег чIехи меркездиз хкун я. Хъша, гъуьясетар авун герек туш. Вири уьлкведин багъларин кьилин агрономвал еке къуллугъ я. Са вахтунда белки мадни хкаж жада. Ва, эхирни, мухбирар, кинодин къуллугъчиар атана хъфей вахтунда жув-ни ша. Мад хариж уьлкведиз фидай рехъ акъатзава. Къведни

санал фин. Соломеядизни къвез кІанзава. Ада ваз саламар
ракъурзава.

Гуьгуьлар ачух яз Бег мугьманар авай тавдиз хтана. Адан гьар са якІук шад-хурамвал акатна.
Гагь эрчи, гагь чапла гьил спелрал элкъвена. Вилер айнадин кьулухъай вичиз килигзавай,
бубадин вилерал туьш хъана.

Министрди гайи хабарри Салегъани Гъамида вичин аксина тухузвай гьерекатар кьулухъ
акъудна. Чпиз фитнеяр ийиз-ацукърай! Ни гзаф кьел неда, гъада гзаф ядни хъвада. Вири гьерекатар,
ажугъар пехилвилай я. Ме-ктеб са йисуз куьтягънатІа-ни, Бег зарбдиз уьмуьрдин дагъдин
кукІушрив агакьна, Салегъ. кьирай, кьиф хьиз, иски чарарик кьекъвез, абурукай вичин фу
жагъурзава. Авай пеше вуч тир: флан кас инкџилабдин вах-тунда са дагъдай маса дагъдиз фенай,
флан кас тама чуьнуьх хъанай, флан касди дяведикай кьил баштан авунай. Тфу!

Къзибег бубадикай Салегъа кьалп макъала кхъена — гила чун килигда, адавай макъала чап ийиз
жедани! Зун Къзибег-дин неве туш жал. Макъала — макъала я, гьич са царни чаи ийиз жеч. Жеч
ваъ, ийиз тадач. Ахпа чакай вуж кьуватлу ятІа чир хуьрай. И дуьнья, Салегъ, туьретмиш хъайидалай
инихъ, вуж:

гужлу ятІа, гъаданди я. Вуна, бубад хва, гъахъ-махъ лугъузва-ни? Гъар инсандиз вичин гъахъ ава.

Ингье кьуьрни жанавур. Жанавурдиз гишин я, адаз аллагъди яни, тТебиатди яни, маса ем ганвач.

Анжах вичелай кьуватсузбурун як. Жанавур квел:
тахсирлу я. Я аслан, я пеленг адавай кьаз жедач. Абур вичелай кьуватлу я. Кьуьр вуч патал
туьретмиш хъанва? Жанавурди тІуьн патал. Сад авачиз масад яшамиш жедач. Гила гъахъ нив гва?
Кьуьр тІуьна яшамиш жезвай, кьуьр тТурла кьуватар кьезвай жанавурдив гвани, тахъайтІа, вич
паран-ларан ийиз- Ј вай вахтунда тІа жезвай кьуьрев гвани? Гьелбетда, кьведавни? | Агъ, бубад хва
Салегъ, вахъ кьуьрехъ кьванни акьул авачни?! | Ваз чидачни—эхир кьилий кьуват гъалиб жедайди!?
ЧидайтІа, | вун зи бубадинни, зинни геле кьекъведачир. Мад вучин. Вас | акьул авач кьван, ам за ваз
гуда. За вун лазим чкадал ацу- | кьарда.-

Бегди Мифтягъаз, сивик хъвер кваз, лагъана:

— Давамар ая, Мифтягъ. Ам гъавурда гъатнач.

— Вуч, чІехи стха?

— Гъа азни ваз чидайди...

Челеба кьил хкажна, ам Бегдизни Мифтягъаз килигна, вуч хабар ятІа, чириз кІан хъана, ада
гъатта су ал вугун патал сивни ахъайна, пІипІ хкатнавай сасни кьалурна, амма Бегди кІвенкІ атІана.

— Ам, Челеб, зинни Мифтягъан сир я.

ш т?

— Нагагь кьведаз чидатГа, пуд лагъайдазни чир жеда,— хъвер ийиз Челеба жаваб гана.— За тади ийизвач.

— Вунни гъахъ я. И дуьньяда вири гъахъунихъ къекъвезва. Садазни жагъизвач. Мифтягъа разивилелди кьил агъузна, амма ам гъавурда гъатнач. Вуч давам авун лазим я, вучтин сир я? Адан рикел эвелни-эвел Гъамидакайни Салегъакай газетдиз ра-къурай макъалаяр хтана. Макъала газетдиз чап авунихъ умуд-навачир. Амма ракъурай са гъафтедила, ам еке гъарфарал кватна, лап виле акъадай чкадал басма авунвай. Салегъакай кхъей макъалани гъа икI хъанай. Дяведин вахтунда Салегъал хер хъанайни, хъаначирни, ада вичи вич янайни, душмандихер авунайни — низ чидай сирер я? Салегъ къеци ийиз дяведай хтун авуна. Гъамни, дуьз лагъайтIа, гъакъикъатдани ам къе'ци тир-ди нивай тестикъ ийиз жеда? Белки вич инсанрин вилериз тIуб гун патал гъак! къекъвезва...

— Мифтягъ, гила хъаитГани лутъун: види гъурчехъанвал хъанач. Къапа-къап гъалтай севни къенач. Килиг, силисчи адан геле гъатнава.

— ЧТехи стха, ам ракъара гъатдач. Вични... Мифтягъа гъил хкажна, гъурчехъан яргъал чкайриз хъфей-вилини ишара авуна.

— Муькуь кIвалах, чIехи стха, зурбазнава. Масан ягъай чка-дай ам дуьз Риракъарихъ уьтмиш хъана. КIвачерикни ивидин гелер кваз. Ана гъулгъула гъатнава. КIуьракъарни риракъар сад садал элкьенва.

— Ваъ, я кас.

— Валлагъ-биллагъ, чIехи стха! Заз хабар хъана: Масанан тарсариз са пай аялар хквезвач. Иллаки Риракъара мирес-варис авайбур. Са хзанда гъуьлуьз гузвай рушни элкьурнава. Гъида гъадаз, гъада гъидаз ажугъар квай кагъазарни ракъурнава.

— Де килиг, ам ви пеше я. Пул лазим ятIа, лагъ...

Ихтилат ийизваз, Бегди столдин пипел алай кагъазар къай-дадиз хкана. Абур сад садан винел кIватI хъууна. Эхиримжиди Салегъан макъала авай конверт хъана.

Ацукънавай чкадила Мифтягъаз ам акуна. Адан мецел ата-наъ «Бег стха, Салегъан макъала вал ракъурайди зун я». Амма и фикир адан кьиле амай. Бег кьулухъ элкьведай вахтундакон-вертдихъ гъил галукъна, ам халичадал, Мифтягъан вилик ават-на. Мифтягъ тепилмиш хъана. Бегди адан вилик пад атIана. Ада неинки конвертдин иесивал хъууна, гъакIни тадиз адан кхъинар авунвай пад кIаник элкьурна. Мифтягъа къатIана:

Бегдиз адан винел вуч кхъенватIа виучз акуна кIанзавач. Бей-нивандиз чидачир хьи, макъала ракъурайди Мифтягъ я, кон^ вертдал авунвай кхъинарни Мифтягъанбур я.

Вичин гъилияй Бегова конверт яна акъудай жуьре акурла,

Мифтягъак къурху акатна. Ада фикирна: яраб Бегдиз Салегъац макъала гъакъикъатда за ракъурайди чир хъайитГа, ада вуч ийида? Къазибег бубади инкъилабдин аксина чГугур женг аш-¹ кара хъун Беговавай эхиз жеда жал? Ада, валлагъ, ахътин ка< *фейи падни чир тежедай жуьре дуьньядилай квадарда.

Мифтягъан къилиз акси хиялни атана. Белки жува и макъала Салегъавай къачуна, Беговал рахкурайди я лагъана хиве къуртГа, Бег вичелай мадни гзаф рази жеда? Вични гъаклан разивал жеяачир. Вичиз еке гилир къведай разивал!

Лугъудани — лугъудачни? Ша, лугъун, хиве къан! Ой, аллагъ, ¹ хупI четян кIвалах тушни? Ажугъ атайтIа вучда? Ахпа гъиниз фида, нивай чара акваэ жеда? Ваъ, ваъ. Вични инал, Челеб алай чкадал, сир ашкара авун лап еке къаммазвал жеда, Валлагъ,, гъа инал къве стхадини бамишарна, жендекни са харал чувал-диз чуькъвена, хуьруьн къерехдиз тухвана, дагъардиз гадарда.

Мифтягъан дин-иман фена. Жендекдик къайи зурз акатна. Жув жувал ихтибар тежезвай дуьньяда масадал жув ихтибар жедан? Ваъ, Мидтягъ, ахътин ахмакъвилив эгечIмир. Мукъаят хъухъ, гада. Гъич къил квадармир!

Са къурху мадни авай. Конвертдал авунвай кхъинар вичин-ибур тирди Беговаз ашкара хъайитIа вучда? Емишлухда бухгалтер яз, вичи трестдиз жуван гъилел кхей гзаф кагъазар ракъур-най эхир! Жуван хатIни къетIенди я. Гъарфар тик къакъан, кIва-чер яргъи. Лап чIгагай нехишар хътин. Гъеле мектебда кТелдай вахтунда муаллимри адан хатIарин тариф ийидай. Вичив цлан газетдин макъалаяр кхъиз тадай. Дуьз лагъайтIа, а вахтарилай инихъ хатI са къадар дегеш хъанва, амма икI ятIани, ам гуьр-чег кIалубра ама.

Айгъана Бегова конвертдал авунвай кхъинрин хатIуниз фи-кир гана, ам Салегъанди туширди чир хъана, ахпа адан иесидихъ къекъез, ам вич тирди чир хъайитIа, ахпа яраб вуч арадал къведатIа? Бегова ам гъик! къабудатIа? Лугъун хъи, адаз хъел атанач. Ам гуя шад хъана. Мифтягъа вичиз авур вафалувал къа-лурна. Бес эверна хабар къадачирни:

— Мифтягъ, им вуч кар я? Ваз и макъала гъинай атайди **я**? Ам вуна зи гъиле вугун тавуна, алакъайрин идарадай вучи ракъурнава? Я мердимазардин хва, ам чара касдин гъиле гъат-дачирни? Алакъайрин идарадин къуллугъчийрин къула гъарам-задаяр тIимил авани? Садан рикIел атана, конверт пад авуна, макъала кIелна, зал рахкурни тавуна, вичиз тунайтIа, вучдай? Гъа мердимазарди жемятдин арада Къазибег бубадикай нагъи-лар чIукIурдачирни? Имни хъурай гъа, вуна закай жув вучи» чуьнуьхзавайди я? Зал ихтибар ийизвачни? Зал, Беговал? Сул-т танбегдал? Къазибегдин хцел ва неведаль? Огъо — яда, вун лап еке затI я хъи!

Ихътин фикирар ийиз, Мифтягъа вичин къилик тІал кутуна. Салегъа вичив макъала кІелиз тунани — кІела ман. КІелна вах-це. Лагъ: чухсагъул, вуна, Салегъ стха, зи вилер ахъайна. Я лагъ ман: заз чидайди чуртинин кІарабар инихъ-анихъ ви-гъин я. Тарих-марих зи пеше туш.

Мад вучин, хъайиди хъана. Идалай къулухъ акъуллу жеда.

Амма рикІ маса жуьредани рахазвай. РикІи лугъузвай: Мифтягъ, Салегъан макъала вуна рахкурайди тирди Беговаз ашкара я. Тадиз са кІусни гиман квачиз жув малум ая. Исятда лагъ. Гъич кІусни энгел мийир. Беговаз вакай хъел къведа лугъузва-ни вуна? Ваъ, я стха,ваз Бегов чидачни? Бегов тахъуй, вун хъуй. Ви къилел садаз хасаратвал гъиз кІанзава лагъана, ваз фад амаз хабар гайила, вун а касдилай рази жедан, нарази? Заз чиз — рази. Разивал анихъ амуькрай. Вуна адаз еке гъурметар ийида. Вуна ам стхадай къада.

Бес Беговани гъа икІ ийидачни? Адан къеневайдини ин сан-дин рикІ тушни? Вични икъван вичин бубадал рикІ алай, адал дамах йизвай касдин?

Мадни са кар авай. Селванадин месэла. Гъамидан рикІ акъу-дун патал, ам жемятрин вилера зайи авун патал, Бегдин тапшу-ругъдал, вич адан гуьгъуьна гъатнавай. Бегдин тапшуругъ, адан буйругъ вичиз къин тир. Бегди «йикъ» лагъайтІа, Мифтягъ рекъи. дай. Амуькна Гъамидан папаз жунгаввал авун. Амма Север булахдин къвалав гуж гъалиб авуна, вичин къаст къилиз акъуд-найтІани, Мифтягъаз ам ашкара ийиз кІан хъанач. Къили лугъузвай: Мифтягъ, баркалла, вун зркек я, Бегдин тапшуругъни тамамарна, жувазни ширин дадар акуна. Амма рикІ, вуч ятІани, "наразиавай. Селванадин тІвар чІуру патахъай инсанриз, гъатга Бегдизни кваз малум хъунал. Вучиз ятІа, Мифтягъаз вичизни чидачир. Гъеле вичин къилни акъат тийиз, касди мукъвал-мукъвал Селванадикай фикир ийизвай. Гагъ-гагъ йифера ахва-рикай айих хъайи вахтундани ам рикІе жедай. Сад ава гъакІа дишегълидихъ вил хъун. Гъикъван лагъайтІани, Мифтягъ жегъил итим тир, па'бни кечмиш хъана къве йисалайни алатнавай. И гъалда дишегълидихъ тамарзу хъун я айиб тушир, я гунагъ. Амма вуч ятІани, къвердавай Селванадихъ адан вил Бегдин тапшуругъ тамамарун патал жезвачир. Вичиз ам хуш тир. Белки гъа иниз килигна, адаз вичинни Селванадин араяр инсанриз ашкара хъана кІанзавачир. Иниз килигна, вичин къаст къилиз акъуднайтІани, Бегди суракъ авурла, ада хиве къуначир.

Мифтягъаз чизвай, Бегди жаваб гуьзетзава. ГъакІан гафарал-ди ваъ. Краралди. Шегъерда, хуьрера ван гъатуналди. Къуй Гъа-мидаз гагъ са патай, гагъ муькуь патай вичин папан геле жунгав авайди малум хъурай. Гъикъван гзаф адан япар ихътин ванери, кІашари, далдамдин хъурхъ хъиз, гатаз хъайитІа, ам гъакъван

къапарайни акъатдай. Адаз фир-тефир чка амукъдачир. Гъан, Гъамид, гила ви гуьгъуьлар гъик! я? Мад вуна, бубад хва, шин-дакъар хъийидани, тахъайтIа вун, жемятри вил кутуна, Рагълах вилайтдилайни гъил къачуна, къил элкъвей са патахъ катдани?

Мифтягъа эхирни фикир авуна хъи, я вичинни Селванадин гъахъ-гъисайдикай Беговаз хабар гана кIанда, вични, лагъайвал, уьлкведа твадай гъарай-вургъайдал, я адаз эвез яз Беговаз хуш жедай са маса кIвалахна кIанда. Гъа икI ам мад вичи гъвечГи меркездай рахкурай Салегъан макъаладал хтана.

Лугъудани? Лугъудачни? Яраб, хуш хъана, Бегова вичиз бар-калла ийидатIа? Я, аксина яз, хъел атана, вичиз жаза гуда-тIа?

Ой, дуьнья, дуьнья! Ви зидвал вуч я? Ви гъар са суалдиз къве жаваб вучиз ава? Лацудаз ^лацуди я>>, чIулавдаз «чIулавди» ву-чиз лугъуз жедач? И гъахъни, нагъахъни нив гва? Вуж гъахъ хъурай, вужни нагъахъ?

...Сифтедай Мифтягъ, ахпа, са герендилай Челеб... «геж& хийир стха» лагъана хъфейдалай гуьгъуьниз, Бегов, тав кIвал туна, къвалав гвай кабинетдиз хтана. Экъ куькIуьрнач. Экъ авай кIвалаяй атайла, ина лап мичIи тир. Амма са арадилай кIвалик ишигъ акатна. Ам пердеяр куьрснавай дакIаррай къезвай. Вични вапран нурад тир.

Бег Челебал рази тир. Касди, чIехи меркездиз фена, Салегъаз: вичин макъала чап ийиз кIганзавай журнал жагъурна. Эвелни-эвел ам басмадай акъудиз туна кIандач. Иер хъана хъи, вахт ава. Серенжемар къабулдай мумкинвилер жеда. ГъвечГи къул-лугъчийрихъ галаз ара гатIумун серф туш. Рахунар-луькIуьнар» гзаф жеда. Герекзавайди кар я. Журналдин иеси акуна кIанда. Ада «ваъ» лагъайтIа, Салегъавай затIни ийиз жедач.

Экъ куькIуьр тавуна, Бегди, юкъуз хкана, столдин кIганик чилел эцигнавай мишин чемодан винел акъудна. Ам къве чIиб къван яргъи ва чIибни зур къван гъаркъуь тир. Къакъан-вални къуд тIуб къван жедай.

Вич хъуьтуьл ацукъагандал динж хъана, Бегова стулдин къи-лел вегъенвай пенжекдин къултухдай, гъил экъурна, куьлегар жагъурна. ГъвечТи и алатдал чемодандин къве тIапIарни ахъайна, къалпагъ виниз хкажна. Къве гъилни адан къене гъатна.. ЦIалцIам тир.

Пул! Чан пул! Тармачар. Сад. Къвед. Пуд. Вад. Ругуд. Ирид.. Муьжуьд. Шуьд.

Са-сад столдал эцигиз са къат куьтягъ хъана. КIаник мад са къат квай. Инани пулдин тармачар авай.

Винел къатуна къван. Чебни гъич ширни таханвай. Яни гъеле са касдин тIубни хкIун тавунвай.

Гъукуматдин хазинадай... Бегован хазинадиз^ Пул! Гъич кицIини недай затI туш. Адан нерик кутуртIани»

гъич нини чГугвач. Жанавурдив гице. Недач хьи гъайванди, не* дач.

Гъайванар тушни бес! Абуруз пулдин тЕам гъинай Чир хъурай? Вири тЕамар нагагъ аллагъди туьретмишнаватIа, са пул ада авурди туш. Аллагъ вич тЕбиатдикай туьретмиш жедай вахтунда алвер авачир, инсанри, барабар яз яшамыш жез, къе-нинди къе, пакаманди аллагъдивай хъурай лугъуз девирар кечир-мишцавай.

Чан пул! Вун туьретмишай касдиз аферин! Яраб пулдилай къуватлу шей дуьньядал алатIа? Гъич жеч! Ада инсандик еке къуватни, къудратни такъат кутада. Нагагъ жибинда кIуьд агъ-зур манат хъайитIа, жува жув итим хъыз гъисс ийида. Къанни цТуругуд агъзур хъайила, кIвачери мадни еке гъерекат къачуда, рикI гегъенш жеда. Пулдин къадар къуд, ругуд, кIуьд сефер мадни артух хъувуртIа, лувар акатда. Патарив гвай дагъларни жува туьретмишай хъыз гъиссда. Буьркьюъ кас къве ракъин ишигъдай къабулда. Къуьзекъаз таза таватни гъуьлуьз къведа.

Са^садбуру лугъуда хьи, пулдихъ вири маса къачуз жеда. Къуллугъарни. ТIварарни. КТвалер-йикъарни. Гуя анжах сагъ-вал маса къачуз жедач. Жеда, жеда. Пул гайи вахтунда вун лап ариф жерягърин гъиле гъатда, абуру мейитдикни чан кутада.

Ихътин фикирар ийиз, рикIе пулди кутунвай еке руьгъ аваз» Бег пулдин къундахрихъ галаз къугъвана. Запундин кIгалубар хътин къундахар сад садан винел эцигна. Амма абурун къадар гзаф жердавай, абурукай туькIуьрнавай дестек гъал-гъалдал атана. Столдал цИйи къилелай абур сад садал эциг хъувуна. Гила пулдин дестек виликандалай хкаж хъана. Амма чемоданда пулдин къундахар гзаф амай.Бегован къаст абур вири са дестекдиз;

ягъун тир. Амма жезвачир. Гъикъван адан пайгарвал хуьзг алахъзавайтIани, вири пул кIвачел акъуд жезвачир.

Бегоаа, къугъунрал машгъул хъанвай аял хъыз, ахварни ри-кIелай фена, къаст авуна хьи,вичин къаст къилиз акъудда. Ада мад ва мад сефер пулдин къундахрикай дестек туькIуьрна. Эхирни, иесидин вилик къве кIвачел тим-тик къарагъдай кицI хъыз, пулдин дестекни юзун тийиз адас муьтIуьгъ хъана, къил:

хкажна, акъвазна.

— Агъ, вун тирни заз муьтIуьгъ тежезвайди? Жеда. Жеда,— лагъана Бегова вичи вичик.

Ахпа ада дестек эрчи гъилин къерехдал яна, къундахар гъар патаз халичадал чкIана. Цлал алуькай сад ахъа хъана» пулдин чарар, гарун хура гъатай пешер хъыз, гъарнихъ фена^ Экъ куькIуьрна, Бегди, метIер халичадиз яна, пул кIватI хъувуна. Вири къундахар къужахда къуна, адал ацукъна. Ахпа, столдин кIгвач къуна, ам цлавай къакъудна, халичадин пIипI хкажна. Адан кIаникай чилиз янавай тахтадай са кIалуб акъуд-

на. Ам зумул тир. Адан кІаник сандух хьтин буш чка квай. Нна Бегозан хазинадин са пай хвенвай. Тек са пай хвенвай. Тек са вичи несивал ийизвай чка тир. Назлудиз адакай хабар авай. Амма иник адан гьил хкІазвачир.

Щийиз вичиз хканвай гилир кТвалин чилиз янавай тахтадин тІаник чуюкьвена, зумул агал хьувуна, Бегова стол цлав агуд-на. Гила ксайтІа жедай. Ам гьатта Назлуди ширин ахвар ийизвай кІвализни гьахьна, амма месин квалав кьезвай вахтунда кьулухь элкьвена, кабинетда столдин кьилихь уалай лампа куь-кТуьрна. Кьацу кьалпагьдин кьерехдивай вилериз хци ишигь яна. Нинеяр тІа хьана. Вилер агажна. И лампа туьхуьрна Бегоя ва кьавун лампа куькГуьрна. Гила хьсан тир. Ишигь вилериа хьайитІани язавачир.

— Бег, я итим, вун гьеле ксанвачни? — жузуна рак ахьаз! вай кІвалай Назлуди.

— Ксус, ксус. За рак агалда.

Хиве кьур кІвалах кьилиз акьудна. Бегов столдихь ацукьнаІ Столдин чапла патан кьватидай лацу са чар акьудна, кьула' гьарфарал ихьтин буйругь хьена:

Варакьарин хуьре гьеле малум тушир касди ва я ксар! тГвар-ван авай инкьилабчи Асали Гьалибан ядигарханадиз цІа^ яна, ам канва. Силис кьезва. Ада тахсиркара гьик! хьайитІа-| ни ашкара ийида ва абуруз жаза гуда. Амма адаз ва я абуруз| жаза гунал кар куьтягь жезвач. Ядигархана цІийиз эциг хьуJ вуна, виликан гьалдиз хкана кІанда. Им Варакьар хуьруьн емишчийрин пак буржи я. Гьайиф хьи, емишлудин кьиле авайІ Гьамида гьеле са серенжемни кьабулзавач. Ада трестдиз са| теклифни ганвач. Им вуч лагьай чІал я? Вич Варакьар хуьряй| туш лугьуз, Асали Гьалиб адаз гьисабавачни, тахьайтІа ада| ядигархана кьайдадиз хкун емишлудин буржи тушиз гьисаб-| завани? Гьар гьик! ятІани, ам кьерех хьанва.

За буйругь гузва: сад лагьайди — Асали Гьалибан ядигар-| хана цІийиз эциг хьийин, кьвед лагьайди — гатфарин тумар цаз| ва багълара кТвалахар ийиз эгечТдалди кІвалах куьтягьин, пуд| лагьайди — ядигархана виликан гьалдиз хкун патал ва цІийи| антикья шейэр кІватІ хьувун патал цІемуьжуьд агьзур манат) тресудин патай ахьайин, кьуд лагьайди—мад лазим харжияр) жемьтдивай кІватІин».

Буйругьдин кІаникай Бегова гегьеншдиз кьул чІугуна.

5. ГЬУЛГЬУЛА

ХьуйтІуьз рагь элкьвей йифиз гьвечи меркезда ва вири кІуьд хуьре жегьилри ялавар куькТуьрна. Кьуру чхаяр, кІара-сар, купГар куьчедиз акьудна, абур хуьруьн юкьвал майдандал

кІватІна, абуруз цІай яна. Фири нек хѣтин вацран эквер авай, къуд над пурпу живеди лацу авунвай, гъвадик таза къайивал квай чІавуз яру-хѣипи ялаври гадайринни рушарин вилерик гъевеслу цІарапІар кутунвай. Гатфар алуцьдалди амайди пуд варз тир. Шадвилер авуртІа жедай. Адет тирвал, жегѣилри ялав-рилай и патай а патаз хкадардай. Чпел гѣхѣтин члаяр алатІа, къуй абур алатрай, лугъудай.

Халкъдин арада адет хъанвай кар яз, пуд йифиз ялавар авур-далай гуьгъуьниз гъар кІвале суварар башламишна. Ина мугъ-мандиз ша лугъун адет тушир. **Низ** ви кТвализ атана, фу-къафун дадмишна, ваз сувар мубарак ийиз кІанзаватІа, гъадан ихтияр тир. Гадаяр къве-къвед ва я пуд-пуд къведай. Рушар еке кІеретІ-ралди.

Хуьрерай хуьреризни мугъманар къвезвай. Гзафни-гзаф мукъва^къилияр, мирес-варисар, къавумар. Рагъ элкъвей сувар гъеле къиле физмай.

Амма садлагъана махлукърин шадвал ажугъди чукІурна. Адан къил Риракъарин емишлухдин идарадилай башламишна. Пакамахъ кІвалахал атай къулугъчийриз ракГарал кълинж янавай чІулав чар акуна. Патахъ-патахъ яру гъарфаралди анал кхъенвай: «Риракъар! Куьн садни амачиз телеф хъурай! Мер-димазарар!»

— Дегъ, им вуч хабар я? — жузуна тажуб хъанвай инсанри сада садавай.

— **Чаз** бедбахтвал кІанзавайди вуж хъуй, я жемятар?

— Вуж жедат къван? Юуьракъар. Чи Масанал хирер авур-бур абур тушни.

— Ваз гъинай чидат?

— Вирида лугъузват! Силисчи чи хуьруьз атаначирни? Ада-ни тестикънай, гуя Масан ягъайди чи хуьруьз атана. Ивидин стІалар кІватІна, абур ахтармишна. Лугъузват хъи, Масанан иви я.

— Чакай сад телеф жедалди, кІуьракъар вири кунфайкун хъурай. Чеб мердимазарарни я, чуьнуьхгумбатІарни!

— Яз, я гъа, гадаяр,— рази хъана кІватІ хъайи жемятар.

— Вини дагъдихъай угърияр хъиз къвез, абуру чи багъла-риз гзаф пахтаяр янай. Исятдани язава.

— Эвелни-эвел и чиркин чар кхъейди чирна кІанда. Хъел квай, чинрик савух акатай дагъвияр чар ракІарилай

алудиз алахъна. Анжахъ кълинж адан вири далу патал элкъуьр-навай. Пад тахъана ам алудиз жезвачир.

— КукГвара, я кас!

— Ваъ, ваъ! Тур! Силисчидиз эвера!

— Силисчидиз вучиз эвердат? Чнани фена, Муьракъарин ракГарални гъа ихътин къаргъиш кхъични! Ийидай вахт я! Мад,

гъикъван хъурай, жемьтар! Масанал хирерни чпи авуна, *ажу* гъарни чаз ийизва. Ваъ! Зун и кардал рази туш! Нагагъ чи ара да халис къвед-пуд эркек аватIа, чнани къисас къахчуна кIан да. Герек гъабурун са касни ивидай жен!!!

...*Са* гъафтедилаи хъиз «Рагълах виляятдин гъахъ» газетд! ихътин хабар гана: «Пуд йикъбан вилик Варакъар хуре йифиз тьеле малум тушир касди, еке писликвал авунва. Емишлухди идаредин гъаятда эцигнавай Гъалибан кIалуб къванцелди яна, адан нер кукIварна. Малум тирвал, алатай гатуз ина Асали Гъа\$ либан ядигархана цIай къуна канай. Шак алач хъи, адазни сада къасухдай цIай янавайди я. Ам вуж хъурай? Низ Гъалиба душманвал ийизва? Вични икъван вахтар фейидалай къулухъ? Асали халкъдин душманри цIай яна телеф авурди вири жемьт-диз малум я. Гила адан кIвалериз цIай янава. Имни тIимил я акуна, кишпирдикай атIанвай кIалубдин суьретни кукIварнава. Им икъван гагъди кисна, гила уях хъанвай куьгъне душмандин| кIвалах яни, тахъайтIа гъакТан са алчакдин намуссузвал яни? И суалриз гъеле жаваб гуз жедач. Чна умуд ийизва хъи, силисатди и сиринай къил акъудда».

Къве югъни арадай акъатнач, гъа газетди кIаникай «Шагъ-бан» лугъудай касдин тIвар алай кагъаздай ихътин цIарар чаи авуна:

«Юлдаш редактор! Са варз къван вилик куь газетди кхъе-дай: Варакъара Асали Гъалибан ядигарханадиз цIай ягъуник емишлухдин къил Гъамид къаришмиш я. Варакъарин жемьтри "и кар тесикъарзава. Акурбуру шагидвал ийизва: ядигархана кузвай вахтунда Гъамида цIуз яд ядай ихтияр ганач. Вични яд авай къаб гвачиз атана. Мадни малум я хъи, хуьруьнбурукай садаз цIай ягъай ка'с акуна. Адан къаралту Гъамидаз къалур-на. Амма ам алай чкадилаи юзунни авунач. Им вуч лагъай чIал я? Гъамидаз Асали Гъалиб са касни туш. Я дуст, я халу, я ви-чин ивидин тай. Гъамид — Риракъай. Гъалиб — Варакъай. Ри-ракъара халкъдин са инкъилабчи дидеди ханач лугъуз, адавай Варакъара ам хъун эхиз жезвач. Заз ван хъайивал, силисчиди Гъамидаз эвернай. Ада, гъелбетда, са тахсирни вичик кутунач. Силисчини гъадан пад я! ГъинватГани, Гъамида ам ацIурай гъад я. Сиве тIуб туртIа, кIас тийидай кас яз къалуриз, Гъамид гъа-къикъатда къве кIвачел къекъвезвай жанавур я. За, са за ваъ, Варакъарин вири махлукъатди Гъамидаз серенжем акун тIалаб-зава. Эвелни-эвел, ам Варакъарай чукурна кIанда. Ам гъакъван къимет авай кас ятIа, къуй Риракъарин емишлухдин иеси хъурай. Чаз герек туш. Варакъар — варакъариз! Зи — са зи ваъ, вири варакъарин — ният гъа ихътинди я».

Макъаладин кIаникай редакциядин мецелай ихътин къейдер гаивай: «Тахсиркарвал Гъамидал вегъидай ихтияр ва делилар

газетдиз лазим къвайбур авач. Им силисчидин буржи я. Къуй ада и тахсиррай къил акъудрай. Са кар малум я хьи, трестдин къил Бегов Султанбегди буйругъ ганва. Адан буйругъдалди яди-гар квалер гатфаралди цийиз эциг хъувун лазим я. И кар Гъамидан емишлухдал тапшурмишнава. Буйругъдай са маса карни малум жезва. Гъамида ядигархана квачел акъуд хъувун патал вичи са серенжемни къабулнач. Трестдай вучтин буйругъ къведатла лугъуз килигиз ацукъна. Адалай варакъар нарази хъун тажуб жедай кар туш».

Гъа йикъара Риракъар хуьре аскердай хтай са жегъил касди мехъер ийизвай. Няниз башламишай къуьлер ва маса шадвилер пакама ахъа жедалди давам жезвай. Хъуьтлуьн вахт яз, мехъер-межлис хуьруьн юкъвал алай клубда тухузвай. Ина бегдин.ва сусан мирес-варис, мукъва-къили, къуни-къунши кватл хъанвай. Патав гвай хуьрерайни таниш-билишар атанвай, иллаки бегдихъ галаз санал аскерда хъайи юлдашар.

Къуьлерин яцл хъайи вахтунда са къуракъиви гадади рира-къиви руш къуьл авун патал майдандиз акъудна. Гада адаз танишди туширтани, хват хътин, чкадин гадайрин вил алай руш майдандиз экъечна. Шумал буйдин, лекъре хъиз, элкъвез-элкъ-вез къуьл ийизвай гададин гъунар акурла, са тимил ички хъваивай риракъивиди шиндакъ авуна. Амни майдандиз фена, вич рушал элкъвез башламишна. Рушаз и кар бегенмиш хъа-нач, ада къуракъиви гададихъ галаз къуьл давамна. Къунши гада, хъел атана, клек хъиз, къуракъивидин чиниз экъечна.

— Инихъ ша садра! — лагъана ада къецел физвай рак къа-лурна.

Мугъмандиз киче хъанач. Хват хътин рушани яб янач. Ажугъ акатай руракъиви гадади вири жемьтдин вилик къура-* къивидин чиниз лапаш вегъена. Далдамчияр акъваэна, зуьне-чиди вилералди абуруз ишара авуна: «Ягъ куьне», амма май-:

дандиз са шумуд гада экъечна. Садбуру чпин хуьруьнви къуна, масадбуру — мугъман. Амма футфа кутадайбурни хъана. Къвердавай гзаф туьнт жез, жегъилар сад садал элкъвена, йда ам, ада им яна. Садбуру къванер хътин гъутар гьерекатдик ку-туна, масадбуру квачералди квалахна.

Гъа икл хпен хъицикъдин куртунин падни къазунна, къуракъиви чкадин гадайрин гъилияй акъатна, къвалар тушуниз, руракъариз себ гуз-гуз вичин хуьруьз хъфена.

... Чилин циф къурана вили цав ачух хъанмазди, Руракъарин агъалийри хуьруьн къилихъ галай багъ фагъумна. Килигайтга, жегъил къван тарар, нажах илигна, кукварнава. Танар лацу живедикай хкиснава, чхелар алай вини къилер живедал гадар-нава. Вуж хъурай? Вуж тахъурай? Тарихда батълариз ихътин:

къастар садрани авурди тушир!

Ажугъ атай эгълийри, яргъи чичи авай кавалар къуьнери-лай къамал чугваз, веревирдна: и инсафсузвал нин къелет я?

— Нинди жеда къван, жемятар — лагъана сада. — Душман-динди. Дустуни ихъин вагъшивал ийич. Вак акваз, гелехъ къе-къвен вучиз ийизва, буъркъуь яни?

— Бес вуж хурай? Чи хуьре ихътин намерд тахъун лазим я эхир! Халкъдин багъ я. Виридан пай ква. Жемятдин сив и багълариз килигзава. Майваяр гъасил ийида — фу жеда. Та-хъайтга, къавуз килигиз ацукъ.

— Яз, чал къверакъар пахил халкъ я. Гъабурун къелет я жеди.

— Саракъаринди тушни? Абуру акъвазай балкГандикай як атГуда.

— Къведбурни къирай. «Дуст, дуст» — лугъуз, им душман-дини тийидай къелет я.

— Рахунрикай файда авач. Ракъура гадаяр къве хуьруьзни. Чти чаз вуч авунатга, чнани гъам хъийида. Куьруь ихтилат я. Адалатни я. Куьне — чаз, чна — квез! Вил — вилихъ! Къил — къилихъ!

— Сифтедай чирдачни?

— Гъик! чирда къван? Жегъил тарар гъайиф. Гъарда цГуд пут ичер гъизвай. Ахътин бегъердиз хтун патал, эй, цГуд йис герек хъжеда. Пимилни ваъ. Акъван вахтуналди, заз чиз, инал алайбурукай садни амукъич. Агъ, вагъшияр! Вагъшийрин вагъ-шияр! За гада ракъурда. Фена вичини Саракъаринни Къвера-къарин багъларал дегъре илиграй.

— Дуьз я, валлагъ. Лап лазим кар я. Къуй чун зайиф яз акун тавурай. Душмандиз душманвал авуна кАнда. Тахъайтга ви къилел ацукъда. Зани гада ракъурда.

...Къуракъар хуьре яшлу са итим кечмиш хъана. Ам вири виляятда тГвар-ван авай кас тир. Инкъилабдин вилик ада Сарсар пата хандин аксина лежберар кВачел акъалдна. Гвен гуьзвай вахт яз, абуру ратГрал кВатГ хъайи къван техил чпин кВалериз чГугуна. Илчи ракъурна, хандиз хабар гана: нагагъ ада чпиз къастар ийиз хъайитГга, чпи адан всири утагъриз цАй яда. Хан-ди пачагъдивай куьмек тАлабна, амма и вахтунда пачагълугъ хариж уьлкведихъ галаз дяведа авай. Пачагъдиз уьлкведин дер-дер гзаф авай. Хан куьмек тахъана амукъна. Гзаф къал-къив авунатГани, адалай лежберриз са жазани гуз алакънач.

Инкъилабдин вахтара рагъметдиз феи касди хуьрерай халкъдиз вафалу жегъилар кШва'тИна, абурукай къушун туькГуьр-на. Адаэ яракъар, балкАнар жагъурна. Къушундихалкъдин гъу-кумат туькГуьрун патал хайи виляятдиз еке куьмек авуна. Амма савашра адал задан хирер хъана. Щийи гъукуматдин сифте йисара ада Рагълах шегъерда суддин къази яз кГвалахна. Сад-226

ра вичин хуьруьз хкведайла адал каш квай кьве жанавур гьалт-на. Абуру рекъиз са тIимил амай. Рехъди физай атлуйри ам ажалдикай къутармишна, амма уьмуьрлух яз набуд хъана.

Ингье гила и кьуьзуь касдин эхир атана. Вири кьунши хуь-рериз ам кучукзавай вахтуникай малумат ганатIани, салааярик са кьве кас атана. Кьуракъарин махлукъдиз и кар гзаф такIан хъана. Вад-ругуд югь арадай фейила ихътин са ихтилатни абу-рун япухъ галукъна:

— КъенатIа, къена ман. Рагъметдиз фирай. Чун гила, кар-кеспи туна, кьуракъиви кучукиз фич хьи! Чибур кечмиш хъайи-ла, чинизни атун тавурай. Эверни ийич. Кьуракъар машакъат халкъар я. Валлагъ, иниз кьведайла жува недай фуни хуьчIуьк кваз кIатада.

...Туп ягъай хъиз, Рагълах вилаятда ван чкIана: гъвечи меркездин са магъледа варакъарин жегъилри руракъарин ал-верчийрин туьквенар атIана, парча-чара къазунна, гъиле гъа-тай пул чуьнуьхна. Сифтедай пуд агъзур манат тир лагъанай, гугъгъуьнай чуьнуьхайдиде еке пул хъана. Къудкъад агъзурдин тIвар къуна. Са туьквенчи яна, ам кьинни авуива лугъуз ван чкIана. И ван са шегъерда къекъвенач, гару вири хуьрериз чу-кIурна. Виринра агъалийрик къалабулух акатна. Варакъариз руракъаривай вуч кIанзава? Намус-гъейрат амачни? Вуч я, Асали Гъалиб чпин хуьрйя я лугъуз, дамах къачунвани? Чпи-вай са Гъамидаз жаза гуз жезвач. Кьурумсахар!

Руракъарин жегъилар сиве тIуб къуна акъвазнач. Ери-бине дуьм-дуьз чидачиртIани, а'буру шегъердавай варакъарин туькве-нар дарбадагъ авуна. Лаш гана, даш шуьшеяр кукIварна, къе-нез нафт яна, цIай кутуна. ЦIайни гум цавун аршдиз акъатна. Къуд патахъ галай хуьрериз килигдай тамаша хъана,

Эхирни, Рагълах шегъердин минарадилай фекъиди азан гу-дай чIавуз хуьтIуьн аязди экв авуднавай гъавади тфенгрин ван къачуна. Къуд патани дагълар ва тамар живеди кьунваз, ам са дагъдай маса дагъдиз яна, са шумуд сефер цавара къекъ-вена. Тарарин кукIаара ва далдайра агаж хъанвай нуькIер, пе-хъер ва керекулар цавуз чкIана, анайни там, рук гъинватIа, гъаниз яна. Кесибрин рикI аватна, чеб гъуьрчехъанри лишан-дик кутунвай хъиз къабулна.

Мад ва мад цавуз ягъай тфенгрин ванер акъатна. Мад абу-рун хасарат квай ван цавара къекъвена, гъам шегъерда, гъамни хуьревай жемят хъуткъунна. Рик! зайиф сада-къведа рикI къуна. Виридалайни тфенгрин сесери дагъларин тим-тик чинриз, рага-риз ва чархариЗу янавай къакъан тарара кIватI хъайвай пурпу живер къарсатмишна. Селлер хъиз живедин лацар дагъларай, тамарай авахъна. Са хуьрера ада дагъдин, раган ва чархун кIа-не авай кIвал-югъ кIевирна, хуьрера гъарай-вургъай туна.

6. ТУЫЯУЫН ТАВУР СЕФЕР

Гъеле йикъар куьрузьмай. ХъуьтГуьн яцI ханвай, амма гатфарар жедалди гзаф вахтар амай.

ЧГулав рангунив табатънавай хъицикърин кIурт хтIунна, Бегов аяздик яру хъайи гъил гъилел тIушуниз кIвализ хтана. Ина дулмадин ва чранвай якIун атир авай. ЦIун кIвале Назлу къайгъуйрик квай. Гъуьл ракТарилай папаз килигна. Ам рази тир. Мус къецелай хтайтIани, суфрадал чими хуьрек жедай. И сефердани ам ягъалмиш хъаначир.

— Тавдин кIвале ацукъ, за исятда недай-хъвадайди гъида, — рикI секин яз Назлуди хурун ванцелди лагъана.

— Къавурмишнавай як гзаф гъваш.

— Яз ви яшара акъван гзаф я'к тIуьн... Гъуьлуь гаф атIана:

— Духтурринди гъакIан чIалар я. Як уьлкведа къит хъайи-ла, абуру ам тIимил тIуьн теклифда, гъери тIимил хъайила — гъери. Амма гъеле як гзаф тIуьна лагъана, я вахтсуз къуьзуь хъайиди, я къейиди заз ачунач.

— Вун рекъидалди вири къирай. Вуна акI куьз лугъуда, итим?

— Газет-журнал къахчуначирни?

— Кабинетда столдал ала. Чарарни ква. Сад министрдинди я.

— КГелначни?

— **Ваз** къвезвай чарар за кIел тийизвайди чизва хьи.

— Герекни туш.

Бегов тавдин кIТвале къве дакIардин арада цлав эцигнавай гуьзгуьдай вичин буй-бухахдиз килигна, сивин патарин якIар инихъ-анихъ ийиз, спелар юзурна. КIуф вилик авуна, вини пIу-зар нерин кIвенкIвел чIугуна. Вич вичел ашукъ яз гъили гъил тIушунна, ахпа къве сефер кап яна, гуьзгуьдивай къулухъ к'ъе-къечIна, спелдин кIвенкIвериз звер гана.

Газетарни журнала? са хара къван хтанвай, абурун жилде-риз вил ветъиз, гъич садни ахъа тийиз, Бегова абурун арадавай чарар къилди хкудна, абурукай миниотрди рахкурайди жагъур-на.

Чарче ихътин хабар гузвай:

«Зи дуст Бег! Завай ви тавакъу садлагъана тамамариз хъа-нач. Журналдин редактор меркезда авачир. Хтай сифте йикъа-ра ам за танишар арада аваз жаръурна. Танишри ам туьит хе-сетрин инсан я лугъуз хабар гана. Иниз килигна садлагъана адав гатIумизни хъанач. ИкI ятIани, ви бубадикай кхъенвай макъаладин гъакъиндай ихътин гъал малум хъанва. Макъаладиз къве тарихчиди къимет ганва, къведани ам чап авун меслят къалурнава. Журналдин къуллугъчийрин къаст макъала алу-къай ййсан юкъвара ва я лап геж хъайитIа, ййсан эхирда чап

пвун я. Зи са юлдашди редактордин амлед хва жагъурна. Иьведни адан кылиив кГвализ кван рекъе гъатна. Редакторди ибур къабулна, амма куън патахъай атанвайди ятIа чир хъайила, сифтедай «вичивай са кувмекни ийиз жедач», лагъана. Адаз Кълинж хъсан чида, ам гъакъисагъ алим я, лагъана. Эхирни ам зи векилри ихътин меслятдал гъана. Макъала и йисуз ваъ, къведай йисуз чап ийиз жеда. Гъамни макъаладиз инкар ийи-дай са къямет гайитIа. Гъахвтин къимет гудай касни жагъурна кIанда. Кълинжан делилар зурбабур я. Абур гъеле-меле инкар авун асант кIвалах туш. Редакторди ихътин са меслят мад авуна. Къуй Кълинж жагъуррай, адаз аман-минет ийидани, маса жуьре адахъ галаз мйслят жедали, ада вичин макъала къулухъ чТухгурай. Чи журналдиз са маса вакъайрикай макъала ра-къуррай. Чна ам лап мукъвара чап ийида. Килиг, куъ ихтияр я. Бег, заз чиз, пйс хъанач. Редактордин насигъатриз килиг... Соломеяди вазни Назлудиз салам-калам ийизва. Ви хатур кIан-дай Николае».

Бегдиз рикIелай еке кван алатай хъиз хъана. Чар кIелиз башламишай декъикъада къур нефес гила хтана. Са гъвечти умуд рикIе гъатна. Эвелни-эвел кIанзавайди макъала мукъвал нахтара чап тавун я. Къведай йисалди гзаф вахтар ама. Тади квачиз, аасул кIватIна, акси серенжемар къабулиз жеда. Гена, Кълинж Салегъа вичи, Бегован фикирдалди, вичин аксина кIва-лах тухуз кувмек авуна. Ада макъала ракъурначиртIа, Беговаз адакай хабарни жедачир, я тахъайтIа ам чапдай акъатайла хабар жедай. Ахпа жува кIамай кван тупIариз сас це, кукIвара, ивидал гъваш. Чапдай акъатай макъала — им керекул туш, ам даима амукъда, ам я куз, я кукъвариз жедач. Къелемдал авур кхьинар нажахдивайни алудиз жедач.

Кълинж Салегъ кырай! Вичивай хъайитIа, макъала Бегдал ракъурна, адаз Бегдин рикIиз гапур сухиз кIан хъана. Ам гила чна, фикирна Бегова, гъадан вичин рикIиз сух хъийида. Сиф-тени^сифте макъала инкар ийидай аким жагъурна кIанда. Гъа-йиф хъи, Беговаз хъсан чидай садни а'вач. Алимрихъ галаз адан ара хъаначир. Абур артух инсанрайни ада гъисабзавачир. Вични тарихчияр. Къифер хъиз антТикъа чарарни кагъазар авай тIеквенра къекъезва. Дуйнядавай кван садазни герекзавачир вакъаяр винел акъудзава. Тарих вуч хъуй? Гъар ханди адаз вичин виляй къимет гузва. Садаз ам тIарам тават я, назик ха-нум, муькуьдаз — къагъбе. Салегъакайни тарихдиз къимет гудай арифдар хъанва! Огъо-гъо! Яраб вичиз чидай Салегъ тушир-ни? Мектебда кIелдай вахтунда зулун багълариз фена тарарин кукIушрамай емишар кван гана недай!

Амма Беговавай аннамиш тавуна жезвачир хъи, Кълинж Салегъ вичин уьмуьрдин шегъредал, алат тийидай къванцин

хвах хъиз, акъвазнава. И хвах чилай э'къечІнани, къилихъ га-лай рагакай хкатна рекъел айтнани. Ам вичин рекъел ала хъи, ала. Вични гзаф къакъанни я, гъяркъуьни. Я адан къваларив чка гвач, я адан винелай, я ам алай чкадал туна, физ жедач. Ам, я вичин кІалубрив къадай хандак! эгъуьнна, адаз гадарна кІанда, я кІашаралди кукГварна, кІусарна кІанда, я алай чкадал туна, уьмуьрдин маса шегъре жагъурна кІанда. Юанда? КІанда! Ав, белли. Бегов, Пайгъамбарбегдин хтул, Къазибег-дин хва. Ваз маса чара авач...

Садра, бубад хва, иердиз фагъум-фикир ая. Де ая ди, ая ман! Ваз хуш авай кІвалах я хъи! Вун виш сеферда феи рехъ я хъи! РикІел къвезвачни?

Атана. Министрдини журналдин редакторди лагъайди вуч я: жагъура макъаладин иеси. Гъам хъуьтуьлра. Къуй ада вичин эсер къулухъ чГугун хъувурай. Вассалам, шут тамам!

Фу-зат! тІуьна, руфун рази авурдалай къулухъ Бегди папаз эверна:

— Ша, Назлу, чна ихътин кар ийин. Садра къил кутур кІва-лах эхирдал гъана кІанда.

»

— Башуьсте, итим, лагъ. — Назлудиз гъуьлуьн гъилеравад чар акуна. Итимдик секинсузвал квай. Вичин рикІинн гъалаб юьачуна. Столдин къвалавай яру махпур чІугунвай стул къачу-на, ам са кІус яргал эцигна, Назлу ацукъна. Гъуьл вичиз фагъум кваз килигиз акурла, къуьнтерал къван чуплах гъилер гагъ ацІай метГерал, гагъ сад садан тупІара туна, руфунал къу-на.

— Ви... виликан адахлиди, Назлу, вуна яб це, иердиэ яб це, хъелни къвемир, ада Къазибег буба къацТурзавай чиркин ма-к?ъала кхъена, ам чІехи меркездиз чап авун патал ракъурнава. Гъаясуз касди, зи рикІ пад хъун патал, утанмиш тахъана, ваь... ягъсузвал къалуриз, гъа макъала зазни ракъурнава. Макъала» лагъана хъи, чиркинди я. Ам тек са зи бубадикай туш, ви аял-рин, чи рухвайрин чІехи бубадикайни я. Вун гъавурда гъатна-ни? Нагагъ макъала чап хъайитІа, захъ дустар къван, душма-нарни ава, абурун сувар жеда. Гъелбетда, зи тГварни, чи хзан-дин тГварни жемьтди гваз къекъведа.

Бегди эрчІи гъил кІватІна, лап тІа жедай къуватдив вичин^а мет яна. Гъуд гъанал туна, ахпа мад ва мад сефер мет гатана. Назлудин рикІиз хаф яна, ам тадиз гъуьлуьн мукъув хъана, адан кІвачерив халичадал ацукъна, мет гатазвай гъил къуна» адаз темен гана. Вилерал стІал атана.

— Зун исятда хкведа, — лагъана, Бегди гъил вичихъ чІугуна, тадиз кТвачел къарагъна, халичадал ацукънавай иаб туна, кГваляй акъечІна. Назлудиз ам туп-туп ийиз гурарай агъуз ј эвичІайди ван хъана. Гъил чилиз яна къарагъна, ада министрди

ракъурай чарчел вил вегьена. Кѣлнач. Салегъан хъел атана. Ада ийизвай пис рахунар гъакъикъатдани вичин балайрин чѣхи бубадикай тир. Макъала Назлудиз гъуьлуь къалурначир, амма Назлу адан патахъай пуд вацран вилик Салегъан къилив гъуьлуьн эмирдал фенай. Амма кар тукъѣвеначир. Гъа вич фейи юкъуз Салегъ тамашун патал хариж уьлквейриз фенвай. Къулухъ хтана, Салегъ ватандиз мус элкъвен хъийидатла лугъуз, вил алаз хъана. Мад сефер хъфин ферз тир.

Назлуди аннамишайвал, Салегъанди гъакъикъатдани къелет тир. Чпи санал мектебда кѣлайдалай, гъуьгъуьнай Ватанди Чѣхи дяведиз Салегъ фена, вичини ада сада садаз юлдадшвилил кагъазар кхъейдалай инихъ вацарай гзаф ятар къвез алатна-ва. Ингъе вичикай бадени хъанва. Чѣхи къве хъизни хзанар ава, патарив гвай шегъерра, чпин балайрихъ галаз къугъваз, яшамиш жезва. Гъеле эвленмиш тахъана амаиди пуд лагъай хва я. Бегди адал вичин бубадин тѣвар, Къазибег, эцигнава. Идани чѣхи меркезда институтда кѣлзава. Алуькдай гатуз ам, пеше-кар хъана, диде-бубадин къилив кхведа. Мехъерни ийида. Гада-диз кутугай рушарни ава. Са рушал Назлудин рикъ ацукъна гзаф йеар я. Килигин ман. Бубади гъеле затѣни лагъанвач. Рухсатриз хтай гададини лагъана хъи, гъеле вичиз сусарикай фикир авач. Пешекар хъана кѣанда. Буба хътин акъул авай. Кеспи уstadвилелди чидай. Хва бубадилау сал хъана виже къведач.

Яру еб алчуднавай чарарин туп гъиле аваз Бег хтана. Кис-на, чин савух яз, гъич папал вилни вегъин тавуна, ам столдихъ ацукъна. Яргъи мукратѣдал къве патахъайни еб къатѣна, Бегди къуд пѣипѣ алай кагъазар са патахъ, пуд пѣипѣ алайбур муькуь патахъ пайи-паярна.

— Ингъе, — гъар паталай са кагъаз гъиле къуна, Бегди абур лапаз къалурна. — Вун ваз и чарар кхъей мердимазардин па-тав вач. Алатай сеферда арадал затѣ атанач. Ам авачиз хъана. За исятда ам шегъерда авани, авачни чирна. Авазва. Вун адан пкъилив къведа. Лагъ хъи, Бег валай гзаф рази я, чухсагъул лу-гъузва, вичи макъала Бегдиз ракъурна, еке марифатлу кѣвалах авуна. Мадни лагъ хъи, жуван къимет ятѣ. Чап авун патал жур-налдиз ракъурнавай макъалани, Къазибег бубадин аксина вичиз вучтин чарар аватѣа, абурни заз маса гурай. Вуна адаз пул тухуда. Кѣуьд, цѣмуьжуьд агъзур. Тѣмил яз акуртѣа, мадни гуда. Зи вири девлетарни къачурай. Ювалер-къарни! Анжах зи бубадин тѣвар михъиз турай.

Бег рикъин сидкъидай, вилер вилик экъисна папаз килигна. Ам ахтармишна. Ада къил агъузнаваз акурла, буйругъ гана:

— Заз килиг. Зи вилериз. Нагагъ вири тѣмил яз акуртѣа, вуна адаз, зи уьмуьрдин, чи вири тумтерихдин душмандиз

лагъ хьи, Бегди вунни, яни, Назлу, рахун вакай къвезва, вунни за адаз пишкешда. Къвед лагъай паб яз къачурай. Ваз чизва хьи, ягъидин хъуткъунар вири вун сеbeb яз хъайибур я! Куън лап Эслини Керем тир къван! Фаргъадни Ширин тирни! 0-гъо-гъой! Хкахъ тийидай муъгъуъббатдин цай хъана хьи! Щемуъ-жуъд, къанни ирид йисаралди гум къилеллаз ава. Лагъ ди, паб, адан къилни рикI вуна гъи алаиатдал ашкъилу авуна? Вуна адаз вучтин няметар къалурна, паб?!

Жуыптуънин вини кларариз акъатай Бег садлагъана кисна. Мад чуъкъвена кIват.Тнавай гъутал мет гатана.

— За ваз, зи паб, ваз ви ашнади ракъай чарар кIелин! А, вуна фикирнавайни — заз хабар авачир лагъана. Ингъе ада ваз дяведай рахкурай чарар. Гила за ваз кIелин.

Назлу алай чкадилай виниз хкаж хъана, налугъуди, ам са гъихътин ятIани къуватди цавуз акъудна. Къве вилни Бегди зурз кваз ахъайзавай чарара гъатна.

— Гила кIелин. Ингъе: «Зи вилерин экв Назлу! Савашар гзаф ава, аскерар, ветIер хьи'з, и патайни, а патайни къирмиш жез-ва, дявейрин арайра за анжах вакай фикирзава. Ви къамат, ви вили вилер, ви кIуфал къугъвадай хъуъруън датIана зи рвкIе ава».

Назлудин кIвачер чиликай хкатна.

— Бес я, Бег. Аллагъдин хатур аватIани, бес я.

— Бес вучиз жеда къван?! Мад яб це. Мад са чарче ашнади ваз кхъизва: «Зи гуъл, зи цуък Назлу! Дуъньяда гзаф гуърчег затIарни, цуък акъуднавай багъларни, тамарни дагълар ава. Амма заз авай-авачир цуък са вун я. За ваз икрам ийизва, зун ви вилик метIерал акъвазнава. За, йифди-югъди вакай фикир ийиз, вун зи рикIе къуна, лугъузва: и дяве мус куътягъ хъурай? Мус ви цуъкведин атирдихъ за ни акалин?»

— Дад аллагъдин хатур аватIани, куътягъа, Бег!

— Куътягъдач, паб! Гила за вуна ашнади кхъей чарар кIе-лични.

Бегди хъел кваз япар чуъкъвена къунвай къве гъилни лап гъилни чуъкъвена япарал эцигна. Къуй ван хъайитIани тахъу-рай!

— А-а, япар кIевирзавани?!

Бегди хъел кваз япар чуъкъвена къунвай къве гъилни лап тIа жедай гъалда яна.

— Яб акала, паб. Вуна кхъизва: «Чан Салегъ! Я Аллагъ, я реббим, дяве фад куътягъ хъурай, ви къилелай ажал алатрай. Вун ватандиз хтана заз акурай, за ваз са цуъквер ваъ, захъ вуч няметар аватIа, вири багъишда». Тфу! Имни руша чарадан га-дадиз, никягъдик квачир ашнади кхъизвай гафар ян? Гъаясуз!

- Зун чТуруз яз хъайила, къачудачир ман... Зи кагъаз ви гъиле гъик! гъатна?
- Ам ваз буржи кар туш, паб. Виз буржиди ам я хъи, ви руьгъ къагъбе я.
- Зун ваз руш яз атайд я.
- Низ чидай къван! Дишегълидиз течидай амал аван къван! Белки анални зун алцурна жал.
- Ваз икI лугъуз гунагъ я.

— Заз гунагъ тиртIа, ви ашнади зи къилел гъизвай къван дердер за эхдачир. Гила килиг! Вун дуьз ашнадин, виликан аш-надин къилив къведа. Пулни тухуда. Юандай къван твах. Аш-на тушни, рази ая. КIантIа жувани рази ая. Вахъ вил галама-чиз туш. Ви вилни. ТахъайтIа, зун куь къисадикай хкатдач. А мердимазардивай макъалани маса къачу, зи бубадикай ва адан юлдашрикай адан гъилевай чарарди. Садни кими тушиз. Абур винел акъудиз тур. Масаназ за гъеле къаст хъийида. Ам къин тавуниз килигмир.

Бегди мад гъутал вичин мет **яна**.

— Килиг, паб, кIвалах туякIуьр тавуртIа, за Рагълах вила-ятдин Эслидинни Кереман чарар дуьньядиз ашкара ийида, зи бубадин аксина макъала чап авур журналда акъудиз тада. Къуй жематри кIелрай. Абур фад гъавурда гъатда. Ви ашна гъихътин алим ятIа, виридаз ашкара жеда. Адахъ галаз ви ма-рифа'тдайни инсанри къил акъудда. Эвелни-эвел ви рухвайри. Абуру ваз вуч ийидатIа, зун килигда!

Бег мад вини кIвачиз акъатна. Къене гзаф йисара кIватI хъанвай къван бархунрин цIай еке тир. Назлудин рикI буш хъана, къилик ван акатна...

Пакад юкъуз Назлу кIвачин хъана. Гъуьлуь вутай къван пулни рекъе недай фу-затIни зинбилда туна, ам къвед лагъай мертебадай гурарай агъуз эвичIна. Бегни къулухъай атана. Йифиз къвайи живеди къунвай гъаятдин ракIарив атайла, ада папан къуьнел гъил эцигна, ам вичихъ элкъуьрна, сивиз къайи темен гана.

— Вач, крар туькIуьрна хъша. Бегдин пабни Къазибегдин хтулрин диде тирди чира! — лагъана ада секиндиз, а'мма къве-дан рикIени нянин къалмакъалдин аяз амай.

Министрди Бегдиз и мукъвара багъишай цIйи машинда акъахна, Назлу хъуьтIуьн рекъе гъатна. Мензил яргъалди тир. Вичин уьмуьрдикай, къадар-къисмевдикай фагъум-фикир ийидай вахт авай. Салегъа кхъей макъала, адаз тухузвай еке пулар, гъич са затIни къиле гъатзавачир. Алапатни гуж хъанвайди ви-чини Салегъа жегъил вахтара сада садаз кхъей кагъазар Бегдин гъиле гъатун тир. Гъинай адан гъиле гъатна? Вучиз? Ни адав вугана? Адаз а вахтара вичивай вуч кIанзавай? Чпин арада

гъич садрани сада садаз майил авур кар авачир! Гилани КИЛИР гъа! Шумуд сефер гатфарарни хъуьтлер къвез хъфена, аялар хъана, абурукай бубаярни хъанватлани, Бегди вири и вахтара, хазина хъиз, жегъил вахтунин чарар, яру еб элкъурна, хвенва..

Назлуди вичи вичизни туьгъметар авуна: зунни кый гъа? За вучиз дяведавай Салегъаз жуван цуькверикайни майвайри-кай кхъенай? Ахмакъ тир гъа!

Дагъдин дар гирведал атайла, Назлу вичин фикиррикай: айих хъана. Машин цлалцлам хъанвай живедин рекъай агъадал физвай чIавуз фикирна: цТуьдгъуьнна, машин кТаник квай да-:

гъардиз аватда гъа! АватайтIа, аватда ман, — жаваб гана рик!и.;

Тимил машинар аватзавани къаяйрилайни дагъдин чархари-;

лай. Къейидан патахъай салам-калам луд юкъуз жеда, вад '•:

юкъуз жеда. Чан аламайда вичи вичин къайгъуяр чТухгвада. Нагагъ вич дагъардиз аватна телеф хъайитIа, «ухайш!» лугъу-да Бегди, гъа пакад юкъуз са дишегълидал вил эциг хъийида.

МуркТади къунвай Къелен гъуьлуьн къерехдиз атай вахтунда Назлуди сифте фикир авуна: Салегъ кГвале жедани, жедачни? Вич адан къилив кIвализ къведани, тахъайтIа, адаз шегъерда вичин амлед руш яшамиш жез, адан кТвализ эвердани? ИкIни тавуна, сифте Марварахъ галаз рахадани? Вичиз чидай гъалда» Марвар Салегъан виде нуфус авай кас я, гъакIан паб туш. Белки Салегъ гъада асантдиз чГалав гъин. Мад вучин къван, дуь-ньядин кIвалахар я. Гъикъван садаз сад такIан ятIани, са уьлк-веда яшамиш жезва, са дуьньядал атанва. КIеве гъатайла сада садаз куьмек авуна кIанда. Гъуьрметдай ийидачтIа, нагъда пул-дихъ ая. Чна ваз еке пул, ви кIуьд йисан мажиб, тIимил ятIа> жуван къимет ятIа, мадни къве къат, пуд къат гуда, амма ву-на чаз чап тавунвай макъала ва Авадан къужадин багъдай жа-гъай Къазибегдин чарар-цIарар маса це. Садни садаз буржлу яз амуькдач!

Назлудизни ам феи рехъ гъик! жедатIа лугъуз фикирдик квай. Бегдиз бейхабар крар гваф авай. Назлу къвеавай виликан юкъуз гъвечIи меркездиз чIехи меркездай Салегъанни Марва-ран руш хтанай.

Адан тIвар Нурлана тир, вичини тарихдин рекъай ивститут-да кIелзавай. Пуд йис алатна, са йис амай. Диде-бубадиз чпин велед гъи вахтунда хтайтIани хуш тир, амма худда тарсар физ-вайла ахкъатнавай ам.

— **О-о**, — лагъана Салегъ бубади нерилай шуьпеяр алудна, — вун хтурай, рагъ...

— Рагъ къведатIа чидач, зун хтанва. Гъан, куьне, къуьзуь-буьр, вучизва? Куьн, къала, рушал къил чIугваз къведач хъи. Диде гъинва? Ксанвани? Агъ, ахвар хват тушни! Я диде, чан.

Де къарагъ. Ви рагъ хтанва. Варзни галаз. Гъич тахъайт!а, зи т!вар Нурлана тушни?

Нурланади електрик экуьнин са-са куьк!уьрагдал т!уб гъалч-на, вири кТвалер, гъамамни кваз ишигъламишна. Диде ксанвай к!валени гъам къавун, гъам цлан лампаяр куьк!уьрна.

— Де къарагъ, диде. Ви руш хтаива! Нурлана, яргъи кифер къуьнелай къулухъ вегъиз, дидедин винел алай яру-ц!ару яргъандал ацукъна.

— **Ой**, чан бала, чан бала...

— Чан диде, валай ширин нямет авач. Валлагъ, вахъ рик! акъатзавай.

— Виняз хъухъ. Зун къарагъда.

— **Ваъ**,ваъ,геж я.

— Ви кеф-гъал?

— Гъамиша хъиз. Вири дуьнья зиди я, зунни дуьньядинди. Нурлана меселай хкадарна, ц!егъ хъиз, къарагъна, фена, рак жуфтдиз агална, дидедин патав хтана.

— Къала, зун вахъ галаз къаткида.

Ик! лагъана, ада йигин ва къенят гъерекатрал вичелай сиф-тедай вили сун булушка хт!унна, кТаник квай лацу перем гуьз-гуьдин къерехдал гадарна. Фена, рак!арив стул эцигна, мукъ-вал хтана. Гила къве гъилелни далудихъай дуьгмеяр ахъайна, хурарилай къалпагъар алудна, анжах къалчахрал алай куьруь, бедендин рангунин пекдин вахчаг туна.

— **Заз** килиг, де. Гуьрчег яни зун. Гъар патахъай килиг. Хъуьрез-хъуьрез Нурлана яргъандин къерехдивай вичиз тамарзувални наразивал кваз килигзавай дидедин вилик ган!а-экул хъиз элкъвена.

— Я руш, я гъаясуз, айиб хъана! Вуна, вуч чГвекъ къец!ил яз, жендек къалурзава?

— Дегъ, айиб вучиз жеда? Рушан гуьрчег беден — им вири-дак хвеш кутадай аманат я. Суьретчийри ширералди гуьрчег дишегълийрин шикилар ч!угвада. Заз гуьрчегвал т!ебиатди ган-ва. Са хейлин суьретчийр гъавалат хъанва. Ваз гуьрчег беден ава, вун чи институтдиз ша, чна ви шикил ч!угван, лагъана! Фидай. Пулни гузвай. Мажал хъанач. Ахпа вири суьретчийрин вилик къец!ил жезни к!ан хъанач.

— Гъик! къец!ил?

— Гъик! жеда къван. Жедайвал. Алай-алачир пек-лек вири хут!унна. Са вахчаг туна. Хурарни ахъа яз.

— Айиб хъана, я руш. Вун лап къиляй акъатнава хъи!

— Са айибни туш. Дуьньяда гуьрчег зат! вуч ават!а, абур вири инсаниятдин девлет я. Де хъана, абурукай вучда. Заз маса жъайгъуяр ава.

Яргъандин кІаник экечГна, Нурланади дидедин чими беден •къужахда къуна.
 — Вуч чими я.
 Руша дидедин чиниз теаменар гана, адав игисна.
 — Де гила лугъун. Вуч аватІа чидан?
 — Гъан.
 — Зун гъуьлуьз къвезва. Лап рикІйвай.
 — Низ?
 — Ам вуч суал хъурай? Заз кІандайдаз. Зун кТандайдазГ Чна мехъер тайин авунва. Пул герек я.
 Зав пул гице. Харжияр, ваз чида хьи, гъвечТибур туш.
 Марваран кьил акъатнач: зарафат яни, гъакъикъат?
 — Я чан бала, руш гъуьлуьз физ хъайила, диде-бубадиз ам вуж ятІа чирдачни бес?
 — Гъуьл шикил туш, къалурун герек туш. Ада зунни са-дазни къалурнавач.
 — Адан диде-бубадин разивал аван бес?
 — Зун адан диде-бубадиз къвезвач хьи.
 — Айиб хъана. Вуна вуч лугъуэватГа аннамишзаван?
 — Белли, диде. — Нурланади дидедин гардандихъ къве гъил-ни акална, ам чуюкъвена, мад адан чиниз пагъар гана.
 — Вун кац хъиз эгечІмир. Гъуьлуьз фин лаваш къат! авун туш.
 — Чида. Чна и месэла гъялна куьтягнава. Заз вахт авач. Пака нянихъ элкъвена хъфида.
 Меркезда зун гуьзетзава.
 — Ваъ, ваъ, вун лап ахдмакъ я. Ваз гъуьлуьз къведай вахтни хъанвач. Институт куьтягъ, хъша, ви адахлини чаз къалура,. жувни ада вичин диде-бубадиз къалуррай. Абур чиниз атурайу вун це лугъурай, ахпа башуьсте.
 — АкІ ятІа, вахъ галаз зи рахун авач. Нурлана, хкадарна, яргъандикай хкечІна, ада къецІил жен-декдал булушка алуКІна.
 — Зун кабинетда ксуда. Чир хъухъ, за гъик! лагъанатГа» гъак! авунни ийида.
 — Я чан бала...
 Нурлана тадиз кІваляй экъечІна.
 Гъуьл ксуз хтайла, Марвара вичинни рушан арада хъайи ихтилат эзберна. Гъуьлуьн хура гъатна, ам шехъни авуна. Ада гъич фикир а'вуначир хьи, йкъван марифатлу, гъеле аял вахта-рилай айиб-эдеб чидай, чина гъая авай бала икІ къиляй акъат-да. Ада гъич низ гъуьлуьз фйзватІани лугъузвач. Дидедин ви-лик вичелай вири пек-лек хутІунна, вичин бедендин гад агакъ-навай майваяр къалурун бес тушви? Суьретчийрин виликни къецІил яз акъваздай ниятни авунва! Ай-гъарай! Яраб мад вуч ашкара жедатІа? Вуч акван хъийидатГа?

— Салегъ, чан Салегъ, вуна фикира кван: белки Нур гъульуз фенватІа? Адан кЕвивал акурла, за шак ийизва. Аялдик-ни кватІа, вучда? Ваз аквазвачни — чЕхи шегъерра рушар фад кыляй акъатзава. Чуру рекъе гъатзава. Чи баладални ихътин югъ атанватІа, вучда?

— Вунани тади къачумир. Са вуч ятІани хъанватІа, чир хъухъ, чавай хъжедай затІни авач. МуътТугъ хъана кІан жеда.

— Жеч гъа! Я чан зи Нур, Нурлана. Вун гыкъван милайим бала тир. Секин, чарадан итимдин чинизни килиг тийидай.

Пакама жедалди я Салегъа, я Марвара ахварнач. Инихъ юзана, анихъ юзана, мбс тГушунна, ара-ара ахвариз фидай гъал хъанатІани, вилерикай ицІи якІар, кІамарай ахмиш жезвай ра-гъул селлер карагна.

Экв ахъа жез^тежез гъуьлни паб къведни къарагъна. Сад цІун кІвализ фена, муькуьди вичин чурудин-спелдин къайгъу-диз. Хъуьтуьл тахтунал ялунжи винел вегъена ксай Нурланади ширин ахвар ийизвай. Буба кІвалахал фена, диде кІвале акъ-вазна. Юуьдра, цЕмуьжуьдра ам рикІинин хъиткъеррай кили-гиз, тавдин кГвализ, цІун кІвализ къвез хъфена.

Эхирни ракъин нур лап цавун аршдай аватай вахтунда руш айих хъана. Ам къарагъна, япунжини тахтадал туна, кабинет-дай экъечІна. Гъамамдиз гъахъна, сафунай къвеавай къайи цик вич чухъвена, диде жагъурна.

— Салам! Са ширин ахвар за авуна хъи! Ви чин цуру я хъи?!

— Мад за вучин! Вун хътин руш хъайила...

— Шад хъана кІанда, мадам. Френгри икІ лугъуда. Мехъер авур кІуьд вацралай за ваз хтул багъишда.

— Адалай фад багъишдачни?

— Заз манийвал авуртІа? Исятда сифте эвленмиш жезва, ахпа никягъдиз къвезва. Заз тафават авач. КІантІа икІ, кІантІа акІ. Гъардан ихтияр я. Ваз чидай, диде, вацІара ятар амач.

— Де ацукъ, чан бала. Садра хиве яхъ: вибур зарафатар яни, гъакъи...

— Зарафат туш. Гъуьлуьз финин месэла гъялна куьтягъ хъанва. Ваз пул гуз кІанзаватІа це, кІандачтІа гумир. Заз чиз, вуна гъуьлуьхъ галаз йифиз зи патахъай фитнеяр тавуна жеч.

— Ам зи гъуьл хъиз, ви бубани я.

— Гила зун квез къведазни рикІи'вай килигда. Буба яни, диде яни. ТахъайтІа гъакІан гафар яни.

— Вуч я гила: пул капал эцигайтІа, дидени буба я, тахъай-тІа...

— Гъелбетда.

— Де хъана, пул чна, лугъун хъи, вугуда. Ви адахли вуж я? Гъинай я?

— За лагъанани, квез талукъ туш. Мад жузамир.